

217-93)06

2-42

ISSN—0132—6066

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის

მაცნე

ენისა

და

ლიტერატურის

სერია

1 · 1979

83

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე

ИЗВЕСТИЯ АКАДЕМИИ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР

ენისა და ლიტერატურის
სერია

СЕРИЯ
ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

229981

თბილისი
ТБИЛИСИ

1. 1979

ჟურნალი გამოდის 3 თვეში ერთხელ
Журнал выходит раз в 3 месяца

ს ა რ ე დ ა კ ც ი ო კ ო ლ ე გ ი ა : ალ. ბარამიძე (რედაქტორი),
თ. გამყრელიძე, ალ. გვახარია (მდივანი), ქ. ლომთათიძე, ე. მეტრეველი,
ს. ცაიშვილი, შ. ძიძიგური (რედაქტორის მოადგილე)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ: Барамидзе А. Г. (редактор),
Гамкрелидзе Т. В., Гвахария А. А. (секретарь), Дзидзигури Ш. В. (зам. редактора),
Ломтатидзе К. В., Метрели Е. П., Цайшвили С. С.

პასუხისმგებელი მდივანი გ. ლღონტი
Ответственный секретарь Г. А. Глonti

რ ე დ ა კ ც ი ი ს მ ი ს ა მ ა რ თ ი : თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., № 19
Адрес редакции: Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19
ტელეფონი 37-24-07 телефон

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 22.3.79; შეკვ. 3521; ანაწყოების ზომა 7×11¹/₂;
ქალაქის ზომა 7×108¹/₁₆; ნაბეჭდი თაბახი 16.80; სააღრიცხვო-საგამომცემლო
თაბახი 16,22; უე 06605; ტირაჟი 2100.
ფასი 1 მან.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ. 19
Типография АН Грузинской ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

შ ი ნ ა ა რ ს ი

წ ე რ ი ლ ე ბ ი

თ. მ ა ნ გ ო შ ვ ი ლ ი, თანადროულობის ასახვა ილია ჭავჭავაძის ლირიკაში	5
ჯ. ა ფ ც ი ა უ რ ი, იდეოლოგიური ბრძოლის ზოგიერთი მომენტისათვის „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში“	18
ს. ჩ ო ხ ე ლ ი, ქორწინების უძველესი ფორმების ზოგიერთი საკითხისათვის ქართულ პოეტურ ფოლკლორში	32
ი. გ ა გ უ ლ ა შ ვ ი ლ ი, ფერთა სიმბოლიკის საკითხისათვის ქართულ შელოცვებში	47
ლ. ა თ ა ნ ე ლ ი შ ვ ი ლ ი, პირობითი ნიშნების კრიპტოგრაფიული სისტემის ანბანთა ზოგი შემდგენლის შესახებ	64
გ. ნ ი ნ უ ა, დიდი „სჯულისკანონის“ ლექსიკიდან	73
ბ. გ ი გ ი ნ ე ი შ ვ ი ლ ი, ეტიმოლოგიური დაკვირვებანი ქართველურ ენებში	77
დ. მ ე ლ ი ქ ი შ ვ ი ლ ი, მოქმედებითი გვარის ზმნის უღლების სისტემა თანამედროვე ქართულში	84
დ. ფ ხ ა კ ა ძ ე, აბსოლუტურ ზმნათა პირველი თურმეობითის ფუნქციები ძველსა და საშუალ ქართულში	98
მ. ს ა ხ ო კ ი ა, რთული ზმნების წარმოებისა და კლასიფიკაციის საკითხისათვის ძველ სპარსულში	111
ც. გ ო გ ლ ი ჩ ი ძ ე, პასივობის გამომხატველი არსებითი სახელები თანამედროვე გერმანულ ენაში და მათი ქართული შესატყვისობანი	119
ს. ჯ ა მ ი რ ზ ა ე ვ ი, ჩაჩნური ენის ბარის დიალექტის ნოჟაი-იურტის კილო	129
მ. გ უ დ ა ვ ა, არაბული ენის შესწავლის ტრადიციების შესახებ დალესტანში	139
ნ. გ ი გ ა უ რ ი, ელემენტარული ზმნური ნომინაციის ზოგიერთი საკითხი თანამედროვე ინგლისურ ენაში	148

პ ო ლ ე მ ი ა

ა. კ ა ლ ა ნ დ ა ძ ე, ისევ ილია ჭავჭავაძის ფსევდონიმების გარშემო	164
--	-----

მ ე ც ნ ი ე რ ი ს ი უ ბ ი ლ ე

ბ. ფ ო ხ ს უ ა, ჰანს ფოგტი	177
--------------------------------------	-----

ქ რ ო ნ ი კ ა და ინფორმაცია

ვეფხისტყაოსნის აკადემიური ტექსტის დამდგენ კომისიაში	179
გ. შ ა რ ა ძ ე, წერილი რედაქციას	190
დ. ი მ ნ ა ი შ ვ ი ლ ი	191
ა ხ ა ლ ი წ ი გ ნ ე ბ ი	192

СОДЕРЖАНИЕ

Статьи

Т. Ш. Мангошвили, Современность в лирике И. Чавчавадзе	5
Дж. В. Аnciaური, О некоторых моментах идеологической борьбы в «Житии Григория Хандтели»	18
С. Г. Чохели, О некоторых вопросах древнейших форм брака в грузинском поэтическом фольклоре	32
И. Ш. Гагулашвили, Некоторые вопросы символики цвета в грузинских заговорах	47
Л. А. Атанелишвили, О некоторых составителях алфавитов криптографической системы условных знаков	64
Г. А. Нинua, Из лексики «Великого номоканона»	73
Б. К. Гигинейшвили, Этимологические наблюдения в картвельских языках	77
Д. Н. Меликишвили, Система спряжения активного глагола в современном грузинском языке	84
Д. Т. Пхакадзе, О функциях I результативного в древне- и среднегрузинском языках	98
М. М. Сахокиа, К вопросу образования и классификации сложных глаголов в древнеперсидском языке	111
Ц. В. Гогличидзе, Имена существительные, выражающие пассивность в современном немецком языке, и их грузинские эквиваленты	119
С. М. Джамрзаев, Ножай-юртовский говор плоскостного диалекта чеченского языка	129
М. Т. Гудава, О традициях изучения арабского языка в Дагестане	139
Н. Б. Гигаური, Некоторые вопросы элементарной глагольной номинации в современном английском языке	148

Полемика

А. П. Каландадзе, Еще раз о псевдонимах Ильи Чавчавадзе	164
---	-----

Юбилей ученых

Б. А. Почхуа, Гаис Фогт	177
-----------------------------------	-----

Хроника и информация

В комиссии по установлению академического текста поэмы Ш. Руставели «Витязь в барсовой шкуре»	179
Г. Шарадзе, Письмо в редакцию	190
Д. Имнайшвили	191
Новые книги	192

წ ე რ ი ლ ე ბ ი

თამარ მანგოშვილი

თანადროშლოგის ასახვა ილია ჭავჭავაძის ლირიკაში

ი. ჭავჭავაძის წერილით: „ორიოდე სიტყვა თ. რევაზ შალვას ძის ერისთავის კოზლოვიდამ შეშლილის თარგმანზედა“, რომელიც „ცისკარის“ 1861 წლის მე-4 ნომერში გამოქვეყნდა, ახალი ეპოქა დაიწყო ქართულ მწერლობაში და საზოგადოებრივ აზროვნებაში. წერილში ავტორმა მკაცრად გააკრიტიკა იდეურად და მხატვრულად სუსტი ნაწარმოებები, კერძოდ რ. ერისთავის მიერ „თარგმნილი“ „შეშლილი“. ეს იყო საბაბი; არსებითად, ილიამ დღის წესრიგში დააყენა პრინციპული ლიტერატურულ-საზოგადოებრივი პრობლემები. წერილის პათოსი გამოხატავდა საზოგადოებრივ-ლიტერატურული ცხოვრების სრული გარდაქმნისა და გადახალისების მოთხოვნებს. ეს იყო დასაწყისი ჩვენს მწერლობაში კრიტიკული რეალიზმის თეორიული დასაბუთებისა და დამკვიდრებისა. ავტორი ნათელყოფდა რეალიზმის გამარჯვების გარდაუვალობას, ასაბუთებდა და მოითხოვდა ქართული სალიტერატურო ენის რეფორმას, მეტყველების განხალხურებას, ორთოგრაფიის გამარტივებას. ვარდა იმისა, რომ კრიტიკოსი დღის წესრიგში სვამდა ეროვნული მნიშვნელობის პრობლემებს, წერილი გამოირჩეოდა საბრძოლო პოლემიკური ტონითა და სიმწვავეთ, რაც სრულიად მოულოდნელი იყო მაშინდელი ქართული ჟურნალისტური ცხოვრებისათვის. ამ წერილის მიმართ არავინ გულგრილი არ დარჩენილა: პროგრესული ინტელიგენცია, მოწინავე ახალგაზრდობა აღფრთოვანებით შეხვდა მას, კონსერვატორმა მოაზროვნებმა კი შეუთრეგებელი ბრძოლა გამოუცხადეს. დაიწყო უკომპრომისო ბრძოლა ძველსა და ახალ თაობებს შორის, მომდევნო (მაისის) ნომერში სამი წერილი გამოქვეყნდა ილია ჭავჭავაძის წინააღმდეგ — ბარბარე ჯორჯაძისა, გრიგოლ ბარათაშვილისა და რევაზ ერისთავისა. ისინი ახალგაზრდა კრიტიკოსს თავს ესხმოდნენ რეაქციული პოზიციიდან, მის წერილს ლანძღვას უწოდებდნენ, სწამებდნენ ქართული ლიტერატურის, სამშობლოს მტრობას, იცავდნენ საღმრთო წერილის ენას, აღშფოთებას გამოთქვამდნენ: ილია ჭავჭავაძე უდიერად იხსენიებს ქართველ მწერლებსო. იენისის ნომერში გამოქვეყნდა ი. ჭავჭავაძის პასუხი და სარდიონ ალექსი-მესხიშვილის „უსტარი ანტიკრიტიკული“. ილიას საწინააღმდეგო წერილები სავსეა უსამართლო ბრალდებებით: „მე არ შემიძლია გავიმეორო ი. ჭავჭავაძის სიტყვები, ... მე მრცხვენია ამ საძაგლის ლექსის გამეორება. ლიტერატორი და ამგვარი სიტყვების შემოტანა ჩვენს მშობლიურ ენაში?“, — წერდა ბ. ჯორჯაძე¹.

ილიამ მკაცრი პასუხი ვაცა მოპაეჭრეებს, ამხილა ბ. ჯორჯაძის შეხედულებათა ჩამორჩენილობა; მოურიდებლად უთხრა, რომ საზიანოდ თვლიდა მის ნაწერებს; ურჩევდა მასა და მის მსგავსებს, ხელი აეღოთ მწერლობაზე: „თუ „ცისკარი“ უვარგისია, კიდევ თქვენგან, ყვავებო ფარშავანგის ფრთებითა, ბულბულეზო ყორნის ჩხავილითა“².

1861 წლის პოლემიკაში ახალმა თაობამ გაბედულად უარყო ყოველივე მოძველებული, განვითარებისა და წინსვლის შემფერხებელი. ახალგაზრდობა

ანგარიშს არ უწევდა თავდაზნაურობაში გაბატონებულ მცდარ აზრს. ახალი იდეების წარმატებით გავრცელება მოითხოვდა პრინციპულობას. ძველი თაობა ვააბოროტა ი. ჭავჭავაძისა და მისი თანამებრძოლების უკომპრომისობამ. „ცისკრის“ რედაქციამ შეურაცხმყოფელი შენიშვნები დაურთო მის „პასუხს“, რომლებშიც ი. ჭავჭავაძის ბრალად სდებდნენ წინაპართა უპატივცემულობას.

60-იანი და 70-იანი წლების დასაწყისი აღნიშნულ მიზეზებზე აღმოცენებული მწვავე იდეურ-ლიტერატურული პოლემიკის ნიშნით მიმდინარეობდა, რაც აისახა ი. ჭავჭავაძის როგორც პუბლიცისტურ-კრიტიკულ ნაწერებში, ისე პროზასა და პოეზიაში. მაშინდელი სულიერი ცხოვრების დამახასიათებელ რეალითა ანალიზი გვიჩვენებს, რამდენად ახლოს იდგა ი. ჭავჭავაძის პოეტური შემოქმედება ყოველდღიურობის მოთხოვნებთან. მის სამოქალაქო-პოლიტიკურ ლირიკაში აღბეჭდილია მიმდინარე ცხოვრების ტიპური მოვლენები და ფაქტები; პოეტის განცდებს ასაზრდოებს თანამედროვეობის მწვავე ურთიერთობანი; განმაზოგადებელი სახეები ემყარება კონკრეტულ ისტორიულ ფაქტებს. ი. ჭავჭავაძის სხვადასხვა ჟანრის ნაწარმოებთა შეპირისპირება, აგრეთვე ხელნაწერებისა და ბიოგრაფიული მასალების შედარებითი ანალიზი ნათლად ადასტურებს ავტორის პიროვნებისა და შემოქმედების მთლიანობას, გვიჩვენებს თანამედროვეობის ცოცხალ კვალს მის ლირიკულ მემკვიდრეობაში.

ი. ჭავჭავაძის 60-იანი წლების სამოქალაქო ლირიკის გაგებისათვის აუცილებელია, ანგარიში გავუწიოთ როგორც აღნიშნული პერიოდის კრიტიკულ-პუბლიცისტურ ნაწერებს: „ორიოდე სიტყვა თ. რევაზ შალვას ძის ერისთავის კოზლოვიდგან „შეშლილის“ თარგმანზედა“, „პასუხი“, „საქართველოს მოამბეზედა“, „სფირიდონისა და თადეოზის ბაასი“, ისე პროზაულ თხზულებებსა და პოემებს. ამ თვალსაზრისით ყურადღებას იმსახურებს გამოუქვეყნებელი ფრაგმენტები და ჩანაწერებიც. თითოეული მათგანი გამსჭვალულია მაშინდელი პოლემიკის სულისკვეთებით და გვაზიარებს 60-იანი წლების ცხარე აზრთა შეხლა-შემოხლის პერიპეტებს. ისინი ასახავენ საკითხებისა და პრობლემების ამ წრეს, რომელიც 60-იანი წლების პოლემიკას ასულდგმულედა, გამოხატავენ ავტორის საზოგადოებრივ-პატრიოტულ ვნებათაღელვას. თემატიკა და მოტივები თითქმის უცვლელია, იდენტურია ავტორის დამოკიდებულება ეპოქის უმნიშვნელოვანესი მოთხოვნილებებისადმი. ჩვენი აზრით, ამ მხრივ განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს „სფირიდონისა და თადეოზის ბაასი“, რომელშიც შემონახულია პოლემიკის მხურვალეობა და წამოჭრილი პრობლემებისადმი სხვადასხვა ფენის დამოკიდებულება. მასში ასახულია „საქართველოს მოამბის“ გამოსვლის წინ არსებული პოლიტიკური ვითარება, ის სულიერი განწყობილება, რომელიც წარმოიშვა „ცისკარში“ 1862 წელს ექვიმიე წერეთლისა და მის პასუხად „სამი თერგდალეულის“ წერილების გამოქვეყნების შედეგად. ორი თვალსაზრისის დაპირისპირებით ეს ნაწარმოები გაგრძელებაა ძველსა და ახალ თაობას შორის პოლემიკისა.

იმავე საზოგადოებრივ ემოციებზეა აღმოცენებული ილიას სამოქალაქო-პატრიოტული ლირიკის კლასიკური ნიმუშები: „მას აქეთ, რაკი შენდამი ვცან მე სიყვარული“ და „ჩემო კალამო, ჩემო კარგო, რად გვიინდა ტაში?“, რომლებშიც დიდი ინტელექტუალური ვნებათაღელვითაა გადმოცემული ეპოქის სუნთქვა, პოლემიკის იდეური სიმწვავე. ამ ლექსებს ილიას სხვა ჟანრის ნაწარმოებებთან ანათესავებს არა მარტო მოტივები და განწყობილებანი, არამედ ვადმოცემის მანერა, ზოგიერთ შემთხვევაში სიტყვისიტყვითი დამთხვევებიც.

ლექსებშიც, კრიტიკულ-პუბლიცისტურ ნაწერებშიც ი. ჭავჭავაძე გულმხურვალედ ჰადაგებს ეროვნული თვითკრიტიკის საჭიროებას. ამ მოტივს სათავე ი. კერესელიძის „სალაყბო ფურცლებში“ ეძებნება. ილიამ ის გაამახვილა, გაამწვავა, მრავალმხრივად დაასაბუთა. ეროვნული თვითკრიტიკის მოტივი რომ ნაკლის მხილებაა, კრიტიკა და ლანძღვა რომ ერთი და იგივე არ არის („შეიძლება კაცს კაცი უყვარდეს და მტერსავით კი მოეყდოს, როცა მასში სიცუდეს შენიშნავს“), — ერთნაირი სიმწვავეთაა გამოხატული ლიტერატურულ-პუბლიცისტურ წერილებში, ლირიკასა და ეპოსში („კაცია ადამიანი?!“, „აჩრდილი“).

ი. ჭავჭავაძის ლირიკაში ამ თემისა და მოტივების აქტუალობა 1861 წლის პოლემიკის უშუალო გამოძახილია. ილიასა და მოწინააღმდეგეთა ნაწერებიდან შეგვიძლია, ავღადგინოთ ამ მწვავე პოლემიკის ფსიქოლოგია. რ. ერისთავი თავის „პასუხში“ წერდა: „... ენის წინააღმდეგეთ ისეთი დიდი შეცდომა არა არის რა ჩვენს ნათარგმნში, რომ იმისთანას ლანძღვისა და კიცხვის ღირსი ვიყვნეთ; რომელს ნამდვილს გაზრდილს კაცს ეკადრება იმ გვართ ილანძღობდეს, ან ოსუნჯობდეს? თავ. ჭავჭავაძე ბრძანებს, „ქართველებს სამი რამ დაგვრჩენია მამაპაპათაგანა; მამული, სარწმუნოება და ენაო“ — მეოთხეს კი ივიწყებს, ჩვენ წინაპართაგან ნანადერძევეს — ზრდილობას, — ვაი, დარბაისელთ ამოწყვეტას“³ (ხაზი ჩვენია. — თ. მ.).

ამგვარ ბრალდებას უყენებდა ილიას ბ. ჯორჯაძეც: „... არა ლიტერატორს არ შეშვენის ამგვარის უშვერის ლექსებით მოხსენება. ... ლიტერატურა უნდა შეიცავდეს პატიოსნურს და დარბაისლურს ენას და არა უშვერობას... თუ მშობელს მამასაც არ უთმენს ენის მორყენას და თუ ენას სახავს საღმრთოდ, როგორ შემოურევს ამ უშვერს, მორყენილს და ბიჭ-ბუჭების სიტყვებს: წირპლიანი, მორახუნები, აგანგალა-ვანგალა და სხვა“⁴. ილიას სიტყვით: „მარტო თ. ერისთავი ცდილა ჩემი აზრების დარღვევას, მიმართულების დაწუნებას (ლანძღვა არისო)“⁵.

ლექსის „ჩემო კალამო, ჩემო კარგო, რად გვინდა ტაში?“ ძირითადი იდეა — „ჩემზედ ამბობენ, ის სიავეს ქართველისას ამბობს, / ჩვენს ცუდს არ მალავს, ეს ხომ ცხადი სიძულვილია“ — უფრო ადრე ავტორს, თითქმის იმავე სტრუქტურით, გადმოცემული აქვს წერილში „ცისკარი 1857—1862 წლამდინა“: „იმით არ ესმით, ან არ გაუგონიათ, რომ ვინც შენიშნავს მართლად ნაკლულოვანებას კაცშია, შეუძლიან, რომ იმსვე უნდოდეს იმისი გამოსწორება და სიკეთე. იმას არ ესმის, რომ რაც უფრო მკაფიოდ და დაუნდობლად არის გამოთქმული ის ნაკლულოვანება, მით უფრო ჰსჩანს გამოთქმელის გულის სიმხურვალე, მოუთმენელი ცხარი წადილი გამოსწორებისა“⁶.

ერთი და იგივე აზრი უცვლელადაა გამოხატული წერილებში: „ცისკარი 1857—62 წლამდინა“, „საქართველოს მოამბეზედ“, „სფირიდონისა და თადეოზის ბაასი“, ხოლო ლექსში „ჩემო კალამო...“ იგი განზოგადებულია სტრიქონებში:

„ჩემზედ ამბობენ: „ის სიავეს ქართველისას ამბობს,
 ჩვენს ცუდს არ მალავს, ეს ხომ ცხადი სიძულვილია,
 ბრიყენი ამბობენ, კარგი გული კი მაშინვე სცნობს,
 ამ სიძულვილში რაოდენიც სიყვარულია!“

აღსანიშნავია, რომ ლექსის ამ სტრიქონებს ილია უცვლელად იმეორებს სტატიკაში „საქართველოს მოამბეზედ“, რასაც წინ უძღვის ამ თვალსაზრისის პუბლიცისტური არგუმენტაცია: „როდი უნდა იწყინოს ქართველმა, როცა ჩვე-

ნი „მოამბე“ ხელოვნების შემწეობით დაუნდობლად გამოჰვენს ჩვენი ცხოვრების ჭუჭყსაცა, ქართველის უსიყვარულობაში ნუ ჩამოგვართმევენ, როცა ჩვენი ჟურნალი მკაფიოდ საქვეყნოდ გამოსთქვამს მას, რაც ქართველში ცუდია და საწიზღარი“⁷.

ეს თვალსაზრისი ასეთივე ფორმით გადმოცემულია ი. ჭავჭავაძის „პასუხში“, „ცისკარი 1857—62 წლამდინა“, „სფირიდონისა და თადეოზის ბაასში“.

„პასუხი“: „მე ყიზილბაშობა არც მყვარებია და არც მიყვარს, მე როგორც მესმის, ისე ვლაპარაკობ და პირდაპირ ვეუბნები კაცსა: ეს ცუდია და ეს კარგი მეთქი. ჩემს განხილვას ისინი დაარქმევენ ლანძღვას, ვისაც ანბანის თეორეტიკის მეტი არა წიგნი არ უნახავს თვალთ და ვისაც მართალი სიტყვა, პირდაპირ ნათქვამი, არ გაუგონია თავის ღღეში“⁸.

„ცისკარი 1857—62 წლამდინა“: „ჩვენ, საწყალ ქართველებს, სხვათაშორის ერთი საძაგელი სენიცა გვჭირს — ყიზილბაშობა. პატიოსანი გულის შემამზრუნენი პირფერობა, ურცხვი ტყუილქება, კაცის ღირსების დამამდაბლებელი საძაგელი კლავკნა და ამასთანავე, პირიდან მუდამ თაფლის დენა, რომელსაც ქართველი ზრდილობას ეძახის. ... ლიტერატურულ განხილვასაც ისე უყურებენ ის ზოგიერთნი, როგორც საყოველღეო და საშინაო ქცევასა. თუ ქება არ არის განხილვაში, რაც უნდა კეთილსენიანის განხილვა იყოს, ლანძღვა იქნება... გამხილავი ცდილობს, არ უღალატოს თავის აზრს, არ გაჰყიდოს თავისი ფიქრი ბრმათა მოწონების ფასად. ის ცდილობს, გამოაჩინოს დაუნდობლად ცუდი — ცუდად, კარგი — კარგად. პირფერობა, ტყუილი ქება გლახისა და მათხოვრის საქმეა და არა ჭეშმარიტების მსახურისა“⁹.

„სფირიდონისა და თადეოზის ბაასი“: „— ეგ არის კიდევ ძნელი, ჩემო თადეოზ, რომა ყველანი ერთმანეთის შეცდომასა გულგრილად ვუყურებთ. კიდევ ეგ არის ცუდი, რომა ყურს უკან კი ვლაპარაკობთ ერთი ერთმანეთის ცუდზედა და კარგს მოქმედებაზე პირში თქმას კი ვერიდებთ“¹⁰.

როგორც ლექსებში, ისე აღნიშნულ ნაწერებში ილია ცდილობს, დაარწმუნოს მკითხველი: „რომ წმინდა არის სურვილი და განზრახვა ჩვენი“. ის, რაც ლირიკაში გამოხატულია აფორისტული ლაპიდარობით, წერილებში დასაბუთებულია მაგალითებით და ატარებს შეგონების ხასიათს.

1861 წლის აპრილში გაჩაღებული პოლემიკა რედაქციის ჩარევით შეწყდა, თორემ არც ერთი მხარე არ აპირებდა ფარ-ხმალის დაყრას. რედაქციას შეეშინდა მკითხველთა აღშფოთებისა. მათი ერთი ნაწილი უარს ამბობდა ჟურნალის გამოწერაზე, რადგან, როგორც ისინი ამბობდნენ, იგი თავისი ლანძღვა-გინებით აფრთხობდა მათ. რეტროგრადი მკითხველები გააფთრებთ იცავდნენ ჩამორჩენილ იდეებს, არ ერიდებოდნენ ცილისწამებას, დაბეზღებას, დენასა და მუქარას. ამ ვითარებაში ი. ჭავჭავაძეს საშუალება არ ჰქონდა, პასუხი გაეცა მოწინააღმდეგეთა ყველა ბრალდებაზე. ცნობილია, რომ მას დაუწვრია წერილი სარდიონ ალექსი-მესხიშვილის პასუხად: „უფ. მესხიევის ანტიკრიტიკული უსტარის პასუხად“. ეს სტატია „ცისკრის“ რედაქტორს დასაბეჭდად მოუშხადებია, მაგრამ გამოქვეყნება ვერ მოუხერხებია. ს. ალექსი-მესხიშვილი გავლენიანი პირი იყო, როგორც ილიას ერთი საარქივო მასალიდან ირკვევა, სარდიონ და იაკინთე მესხიშვილებს აღნიშნული წერილისათვის ერთად დაურთავთ შენიშვნები. უნდა ვივარაუდოთ, რომ მათ „ცისკრის“ რედაქციას მოსთხოვეს, ილიას აღნიშნული პასუხი მხოლოდ ამ შენიშვნებითურთ დაებეჭდა. როგორც ჩანს,

ეს წინადადება რედაქციამაც და ავტორმაც დამამცირებლად მიიჩნეს და ამის გამო წერილი საერთოდ აღარ დაბეჭდილა¹⁰.

მართალია, ი. ჭავჭავაძეს 1861 წლის ივნისიდან 1863 წლის იანვრამდე შესაძლებლობა არ ჰქონდა, თავისი შეხედულებები გამოეთქვა პოლემიკაში აღძრულ საჭირობოროტო საკითხებზე, მაგრამ ამ პერიოდის განწყობილებანი, სულიერი ტკივილები და მოსაზრებანი აისახა მის მხატვრულ შემოქმედებასა და პუბლიცისტურ-კრიტიკულ ნაწარმოებებში, რომლებიც გამოქვეყნდა „საქართველოს მოამბეში“, ე. ი. როგორც კი ავტორს შესაძლებლობა მიეცა. ამ ნაწარმოებთა რიცხეს მიეკუთვნება: „მას აქეთ, რაკი შენდამი ვცან მე სიყვარული“, „ჩემო კალამო, ჩემო კარგო, რად გვინდა ტაში?“, „კაცია აღამიანი?“, „სხარტულა“, „საქართველოს მოამბეზედ“, „სფირიდონისა და თადეოზის ბაასი“.

აღნიშნულ ნაწერებში ამა თუ იმ ფორმით ვხვდებით პირდაპირ პასუხს 1861 წლის პოლემიკაში მოწინააღმდეგეთა მიერ გამოთქმულ შენიშვნებზე, უმთავრესად სწორედ ს. ალექსი-მესხიშვილის წერილზე „უსტარი ანტიკრიტიკული“. ს. ალექსი-მესხიშვილი წერს: „რასაკვირველია, კარგათ იცით, რომ წერა არის სამგვარი: მაღალი, საშუალო და მდაბალი, არ ვიცი, ამ სამში რომელს მიეთვისება თქვენი კალამი?“¹¹ ამის პასუხად უნდა მივიჩნიოთ შემდეგი ადგილი „სფირიდონისა და თადეოზის ბაასიდან“: „ბევრს აქამდისინაც ვერ გამოუბერტყია გონებიდვან ის აზრი, რომ მაღალი ფრაზითა, მდაბალი ფრაზითა და საშუალო ფრაზითა წერასა სრულიად აღარაფერი მნიშვნელობა არა აქვს. თხზულებაში საქმე აზრია. მაღალსა და მდაბალს ფრაზასა აღარაფერი ღირსება არა აქვს, თუ ბრწყინვალე აზრი არ გამოსჭვივის სტატიაში“¹².

ზემოთ აღნიშნულ ნაწარმოებში ამ ნიადაგზეა აღმოცენებული ანალოგიური პოლემიკური პასაჟები სალიტერატურო მეტყველების საკითხებზე, კერძოდ ქართულ ენაში საერთაშორისო ზასიათის ცნებების შემოტანის შესახებ. „პასუხში“ („ცისკარი“ 1861, № 6) ი. ჭავჭავაძე აღნიშნავდა: „ორიგინალი, სენტიმენტალური და სხვანი მაგვარი სიტყვები, ხმარებული ჩემს აპრილის სტატიაში, თქვენ უცხო სიტყვებად მიგიღიათ. ეგ, მართალია, ქართული სიტყვები არ არის, მთელი კაცობრიობა კი ხმარობს. ყოველ ხალხს, ცოტაოდენ განვითარებულს და ფეხშედეგულს ევროპიის განათლებაში, შემოუტანია და მიუღია ეგ სიტყვები, როგორც თავის ღვიძლი ენის ლექსნი. მაშასადამე არც ჩვენთვის არის დასაძრახისი, რომ ვინმაროთ“¹³. და იქვე განაგრძობს: „მე „ოსტროვები“, „ლინიები“ და სხვა გარმიანული სიტყვები ამისათვის დაედრახე, რომ შავის თანასწორი მნიშვნელობის სიტყვები არიან ჩვენს ენაში და ისინი, რომელნიც ჩემს აპრილის სტატიაში მინმარია, ვერ იპოვნიან თავიანთი მნიშვნელობის სიტყვებს“¹⁴.

„სფირიდონისა და თადეოზის ბაასი“: „რასაკვირველია, მეც საშინელი წინააღმდეგი ვარ „ოსტროვებისა“, „ლინიებისა“ და „ოზეროების“ ხმარებისა: ეს მეტისმეტი ახირებაა, რადგანაც ჩვენ ჩვენს სამშობლო ენაზედაც კარგად ვიტყვი და ვავიგონებთ კიდევცა კუნძულსა, ხაზსა და ტბასა, მაგრამ ეს სალაპარაკოდ არა ღირს, რადგანაც უმეცრებით მოსვლია ამის დამწერსა, ვეჭვობ, შემდგომ აღარ გაიმეორებს“¹⁵.

„სფირიდონისა და თადეოზის ბაასი“ და „ცისკარი 1857—62 წლამდინა“ მსგავსი აზრებია გამოთქმული ძველი ქართული ხელნაწერების მნიშვნელობასა და შეგროვებაზე. საუბლისხმოა, რომ ეს თვალსაზრისი აისახა ი. ჭავჭავაძის

მოგვიანო პერიოდის ნაწერებში და საფუძვლად დაედო მის პრაქტიკულ მოღვაწეობას ამ დარგში.

საკვლევადიებო პერიოდის პოლემიკურ ციკლში ნიშანდობლივია სამშობლოს მდგომარეობის მტკივნეული განცდა, რომელიც გამომდინარეობს მის წინაშე მოვალეობის შეგნებიდან. მამულზე ზრუნვა, მისი სიყეთის, მისი ბედნიერებისათვის შრომა, ტანჯვა — აღიარებულია ადამიანის უპირველეს ღირსებად. ეს იდეა მსჭვალავს სტრიქონებს:

„აგვიყოლია სიყრმიდანვე ჩვენ ქართვის ბედმა,
 და, დაე, გეძახონ, ჩვენ მის ძებნით დავლით დღენი...
 შენს ძარღვის ცემას უფრო ვუვლებ მე სულანაბელი,
 ღამე თენდება ვგრეთ ჩემი და დღე ღამდება...
 და მე არ ვჩივი, — მიხარია, რომ ვგრეთ ვშვრება
 ჩემი ცხოვრება შენსა ფიქრში, შენს სიყვარულში“.

ეს პატრიოტული გზნება საყრდენია აღნიშნული ციკლის კრიტიკულ-პუბლიცისტურ ნაწერებშიც.

სამშობლოს ინტერესებისათვის თავგანწირვის, შეუპოვრობის, ყოველგვარი სიძნელის გადალახვისათვის მზადყოფნის მოტივი ერთი და იმავე მანერით არის გადმოცემული პოეტურ და კრიტიკულ-პუბლიცისტურ ნაწარმოებებში:

„ჩემო კალამო, ჩემო კარგო, რად გვინდა ტაში?
 რასაც ვმსახურებთ, მას ვრთვულად კვლავ ვემსახურით,
 ჩვენ წმინდა სიტყვა უშიშარად მოვფინით ხალხში
 ბოროტთა საკლავად, — მათ სულთ-ხდომის სეირს ვუყუროთ“.

ამავე აზრს გამოხატავდა ავტორი წერილში „ცისკარი 1857—62 წლამდინა“: „ჩვენში ყოველ ბრწყინვალე საქმეს სამარცხენო ფერს მიაცხებენ ხოლმე, ყოველ კეთილშობილურ განზრახვას ლაფით მოსვრიან, ყოველს თავგამოდებოთის ზალისს აღრე და მალე ჭუჭყიანის ხელით ფრთას მოჰკვეთენ ხოლმე. დიდი სულის ღონე უნდა, რომ კეთილმა კაცმა თავი შეიმაგროს და საზოგადო განკიცხვის კივიამ არ შეაყენოს თავის დანიშნულ საგნის შუაგზაზედა. ... პირველი ქვა, რომელიც თავგამოდებულს მოხვდება ხოლმე, ქართველებისგანვე არის გამოტყორცნილი“¹⁶.

პატრიოტული მოტივის ახლებური შინაარსი ი. ჭავჭავაძის შემოქმედებაში გამომდინარეობს თანამედროვე ცხოვრების ღრმა ანალიზიდან, ერის მდგომარეობისა და მისი მომავლის ღრმა გაგებიდან.

ი. ჭავჭავაძის ეროვნულ მსოფლმხედველობას ასაზრდოებს არსებული ვითარების მთლიანობაში გააზრება. სწორედ ეს იწვევდა მის კარდინალურ დაპირისპირებას ძველ თაობასთან, რომელიც ცხოვრებაში მომხდარ ცვლილებას ვერ ამჩნევდა და რუტინის ტყვეობაში იმყოფებოდა. აზრის განახლებისაკენ მოწოდება გაისმის ილიას იმ პერიოდის ყველა ჟანრის ნაწარმოებებში. სამოქალაქო ღირიკაში პოეტი უმღერის სამშობლოზე ფიქრს. გონებრივი მოღვაწეობა, ქვეყნის მომავლის განჭვრეტა, საღლეისო და სახვალისო პრობლემებზე ჩაფიქრება მამულიშვილის, ერის მოაზროვნე ნაწილის უპირველეს ამოცანადაა გამოცხადებული:

„დაიწებოთა ფიქრი ფიქრზე მოდის, გროვდება,
 გრძნობა გრძნობაზედ შეუპოვრად იძვრის ჩემს გულში“.

„სფირიდონისა და თადეოზის ბაასში“ ილიამ მკვეთრად გააანალიზა თანამედროვე ცხოვრების მოთხოვნილებანი, დაუპირისპირა ის წარსულს, დაანახა მკითხველს მსოფლმხედველობრივი წინააღმდეგობანი, რომელთაც რეალობი-

სადმი განსწავებულნი დამოკიდებულნი იწვევდა. ამ მხრივ, საერთოდ, ილიას შემოქმედებაში, კერძოდ კი ამ თხზულებაში, გრძელდება და დროის შესაფერ განვითარებას იღებს ქართული აზროვნების ის მარგალიტი, რომელსაც სათავე უდევს ალ. ჭავჭავაძის ლექსში „კაკასია“:

„განისხნა გზა და ეშვათ ივერელთ სასოება,
რომე მუნით შევიდეს მათ შორის განათლება“.

შემდგომი საფეხური ნ. ბარათაშვილის „საფლავი მეფის ირაკლისა“ იყო:
„და ვსჭამთ ნაყოფსა მისგან ტუბილსა აწ შენნი ძენი“.

ადრეულ ნაწერებში ილია არაერთგზის უბრუნდება იმ პრობლემას, რასაც მაშინ დიდი ეროვნულ-საგანმანათლებლო მნიშვნელობა ჰქონდა: „ამ ჩვენს საუკუნეში არის მშვიდობიანობა, მაშასადამე, არის დროება სწავლისა და ხელოვნებისა, რომელიცა აღამიანმა სარგოიანად უნდა გამოიყენოს და ამის მიზეზით შეუძლიანთ ჩვენ დაგვემდურონ, მეტადრე მომავალი შთამომავლობა, თუ ჩვენ არაფერს მოვუშზადებთ, რადგანაც ამისი შეძლება გვაქვს და გარემოება ხელს გვიწყობს“¹⁷.

სამშობლოს სიყვარული, მისი კეთილდღეობისათვის ზრუნვა — შრომა და ტანჯვა. პატრიოტისათვის არ კმარა, უყვარდეს თავისი ქვეყანა, ამაყობდეს მისით, აუცილებელია, არაფერს ზოგავდეს მამულისათვის, შეეძლოს ყველაფერი, თვით საკუთარი სიცოცხლეც, შესწიროს მას:

„მას აქეთ, რაკი შენდამი ვეან მე სიყვარული,
ჰოი, მამულო, გამიკრთა მე ძილი და შება“.

„აჩრდილში“ ი. ჭავჭავაძე მამულის სიყვარულს მისი სიკეთისათვის ზრუნვისა და ტანჯვასთან აიგივებს:

„აქ არვის, დიდსა თუ პატარასა,
ქვეყნის ტკივილით არ სტკივა გული,
დაჰიწყებია, რომ ქვეყნად ცასა,
ღვთად მოუცია მარტო მამული“.

„ბაზალეთის ტბაში“ პოეტი შენატრის იმ ვაჟკაცს, რომელიც თავს დასდებს მამულისათვის. ამით შეიძლება აიხსნას, რომ „სფრიდონისა და თადეოზის ბაასში“ მან მნიშვნელოვანი ადგილი დაუთმო ბ. ბელინსკის მოსაზრებას პატრიოტიზმზე: „ცოცხალ კაცს თავის სულში, თავის გულში და სისხლში აქვს სიცოცხლე საზოგადოებისა: ის ავად გახდება საზოგადოების ავადმყოფობით, იტანჯება იმისი ტანჯვით, ნეტარებს მისი ბედნიერებით, თავის თავისა და საკუთარ გარემოების გარეშე მყოფთათვის“¹⁸.

სამშობლოს ბედთან სისხლხორციული კავშირის განცდა, პატრიოტული ვნება ი. ჭავჭავაძის შემოქმედების უაღრესად არსებითი თვისებაა, რაც მან „პოეტში“ გამოხატა სიტყვებით:

„ერის წყლული მაჩნდეს წყლულად,
მეწოდეს მის ტანჯვით სული,
მის ბედით და უბედობით
ღამედავს მტკიცე გული“.

აღნიშნულ ციკლში გამოიყოფა თანამებრძოლთა, თანამოაზრეთა ძიების მოტივი, რომელსაც ლიტერატურაში მრავალსაუკუნოვანი ისტორია აქვს. სულის თანაზიარობის მოთხოვნილება პიროვნების არსებით თვისებად წარმოგვიდგება ყველა ისტორიულ ეპოქაში. გოეთე, შილერი, ბაირონი, ჰაინე მტკიცეულად გამოხატავდნენ სულის თანაზიარობის მტანჯველ მოთხოვნილებას. ეპოქის სულის აღსარება გაისმა ლერმონტოვის ლექსის სტრიქონებში:

«И скучно, и грустно, и некому руку подать
 В минуту душевной невзгоды...»

Желанья!.. что пользы напрасно и вечно желать?..»

ქართულ პოეზიაში სულიერი თანაზიარობის მოტივი ყველაზე შთამბეჭდავად ნ. ბარათაშვილმა გამოხატა. 60-იან წლებში ამ მოტივს სოციალური ქლერადობა შეემატა, გაისმა, როგორც ბრძოლისაკენ მოწოდება, თანამებრძოლთა შემოკრებისა და შენობტიკების ძაბილი. ი. ჭავჭავაძის შემოქმედებაში იგი სწორედ ამ მხრივ იწვევს ინტერესს:

„მაგრამ, მამულო, ჩემი ტანჯვა მხოლოდ ის არი,
 ის არის მხოლოდ სავალალო და სამწუხარო,
 რომ შენს მიწაზედ, ამდენ ხალხში კაცი არ არი,
 რომ ფიქრი ვანდო, გრძნობა ჩემი გავუზიარო“.

სხვადასხვა ვარიაციით, მხატვრული და საზოგადოებრივი ნიუანსებით ილია ხშირად უბრუნდება ამ საკითხს როგორც პოეტურ, ისე პროზაულ ნაწარმოებებში. პუბლიცისტურ ნაწერებში ავტორი ამ თემას აფართოებს. საზოგადოებრივი შეგნების გასაღვიძებლად, ხალხის გამოსაფხიზლებლად იგი ხან საგანმანათლებლო ხასიათს ატარებს, ხანაც საბრძოლო განწყობილებას იწვევს: „საქართველო (ზოგიერთი რამ)“: „აიღებს ბეჩაეი ქართველი მწერალი ხელში კალამს თუ არა, მაშინვე გულამოსკენით შედგება ხოლმე და თავის თავსა ჰკითხავს: ვის უნდა ველაპარაკოვო და სისხლი ძარღვებში გაუშრება ხოლმე. მართლა და, ვის უნდა ელაპარაკოს? მეტყვიან: ყველასო, დიად, კარგი და პატოსანი, მაგრამ ჩვენ, ქართველებს რა გვაქვს საყოველთაო, რომ მწერალმა ფრთები გაშალოს და იმ-ზედ განაღვლოს საყოველთაო ნაღელითა, ანუ გაღვინოს საყოველთაო ღვინითა? ... ქართველი საყოველთაო სახელია და შენში რა არის საყოველთაო?.. ვაი, იმ ხალხს, რომელსაც საერთო ძარღვი გაუწყდა, ვაი, იმ ქვეყანას, საცა საერთო ძარღვი სისხლი გაშრა, საცა ყველაში თითო არ არის და თითოში ყველა, საცა თითოეული ყველასათვის არ ფიქრობს და ყველა თითოეულისათვის, საცა „მე“ ხშირია და „ჩვენ“ იშვიათი. ... დავაქციეთ ჩვენი ერთიანი სამშობლო ოჯახი, რომლის ბოძად იყო ერთიანი მხარე მთელის ქართველობისა. მის ნაშთის ნამსხვრევებისაგან პატარა-პატარა ხუხულები ავაშენეთ, რომელსაც საზოგადო სახელი „მამული“ დავარქვით და რომელშიც ჩვენც დავტივივით და ჩვენა ამომშრალის ტვინისა და გონების აზრიც დავტიეთ. დავაქციეთ მამათა ჩვენთა სამარე, შვილთა ჩვენთა აკვანი, დიდი მამული დავშალეთ, პატარები გავიკეთეთ“¹⁹.

ერთიანი მამულის იდეა ი. ჭავჭავაძის ჯერ კიდევ სტუდენტობისას ჩამოუყალიბებია. ამ იდეის კლასიკური გამოხატულებაა „აჩრდილის“ სტრიქონები: „გადასდგომიხართ თქვენ ქართველობას, დაგინგრევიათ დიდი მამული“. შემდეგ ეს თვალსაზრისი ახალ-ახალი ვარიაციებით წარმოგვიდგება მის პოეტურ, პროზაულ თუ პუბლიცისტურ შემოქმედებაში.

ი. ჭავჭავაძის ლექსში „მას აქეთ, რაკი შენდამი ვცან მე სიყვარული“ ინტელიგენციის ყველა ფენაში ვერ პოვა მხარდაჭერა. ანტ. ფურცელაძემ, რომელიც ვალდებული იყო, ობიექტურად განემარტა ლექსის დენაზრი, „ცისკრის“ ფურცლებზე ასეთი შეფასება მისცა მას: „უფ. ჭავჭავაძე იყო შესტრფის მამულსა, ისე უყვარს, რომ რაც ის უცვნია, დაპყარგვია და ვაპყართომია ძილი და შვება. ... ერთი ჰკითხეთ, საყუარელნო მკითხველნო, უფ. ჭავჭავაძესა: მამ ვისთვის უკრთება ასე უწყალოდ ძილი, ვისთვის იკლავს თავსა, თუკი მთელს საქართველოში კაცი არ არის, რომ ღირსი იყვეს მავის აზრის განზიარებისა? რო-

ვორცა სჩანს, ეგ ცარიელი საქართველოს მიწისთვისა დრტვინავს და ჰფიქრობს!“²⁰.

ლექსში „მას აქეთ, რაკი შენდამი ვცან მე სიყვარული“ არათუ აშკარად ვლინდება თანამედროვე რეალობა, არამედ თავს იჩენს აგრეთვე ავტორის პირადი ცხოვრების ფაქტები, განცდები, ავტობიოგრაფიული ელემენტები. ლექსის დაბეჭდვის მომენტში იმ სულიერ განწყობილებას, რომლითაც არის შთაგონებული ის, ამძაფრებდა არა მარტო 1861 წლის პოლემიკის შთაბეჭდილებანი და უშუალო შედეგები, არამედ „საქართველოს მოამბის“ დაარსებასთან დაცემირებული სიძნელეებიც. ცნობილია, რა დაბრკოლებებს წააწყდა ახალგაზრდა მოღვაწე ახალი პერიოდული გამოცემის დაარსების გამო, რა მწვავე ბრძოლა გაჩაღდა თითოეული ხელმომწერისათვის და თანამშრომლისათვის. ახალგაზრდობის ერთი ნაწილი, სწორედ ანტ. ფურცელაძის მეთაურობით, გაემიჯნა მას და გადაჭრით მიემხრო „ცისკარს“, ცდილობდა ჩამოემორებინა ილიასათვის თანამებრძოლნი, მკითხველნი და ამით ხელი შეეშალა ჟურნალის გამოცემისათვის. ახალი ჟურნალის დაარსებისათვის ბრძოლამ მწვავე იდეოლოგიკური ხასიათი მიიღო. ძველი თაობა ათასგვარ ჭორს ავრცელებდა, ცილს სწამებდა ჟურნალსა და მის რედაქტორს. ეს მწვავე ვითარება გავლენას ახდენდა ჭავჭავაძის თანამებრძოლებზეც, მათგან ზოგი მთაყუცობდა, ზოგიერთი (განყოფილების გამგე ნ. ლოლობერიძე) განზე განუდგა „საქართველოს მოამბეს“. ასე რომ, ილია შეიძლება ითქვას, მარტოს დარჩა, მარტოს მოუხნდა დიდი ჭაპანის გაწევა. ამ მდგომარეობის გახსენება მკათაოდ გვიჩვენებს, რამდენად შეესატყვისებოდა კონკრეტულ ვითარებას, ავტორის უშუალო განცდებს ლექსის სტრიქონები:

„მავრამ, მამულო, ჩემი ტანჯვა მხოლოდ ის არი,
ის არი მხოლოდ სავალალო და სამწუხარო,
რომ შენს მიწაზედ, ამდენ ხალხში კაცი არ არი,
რომ ფიქრი ვანდო, გრძნობა ჩემი განვეზიარო!..“

თანამემამულეთათვის „ფიქრის ნდობა“, „გრძნობათა განზიარება“ სიმბოლო იყო ეროვნული მთლიანობის იდეალისა, რომელზედაც ი. ჭავჭავაძე ოცნებობდა და რომელმაც „აჩრდილში“ პოვა გამოხატულება:

„როდისღა ვნახავ მშვენიერსა ამ ქვეყანასა
თვისთა დიდების ნაშთსა ზედა კვლავაც აღმდგარსა...“

ერთის ცხოვრების, ერთის სულის ძლიერსა ქროლავს,
რომ ესე ტოტნი ერთ ცხოვრების, ერთარსებისა,
ესლა გაყრილნი, ერთ მდინარედ შეერთდებიან?

ერთისა აზრით, ერთის ფიქრით განდიდდებიან?“

„საქართველოს მოამბის“ დახურვის შემდეგ ძველსა და ახალ თაობებს შორის პოლემიკა ერთგვარად მიწყნარდა, მავრამ 70-იანი წლების დასაწყისში ახალი ძალით იფეთქა, დროის შესაფერისი ნიშნები გამოავლინა, ი. ჭავჭავაძის ლირიკაში კი საფუძვლად დაედო ახალ ციკლს, რომელიც გამოირჩევა შინაარსობრივ-ლიტერატურული სპეციფიკით. ამ ციკლს განეკუთვნება „გამოცანები“ და პოლემიკური ხასიათის ლექსები: „ბასუხის ბასუხი“, „ბედნიერი ვრი“, „რა ვაკეთეთ, რას ვშვრებოდით“ და „ჩჩევა“.

70-იანი წლების დასაწყისში რეაქციულ თავდაზნაურობას გამოცოცხლება დაეტყო, რამაც თავი იჩინა საქართველოში იმპერატორ ალექსანდრე II-ის შესახებდრად მზადების პერიოდში, ხოლო შემდეგ — სენატორ გ. მუხრანსკის

მახვილი თვალით უკვირდებოდა პოეტი ყოველდღიურობის მოვლენებს, თანამედროვეთა ცხოვრებას, წარჩინებულ პირთა მორალურ-პოლიტიკურ საქციელს. „გამოცანებში“ არ ჩანს ზედმეტი გაზვიადება. ავტორი ცდილობს მკაცრად, მაგრამ ობიექტურად წარმოგვისახოს თითოეული მათგანის ზასიათი. მისი შეფასებანი ზუსტი და კონკრეტულია. მ. ლორის-მელექოვზე ილია წერდა:

„ოინბაზი, ლაქათაა,
 გრძლად გაღეული მელია,
 ბაზრის ბიჭად გაჩენილა,
 ეხლა ქვეყნის მმართველია...“

ბევრჯერ გაძვრა და გამოძვრა,
 მაგრამ ვერ გახდა გრაფია,
 გრაფობისთვის ერი დაკლა,
 ცოდვა დაიდვა დიდიაჲ.

ათიოდე წლის შემდეგ ლორის-მელექოვი მართლაც გახდა გრაფი, ხოლო 80-იანი წლების რეაქციის პერიოდში — რუსეთის შინაგან საქმეთა მინისტრი.

ფართო პლანითაა მოხაზული მიხეილ თუმანიშვილის ლიტერატურულ-პოლიტიკური პორტრეტი, რომლის აღწერა განსაკუთრებულ ლიტერატურულ ტაქტს მოითხოვდა, რადგან საქმე ეხებოდა აღიარებულ მწერალსა და საზოგადო მოღვაწეს. ავტორის სამუშაოზე გამოაქვს პიკანტური ლიტერატურული საიდუმლოება. 60-იანი წლების დასაწყისში გაცხოველებული ინტერესი გამოიწვია „სალაყბო ფურცლების“ ავტორობის საკითხმა. „საქართველოს მოამბეში“ ილიამ გამოაქვეყნა გაბრიელ სულხანიშვილის წერილი, რომელიც ამტკიცებდა, „მოლაყბის“ ფსევდონიმით „ცისკარში“ წერდა არა ივანე კერესელიძე, არამედ სხვა პირი (იგულისხმებოდა მ. თუმანიშვილი). ილია მალე დარწმუნებულა, რომ ეს სიმართლეს არ შეესაბამებოდა და სინამდვილეში „სალაყბო ფურცლების“ ავტორი ი. კერესელიძე იყო. ამის გამოძახილია „გამოცანის“ სტრიქონები:

„მის ჯურის ხალხს მწერლად მოსწონს,
 ვერ კი შეუტყვეს ქურდობა,
 რომ სხვის წიგნიდამ ფრაზების
 იცის ცოტა რამ ქურდობა.“

„გამოცანების“ ზემოქმედებას განაპირობებდა ჰეშმარიტებისადმი ერთგულება. პოეტი მხატვრული ტაქტით წარმოსახავდა გამოყვანილ პირთა როგორც მანკიერებებს, ისე ღირსებებს. არავის უკარგავდა ხალხის წინაშე დამსახურებას. ღირსებისა და ნაკლის ასეთი შეპირისპირება ნდობით განაწყობდა მკითხველს. ამ მხრივ უნდა გამოვყოთ გამოცანები გრ. ორბელიანზე, ლ. მელექი-შვილზე და დ. ყიფიანზე. ამ უკანასკნელზე ნათქვამია:

„ამ უკაცურ კაცთა შორის
 შე იგი კაცად მგონია,
 მით, რომ საქმითაც ქვეყნისა
 მას სიყვარული ჰქონია...“

კარგის საქმისა დამთესსა
 ბევრი რამ მიეტევაჲ.“

ი. ჭავჭავაძის „გამოცანების“ მიმართ გულგრილი არ დარჩენილა საზოგადოების არც ერთი ფენა, მით უფრო ინტელიგენციის ის წარმომადგენლები, რომლებიც 60-იანი წლების პოლემიკიდან დაწყებული მსოფლმხედველობრივ სიმპათია-ანტიპათიას იჩენდნენ „მამათა“ ან „შვილთა“ ბანაკის მიმართ. „მამები“ აღაშფოთა „გამოცანების“ მწვავე მამხილებელმა ტონმა, მსუსხავმა სატი-

რამ, მათი წარსული და დღევანდელი მოღვაწეობის გამოამ. იმ პირებმაც კი, რომელთაც 60-იანი წლების პოლემიკის დროს შორიდან მაყურებელთა პოზიცია აირჩიეს, ახლა ახალი თაობის წინააღმდეგ ბრძოლის მოთავეობაც კი იკისრეს. ეს ანტაგონიზმი მკაფიოდ გამოვლინდა გრიგოლ ორბელიანის ლექსში „პასუხი შვილთა“ (აგრეთვე წერილში „ძველი სემინარისტის“ ფსევდონიმით — „მგზავრობა სვანეთისაკენ“, „გ. წ. განხილვა“). ამ ნაწარმოებში, ისე, როგორც ამ პერიოდის სხვა პოლემიკურ თხზულებებში, საგრძნობია 60-იანი წლების პოლემიკის ექო. ეს შეეხება არა მარტო სათაურების ანალოგიას: „პასუხი“, „პასუხის პასუხი“ და სხვ., არამედ შინაარსსაც. გრ. ორბელიანი არსებითად იმავე ბრალდებას უყენებს ილიას, ახალ თაობას, რაც 1861—1862 წლებში ბ. ჯორჯაძემ, გ. ბარათაშვილმა, ს. მესხიშვილმა და სხვებმა გამოთქვეს: ლიბერალიზმი, კრუპატრიოტიზმი, ენის მტრობა, მამათა „დამსახურების“ დაუფასებლობა და ა. შ. მეორე ვარიანტში გრ. ორბელიანმა ერთგვარად შეარბილა ახალი თაობისადმი დამოკიდებულების უაღრესად მკაცრი ტონი, მაგრამ საბოლოო ვარიანტიც შეურაცხყოფელი დარჩა ახალი თაობისათვის:

„სადაც მიმაღვით
 რას პროტავთ, ჰკნავით,
 გაბოროტებით რათა სწყევთ მამათ?
 უკადრისობით
 და უმეცრებით
 ვერ დააბნელებთ მათ სახსენებელს“.

ი. ჭავჭავაძემ, რომელიც იმ დროს დღეში იმის მსახურობდა, დაუყოვნებლივ გამოეხმაურა გრ. ორბელიანს ლექსით „პასუხის პასუხი“, სადაც უყურადღებოდ არ დატოვა არც ერთი ბრალდება. პოლემიკის საბაზით, ამ ნაწარმოებში კიდევ ერთხელ მკაფიოდა ჩამოყალიბებული ახალი თაობის ეროვნულ-სოციალური შეხედულებანი, გამოამჟღავნებელია ძველი თაობის სახე. ავტორი ზანს უსვამს, რომ ძველ თაობას პრივილეგირებული ადგილი უკავია, ერის წარმომადგენლობას იჩემებს, მაგრამ თავის მდგომარეობას არ ახმარს სამშობლოს კეთილდღეობას, ანგარებით ზიანს აყენებს მის ინტერესებს. თითოეული ბრალდების უარყოფას მოსდევს ახალი თაობის პოზიტიური მოთხოვნა. ყოველივე ეს იმდენად ზუსტად ასახავს არსებულ პოლიტიკურ-საზოგადოებრივ სიტუაციას, ისე გარკვევითაა დადასტურებული ილიას სხვა ჟანრის ნაწარმოებებსა და თანამედროვეთა პუბლიცისტურ-მხატვრულ შემოქმედებაში, რომ ლექსების ეს ციკლი ამ მოვლენების პოეტურ ქრონიკად წარმოგვიდგება.

ლიტერატურა

1. ბ. ჯორჯაძე, თავ. ილია ჭავჭავაძის კრიტიკაზედ, ქართული ლიტერატურული კრიტიკის ისტორიისათვის, ქრესტომათია ს. ხუციშვილის რედაქციით, თბ., 1955, გვ. 179.
2. ი. ჭავჭავაძე, პასუხი, იქვე, გვ. 202.
3. რ. ერისთავი, პასუხი თავ. ილია ჭავჭავაძის კრიტიკისა, იქვე, გვ. 184.
4. ბ. ჯორჯაძე, თავ. ილია ჭავჭავაძის კრიტიკაზედ, იქვე, გვ. 179—182.
5. ი. ჭავჭავაძე, პასუხი, იქვე, გვ. 204.
6. „ცისკარი 1857—62 წლამდინა“, კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ი. ჭავჭავაძის პირადი საარქივო ფონდი, № 158.
7. ი. ჭავჭავაძე, პასუხი, ქართული ლიტ. კრიტიკის ისტორიისათვის, გვ. 213.
8. ი. ჭავჭავაძე, ნაწერების სრული კრებული, პ. ინგოროყვას რედ., ტ. IV, ტფილისი, 1927, გვ. 381—382.
9. კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ი. ჭავჭავაძის საარქივო ფონდი, № 164.

10. ა. განეჩილაძე, „ლიტერატურული ვაზეთი“, 1955 წ., № 5.
11. ს. ალექსიშვილი, უსტარი ანტიკრიტიკული, ქართული ლიტერატურული კრიტიკის ისტორიისათვის, გვ. 225.
12. კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ი. ჭავჭავაძის პირადი საარქივო ფონდი, № 164.
13. ი. ჭავჭავაძე, პასუხი, ქართული ლიტერატურული კრიტიკის ისტორიისათვის, გვ. 216—217.
14. იქვე, გვ. 217.
15. კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ი. ჭავჭავაძის პირადი საარქივო ფონდი, № 164.
16. ი. ჭავჭავაძე, ნაწერების სრული კრებული, ტ. IV, 1927, გვ. 373, 378.
17. ი. ჭავჭავაძე, სფირიდიონისა და თადეოზის ბაასი, კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტი, პირადი საარქივო ფონდი, № 164.
18. იქვე.
19. კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ი. ჭავჭავაძის პირადი საარქივო ფონდი, № 165.
20. ანტ. ფურცელაძე, ქართული ლიტერატურა, ქართული ლიტერატურული კრიტიკის ისტორიისათვის, გვ. 306.

Т. Ш. МАНГОШВИЛИ

СОВРЕМЕННОСТЬ В ЛИРИКЕ И. ЧАВЧАВАДЗЕ

Резюме

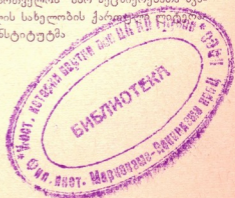
Сопоставление различных по жанру литературных произведений И. Чавчавадзе 60—70-ых годов, а также сравнительный анализ рукописных и биографических материалов еще раз подтверждает неразрывную связь между личностью автора и его творчеством. Это особенно относится к его гражданско-полемической лирике, в которой получили яркое отражение основные черты современности.

В ряде произведений изображены события современной ему действительности, и создаваемые им образы основываются на конкретных исторических фактах. Произведения данного периода (как лирические, так и прозаические, а также публицистическо-критического содержания) проникнуты духом полемики 60—70-ых годов и выражают проблемы, вдохновлявшие молодежь на борьбу за возрождение и национальное освобождение грузинского народа.

С июня 1861 по январь 1863 года И. Чавчавадзе не имел возможности выражать в полемической форме свои взгляды по наиболее злободневным вопросам. Связанные с этим переживания, а также творческие замыслы поэта получили отражение в художественных и публицистических произведениях того периода, напечатанных в «Вестнике Грузии»: («С тех пор, как я тебя люблю...», «Мое перо...», «Человек ли он?!», «Беседа Спиридона с Тадеозом»).

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტის ეურნალისტიკის განყოფილება

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტმა

ჯამალ აფციაშვილი

იდეოლოგიური ბრძოლის ზოგიერთი მომენტისათვის
„გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში“

გ. მერჩულეს „ცხოვრება გრიგოლ ხანძთელისა“ სამართლიანად ითვლება ძველი ქართული ჰაგიოგრაფიული მწერლობის შედეგად. ეს ფართო ეპიკური ტილო კიდევ დიდხანს იქნება მეცნიერული ინტერესის საგანი, რასაც განაპირობებს არა მარტო მისი მხატვრული ღირსებანი, არამედ თავისთავადი ინტერესი იმ ეპოქისადმი, რომელსაც იგი ასახავს. დასაწყისიდანვე უნდა გაირკვეს მთავარზე უმთავრესი: აზროვნების რომელ ჭრილში განვიხილოთ გ. მერჩულეს თხზულება — დოგმატიკურსა თუ სქოლასტიკურში. მეორეც, როცა ვეხებით „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრების“ მსოფლმხედველობით პრობლემებს, არ შეიძლება იგი მოვწყვიტოთ წინა პერიოდის ლიტერატურული ცხოვრების განვითარების ტენდენციებს. ამ მხრივ დიდი მნიშვნელობა უნდა მიენიჭოს სირიელი მამების „ცხოვრება“—„წამებას“, რადგან გულუბრყვილობა იქნება იმის გაფიქრებაც კი, რომ გ. მერჩულე, რომელიც წერდა თხზულებას ტაო-კლარჯეთში სამონასტრო მშენებლობის ფუძის დამდებზე, არ დაინტერესდებოდა მამათა ღვაწლით, რომელთაც საერთოდ საფუძველი ჩაუყარეს საქართველოში სამონასტრო საქმიანობას, არ დაინტერესდებოდა მათი აზროვნების სტრუქტურით.

უაღრესად საინტერესოა გ. მერჩულეს ცნობა, რომელიც გ. ხანძთელის განათლებას ეხება. გრ. ხანძთელმა, სხვათა შორის, „მწიგნობრობაჲცა ისწავლა მრავალთა ენათაჲ და საღმრთონი წიგნი ზეპირით მოიწუროთნა, ხოლო სიბრძნეცა იგი ამის სოფლისა ფილოსოფოსთაჲ ისწავა კეთილად და, რომელი პოვის სიტყუაჲ კეთილი, შეიწყნარის, ხოლო ჯერკუალი განაგდის... ხოლო გარეშესა მას სიბრძნესა სოფლისასა ჰბასრობნ სიტყუსაებრ მოციქულისა, ვითარმედ „გან-რაჲ-მე-აცოფა ღმერთმან სიბრძნე იგი ამის სოფლისა“¹.

აქ მოყვანილი ციტატის იდეოლოგიური ინტერპრეტაცია იწვევდა და იწვევს მკვლევართა შორის აზრთა სხვაობას. პირველ რიგში, უნდა გაირკვეს „სიბრძნე ამის სოფლისა ფილოსოფოსთაჲ“ და „გარეშე სიბრძნე“ ფარავს ერთმანეთს, თუ სხვადასხვა ცნებებია.

როგორც ცნობილია, „გარეშენი“ „წარმართებს“ აღნიშნავს და პირველად ეს ტერმინი მათი მისამართით პავლე მოციქულმა იხმარა: „ხოლო გარეშენი იგი ღმერთმან განიკითხნეს და მოჰსპოთ უკეთური იგი შორის თქუენსა“ (პ. მოციქული, კორინთელთა, 1,5,1ჲ). ასევე „წარმართულს“ აღნიშნავს „გარეშე“ ბასილი დიდთაანაც².

საინტერესოა თვალსაზრისის ავითარებს „გარეშე სიბრძნის“ შესახებ პროფ. რ. სირაძე. მკვლევარი იგივეობის ნიშანს სვამს „გარეშე სიბრძნესა“ და „სიბრძნე ამის სოფლისას“ შორის. რ. სირაძე წერს, რომ „გარეშე სიბრძნე“ და ამ რიგის სხვა ტერმინები შეიძლება გულისხმობდეს სამ სფეროს: 1. ანტიკური წარმართული სიბრძნე; 2. ქრისტიანობის თანადროული არასაღვთისმეტყველო სიბრძნე, „ბუნებითი“ მეცნიერებანი, ანუ „სასკოლო“ — სასწავლო დისციპლი-

ნები, ე. წ. „ტრიუმფი“ „ქვადრიუმის“ 7 „თავისუფალი მეცნიერება“; 3. მწველებელთა სიბრძნე, უფრო იშვიათად კი სხვა რელიგიათა (ისლამის, ებრაელთა) სიბრძნე. მკვლევარი იქვე შენიშვნაში ურთავს — ხშირად „გარეშე სიბრძნეში“ არასწორად ესმით მხოლოდ და მხოლოდ ანტიკური ფილოსოფია.

მკვლევარი ამახვილებს ყურადღებას იმ გარემოებაზე, რომ V—X საუკუნეებში საქართველოში განსაკუთრებული მნიშვნელობა შეიძინა სწორედ პატრისტიკულმა თვალსაზრისმა, რომლის უდიდესი წარმომადგენელი აღმოსავლეთის საქრისტიანო მწერლობაში იყო ბასილი კესარიელი. ბასილს ეკუთვნის სპეციალური ტრაქტატი ანტიკური, წარმართული სიბრძნის შეთვისების დოჰინობისა და პრინციპების შესახებ. ეს დიდი საეკლესიო მოღვაწე ანტიკური კულტურის მთლიან ათვისებაზე ლაპარაკობს და არა მხოლოდ მის რომელიმე განკერძოებულ დარგზე; ათვისების და ქრისტიანული მსოფლმხედველობის მოთხოვნილების მიხედვით გადამუშავების კრიტერიუმად კი მორალურ-ეთიკური პრინციპია დადგენილი, რომელიც ადამიანს აახლოებს ღვთაებასთან. ძნელია იმის დაშვება, რომ გ. მერჩულეს ყურადღების გარეშე დაეტოვებინოს ბასილის თხზულება, არ გავცნოს იგი ბერძნულად ან კიდევ ქართულად.

ზემოთ თქმულიდან, პირველ რიგში, ის დასკვნა გამოდის, რომ გ. ხანძთელს შეუსწავლია მთელი წარმართული სიბრძნე, შეუსწავლია პოეზია, მითოლოგია, რიტორიკა, ისტორიოგრაფია და, რა თქმა უნდა, ფილოსოფია. შეუსწავლია ყოველივე ეს კრიტიკული თვლით, ქრისტიანული მორალური კრედოს გათვალისწინებით. თუ დავაკვირდებით „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებას“, აშკარად შევნიშნავთ, რომ მასში განსაკუთრებით მძაფრად დგას ქრისტიანული მორალის, ქრისტიანული სიკეთის პრობლემა. ეს წითელ ზაზად გასდევს მთელ ნაწარმოებს და არა მხოლოდ სასულიერო პირების, არამედ საეროთა ცხოვრებასაც შეეხება. მორალურ-ეთიკური კრიტერიუმში ჩვენ ერთ-ერთ ძირითად კრიტერიუმად წარმოგვიდგება გ. ხანძთელის მიერ ანტიკური სიბრძნის შეთვისების საკითხში, მაგრამ არა ერთადერთად.

როგორც ცნობილია, ანტიკურმა სიბრძნემ ქრისტიანული რელიგიის საქურგლის როლი იტვირთა წარმართულ მსოფლმხედველობასთან ბრძოლის საქმეში; ამიტომ, ვფიქრობთ, შეცდომა იქნება იმის დაშვება, რომ X საუკუნის ფრიად განათლებულ მწერალს გიორგი მერჩულეს გააზრებული არ ჰქონოდა დასმული საკითხის განვითარების ხუთსაუკუნოვანი პერიოდი (IV—X სს.) და არ გვეძებნა ამ განვითარების ერთგვარი შედეგიც, ე. ი. მერჩულე ბოლომდე ვერ შერჩებოდა მხოლოდ პატრისტიკულ თვალსაზრისს და მის ნააზრევს უნდა მივუდგეთ იმ პოზიციებიდანაც რომელიც უკავშირდება იოანე დამასკელის სახელს.

გრ. ხანძთელი გარეშე სიბრძნეს „ჰბასრობდა“, არ იღებდა. მაშ, რაღას სწავლობდა იგი ბერძნული წარმართული კულტურიდან, რა იგულისხმებდა „ამის სოფლისა ფილოსოფოსთა სიბრძნეში“, საიდანაც მომავალ დიდ აღმშენებელს „სიტყუაჲ კეთილი აუღია?“

საკითხი ასე დაისმის — „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრების“ მიხედვით, ის, რაც მიუღებელია ქრისტიანისთვის, არის თუ არა თავისთავადი ღირებულების მქონე, არის თუ არა „სიბრძნე“ თავისთავად. აკად. შ. ნუცუბიძე არ თვლის მას სიბრძნედ, რადგან იგი „გარეშეა“, მაგრამ „ცხოვრების“ მონაცემები არ ადასტურებს ამ თვალსაზრისს — „გარეშე სიბრძნე“ სიბრძნეა, ოღონდ თვისებრივად განსხვავებული. ღვთაებრივი სიბრძნე ჰეშმარიტი სიბრძნეა, ასე ვთქვათ,

აბსოლუტური სიბრძნე, აბსოლუტური ჭეშმარიტებაა, რაც ვერ ითქმის „გარეშეს“ მიმართ. რა თქმა უნდა, ასეთი თვალსაზრისი ჯერ კიდევ შორსა დგას ავეროესის (1126—1198) შეხედულებისაგან, რომლის მიხედვითაც ორივე სიბრძნე ცალ-ცალკე ჭეშმარიტია. პროფ. რ. სირაძე სამართლიანად მიუთითებს, რომ გ. მერჩულეს შესანიშნავად აქვს წარმოდგენილი სამყაროს, სიბრძნის წვდომის ორი გზა — ერთი ჭეშმარიტი გზაა — გზა ინტუიტური წვდომისა, მაგრამ „არსებობს სხვა სიბრძნეც, ოღონდ გაცილებით მდაბალი ღირსებისა“⁴. მაგრამ ეს არ გამორიცხავს „გარეშე სიბრძნის“ ღირსებებს საერთოდ და მისი გამოყენების შესაძლებლობას. ეს აზრი ბრწყინვალედ ჩამოაყალიბა გიორგი მერჩულემ — მეტყველება „ვერცხლი არს წმიდაჲ“, ხოლო ღუმელი — „ოქროა რჩეული“. „წმიდა ვერცხლი“ აქ მიესადაგება სწორედ „გარეშე სიბრძნეს“ და მისი მონაცემებით სამყაროს საიდუმლოებათა რელატიურ წვდომას.

მეტწიერებაში გამოთქმულია აზრი (შ. ზიდაშელი), რომ „გარეშე სიბრძნეში“ „გრ. ხანძელის ცხოვრებაში“ იგულისხმება ფილოსოფიის მატერიალისტური ნაკადი და კერძოდ მისი ყველაზე რადიკალური მიმართულება — ეპიკურეიზმი, რომელსაც პროფ. შ. ზიდაშელი „უსაეროსსაც“ უწოდებს. ზემოთ თქმულიდან ნათელი უნდა იყოს ასეთი თვალსაზრისის შეუსაბამობა — „გარეშე სიბრძნე“ ანტიკური წარმართული სიბრძნეა მთლიანად, მთელი თავისი განუტოვებელი და არა მხოლოდ მისი მატერიალისტური, ან კიდევ ეპიკურული ნაკადი. ეს შეუსაბამობა პროფ. შ. ზიდაშელმა, ჩვენი აზრით, დაუშვა იმიტომ, რომ მან „სიბრძნე ამის სოფლისა ფილოსოფოსთაჲ“ და „გარეშე სიბრძნე“ მიიჩნია არა ერთმანეთის დამფარავ, არამედ სხვადასხვა ცნებად⁵. პავლე მოციქულმა წამოაყენა მთელი ანტიკური სიბრძნის განქიქების თეზისი და არა მხოლოდ ეპიკურული, „უსაეროსი“ სიბრძნისა. ეს შემდეგში კლიმენტი ალექსანდრიელმა აქცია გაფრთხილებად ეპიკურული ფილოსოფიის წინააღმდეგ⁶. „ცხოვრების“ ტექსტში კი მოციქულია დასახელებული და არა კლიმენტი ალექსანდრიელი. გ. მერჩულე ერთხელ კიდევ შეგვახსენებს, რომ, მართალია, გრაგოლი ითვისებდა წარმართულ სიბრძნეს, მაგრამ იგი ტენდენციური იყო მასთან დამოკიდებულებაში — ის ზეპირად სწავლობს საქრისტიანო სიბრძნე-მოძღვრებას, ხოლო წარმართულს — კრიტიკულად, რადგან მას „ჰბასრობნ“, რაც გვახსენებს იოანე დამასკელისა და ეფრემ მცირის ცნობილ დებულებებს ამავე საკითხებზე.

ჩვენი აზრი ზემოთ დასმული საკითხის ირგვლივ ასეთ კონკრეტულ ფორმას იღებს — შეუძლებელია, გ. მერჩულეს ნააზრევი განვიხილოთ მხოლოდ პატრისტიკის დონეზე; შეუძლებელია, იგი X საუკუნის ნახევარში აზროვნებდეს მხოლოდ ბასილი კესარიელის კატეგორიებით და ყურადღებიდან სავსებით გამოორჩენოდეს იოანე დამასკელის, როგორც სქოლასტიკის დამწყების, საყურადღებო ნაშრომი „წყარო ცოდნისა“ და იქ წამოყენებული სახელმძღვანელო დებულებები წარმართული სიბრძნის ათვისების ფორმების შესახებ. მართალია, ეს წიგნი შემდეგ ითარგმნა, მაგრამ ბერძნულის მცოდნე გრ. ხანძელსა და მითუმეტეს გ. მერჩულეს, ეგზომ განსწავლულ პირებს, იგი უნდა სცოდნოდათ.

„ორგვარ სიბრძნეზე“ მსჯელობისას გასათვალისწინებელია ის დისციპლინები, რომლებსაც პროფ. რ. სირაძე გვთავაზობს. მკვლევარი „ორგვარი სიბრძნის“ განვითარების მთელ პერიოდს რამდენიმე ქვე პერიოდად ყოფს: 1. აპოლოგეტური პერიოდი (I—II სს.); 2. პატრისტიკული (III—IV სს.); 3. სქოლასტიკური, რომელიც III ს-დან იწყება და X—XI საუკუნეებზე მოდის მისი კლა-

სიკური სახით ჩამოყალიბება; 4. ჰუმანისტური, 5. აღორძინების ხანა⁷. იმავე მკვლევრის მიხედვით, III—X საუკუნეებში შეარწყმულია აპოლოგეტური და პატრისტიკული პრინციპები. გარდა ამისა, სქოლასტიკა, რომელიც VIII საუკუნიდან იწყება, სწორედ X—XI საუკუნეებში აღწევს კლასიკურ ხანას. ასე რომ, წარმოდგენილი მსჯელობის საფუძველზე ჩვენთვის საინტერესო პერიოდში, III—X საუკუნეებში შეიმჩნევა როგორც აპოლოგეტური და პატრისტიკული, ისე სქოლასტიკური აზროვნების ნაკადი.

როგორც ცნობილია, აპოლოგეტთა მთლიანად უარყოფდა წარმართულ სიბრძნეს, არ ცნობდა მასში პოზიტიურ ელემენტებსაც კი. ასეთი თვალსაზრისი წარმოდგენილია ახალ აღთქმაში, სადაც პავლე მოციქულის პირით არის განცხადებული: „განაცოფა ღმერთმან სიბრძნე ამის სოფლისაჲ“ (კორინთ., I, 20). აპოლოგეტისა წარმართულ სიბრძნესთან დამოკიდებულების საკითხში დიდად არ შორდება პატრისტიკაც: „პატრისტიკული თვალსაზრისით, თავისთავად (პოზიტიურად) წარმართული სიბრძნე უარსაყოფა. მეტიც, ის, რაც წარმართული სიბრძნეა, არ შეიძლება მიჩნეულ იქნეს ჭეშმარიტ სიბრძნედ“⁸, მაგრამ პატრისტიკული თვალსაზრისითვე, რომლის უპირველესი წარმომადგენელია ბასილი კესარიელი, დასაშვებია წარმართული სიბრძნის გამოყენება ქრისტიანობის საჭიროებისათვის, ოღონდ წარმართული სიბრძნე ალეგორიულად უნდა გააზრებულიყო — მასში „მისტიკური გზით უნდა დანახულიყო ქრისტიანული შინაარსი“⁹.

საყურადღებოა, რომ, გ. მერჩულეს ცნობით, გრიგოლ ხანძთელი ხელაღებული არ უარყოფდა წარმართულ სიბრძნეს. იგი მასში პოულობდა „სიტყვასაც კეთილსა“, რაც შორდება წარმართულთან დამოკიდებულების აპოლოგეტურ მეთოდს. სწორედ ამან აფიქრებინა პროფ. რ. სირაძეს, რომ გ. მერჩულე პატრისტიკის მეთოდს იმარჯვებს — იგი წარმართული სიბრძნის მისაღებ ნაწილს გაიზარებდა ა ლ ე გ ო რ ი უ ლ ა დ უ მ ა ლ ლ ე ს ი ს ი ბ რ ძ ნ ის წ ვ დ ო მ ის მიზნით, მაგრამ ამის შესახებ რომ არაფერია ნათქვამი „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში“? ამან გამოიწვია მკვლევრის შემდეგი შენიშვნა: „გავრცელებული პატრისტიკული თვალსაზრისის ზუსტი დაცვა იქნებოდა, რომ თქმულიყო: (ხაზგასმა ჩემია. — ჯ. ა.) გიორგი მერჩულე გარეშე სიბრძნიდან გამოჰყოფდა უფრო მისაღებ ნაწილს, ოღონდ მას შემდგომ გაიზარებდა საღვთისმეტყველო შინაარსით, ე. ი. უნდა აღნიშნულიყო, რომ „ამა სოფლისა სიბრძნეს“ მომავალი ღვთისმეტყველი ითვისებდა ალეგორიულად („სახისმეტყველებით“)¹⁰. ვფიქრობთ, პატივცემული მკვლევრის ასეთი დასკვნა მოკლებულია დამაჯერებლობას, რადგან მას არ უჭერს მხარს პირველწყაროს — „ცხოვრების“ ტექსტის მონაცემები. მართალია, იქ წარმართული სიბრძნის გამოყენებაზე, ქრისტიანობის საჭიროებისათვის მისი გამორჩევით ათვისებაზეა საუბარი, მაგრამ, რომ გრიგოლ ხანძთელი „სიტყუაჲ კეთილის“ მისტიკურ-ალეგორიულ გააზრებას ახდენდა, ეს მითითებული არ არის, თუმცა, რა თქმა უნდა, ყოველივე ეს არ გამორიცხავს იმასაც, რომ გრიგოლ ხანძთელი თუ გიორგი მერჩულე იცნობდნენ უმაღლესი სიბრძნის „გამოცხადებით“, მისტიკური „ხილვით“ წვდომის გზასაც.

ჩვენი შეხედულებით, წარმართულ სიბრძნესთან გრიგოლ ხანძთელის დამოკიდებულების გარკვევისას ძირითადი სიძნელე იმაში მდგომარეობს, რომ გ. მერჩულე ერთ შემთხვევაში ამ სიბრძნის გამოყენების შესაძლებლობას ადასტურებს, ხოლო იქვე უარყოფს „გარეშე სიბრძნეს“, რომელიც ჩვენ მიგვაჩნია არა ბერძნული ფილოსოფიის მატერიალისტურ, ან უკიდურესი მატერიალიზ-

მის — ეპიკურეიზმის ნაკადად, არამედ მთლიანად წარმართული სიბრძნის სინონიმად. იგი „გარეშეა“, რადგან არ არის ქრისტიანული, წარმართულია. ყოველივე ეს გვაძლევს გარკვეულ საფუძველს ვივარაუდოთ, რომ გ. მერჩულესათვის უკვალოდ არ უნდა ჩაეველო წარმართულ სიბრძნესთან დამოკიდებულების იმ თვალსაზრისს, რომელიც აღმოსავლეთის ეკლესიის დოგმატიკის უდიდესი წარმომადგენლის იოანე დამასკელის მიერ იქნა განვითარებული. ი. დამასკელი ფილოსოფიას რელიგიის „მკველის“, მსახურის როლს მიაკუთვნებს და ეს არის მთავარი. მისი მოძღვრება ქრისტიანული დოგმატიკის დასაბუთებას ისახავს მიზნად. მას ფართოდ შემოაქვს არისტოტელეს ონტოლოგიური და „განსაკუთრებით ლოგიკური მოძღვრება“¹¹. როგორც მეცნიერებაში აღნიშნული, იოანე დამასკელის მიზანსა და მეთოდს შორის წინააღმდეგობაა, ერთი მხრივ, დაუსაბამო, უსასრულო ღმერთი, „რომელიც სცილდება დასაბუთებას, რაციონალურის, აზროვნების ფარგლებს“¹² და, მეორე მხრივ, წარმართული ფილოსოფიის მოხმობა დასაბუთებისათვის... იოანე დამასკელი არა მარტო რწმენის საგანს ამართლებს წარმართული აზროვნების წინაშე, არამედ მისი მოძღვრება მიმართულია რიგი მწვალებლური, ერეტიკული მოძღვრებების წინააღმდეგაც.

დავას არ იწვევს ის გარემოება, რომ იოანე დამასკელი ფილოსოფიას არ მიიჩნევს რელიგიის სწორად და ტოლად; იგი მისთვის „მკველია“. დოგმატს დასაბუთება სჭირდება არა თავისთავად, არამედ იმისათვის, რათა მოგერიებულ იქნეს, ეფრემ მცირის გამოთქმა რომ ვიხმაროთ, „გარეშეა“ შემოტყუები; ამ „გარეშეში“ კი იგულისხმება როგორც წარმართული ფილოსოფია, ისე ერესი, სხვა რელიგიები და ა. შ. ანგარიშგასაწევია ისიც, რომ ი. დამასკელი შესაძლებლად მიიჩნევს დოგმატის დაუმტკიცებლობასაც... მისი შეხედულებით, ადამიანის შემეცნებითი უნარი ვერ სწვდება ზოგიერთ დოგმატს, მაგრამ უარყოფა იმისა, რომ ი. დამასკელი იყენებს წარმართულ ფილოსოფიას ქრისტეს ორბუნიებოვნების, სამების დოგმატიკის დასაბუთებლად, შეუძლებელია, რაც სქოლასტიკურ ნაკადად გვევლინება ამ დიდი საეკლესიო მოღვაწის ნააზრევში. მაგრამ იგივე ი. დამასკელი არეობაგეტიკასა და მისთვის დამახასიათებელ მისტიკასაც ეყრდნობა „ღმერთის, როგორც რაციონალურზე ზე-აღმტებულის და „გამოუყვლველის“ გაგებაში“¹³. ი. დამასკელი, მიუხედავად სქოლასტიკური მეთოდის მომარჯვებისა, უბრველესად დოგმატიკოსია. მასთან მტკიცების ყოველგვარი მეთოდი საბოლოო ჯამში დოგმატიკის მსახურად გამოდის, ასე ვთქვათ, მისთვის ჭეშმარიტება თავიდანვე მოცემულია და, თუ მას მაინც სჭირდება მტკიცება, ეს გამოწვეულია ქრისტიანობის მოწინააღმდეგე იდეოლოგიის წარმომადგენელთა განქიქების სურვილით, რომელთა მოძღვრებებსაც წმინდა მამა უარყოფს, ანდა, გიორგი მერჩულის გამოთქმა რომ ვიხმაროთ, „ჰბსრობნა“. ი. დამასკელის პოლემიკის ისარი მათკენ არის მიმართული, რაც ნათლად ჩანს ეფრემ მცირის შემდეგი სიტყვებიდანაც: „დაღაცათუ ყოველივე ვერ გულისკმა ვყოთ, გარნა ესე ხოლო სადმე უწყოდით, ვითარმედ ესევითარი არს საფილოსოფოსოთა სწავლამ, რომელი-იგი აქცა საჭიროდ საქმარად შემოულებიეს წმიდასა იოვანე დამასკელსა, რ' ამით მიერ წინააღმდეგობდინ შეილნი ეკლესიისანი გარეშეთა მათ ფილოსოფოსთა და მათივე ისრითა განჰტურმდენ მათ: რ' თუნიერ ამათ სიტყუათასა სხუებრ შეუძლებელ არს სიტყუსგებაჲ წინააღმდეგობათაჲ, სიტყუაჲ გუგებდენ რაჲ გარეშენი იგი“¹⁴.

ამკარაა, რომ ზემოთ ხსენებული, ციტატებში გახაზული ორი ცნება ერთი

შინაარსისაა, რომ „გარეშე სიბრძნედ“ არ შეიძლება ვიგულისხმობთ მხოლოდ „უსაეროესი“ სიბრძნე — ეპიკურეიზმი და, რომ ეფრემ მცირეს ისევე ესმის ეს, როგორც უფრო ადრე ესმოდათ გ. მერჩულეს, გრ. ხანძთელს. მცდარად მიგვაჩნია შ. ხიდაშელის რადიკალური დასკვნაც: ეფრემ მცირეს „გარეშეს“ ცნებით სპეციალურად ანტიკური ფილოსოფიის ის მიმდინარეობანი არ შემოუფარგლავს, რომლებიც თეოლოგიისათვის პრინციპულად, მსოფლმხედველობრივად იყვნენ მოწინააღმდეგენი და ამიტომ ამ ცნებას („გარეშე სიბრძნე“, ვ. ა.) შეუცვლია ის შინაარსი, რომელიც გ. მერჩულესთან ჰქონდაო და შემდეგ: „განსხვავება გიორგი მერჩულესა და ეფრემ მცირეს შორის ცნება „გარეშეს“ შინაარსისა და მისი „ფილოსოფიისადმი“ დამოკიდებულების განსაზღვრაში მდგომარეობს“¹⁵.

ცნების არავითარ შეცვლას ადგილი არ ჰქონია და „გარეშე სიბრძნის“ შინაარსი ისევე ესმოდა გ. მერჩულეს, როგორც შემდეგში ესმის ეფრემ მცირეს. ეფრემი წარმართული სიბრძნის გამოყენებას პოლემიკურ მიზანს უსახავს — განიხილავს მას პრაქტიკული საჭიროების მიხედვით, წარმართულზე შეტყვის პოზიციებიდან. რაც იმას ნიშნავს, რომ იგი გრიგოლ ხანძთელივით „ჰბასრობნ“ მას.

ეფრემის ბრძოლა „გარეშე სიბრძნის“ წინააღმდეგ ღრმად იდეოლოგიურია, რაც კარგად გამოჩნდება აკად. შ. ნუცუბიძის შემდეგ სიტყვებში: „მზადდება მაღალი სქოლასტიკა, როგორც უკანასკნელი მებრძოლვება ქართული საეკლესიო ფეოდალიზმისა თანდათანობით გაძალდებული ერთმმართველობის წინააღმდეგ“¹⁶. მაშ, თუ ეფრემ მცირეს მის წარმომადგენლად ვაღიარებთ, ცხადად გამოიკვეთება მისი, როგორც საეკლესიო მსოფლმხედველობის დიდი წარმომადგენლის პორტრეტი, რადგან მან მიზანში ამოიღო წარმართული სიბრძნე, საერო სიბრძნე, რომელსაც ალბათ ხარბად ეწაფებოდა ერთმმართველობის გზაზე დამდგარი სახელმწიფოებრიობა, საერო ფეოდალური წრე.

საფიქრებელია, რომ გრ. ხანძთელი, გ. მერჩულე წარმართული სიბრძნისად გამოსაყენებლად მიიჩნევდნენ მხოლოდ და მხოლოდ იმ მასალას, რომლის თეოლოგიზება იქნებოდა შესაძლებელი ქრისტიანული რელიგიის მიხედვით და რომელიც ქვეყნის პირველმიზეზად პირველმამოძრავებელი, „არამიზეზოანა მიზეზის“, ღმერთის დასახელებას გახდიდა შესაძლებლად. ასეთი პოზიცია შეინიშნება ასურელ მამათა რედაქტირებულ ტექსტებშიც, რომლებიც დროის მიხედვით უახლოვდებიან გ. მერჩულეს ხანას.

გ. ხანძთელს წარმართული სიბრძნისად შეეძლო ესარგებლა როგორც პლატონური, ისე მატერიალისტური, არისტოტელური ნაკადით. პროფ. შ. ხიდაშელი ეძებს და პოულობს გრ. ხანძთელის ნაზრევში პლატონის მოძღვრების ანარეკლს, იდეალიზმს, მაგრამ არ ჩანს, გულისხმობს ამაში იდეალიზმს საერთოდ თუ მის ცნობილ მიმდინარეობას — ნეოპლატონიზმს. ისიც ვასათვალისწინებელია, რომ ანტიკურ ფილოსოფიასთან უშუალოდ მისვლა გვიან პერიოდში ხდება (XI ს-დან) და მანვანის აკადემიაში რენესანსულ სულსიკვეთებას ბადებს, მანამდე კი მასთან მისასვლელი გზა წმიდა საეკლესიო მამების ნაზრევზე გადიოდა. გრიგოლ ხანძთელი ამ სიბრძნესთან უშუალოდ ვერ მივიდოდა, იგი ვერ მოახდენდა პლატონზე ბაზირებას ნეოპლატონიზმის გვერდის ავლით. შეიძლება წამოვყენოთ ჰიპოთეზა, რომ წარმართული ფილოსოფიის, ამ შემთხვევაში პლატონიზმის, ათვისების კრიტერიუმში გრ. ხანძთელისათვის იგივე იყო, რაც ევსტრატოსისთვის, კერძოდ კი ნეოპლატონიკური ლოგიკა. ამის შესახებ სა-

ყოფადღებო მოსაზრება აქვს გამოთქმული შ. ნუცუბიძეს: „ამდენად ევსტრატისის პოზიცია ქრისტოლოგის ის პოზიციაა, რომელსაც იცნობდა ქართული მწიგნობრობა, და ამით უნდა აიხსნებოდეს, რომ სწორედ ეს ძეგლი იქნა გადმოღებული არაბული ტექსტიდან ქართულ ენაზე. ჩანს, ეს ტრადიცია ქართულ აზროვნებაში ასე თუ ისე ცოცხლობდა და ხელსაყრელ პირობებში ისევ ახლდებოდა“¹⁷.

გრ. ხანძთელს თეოლოგიური თვალსაზრისით ზოგი რამ საინტერესოს მონახვა შეეძლო არისტოტელეს მოძღვრებაშიც. არისტოტელით, სილოვისტიკა არის არა ჭეშმარიტების იარაღი საერთოდ, არამედ მხოლოდ იმდენად, რამდენადც მისი ამოსავალი უდავო ჭეშმარიტებაა. ბუნებრივია, მისი სილოვისტიკა მისაღები ამოჩნდებოდა ქრისტოლოგიისათვის დოგმათა ჭეშმარიტების მტკიცებისას.

გ. მერჩულეს სიტყვებში, რომელიც წარმართული სიბრძნის ათვისებას ეხება, შეიძლება ვინიმნათ იგივე აზრობრივი განწყობა, როგორსაც ვხვდებით „ღვით გარეჯელის ცხოვრებაში“ — როგორც გ. მერჩულე, ისე დ. გარეჯელი უთუოდ აღიარებენ ცვალებადობას სამყაროში. ამისი უარყოფა არ შეიძლება — ყოველივე ნივთი ქუეყანისანი ცვალებადნი არიან და წარმავალნი და ყოველი ჟამისა შორის აღოჩინებული და მყოფობად მიჩნეული ჟამისავე თანა განიხრწნება, ვითარ დაუღვრომელი და წარმდინარე“¹⁸ და მხოლოდ ღმერთია მარადიული. აქ გამოირიცხული არ არის არისტოტელეს ანალოგიური შეხედულების გამოყენება: „ზოგი საგანი იბადება, ზოგი ნადგურდება და ეს ხდება შეუწყვეტლივ“¹⁹, „ყოველგვარი ცვლილება და ყოველგვარი მოძრაობა არსებობს დროში“²⁰.

მაშასადამე, გ. მერჩულესთვის ორივე ნაკადია (მატერიალისტურიც და იდეალისტურიც) გამოსაყენებელი ქრისტიანული მიზნებისათვის (თანაც ძნელი ხდება ამ გამოყენების მკაცრი რეგლამენტირება), მაგრამ მათში გ. მერჩულე გამოყოფს „ჭერკუალსაც“; ეს კი ორივე მიმდინარეობაში ის არის, რაც არ გამოდგება ქრისტიანული თვალსაზრისისთვის და რის უკუგდებაც საჭიროა.

ჩვენ დასაწყისში ვახსენეთ, რომ „გარეშე“ სიბრძნე არ გულისხმობს მხოლოდ რადიკალურ მატერიალისტურ მიმდინარეობას ფილოსოფიაში და რომ მასში შედის, სხვათა შორის, ერეტიკოსთა სიბრძნეც: მეცნიერებაში რატომღაც დამკვიდრდა აზრი, რომ ქართული ეკლესია საესებით უგულვებელყოფდა მწვალებელთა სიბრძნეს, რაც სწორი არ ჩანს. საამისოდ ჩვენ გვაქვს ეფრემ მცირის კატეგორიული აზრი, რომლის მიხედვით, მწვალებელთა სიბრძნის გამოყენებაც შეიძლება. თავის მიერ კომენტირებულ ფსალმუნთა შესავალში იგი აღნიშნავს, რომ ბერძნებს ეყოთ სიბრძნე გესლიანი თხზულებებიდანაც ამოვლოთ ქრისტიანობისთვის სასარგებლო აზრები, განა გაკვირვება შეიძლება ამის შემდეგ, კითხულობს ეფრემი, რომ ისინი იყენებენ იმ კეთილსაც, რომელიც ერეტიკოსთა მიერ არის დაწერილი?

მაშასადამე, ერთხელ კიდევ ცხადი ხდება, თუ რა ფართო მასშტაბები ჰქონია „გრ. ხანძთელის ცხოვრებაში“ დამოწმებულ „სიტყუად კეთილს“, რომელსაც გრიგოლი შეისისწლხორცებდა ხოლმე.

მეცნიერებაში კატეგორიული პასუხი არ არის გაცემული კითხვაზე — ითვისებდნენ თუ არა საეკლესიო პირები სხვა რელიგიების (იუდაიზმი, ისლამი, ზოროასტრიზმი) სიბრძნესაც. ვფიქრობთ, ამ საკითხის დადებითად გადაჭრის საფუძველი არსებობს. გრიგოლმა შეითვისა „მწიგნობრობაცა მრავალთა ენათაჲ“. ეს ისეთი განცხადებაა გ. მერჩულისა, რომელიც საპირისპირო შეხედულებისათვის ადგილს აღარ ტოვებს, რადგან შუა საუკუნეებისთვის ოფიციალურ

მწიგნობრობად მხოლოდ და მხოლოდ სარწმუნოებრივი იდეოლოგიით გამსჭვალული მწიგნობრობა თუ ჩაითვლება.

იოანე დამასკელმა ეკლესიას არისტოტელეს ლოგიკა მიაშველა; იგრძნობა გადასვლა რწმენიდან დარწმუნებაზე, მაგრამ განა ყველა ქრისტიანული დოგმა დამტიკცდებოდა გონებით? საკითხთა წრიდან ცალკე გამოიყოფოდა, მაგ., სულის უკვდავების, გამოცხადების ქეშმარიტება, სამების პრობლემა. ეს ყველაფერი მხოლოდ რწმენის სფეროს დაექვემდებარებოდა. ეს საკითხი თავისთავად დადგებოდა. დასავლეთში თომა აქვინელმა იგი ერთგვარად პროგრესულად გადაჭრა: ჭერჭერობით მიუწვდომელი არ ნიშნავს საერთოდ მიუწვდომელს — მას, რასაც გონება განვითარების ამ ეტაპზე ვერ სწვდება, შემდეგ მისწვდება, მაგრამ გ. მერჩულესთვის ყოველივე ზემოთ თქმული არ ქმნის წინააღმდეგობას, რადგან, გონების, ლოგიკის გარდა, იგი ქრისტიანულ დოგმებს უდგება მისტიკური ინტუიციის პოზიციებით, რაც მას აახლოებს არეოპაგისტული ფილოსოფიური სკოლის თვალსაზრისთან. ამასთან დაკავშირებით საყურადღებოა შემდეგი აზრი: „მისტიკური ინტუიციის გაგებაც, მსგავსად ინტელექტუალური ინტუიციისა, სხვადასხვა რელიგიურ მოაზროვნებთან განსხვავებულ ელფერს იძენდა. ეს დამოკიდებული იყო როგორც დემრთის გაგებაზე, ასევე იმაზე, თუ დემრთთან თანაზიარების აქტისათვის ადამიანის რომელ უნარს (ქვრეტას, ემოციონალურსა თუ მოქმედება-ნებელობას) ეძლეოდა უპირატესობა“²¹. გ. მერჩულესათვის ორგანულია ასეთი თვალსაზრისი.

დიდი ისტორიული და იდეოლოგიური შინაარსის შემცველად გვეჩვენება ჩვენთვის საინტერესო ციტატის დასკვნითი ფრაზაც: „ხოლო გარეშესა მას სიბრძნესა სოფლისასა ჰბასრობნა“. ეს X საუკუნის პირველი ნახევრის დასასრულს ითქვა. რატომ „ჰბასრობდა“ გრიგოლი იმას, რაშიც ქრისტიანული დოგმატიკის სასარგებლო ელემენტიც იყო? (ჩვენ, როგორც აღვნიშნეთ, გამოვრიცხავთ „ეპიკურეიზმს“). შეიძლება ვიფიქროთ, რომ გ. მერჩულეს საცხები შეგნებული ჰქონდა, თუ რაოდენ საშიში შეიძლება აღმოჩენილიყო ქრისტიანული რწმენისთვის ლოგიკა, გონების პრიმატის წინ წამოწევა, წარმართული სიბრძნის ათვისება, რამაც საბოლოო ჯამში XI საუკუნიდან რაციონალიზმი განაპირობა.

უნდა აღინიშნოს, რომ „გარეშე სიბრძნის“ კრიტიკული ათვისება და მისი მისადაგება დოგმებისადმი ითვლებოდა ნამდვილ, ქეშმარიტ ფილოსოფიად, სადაც ასევე გამოსჭვივის ამ „გარეშეთადმი“ კრიტიკული განწყობა. მაგ., იოანე დამასკელი „გარეშე“ მოაზროვნებებს უპირისპირებს „წმიდა მამების“ ქეშმარიტებას და ნამდვილი ფილოსოფიის მოწაფეებსა და მასწავლებლებს.

მამასადამე, „გარეშე სიბრძნე“ მხოლოდ მაშინ იქცევა ნამდვილ „ფილოსოფიად“, როდესაც იგი შეერწყმის დოგმატიკას. ეს ჰარმონია იდეალურად ითვლება და იდეალური ფილოსოფიური სისტემის სახეს იძენს. ის, რაც ზემოთ ითქვა, არაფერ მოულოდნელსა და უცნაურს არ გულისხმობს: როდესაც საქართველოში რენესანსული იდეების დანერგვაზე ლაპარაკობენ, ერთხმად უსვამენ ხაზს იმას, რომ, სხვათა შორის, ქართული სასულიერო წოდება სხვასთან შედარებით უფრო მომზადებული იყო „ახალი აზროვნების პროგრესული იდეების შესათვისებლად“ (ე. ხინთიბიძე); X—XI საუკუნეებში ქართველებს, ნ. მარის თქმით, იგივე საკითხები აინტერესებდათ, რაც საქრისტიანო მსოფლიოს მოწინავე ადამიანებს²². თუ განსახილველ საკითხებს ასეთ პლანში გადავჭრით, მაშინ აუცილებლად გადასასიხვი იქნება აკად. შ. ნუცუბიძის დასკვნა, რომლის მი-

ხედვითაც შეინიშნება იდეოლოგიური წინააღმდეგობის ფაქტი „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში“: ერთი მხრივ, მკვლევრის თქმით, აქ ხაზგასმულია ცოდნის ხელისშემშლელი როლი რწმენის საქმეში, მეორე მხრივ, ყურადღება გამახვილებულია გრიგოლის მიერ ფართო განათლების შექმნაზე. ჩვენი შეხედულებით, III—X საუკუნის საქრისტიანო აზროვნება ჩვენში უკვე იმ დონეზე მდგარა, რომ ცოდნის სიფართოვე (თუმცა შინაგანად ხელს უშლიდა რწმენას), მაინც აუცილებელი იყო. დიდი მეცნიერის მიერ მოყვანილ მაგალითს, რომლის მიხედვით ქართულ საეკლესიო წესებს დამატება-მოკლება არ სჭირდებათ, სულ სხვა კუთხით, კერძოდ ნაციონალური თვითშეგნების გაზრდისა და გაღვივების თვალსაზრისით, უნდა მივედგეთ.

XI საუკუნის პოზიცია წარმართული ფილოსოფიის მიმართ შეგვიძლია ჩავთვალოთ დოგმატიზმის განვითარების ახალ საფეხურად არა იმიტომ, რომ აქედან იწყება რწმენიდან გადასვლა დარწმუნებაზე. არამედ იმიტომ, რომ ლეთისმეტყველება ისარს მიმართავს წარმართული სიბრძნის წინააღმდეგ, **ახე ვთქვათ, თავდაცვიდან შეტევაზე გადადის** — ეს არის მებრძოლი ეკლესიის იდეოლოგიის ახალი, მართლაც რომ მაღალი ფორმა და, იქნებ, ეს იყოს საპირისპირო რეაქცია აზროვნების იმ ნაკადის მიმართ, რომელიც წარმართული სიბრძნის ღრმა გამოყენებამ, წარმართულ ფილოსოფიასთან მისვლამ მრავალი ქრისტიანული დოგმის საერთო უარყოფამდე მიიყვანა და შემდეგ მანგანის აკადემიაში ბიზანტიური რენესანსის ჩირაღდანი აანთო. **გ. მერჩულეს მიერ ქვეტექსტში გახაზული რაციონალიზმის საფრთხე რეალობად იქცა და ქრისტიანული იდეოლოგია არ სჭერდება წარმართულის მიმართ მშრალ დამოკიდებულებას, რაც გამოხატულა სიტყვაში „ჰბასრონ“.** ეფრემი „წყარო ცოდნისას“ თარგმნის მეორედ და ურთავს კიდევ საყურადღებო მინაწერს: იგი ექვთიმეს ლიტერატურული მოღვაწეობის დახასიათებისას აღნიშნავს, რომ წმიდა მამა რძეში შეხავებული პურით კვებადა მკითხველს, რადგან „ქართველთა ნათესავი“ მასში ჩანს ფილოსოფიური აზროვნების ახალი, მაღალი საფეხურიც — ქართული აზროვნება ვერ შედგებოდა ი. დამსკვლის დონეზე, რომლის მიხედვით წარმართული ფილოსოფია ეკლესიის მხველის როლში გამოდიოდა. მაგრამ ჯერ კიდევ არ იდგა ამ ფილოსოფიის, როგორც ქრისტიანობის საწინააღმდეგო იდეოლოგიური ბაზის, განადგურების საკითხი. ახალ სააზროვნო საფეხურზე „გადასვლა“ არ მომხდარა ეკონომიურ-პოლიტიკური ბაზისის გარეშე.

XI საუკუნეში ეფრემის მიერ წამოყენებული ლოზუნგი წარმართული სიბრძნის განადგურებისა, რომელიც აიტაცა ქართულმა ეკლესიამ და სახელმძღვანელოდ გაიხადა, ღრმა ფესვების მქონეა: XI საუკუნეში ახალ გამარჯვებას აღწევს საერო არისტოკრატია, ქვეყნის პოლიტიკური ცხოვრება აღმავლობის გზით მიდის, მაგრამ ამ არისტოკრატის არ გააჩნია თავისი იდეოლოგია, ნათლად გამოკვეთილი ტენდენციით. ბუნებრივია, რომ ამ საერო არისტოკრატიაში ჯერ კიდევ ადრიდანვე დაიწყო ბრძოლა მებრძოლი იდეოლოგიისათვის და შეეცადა ჩაზიარებოდა ეკლესიას საეკლესიო იდეოლოგიაში (გავისხენოთ გვარამ მამფალის ეპიზოდი საეკლესიო კრებაზე), მაგრამ ეკლესია დთმობაზე არ წავიდა. ამავე დროს ამ არისტოკრატის ცხოვრების საერო წესრიგი, საერო ინტერესები ბუნებრივად გააღვიძებდა მასში ინტერესს ანტიკური საერო სიბრძნისადმი, „გარეშე“ სიბრძნისადმი და საეკლესიო მოწოდება „არა შეიწყნარო უმიროს“ პრაქტიკას დასცილდებოდა. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ სწორედ

წარმართული ფილოსოფიის ბაზაზე ჩამოყალიბებული ნეოპლატონური მოძღვრება უწყობს შემდგომ ხელს საერო არისტოკრატის იდეოლოგიის გაფორმებას. ასეთ ვითარებაში საგნებით გასაგები უნდა იყოს ქრისტიანული ეკლესიის დაინტერესება წარმართული სიბრძნის განადგურებისა და საკუთარი დოგმების დაცვით. ეს ეპოქის ლოგიკაა.

საეკლესიო იდეოლოგია მხოლოდ მანამდე გამოადგა ქვეყნის გაერთიანებისათვის მებრძოლ ძალებს, სანამ იგი ამ ბრძოლას აწარმოებდა, სანამ ეკლესია ფეოდალური ორგანიზაცია გახდებოდა და ჩამოყალიბდებოდა გაერთიანების მოწინააღმდეგე ძალად, მკვეთრად გამოხატული საეკლესიო კონსერვატიული იდეოლოგიით. ის, რაც აღრე ხელს უწყობდა ამ საერო წრეს, ახლა მისთვის ხელისშემშლელ გარემოებად იქცა.

ამრიგად, გასაგებია, რატომ დაუწყეს ბრძოლა დიდმა ფეოდალებმა გ. ათონელს ცნობილი საეკლესიო რეფორმების საქართველოში ჩატარების დროს.

ცნობილია, რომ საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანების, ცენტრალიზაციის საკითხი ძირითადად დამოკიდებული იყო „წვრილი ერის“ პოზიციაზე, რომელიც დაინტერესებულია გაერთიანებით, რათა მეფის სახით იპოვოს ერთგვარი დამცველი და მფარველი. გაერთიანებისათვის მებრძოლი ძალები სწორედ „წვრილ ერს“ ეყრდნობიან, რამაც საბოლოო ჯამში მსახურეული არისტოკრატის, „მოსაკარგავეთა“ ინსტიტუტი შექმნა. ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებაში შეინიშნება დემოკრატიული პრინციპი. ისტორიოგრაფიაში ეს მოვლენა შეფასებულია, როგორც პროგრესი. რა როლს თამაშობს ამ დროს ეკლესია? ეს ქვეულია რეაქციულ სარწმუნოებრივ ინსტიტუტად, რადგან მასში წოდებრიობის, ფეოდალური ძირძველობის სული ტრიალებს, თრგუნავს დემოკრატიულ პრინციპებს და მხარს უჭერს ცენტრიდანული ძალების ბრძოლას სამეფო, გამაერთიანებელი ხელისუფლების წინააღმდეგ. ამ ძალის მიერ, ბუნებრივია, მოხერხებულად გამოიყენება საკუთარი ინტერესებისათვის ქრისტიანული იდეოლოგია. ძირძველმა არისტოკრატამ ეკლესიაში შეღწევით ხელთ იგდო მებრძოლი იდეოლოგია, რომლითაც ასევე იყო დაინტერესებული ქვეყნის გამაერთიანებელი პოლიტიკურ-სოციალური დახი, **ე. ი. ბრძოლა გაერთიანების მომხრე და მისი მოწინააღმდეგე ძალებისა ეკლესიისათვის — ეს იყო ბრძოლა მებრძოლი იდეოლოგიისათვის**; ამაში გამარჯვებას კი ხელისუფლება შეძლებდა მხოლოდ მაშინ, თუ ეკლესიაშიც იმავე დასაყრდენს გაიჩენდა, რომელიც მას პოლიტიკურ ცხოვრებაში ჰქონდა — თუ საეკლესიო სფეროში გატარდებოდა დემოკრატიზაციის პრინციპი. ეს გავრძელდება მანამდე, სანამ გაფორმდება ამ არისტოკრატის საერო მსოფლმხედველობა. ყოველივე ეს შორს დგას „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში“ დახატული მდგომარეობისაგან, სადაც ეკლესია ჯერ კიდევ დემოკრატიული ტენდენციისაა, მაგრამ ისიც კარგად ჩანს, თუ როგორ აღწევს მასში ფეოდალური ელემენტი, როგორ იზზარება კედელი, როგორ ცდილობს სამეფო ხელისუფლება წილი დაიდოს ამ საერთო მოვლენებში (გვარამ მამფლის ეპიზოდი).

ერთი მნიშვნელოვანი საკითხი, რომელიც თავისთავად შემოდის ჩვენი კვლევის სფეროში, არის გ. მერჩულეს ან თვით გრ. ხანძთელის მიმართება ნეოპლატონიზმთან. გრიგოლმა შეისწავლა „მწიგნობრობადაც მრავალთა ენათა“ — ეს ფრაზა გულისხმობს არა მარტო ენის, არამედ მასზე შექმნილი კულტურის დაუფლებასაც და იმავე მნიშვნელობის მატარებელია, რაც „ენაჲ და სწავლაჲ“. მაგ., პ. იბერმა ადვილად შეითვისა „ენაჲ ბერძნული და სწავლაჲ“, ან კიდევ

„ენა და სწავლა ასურებრივი“. ნუთუ ასეთი ფართო განათლების შეძენის დროს, რაც წარმართული სიბრძნის შეთვისებასაც გულისხმობს, ჩვენს მწერალს არ უფიქრია პროკლზე, წარმართული ფილოსოფიის უკანასკნელ წარმომადგენელსა და სისტემატიზატორზე და მისი ქრისტოლოგიურად ამთვისებლის დიონისე არეოპაგელის მოძღვრებაზე? სად იყო, თუ არა ფსევდო დიონისეს მოძღვრებაში უკეთესად გარჩეული „ჯერკუალი“ და „სიტყუა კეთილი“ ანტიკური სიბრძნისა? ნეოპლატონიზმი, როგორც ანტიკური ფილოსოფიის ნამსხვრევების „ფანტასტიკური ნაერთი“ მართლაც რომ საჭიროებდა კრიტიკულ მიდგომას ქრისტოლოგი სქოლასტიკოსის მხრივ.

ასე რომ, გ. ხანძთელის ინტერესთა სფეროს ანტიკური ფილოსოფიის მიმართ მხოლოდ ქრისტიანული დოგმების მტკიცების საჭიროებით ვერ შემოვფარვლავთ. დიდ მოღვაწეს ფართო მასშტაბები ჰქონდა: მას ღრმად შეუსწავლია ქრისტიანობის წინააღმდეგი კულტურა თავისი მრავალი განშტოებით ქრისტიანული კულტურის, ქრისტიანული უმაღლესი სიბრძნის უკეთ შეცნობის მიზნით.

გაჭირდებოდა იმის მტკიცება, რომ ქართველი საზოგადოება მხოლოდ გ. ხანძთელისა და ეფრემ მცირის ეპოქაში ეცნობა წარმართული სიბრძნის ქრისტიანობისათვის გამოყენების შესაძლებლობას. ამასთან დაკავშირებით საინტერესოა იოანე პეტრიწის შეხედულება მიზეზთა შესახებ პროკლეს მოძღვრებაში. როგორც ცნობილია, იოანეს არ მოსწონდა დ. არეოპაგელის მოძღვრებაში ძირითადად ეს პუნქტი, რადგან ამ უკანასკნელმა მოკლედ გადმოიღო პროკლეს მოძღვრება „მიზეზსა და მიზეზთანზე“ და ვერ ნათელყო, თუ როგორ გადადის მიზეზი მიზეზთანში, რის გამოც იგი ვერ გამოიყენეს საღვთო წერილის ქართულად მთარგმნელებმა V საუკუნეში²³. ნათელია, რომ ი. პეტრიწი შესაძლებლად მიიჩნევდა წარმართული სიბრძნის ქრისტოლოგიის ინტერესებისათვის გამოყენებას ჯერ კიდევ V საუკუნეში და ასეთად მიიჩნევდა იგი პროკლეს, დ. არეოპაგელის მოძღვრებას. ასე ესმოდა მას წარმართული კულტურის ქრისტოლოგიურად გადამუშავების არსი. ეს არ არის ი. პეტრიწის კერძო აზრი, იგი უფრო ტრადიციის ანარეკლია. ს. რეშაინელის მითითებით, დ. არეოპაგელის მოძღვრებას მიზეზთა შესახებ აქვს კავშირი ქრისტოლოგიურ პრობლემატიკასთან და მათ შორის უმთავრესთან — ღვთის განკაცებასთან. ს. რეშაინელი დგას პეტრეს პოზიციებზე და ამ მოძღვრებას „საიდუმლოდ“, ადამიანის გონებისთვის მიუწვდომლად აცხადებს. ასე რომ, თ. აქვინელის მიერ „ქრისტოლოგიის ხსნა“, რაც ლოგიკურად დაუმტკიცებელი დოგმების გონებისათვის მიუწვდომლობაში გამოიხატება, თავის საფუძვლებს დ. არეოპაგელის მოძღვრებაში პოულობს. საინტერესოა ის ფაქტიც, რომ საპირისპირო რელიგიური მოძღვრებების წარმომადგენლებს მიზანში ამოღებული სწორედ ის ქრისტიანული დოგმები ჰქონდათ, რომლებიც გონებით ვერ დამტკიცდებოდა. ქართულ ჰაგიოგრაფიულ ძეგლებში არ არის ნათლად მოცემული, თუ როგორ ახერხებდნენ ჩვენი წინაპრები ასეთი „ბრალდებების“ გაბათილებას, მაგრამ შეიმჩნევა ტენდენცია ისეთივე აზრობრივი განწყობისა ამ საკითხთა მიმართ, როგორც ეს დ. არეოპაგელიდან მოკიდებული ქრისტოლოგიაში მკვიდრდება და თავის საბოლოო გაფორმებას თომა აქვინელთან იღებს. მაშასადამე, მტკიცება იმისა, რომ ქართველები არ იცნობდნენ არეოპაგისტულ კორპუსს XI საუკუნემდე, შეუძლებელი ჩანს. მართალია, ეს მოძღვრება ზოგიერთ ასპექტში მწვალებლურად ჩანდა, მაგრამ „სიტყუა კეთილისა“ და „ჯერკუალის“ გარჩევის

მკაცრად დაკანონებული ტენდენცია, მის გამოყენებას მაინც შესაძლებლად განდიდა.

VIII საუკუნიდან დაწყებული აზნაურთა სწრაფვა ეკლესია-მონასტრებისაკენ. ეს პროცესი სწრაფად ვითარდება და ტრაგიკულ შედეგს იძლევა. სწორედ ისინი თვლიდნენ საკუთარ თავს ეკლესიის ღირსეულ მეთუფედ და თავისი საქციელის გამამართლებელი იდეოლოგიაც შეუქმნავენ. ეკლესია არა მხოლოდ ეკონომიურად ხდება მსხვილი ფეოდალური ორგანიზაცია, არამედ თავისი ცხოვრების ფორმიაც — დოკუმენტებში დამოწმებულია მონასტრების მმართველობაში დემოკრატიზმის რღვევა და მისი კრიტიკა.

ეკლესია აშკარად ქადაგებდა „მონაგებთა დამტევებელი“, ან კიდევ მონასტრების ხელისშემწყობი არისტოკრატიული პირების პატივისცემისა და „სიყუარულის“ საპირობას. მონაგებთა დამტევებელი ზენონი „აზოვან იქმნა“.

გამარჯვებული ფეოდალიზმი მკვიდრდება როგორც საერო, ისე სასულიერო ცხოვრებაში, მკვიდრდება სოციალური უპირატესობის გრძნობით, მაგრამ აქვე აღვნიშნავთ, რომ დიდი მნიშვნელობის ფაქტად ჩანს იდეოლოგიის სფეროში დემოკრატიზაციის გატარება, რაც თავისდაწილად ბიძგს მისცემდა საერო ცხოვრების ერთგვარ დემოკრატიზაციასაც, რაც ბოლოს მსახურეული არისტოკრატის წარმოშობამდე მიიყვანდა ქვეყანას. ეს ნათლად ჩანს გ. მცირის სიტყვებში: „ესე ნუ ვის უკვირს, რამეთუ მამათ მთავარიცა დიდი იოსებ მონა იყო და სიწმინდე მისი ყოველთა შორის იქების. რომელი იგი უკანაესკნელ მეფე იქმნა ეგვიპტისა, ხოლო დავით და ამონ არა მწყემსნი იყვნესა, რომელი ერთი მეფე იქმნა, ხოლო მეორე წინამსწარმეტყუელი“²⁴.

დემოკრატიზაცია სასულიერო სფეროში წინ უსწრებს საერო ცხოვრების დემოკრატიზაციას, ისევე როგორც ქვეყნის კულტურული გაერთიანების იდეა წინ უსწრებს პოლიტიკურ გაერთიანებას.

სხვანაირი ინტერპრეტაცია ვერ მიეცემა ბაგრატ I-ისა და აშოტ I-ის დროინდელი ფეოდალური საქართველოს ცხოვრებას. აშოტ კურაპალატი ნიგალისხევლებმა მოკლეს 826 წლის 26 იანვარს. აშოტმა, გარდა ტაო-შავშეთ-კლარჯეთისა, შემოიერთა შიდა და ქვემო ქართლი. მან გააფართოვა სამეფოს საზღვრები და „მიიტანა ბარდავის კარამდე“ (პ. ინგოროყვა). მისი წარმატებანი ასახულია „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში“: „ჰოა მეფეო ჩემო, ძლიერო და დიდებულო..., სადაჲთ-მე მოგელოდი, აღმოსავლით-მე, ანუ დასავლით, ჩრდილოეთ-მე ანუ სამხრით, რამეთუ ყოველთა ზედა ნათესავთა მფლობელი იყავ...“²⁵. მიუხედავად პანეგირიკული ჰიპერბოლიზაციისა, რეალური სურათი მაინც ნათლად მოჩანს. ბიზანტიას დიდად არ ესიაშოვნებოდა აშოტის გაძლიერება, მაგრამ მაინც ლოიალობას იჩენდა მისადმი, როგორც კავკასიაში არაბთა აგრესიის ძირითადი მოწინააღმდეგე ძალისადმი. აშოტის სიკვდილის შემდეგ არაბებმა კვლავ მიიტაცეს მის მერ შემოერთებული მიწები, გარდა არტანუჯისა. აი, ასეთ ვითარებაში მეფდება და კურაპალატდება ბაგრატ I — აშოტის შუათანა ძე. გ. მერჩულე მემკვიდრეობის დადგენილი წესის დარღვევის მიზეზად თვლის ბაგრატის პირად ღირსებებს — „ბაგრატ უმთავრეს მათსა (მმათა. — ჯ. ა.) იყო სიბრძნითა, სახითა და სიქველითა“. ფეოქრობთ, ასეთ განმარტებას უნდა ვენდოთ. ბიზანტია, მიუხედავად სურვილისა, ვერ იმოქმედებდა ვერაგულად აშოტის მემკვიდრეთა მიმართ, რადგან იგი სისხლბორცეულად იყო დინტერესებული თავისი უშუალო მეზობელი მხარეებიდან არაბთა უკუგდებით. ასეთ შემთხვევაში ქართველთა საზიანო პოლიტიკა შინაშლილობის გამოწვევის

მიზნით (ბაგრატის გამეფება) მას არაფერს მისცემდა. ავი ზრახვით მოქმედ ბიზანტიას შეეძლო მეფობა და კურაპალატობა მიეცა ასევე გურამისათვის, მითუმეტეს, რომ, განსხვავებით ბაგრატ I-ისაგან, მას (როგორც შემდეგ გამოჩნდა) უფრო პრობიზანტიური განწყობა ჰქონია. ბაგრატი თავისი მოღვაწეობით სავსებით ამართლებს გიორგი მერჩულესეულ დახასიათებას. 826—842 წლებში თავისი მოქნილი სამხედრო-პოლიტიკური საქმიანობითა და ძმის — გურამის გარჯით თითქმის აღდგა აშოტ დიდის დროინდელი ქართლი.

ცენტრალურ ქართლს (იბერიასა) და დასავლეთ საქართველოს (ლაზიკა-აფხაზეთი) შორის აღრევე არის დამყარებული პოლიტიკური კავშირი. 786—798 წლებში ლეონ II ხაზართა დამარებით აღადგენს აფხაზეთის დამოუკიდებელ სამეფოს და იწოდება მეფედ, თუმცა ამის შემდეგ ბიზანტია არ ეშვება მის მიმართ თავის მილიტარისტულ ზრახვებს და იქ დიდი მასშტაბის ომებს აწარმოებს. ბუნებრივია, რომ ასეთ ვითარებაში წარმოიშობოდა კულტურული ემანსიპაციის მოთხოვნაც, ნაციონალური კულტურის გაღვივების საჭიროება, რასაც გამოუწვევია აფხაზთა სამეფოს ეკლესიის ნაციონალიზაცია, მისი დაკავშირება იბერიის, ქართლის საკათალიკოსოსთან, ცენტრით მცხეთაში. ეს ხდება IX ს-ის პირველ მეოთხედში და გიორგი მერჩულეს მიერ „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრების“ შექმნისათვის (1951 წელს) კარგა ხნის ფაქტია.

ჩვენს წინაპრებს ესმოდათ, რომ ენა და ნაციონალური კულტურა, შექმნილი ამ ენაზე, სახელმწიფოებრიობის ძირითადი კომპონენტები იყო. აზრთა ასეთი მდინარების ფონზე სავსებით ჩვეულებრივ ამბად ჩანს იოანე-ზოსიმეს მიერ იმავე X საუკუნეში ქართული ენის გატოლება ბერძნულთან და უფრო მაღლა დაყენებაც კი.

ჯავახეთის კრებაზე აღინიშნა, რომ საერო პირმა, თუნდაც განათლებულმა და რჯულისმცოდნემ, არ უნდა გაბედოს რაიმე უცხო წესის დანერგვა ეკლესიაში. შეცდომა იქნება აქ მხოლოდ სასულიეროთა და საერთოა ურთიერთდამოკიდებულებაზე ვიმსჯელოთ. აქ აშკარად ჩანს ნაციონალური თვითშეგნებაც, ნაციონალური ქრისტიანული კულტურის დაფასებაც და მისი ბიზანტიისგან ხელყოფისადმი ოპოზიციური დამოკიდებულებაც. განა ერთ-ერთ ბრალდებად ეს არ წამოუყენა ქართულ ეკლესიას 1057 წელს ანტიოქიის კრებაზე თეოდოსი პატრიარქმა? — ქართველები თვით განაგებენ საეკლესიო წესებს, თვით დაისვენ კათალიკოს-ეპისკოპოსებსო და ა. შ.

„წერილი ერი“ ფეოდალიზმის საბოლოო გამარჯვებამდე იბრძვის თავისი თემური უფლებების შესანარჩუნებლად და კონკრეტულად ამაში მდგომარეობდა მისი სოციალური ბრძოლის არსი. ფეოდალიზმის გამარჯვების შემდეგ, VIII საუკუნის ბოლოსა და IX საუკუნის დასაწყისში, იგი იძულებულია შეცვალოს ამ ბრძოლის ფორმები და შეეგოს ფეოდალიზმის პირობებს. ასე ვთქვათ, ისარგებლოს თვით ფეოდალიზმის შიგნით არსებული პოლიტიკური, ეკონომიური და იდეოლოგიური წინააღმდეგობებით. იგი ეძებს „სამართალს“. რა იქნებოდა მისთვის ამ პერიოდში სამართალი? — ხელუხლებლობა იმისა, რის შენარჩუნებაც მან შეძლო VIII—IX საუკუნისათვის ძველი თემური წყობილებიდან, კერძოდ, უფლება ტყეზე, საძოვარზე, წყალზე. ცენტრალიზაციის, გაერთიანებისათვის ბრძოლა კი მძიმე პროცესად იქცევა. უნდა ვიფიქროთ, რომ „წერილი ერი“ თავისი სოციალური პრეტენზიების წაუყენებლად არ ჩაებმებოდა ამ ბრძოლაში ცენტრალიზაციის მხარეზე. შეიძლება მას ხიბლავდა ის პერსპექტივა, რო-

მელსაც ეს მიმხრობა უქმნიდა და, რაც საბოლოოდ მსახურეული ფეოდალური არისტოკრატის შექმნით დამთავრდა.

„გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებიდან“ ჩანს, რომ VIII ს-ის დასასრულსა და IX საუკუნის დასაწყისში სწრაფი ტემპით მიმდინარეობს მონასტრების ფეოდალიზაცია. მონასტერი ჯდება ვრცელ მიწებზე, რაც წვრილი ერის უკმაყოფილებას იწვევს. ცქერის მიერ დარაზმულ გლეხებს, როდესაც მონასტრების დასანგრევად მიდიან, საეჭვოა, ქრისტიანობასთან იდეოლოგიური წინააღმდეგობა ამოქმედდებდეთ და არა ინტერესი სამონასტრო მიწებზე დასხდომისა. საბოლოო ჯამში, წვრილი ერის უდიდესი ნაწილი მაინც მეფეს ემხრობა. იგი ვერ ნახულობს გამოსავალს თავისი მძიმე მდგომარეობიდან; იგი მეფისაგან მოელის წყალობას, დამსახურებისათვის ნიჭსა და სახელს. მაშასადამე, ერთგვარი დემოკრატიზაცია, რომელიც ფაქტია XI—XII საუკუნის საქართველოს ცხოვრებაში, იყო პირდაპირი შედეგი ცენტრალიზაციისათვის ბრძოლისა.

¹ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, თბილისი, 1967, I, გვ. 250.

²⁻⁴ რ. ს ი რ ა ძ ე, ძველი ქართული თეორიულ-ლიტერატურული აზროვნების საკითხები, 1975, გვ. 240, 234, 255.

⁵⁻⁶ ფილოსოფიის ინსტიტუტის შრომები, ტ. III, თბილისი, 1951; შ. ხ ი დ ა შ ე ლ ი, გიორგი მერჩულის მსოფლმხედველობა..., გვ. 245, 53.

⁷⁻¹⁰ რ. ს ი რ ა ძ ე, ძველი ქართული თეორიულ-ლიტერატურული აზროვნების საკითხები, გვ. 247, 248, 257.

¹¹⁻¹³ შ. ხ ი დ ა შ ე ლ ი, დოგმატიკური ნაკადი XI—XII ს-ის ქართულ ფილოსოფიურ აზროვნებაში (იოანე დამასკელი და ტრაქტატი „პირმშოშასათვის“), ქართული ფილოსოფიური აზრის ისტორიის ნარკვევები, თბილისი, 1977, გვ. 8.

¹⁴ „მიმოხილველი“, ტფილისი, 1926, გვ. 184.

¹⁵ შ. ხ ი დ ა შ ე ლ ი, საზოგადოებრივი და ფილოსოფიური აზრის ძირითადი მიმდინარეობები ძველ საქართველოში, თბილისი, 1952, გვ. 58—59.

¹⁶ შ. ნ უ ც უ ბ ი ძ ე, ქართული ფილოსოფიის ისტორია, თბილისი, 1956, ტ. I, გვ. 367.

¹⁷ იქვე, გვ. 370.

¹⁸ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, III, თბილისი, 1971, გვ. 181.

¹⁹⁻²⁰ ა რ ი ს ტ ო ტ ე ლ ე, ფიზიკა, ტფილისი, გვ. 154.

²¹ ი. გ ე გ ე შ ი ძ ე, მისტიციზმის რელიგიური ბუნება, თბილისი, 1971, გვ. 45.

²² Н. М а р р, Иоанн Петрицкий — грузинский неоплатоник XI—XII века, Записки восточного отделения императорского русского археологического общества, т. XIX, в. II—III, СПб., 1909, გვ. 102.

²³ ი. პ ე ტ რ ი წ ი, შრომები, II, ტფილისი, 1937, გვ. 223.

²⁴ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, II, თბილისი, 1967, გვ. 170.

²⁵ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, I, თბილისი, 1960, გვ. 108.

ДЖ. В. АПЦИАУРИ

О НЕКОТОРЫХ МОМЕНТАХ ИДЕОЛОГИЧЕСКОЙ БОРЬБЫ В «ЖИТИИ ГРИГОРИЯ ХАНДЗТЕЛИ»

В освоении «нехристианской мудрости» Г. Хандзтели руководство велось интересами идеологической защиты веры. «Нехристианская мудрость» может порождать примат разума, этим и объясняется призыв Г. Мерчулэ к борьбе против этой мудрости.

В идеологии Г. Мерчулэ отражены экономическая, культурная и политическая жизнь страны, классовая борьба, тенденции ареопагитического мирозерцания.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ძველი ქართული ლიტერატურის კათედრა
წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა ა. ბარამიძემ

სოფიო ჩოხელი

ქორწინების უპველესი ფორმების ზოგირითი საკითხისათვის
პართულ პოეტურ ფოლკლორში

ქორწინებამ, ვიდრე იგი მონოგამიურ ფორმაში ჩამოყალიბდებოდა, განვი-
თარების რთული და გრძელი გზა განვლო.

პირველყოფილი თემური წყობილების ორი დიდი ეპოქის — მატრიარქა-
ტისა და პატრიარქატის სხვადასხვა პერიოდში ქორწინების განსხვავებული
ფორმები არსებობდა.

საყოველთაოდ ცნობილია, რომ ოჯახის შექმნის პირველ საფეხურად გვევ-
ლინება სისხლით მონათესავე ოჯახი. „ოჯახის ამ ფორმაში, — როგორც ენგელსი
აღნიშნავს, — ურთიერთ ცოლქმრული უფლებანი და მოვალეობანი გამოირიცხუ-
ლია მხოლოდ წინაპრებსა და შთამომავლებს შორის, მშობლებსა და შვილებს
შორის. ძმები და დები, ბიძაშვილები პირველი, მეორე და უფრო შორეული
საფეხურისა, ყველანი ერთმანეთის და-ძმანი არიან და სწორედ ამიტომ ერთმა-
ნეთის ცოლქმრებად ითვლებიან“¹ და ყოველივე ეს იმ ეპოქისათვის საესებით
„ზნეობრივად ითვლებოდა“².

მამასადამე, ამ ეტაპზე გამოირიცხა ურთიერთობა მშობლებსა და შვილებს
შორის; შემდგომ პერიოდში, ე. ი. მეორე საფეხურზე, იგივე მოხდა დებსა და
ძმებს შორისაც, ჯერ ცალკეულ შემთხვევებში, შემდეგ იგი თანდათანობით წე-
სად იქცა და „დასრულდა იმით, რომ ცოლქმრობა აიკრძალა გვერდითი ზანები-
თაც კი, ... ღვიძლი და-ძმების შვილებისა, შვილიშვილებისა და შვილიშვილის
შვილებისათვის“³.

ისტორიული წყაროებით, ეთნოგრაფიული მონაცემებითა და მხატვრული
ლიტერატურული ძეგლებით დადასტურებულია, რომ ქართველური ტომები-
სათვის, რომელთაც თავის დროზე გაიარეს პირველყოფილ გვაროვნული გან-
ვითარების სტადია, უცხო არ იყო ამ უკანასკნელის შესაბამისი ოჯახური ფორ-
მები. ამ მხრივ რამდენადმე საინტერესოა ვაზუშტი ბაგრატიონის ცნობა, რომ
„საქართველოს ისტორიის უძველეს ეპოქაში, — ე. წ. „მამასახლისობის პე-
რიოდში“ ქართველებს აქენდათ სჯულიცა უბოროტეს ყოველთა, რამეთუ არა
იციოდენ ნათესაობა, არცა ცოლქმრობა“⁴ და სხვ.

ქრისტიანული რელიგია სასტიკად ებრძოდა სისხლის აღრევის შესაძლებ-
ლობას. ამ მხრივ სპეციალური კანონებიც კი არსებობდა⁵. ამ კანონებს მტკი-
ცედ იცავდნენ საქართველოშიც, თუმცა გვიხდებოდა გამონაკლისებიც, რო-
გორც არისტოკრატიულ წრეებში (სადაც იგი სხვადასხვა მიზეზით იყო განაი-
რობებული), ასევე საზოგადოების დაბალ ფენებში⁶. როგორც ჩანს, ეკლესია
და რელიგია მაინც უძლური აღმოჩნდა საესებით მოესპო ქორწინების ზემო-
ხსენებული წესი მანამ, სანამ თვით ხალხმა არ ცნო იგი სამარცხვინოდ და სათა-
კილოდ.

საქართველოში სისხლის ნათესავთა ქორწინების, როგორც უძველესი
ჩვეულების, არსებობაზე მიგვანიშნებს ხალხური სიტყვიერების ნიმუშებიც —
პროზაული (ზღაპარი, თქმულება, გადმოცემა, ლეგენდა) თუ პოეტური ტექსტე-

ბი; უფრო მეტიც, მათში ქორწინების იმ უძველესი ფორმების კვალიც კი შეინიშნება, რომელთა შესახებ დღეს ისტორიული დოკუმენტები თუ სხვა წყაროები, გარდა ენობრივი მონაცემებისა, არას ამბობენ (ამ მხრივ მეტად საინტერესოა ძველი ნათესაობის სისტემის გადმონამუბების შესახებ მასალები და ნათესაობის აღმნიშვნელი ტერმინები)⁷.

დღეს ჩვენს ხელთ არსებული ფოლკლორული მასალები, რომლებიც სისხლის აღრევის, ე. ი. ინცესტის, ან მისი უარყოფის მოტივს შეიცავენ, შეიძლება შინაარსობრივად რამდენიმე ჯგუფად დაიყოს: 1. მამა ცდილობს საკუთარ ქალიშვილზე დაქორწინებას; 2. და-ძმის დაქორწინებისა თუ მისი უარყოფის ამსახველი ძეგლები; 3. კუზნური ქორწინება და მისგან გამოწვეული შედეგები.

პირველი რიგის ზღაპართა სიუჟეტი თითქმის ყველა ხალხთა ფოლკლორში გვხვდება. აარნე-ტომპსონის კლასიფიკაციის მიხედვით ისინი გაერთიანებულია 510B ჯგუფში. როგორც ჩანს, ამ მოტივის შემცველი ზღაპრები საქმაოდ ყოფილა გავრცელებული საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში, რასაც ადასტურებს ბოლო დროს ფოლკლორული ექსპედიციების შედეგად მოპოვებული ძეგლები, რომ აღარაფერი ვთქვათ ი. კარგარეთელის, თ. რაზიკაშვილისა და სხვათა მიერ ჩაწერილ და უკვე საქმაოდ ცნობილ ტექსტებზე. ამ მხრივ აღსანიშნავია სენათში, სოფ. უშხვანარში, 1962 წელს ჩაწერილი ზღაპარი „ცოლ-ქმარი“⁸, რაჭაში, ზემო ბარში 1961 წელს ფიქსირებული „ხელმწიფე“⁹, ასევე ჩვენ მიერ სამეგრელოში, გეგეჭკორის რაიონის, სოფელ სალხინოში, 1971 წელს, ხოლო ქართლში, სოფელ ქვიშხეთში, 1973 წელს ჩაწერილი ზღაპრები¹⁰. მათს ანალოგიას წარმოადგენს აფხაზური ზღაპარი „დათვის ტყავიანი ქალიშვილი“¹¹.

სვანური ზღაპრის სიუჟეტი ასეთია: ცოლ-ქმარს ჰყავს ერთი ქალიშვილი. გადის დრო. ცოლი კვდება, მამა-შვილი მარტონი რჩებიან. გოგონა რომ წამოიზრდება, სთხოვს მამას, მეორე ცოლი შეირთოს, რადგან მას მარტონხელას ძალიან უჭირს ოჯახის მოვლა. მამა მართლაც მიდის ცოლის საქებრად. სამჯერ ცდის ბედს მაგრამ სამჯერვე ხელმოცარული დაბრუნდება. „სახლში რომ მყავს, იმაზე უკეთესს სად ვიშოვიო, იტყვის ბოლოს და გადაწყვეტს საკუთარ ასულზე დაქორწინდეს. ქალიშვილი, მართალია, სიტყვიერ თანხმობას განუცხადებს, მაგრამ სინამდვილეში თავს გაქცევით შველის — ღამით სახლიდან გაიპარება და გამოქვაბულს შეეფარება“.

აფხაზურ ზღაპარში კი ცოლი სიკვდილის წინ ქმარს უბარებს: „თუ მოვკვდები, მხოლოდ ის შეირთე, ვისაც ჩემი ფეხსაცმელი მოერგებაო“. ქალი მართლაც გარდაიცვლება. ქმარი მთელს სამყაროს მოივლის, მაგრამ, გარდა თავისი ასულისა, ვერავის ნახავს, რომ ფეხსაცმელი კარგად ჰქონდეს, და ამიტომ მის შერთვას გადაწყვეტს. ქალიშვილი არაფრით არ თანხმდება და დათვის ტყავგადამცემი გარბის სახლიდან¹².

აფხაზურ ზღაპართან სიუჟეტურად ძალიან ახლოსაა ქართული ზღაპარი „ოქროსთმიანი ვაჟი“, რომელიც თ. რაზიკაშვილის მიერ არის ჩაწერილი. ეს ზღაპარი 1914—15 წლებში დაიბეჭდა საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოების კრებულში „ძველი საქართველო“ (ტ. IV, გვ. 76).

ზემოდასახელებული ზღაპრების თითქმის ანალოგიას წარმოადგენს ამ ბოლო დროს მოპოვებული და თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის არქივში დაცული ტექსტები და ჩვენ მიერ ჩაწერილი მასალები. ამიტომ ჩვენ მათ შინაარსს აღარ მოვიყვანთ, რადგან, როგორც ცნობილია, ზღაპარში სიუჟეტური

რკალები, სიუჟეტის სქემა საერთოდ სტაბილურია; ცვალებადია სიუჟეტის განვითარება და ზორცშესხმა თითოეული მთქმელის რეპერტუარში¹³. ჩვენ სწორედ ზღაპრის სიუჟეტი, კერძოდ მისი ერთი მოტივი — მამის მიერ საკუთარ ქალიშვილზე დაქორწინების მცდელობის საკითხი, გვანტერესებს. ყველა ზემოდასახელებული ზღაპარი სიუჟეტურად ერთიან რკალს ქმნის — ცოლის სიკვდილის შემდეგ მამა ცდილობს ქალიშვილის ცოლად მოყვანას. გარდა სვანური ვარიანტისა, ყველა შემთხვევაში მამის მოქმედება მოტივირებულია — იგი ცოლის დანაბარებს ასრულებს. სვანური ვარიანტის მიხედვით კი მამა, როცა დაიღლება საცოლეს ძეხნით, უცებ შეხედავს ქალიშვილს და გადაწყვეტს მის ცოლად მოყვანას. სწორედ ამიტომ ჩვენ სვანური ვარიანტი უძველესად და, ამასთან, ამ ჩვეულების ყოფაში არსებული რეალობის გამომახატველად გვეჩვენება, რადგან მოტივაცია საერთოდ გვიანდელი პერიოდების შედეგია.

ამგვარად, ჩვენ მიერ განხილული ნიმუშები აშკარად მიუთითებენ მშობლებისა და შვილების შეუღლებას შესაძლებლობის ოდესღაც არსებულ ჩვეულებაზე. მართალია, ქორწინების შემთხვევები მათში არ ჩანს, არამედ აშკარა პროტესტია ვაცხადებული, მაგრამ ეს როდი გამორიცხავს აღნიშნული წესის ყოფაში არსებობას; პირიქით, იგი ბევრ რამეზე მეტყველებს. კერძოდ, მამის მცდელობა, რომ დაქორწინდეს საკუთარ ქალიშვილზე, ჩვენ პრომისკუიტეტის (რომელიც ოჯახის შექმნის პირველი საფეხურის წინამავალი პერიოდი იყო) შორეულ გამოძახილად გვეჩვენება, მხოლოდ ზღაპარში ეს პერიოდი კი არ ჩანს, არამედ — მისი მომდევნო საფეხური, როდესაც მსგავსი ქორწინება უკვე სამარცხვინოდ ითვლებოდა და უარყოფილი იყო. სწორედ ამასვე მეტყველებს ქალიშვილების წინააღმდეგობაც. ერთი რამ უდავოა, მსგავს ჩვეულებას ყოფაში ადგილი რომ არა ჰქონოდა (თუნდაც მცდელობის სახით), იგი არც ზღაპარში იჩენდა თავს, რადგანაც, როგორც სამართლიანად შენიშნავს ვ. პროპი, „ზღაპარში ბევრი მოტივი ობიექტური სინამდვილის მიერაა ძუძუნაწოვი და ნასაზრდოები... ზღაპარიც ისტორიულ ფესვებზეა ამოზრდილი“¹⁴.

საფიქრებელია, რომ მითოსური ელემენტების შემცველი ხალხური ლექსი „ია მთაზედა, თოვლიანზედა“..., რომელსაც ქართული სამონადირეო ეპოსის უძველეს ფენას აკუთვნებენ¹⁵, იმავე მოტივის ამსახველი უნდა იყოს. როგორც ტექსტიდან ჩანს, სასიამაო ნადირობის დროს უცაბედად კლავს სასიძოს. ქალიშვილი წყევლის მამას და თან საყვედურობს:

შენ მამაჩემო დარბაისელო,
შენ ჩემი ცოდვით არ მოსვენო,
როცა ვითხარი, არ გამოთხოვე,
ეხლა მათხოვებ — მომიკალ ქმარი.¹⁶

ისმის კითხვა: რატომ წყევლის ასე უღმობლად ქალიშვილი მამას და რას უნდა ნიშნავდეს მისი საყვედური? რატომ არის, რომ სიმამრი, რომელსაც ასეთი საშინელი მარცხი მოუვიდა, მკვდარი სასიძოს სხეულს ტყეში უპატრონოდ ტოვებს? ზომ არ არის მამის მოქმედება რაიმე მოტივით განპირობებული?

თუ თვალს გადავავლებთ სხვა ხალხთა მითოლოგიას, შესაძლოა ჩვენ ვარაუდოთ სამართლიანი მოგვიჩვენოს. მაგალითად, ამერიკის ხალხებში საკმაოდ არის გავრცელებული ესკიმოსების მითები სედნას შესახებ (მთელი ციკლია შექმნილი). ერთ-ერთი მითის მიხედვით, მამა-ქალიშვილი ერთად ცხოვრობენ. ქალიშვილს ვერც წარმოუდგენია გათხოვება. ბოლოს იგი ძალს მიჰყვება ცოლად და ერთ-ერთ კუნძულზე სახლდება. სედნას მამას ვერ აუტანია ქალიშვილ-

თან დაშორება და ამიტომ გარკვეული დროის შემდეგ კლავს სიძეს (ძალს). სედნა შინ ბრუნდება. მამა-შვილი კვლავ ერთად არიან. გადის დრო... სედნას გრივალა მოევიწიება მამაკაცის სახით და გაიტაცებს. მამა დაედევნება მათ და ქალიშვილს დაიბრუნებს. როდესაც ისინი ნავით უკან მოდიან, გრივალასა და სედნას მამას შორის გაიმართება საშინელი ბრძოლა. მამა გრძნობს რა შვილის დაკარგვის საშიშროებას, მას ზღვაში გადაადგებს. სედნა ნავის კიდეს ჩამოეკიდება თითებით, მაგრამ გამწარებული მამა თითებს დააჭრის. სედნა ზღვის-ფსკერისაკენ დაეშვება და იქ დამკვიდრდება. მამა არც აქ ტოვებს თავის ქალიშვილს და ისიც ზღვის ფსკერს მიაშურებს¹⁷.

როგორც ვხედავთ, სედნას მამამ ვერ გაიმეტა ასული სხვისთვის და ყოველგვარ ღონეს ხმარობდა მისი დაბრუნებისათვის.

განვიხილოთ ინცესტის მოტივის შემცველი ის პოეტური ძეგლები, სადაც უშუალოდ და-ძმას შორის ურთიერთდამოკიდებულებაზეა საუბარი, კერძოდ ძმის მცდელობაზე, რომ საკუთარი და შეერთოს ცოლად. მსგავსი სიუჟეტის შემცველი ნაწარმოებები აარნე-ტომპსონის კლასიფიკაციის მიხედვით გაერთიანებულია 313 E ჯგუფში.

აღნიშნული თვალსაზრისით მეტად საინტერესოა სევანური ზღაპარი „დაძმის“ შესახებ. სიუჟეტი ზღაპრისა ასეთია: სამ და-ძმათგან ორნი — უფროსი და შუათანი — შეუღლდებიან. უმცროსი და კი სასტიკი წინააღმდეგია. იგი სახლიდან გაიქცევა და თავს შეაფარებს ეკლესიას. აღნიშნული ზღაპარი სათანადოდ აქვს განხილული ო. ონიანს თავის საკვალიფიკაციო ნაშრომში¹⁸. მის ქართულ ვარიანტად მკვლევარი ასახელებს „ედემის ყუაილს“, მაგრამ „სევანურ ზღაპარში, განსხვავებით ქართულისაგან დაცულია მეტად მნიშვნელოვანი მომენტი, კერძოდ, ქორწინების შესაძლებლობა და-ძმებს შორის... აგრეთვე მიზეზი უმცროსი დის სახლიდან გაქცევისა — ძმამ ცოლქმრობის პირობა მოთხოვა დას და გამოეკიდა დასაუფლებლად, უმცროსმა დამ გაქცევით უშველა თავს, თუმცა უფროსმა და შუათანამ მაშინვე თანხმობა განაცხადეს“¹⁹.

ამ მოტივს, ე. ი. და-ძმის ცოლქმრულ დამოკიდებულებას და ამასთან მის უარყოფას, — როგორც სამართლიანად შენიშნავს მკვლევარი, — არ იცნობს ქართული ვარიანტი²⁰. მართლაც, აღნიშნული მოტივის შემცველ ტექსტებს ვერც ჩვენ მივაკვლიეთ. მაგრამ ამ ზარეზს ნაწილობრივ მაინც გვივსებს აფხაზური და ასევე კავკასიის სხვა ხალხთა ფოლკლორი.

აფხაზური ფოლკლორის მკვლევარს ს. ზუხბას 1965 წელს ოჩამჩირის რაიონში ჩაუწერია ზღაპარი იმის შესახებ, თუ „როგორ არ გაპყვა და ცოლად თავის ძმას“²¹. ამ შემთხვევაში მშობლებს, რომელთაც სამი ქალ-ვაჟი ჰყავთ, სურთ ისინი ერთმანეთზე დაქორწინონ. სევანური ზღაპრის ანალოგიურად, ორი უფროსი და-ძმა მშობლებს დაემორჩილება, უმცროსი კი, მიუხედავად ძმის დიდი სურვილისა, უარს აცხადებს. მასზე არც თხოვნა სჭრის და არც მუქარა, იგი სახლიდან გარბის.

აფხაზურ ზღაპართან სიუჟეტურად ძალიან ახლოს დგას ადიღეური ფოლკლორის ბრწყინვალე ნიმუში „სიმღერა ქალიშვილისა, რომელმაც არ ისურვა ძმაზე გათხოვება“. ამ ლექსს თვით ადიღეური ფოლკლორის მკვლევარი გ. მიქაევი ჯგუფური ქორწინების ამსახველად მიიჩნევს²².

როგორც ტექსტიდან ირკვევა, მშობლებს ქალიშვილი, რომელიც მათ სურვილს არ დამორჩილებია, საშინელ თოვლსა და ყინვაში გარეთ გაუგდიათ. როგორ არ ევედრება იგი ზან დედას, ზან მამას, დას, ბიძას, ბოლოს ძმასაც კი, რომ

სახლში შეუშვან, შეიბრალონ, მაგრამ ამოდ. მათგან მხოლოდ ერთ პასუხს იღებს:

„დედამთილო“ უნდა ვეთქვა
გაგიღებდი მაშინ...
„მამამთილო“ უნდა ვეთქვა
გაგიღებდი მაშინ...
„საყვარელო მულო“ ვეთქვა...
გაგიღებდი მაშინ...
„სახლის თავო“ უნდა ვეთქვა
გაგიღებდი მაშინ...
უნდა ვეთქვა „ჩემო ქმარო“
გაგიღებდი მაშინ“.

აღშფოთებული და სასოწარკვეთილი ქალიშვილი გაოგნებული პასუხობს:
„ჯერ ხომ სული მიღვას პირში
რანაირად მეთქვა“²³.

იმავე მოტივის შემცველია ადგიური ზღაპარი აშერას შესახებ — „აშერა და ტაურიხი“, სადაც ახალგაზრდა ვაჟს სურს ცოლად შეირთოს საყუთარი და. ეს უკანასკნელი ღმერთისაგან ითხოვს შველას. ღმერთი მართლაც შეიწყნარებს მის ვედრებას და ძმას ძალად აქცევს²⁴.

მაგალითების მოყვანა კავკასიის სხვა ხალხთა ფოლკლორიდანაც შეიძლება, მაგრამ ამით დავკმაყოფილდებით. განხილულ მაგალითებშიც ჩვენ ქორწინების უძველესი სახე უნდა დავინახოთ. აქაც წინარეისტორიული საფეხურის ორი ეტაპი იჩენს თავს. ერთი მხრივ, აღნიშნული ქორწინება საცესებით ბუნებრივია და დასაშვებად ითვლება (ამ შემთხვევაში ოჯახის შექმნის პირველი საფეხურია ჩვენ თვალწინ), მეორე მხრივ კი ამ წესს სასტიკად გამოხედავს და ეწინააღმდეგებიან. აქ ოჯახის შექმნის მეორე საფეხურის, კერძოდ პუნალუალური ოჯახის, შორეულ გამოძახილთან გვაქვს საქმე, რადგან ამ პერიოდში, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, დაძმების შეუღლება უკვე მწყობრიდან გამოდიოდა.

როცა ჩვენ ინცესტის მოტივს ვეხებით, არ შეიძლება არ გავახსენდეს მთელი რიგი მითი და თქმულება, რომლებიც მოგვითხრობენ იმის შესახებ, რომ „პირველყოფილ ტომებში საყოველთაო სქესობრივი შერევა იყო გაბატონებული“²⁵. ამაზე მეტყველებს ინდოელთა გადმოცემა, რომლის მიხედვით ბრამას (ბრამინების წინასწარმეტყველს) ცოლად ჰყავდა თავისი ღვიძლი ასული სარასვატი; ანალოგიური თქმულება აქვთ ეგვიპტელებსაც (ჩრდილო ელფში), რომლის მიხედვითაც ეგვიპტელთა ღმერთი ქმარი იყო თავისი ღვიძლისა და ამით თავი მოსწონდა კიდევ²⁶. ოდინი, როგორც ედა მოგვითხრობს, ქმარი იყო თავისი ასული — ფრიგისა; უზენაესი ღვთაებები ჰერა და ზევსიც (იზიდასა და ოზირისის ანალოგიურად) დაძმანი და ამავე დროს ცოლ-ქმარნი არიან. ნართული ებოსის გამორებიც სატანა და ურიზმაგი (ქართული ვარიანტის მიხედვით სატანეი და ორიზმეცი) დაძმანი და ამასთან ცოლ-ქმარი იყვნენ²⁷. ზოგი ვარიანტის მხედვით სატანა თავისი ძმის ოზირისის მეუღლედაც კი გვევლინება²⁸. ყოველივე ეს კი თავის დროზე დასაშვები და მიზანშეწონილი იყო, მაგრამ შემდგომ პერიოდში ამ წესებთან დაკავშირებული თვალსაზრისი იცვლება.

როგორც ყოველთვის, ასე ვთქვათ, ახალი იდეოლოგია კრიტიკულად უდგება რა ძველს, ცდილობს მწყობრიდან გამოიყვანოს იგი. ასევე ხდება საქორწინო წესებთან დაკავშირებითაც. სწორედ ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ ჰერა და ზევსი უკვე ცდილობენ დაფარონ მშობლებისაგან თავიანთი ქორწინების ამბავი. ანალიზებს რა მათს მოქმედებას, ე. კავაროვი აღნიშნავს: „Желания Зев-

са и Геры скрыть от родителей свой брак указывает на то, что в общественном сознании «гомеровской эпохи» такие браки стали уже рассматриваться как запретные»²⁹.

განა იგივე თვალსაზრისი არ განაპირობებს ეოლის ქალიშვილის — კანაკას საყვედურს, რომლითაც იგი მიმართავს თავის ძმას:

«О, если бы смерть, Макарей, роковую ту ночь упредила,

Что нечистой любви наш завершила союз.

Брат мой, зачем ты ко мне столь небратною страстью пылая,

Тем меня сделал, чем быть брату не может сестра»³⁰.

როგორც ვხედავთ, თანდათანობით ხალხის მსოფლმხედველობა იცვლება, და ეს იდეოლოგიური ცვლა-შესუსტება მაშინვე გამოხატულებას პოულობს ზეპირსიტყვიერებაში.

ამ თვალსაზრისით მეტად საინტერესოა სვანური ზღაპარი „სამი დის“ შესახებ³¹. ზღაპრის სიუჟეტი ზოგადია, აარნე-ტომპსონის კლასიფიკაციის № 707 ჯგუფს განეკუთვნება: გადაგდებულ ბავშვებს (ქალ-ვაყს) იპოვის მოხუცი მწყემსი და შინ წაიყვანს. როცა დაიზრდებიან, ვაჟი გადაწყვეტს ქალიშვილის ცოლად შერთვას. ქალიშვილი გულთმისანია. მან იცის, რომ ეს ვაჟი მისი ღვიძლი ძმაა, მაგრამ საბუთი?... ამიტომ არის წინააღმდეგი მასთან შეუღლებისა. როცა ვაჟი არ მოეშვება, გოგონა თხოვს: „შიშველი მუცლები მივადოთ ერთმანეთს და ნახე, რა მოხდებაო“... მართლაც, როცა ისინი მუცლით შეეხნენ ერთმანეთს, მათს შუა სანთელი აინთო. „ეს ღმერთის წყალობით მოხდაო“, — ნათქვამია ზღაპარში.

ზღაპრის სიუჟეტი შესაძლოა საკმაოდ არქაული და მოარული იყოს, მაგრამ დროთა მსვლელობაში მას ახალი პლასტები შეუძენია, რამაც ახალი გააზრება მისცა. მას ამჟამად ამჩნევია ქრისტიანიზაციის კვალი (ქალიშვილს ღმერთი უფალი ევლინება შემწედ და მფარველად, რომელმაც ააცდინა იგი სისხლის აღრევის მოსალოდნელ საშიშროებას).

უფრო მოგვიანებით შექმნილ პოეტურ ნიმუშებში შესანიშნავად არის ასახული, თუ რამდენად დაუშვებლად ითვლება მსგავსი ქორწინება. უფრო მეტიც, იგი იმდენად ტაბუირებულია, რომ სასტიკად ისჯებიან ამ წესის დამრღვევნი, თუნდაც სრულიად უდანაშაულონი იყვნენ ისინი. ამ მხრივ ყურადსაღებია აკაკი წერეთლის მიერ სვანეთში მოგზაურობის დროს ჩაწერილი ლეგენდა: „ერთ სერზე რომ გავდიოდი, — მოგვითხრობს მწერალი, — ჩემმა მსლებელმა სვანმა მოიხადა ქული და თქვა: ღმერთო შეუნდო!.. შემდეგ მოჰყვა: — ეს სერი ყოფს თავისუფალსა და საბატონო სვანეთს. აქედან ორივე კარგად მოჩანს. ერთ დილას ამოსულიყო საბატონოდან გოგო, გადაეხედა და ეთქვა: — რა კარგი რამ არის ეს თავისუფალი სვანეთი. იმ დროსვე მეორე მხრიდან ვაჟი ვადმოსულიყო, გადაეხედა და ეთქვა: — რა კარგი რამ ყოფილა საბატონო სვანეთი. ორივეს გრძნობა მორეოდა... მერე დაენახათ ერთმანეთი გრძნობამორეულზე, შეეყვარებოდათ, ცოლ-ქმრობის პირობა დაედვათ და შემცდარიყვნენ, მაგრამ მაშინვე დედამიწა გასკდომოდათ და შიგ ჩავარდნილიყვნენ. — ა, ბატონო, ხომ ხედავთ, ტახტივით რომ მოჩანს და ზედ დიდი სასაფლაოა. თურმე, ნუ ბრძანებთ, ერთი მათგანი ტყვედ ყოფილიყო წამოყვანილი, ძმა ყოფილიყო ამ გოგოსი და კი არ იცოდა“...³².

აღნიშნული ლეგენდის ვარიანტს წარმოადგენს ოთ. ონიანის მიერ სტ. ონიანისაგან ჩაწერილი ლეგენდა, რომლის მიხედვით ლენტეხის რაიონის სოფ. ლუ-

ჯის გზით და-ძმა მიდიოდა ზემო სვანეთისაკენ. ისინი გორგაშის მთაზე ავიდნენ და იქ დაისვენეს. აქ ისინი შეცდნენ. ამ დროს მიწა ჩაუსკდათ. ამ აღავს ამეამა-დაც უჩვენებენო³³.

საკვლევ საკითხთან დაკავშირებით, აღსანიშნავია 1875 წელს — „კავკასში“ (№ 45) ი. გრძელიშვილის მიერ გამოქვეყნებული ტექსტი „გაქვავებული წყვილი“ („Окаменевшая чета“). მოკლე შინაარსი ლეგენდისა ასეთია: სოფელში თავისი სიმდიდრით. განთქმულ ბარძიშსა და მის მეუღლეს კეკელას დიდხანს შვილი არ ჰყავდათ. ბოლოს ტყუპი ქალ-ვაჟი შეეძინათ. ერთ საღამოს, ეზოში თამაშის დროს ვაჟიშვილი (დათიკო) უცებ დაიკარგა. სად არ ეძებეს, მაგრამ ამოღ.

გავიდა ზანი. მათი ქალიშვილი მართა გასათხოვარი შეიქნა. შესანიშნავი გარეგნობის გამო მრავალი მთხოვნელი გამოუჩნდა, მაგრამ ყველას უარით ისტუმრებდა. ამ დროს ამ სოფელში მშვენიერი გარეგნობის უცხო ვაჟი მოვიდა და აქვე დაბინავდა. მას მოეწონა მართა და მშობლებს ქალიშვილის ხელი სთხოვა. ისინიც დათანხმდნენ. ქორწილის დღეც დაინიშნა. ძვირფასად გამოწყობილი ნეფე-დედოფალი მაყრიონის თანხლებით საყდრისაკენ გაემართა ჯვრის დასაწერად. მაგრამ როგორც კი ნეფე-დედოფალმა ეკლესიის ზღურბლს გადააბიჯა, რაღაც უხილავმა ძალამ დაჰკრა მათ და ორივენი ქვად იქცნენ. თურმე ეს ვაჟი ძმა ყოფილიყო ასულისა, რომელიც თამაშის დროს დაიკარგა³⁴.

აღნიშნული მოტივების კვალი შეინიშნება ქართული ხალხური პოეზიის ნიმუშებშიც. ამ მხრივ განსაკუთრებით აღსანიშნავია „დამასტეს ხენი აყოვდეს“, რომელიც ვაჟა-ფშაველას ეთნოგრაფიულ წერილშია მოტანილი:

„დამასტეს ხენი აყოვდეს,
 ძირადა ერთის ხისანი,
 შესახვეველად მომინდეს,
 მკლავნი თუ იყო დისანი,
 რად რაით გამიწყრებოდეს
 თვალნი ზეთის ღთისანი,
 არ დამფარვდეს მიწანი
 ბარისანი და მთისანი“³⁵.

ამ ლექსთან დაკავშირებული თქმულება ასეთი ყოფილა: სოფ. დამასტე-დან პატარაობიდან ტყვედ წაყვანილი და-ძმა შეხვედრია ერთმანეთს დაღეს-ტანში; მოსწონებით ერთმანეთი და ბიჰს შერთვა განუზრახავს დისა; მაგრამ როცა ლაპარაკი გაუბამთ ერთმანეთის ვინაობაზე და გამორკვეულა მათი და-ძმობა, მაშინ ბიჰს უთქვამს ეს ლექსი³⁶.

ვ. კოტეტიშვილის კრებულში აგრეთვე დაბეჭდილია მეორე ლექსი „მე და ქალ შევიყარენით“, რომელიც იმავე თემაზეა შექმნილი:

„მე და ქალ შევიყარენით,
 წვიმამ რო ჩამოიარა,
 მე და ქალ გავიყარენით,
 წვიმამ რო გადაიარა,
 ვყოფილვართ ნათესავები
 გულსა რა შამოეყარა...“³⁷

მკვლევრის სიტყვებით რომ ვთქვათ, ეს ლექსი წარმოადგენს ძველი თქმუ-ლების ანარეკლს, რომელსაც დაუკარგავს თავისი წრე და მიუღია გარკვეული ისტორიული პერიოდის ბეჭედი. აქ საინტერესოა ფაბულის ჩანასახი თუ ნაშთი. სატრფოები ნათესავები გამოდგებიან. ეს ფაბულა წარმოადგენს გავრცელებულ ფაბულის სახეობას³⁸. იქვე, ამ ლექსის განხილვისას მკვლევარი მიუთითებს

ლეგენდაზე „ვარდების ხარკი“ და აღნიშნავს, რომ ამავე იდეის ვარიაცია არა-სო. ლეგენდა კი დაბეჭდილია რუსულად (იხ. გულბათი: „Сборник грузинских легенд“, 1899, გვ. 239)³⁹.

ხალხურ სიტყვიერებას განსაკუთრებით კარგად დაუცავს კუხენური (ორ-თო და კროსკუხენური) ქორწინების ამსახველი ნიმუშები, როგორც გადმოცემები, ისე პოეტური ტექსტები. პირადად ჩვენ 1973 წელს ხაშურის რაიონის სოფ. ბეკაშიდან გამოთხოვილი 87 წლის მთქმელის საშა (ალექსანდრა) ხინჩა-კაძე-ლონდაძისაგან ქვიშხეთში ჩავიწერეთ შემდეგი:

„ყოფილა შემთხვევები ახლო ნათესავთა, გულის ნათესავთა ქორწინებისა. ჭიათურაში ბიძაშვილები დაქორწინებულან, ნათესავების შეშინებითა და იქი-დან გამოქცეულან და ყვიბისში დასახლებულან. შვილები შესძენიათ, მაგრამ ღმერთი მაინც არ ასვენებდა და თითქოს დასაჯა კიდევ ისინი: ვაჟი მოკვდო-მიათ, ერთხელ გზაზე ყოფილან და წაქცევიათ; ქალიშვილს კი მშენებლობიდან ფიცარი დასცემია. თითქოს რწმენაა ხალხში, — ღმერთმა დასაჯაო. ამგვარი შემთხვევები (ე. ი. გულის ნათესავთა ქორწილი) მაინც ხშირი ყოფილა“⁴⁰.

ასევე ხშირად ქორწინდებოდნენ ახლო ნათესავები მთიულეთში (განსა-კუთრებით წიკლაურები), ხევსურეთში, თუშეთში, ფშავში, აჭარაში, სვანეთ-ში, აფხაზეთში, რაც სათანადოდაა აღნიშნული ეთნოგრაფიულ ლიტერატურ-რაში⁴¹. საილუსტრაციოდ მოვიყვანთ კვლავ ბოლო დროის ჩანაწერს: 1969 წელს ხევსურეთში დეიდაშვილები დაქორწინებულან. ახალდაქორწინებულთა სახელზე მშობლებს ხევისბერისათვის შესაწირი მიუტანიათ. ხევისბერი ძალზე განრისხებულა. მიუხედავად მშობლების მუხამოყრილი ვედრებისა — ერთი ცხვარი მაინც დაგვაკლევინეთ დაქორწინებულთა სახელზეო, იგი სასტიკი წი-ნაღმდეგი წასულა და თავისი სიტყვა ბოლომდე გაუტანია: ქრისტიანული კო-დექსი კრძალავს სისხლი ნათესავთა ქორწინებას⁴².

აქვე გვინდა შევნიშნოთ, რომ ხევსურეთშიც, ისევე როგორც ყველგან საქართველოში, საერთოდ ქორწინება ეგზოგამიურ ხასიათს ატარებს და ნა-თესავთა შეერთება კანონით არ შეიძლება (თუნდაც შორეული ნათესავები იყვნენ), მაგრამ ზოგჯერ ხალხი მაინც ძველ წესზე იდგა. ეს განსაკუთრებით მაშინ ხდებოდა, როცა ქალი კარგი დადგებოდა. იგი სხვაგან გასაშვებად აღარ ემეტებოდათ (ასევე ხდებოდა სვანეთშიც, აფხაზეთშიც და სხვ.). აქვე გვინდა შევნიშნოთ, რომ უმეტესწილად ხალხი ამგვარად შეუღლებულთ მოიკვეთდა, ან სალექსოდ ხდიდა ზოლმე.

ამ მომენტის შესანიშნავ დადასტურებას წარმოადგენს ერთი ხალხური ლექსი, რომელიც თავისი წარმოშობით თუშურია, მაგრამ საკმაოდ გავრცელებული აღმოსავლეთ საქართველოს სხვა კუთხეშიც. ხევსურეთში ამ ლექსს სიმ-ლერიოთაც კი ასრულებენ⁴³. ჩვენ ამჟამად ხელთა გვაქვს რამდენიმე ვარიანტი აღნიშნული ტექსტისა, რომლებიც ინახება საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიისა და თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფოლკლორულ არქი-ვებში. ერთ-ერთი მათგანი ჩაწერილია დუშეთის რაიონში, სოფ. დუმაცხოში 1971 წელს (ბოლო ვარიანტი).

როგორც ლექსის შინაარსიდან ირკვევა, ქალიშვილი ძალად გაუთხოვებიათ თავის დეიდაშვილზე. მას ეს ამბავი უდიდეს სირცხვილად მიუჩნევია და, რაკი სხვა გამოსავალი ვეღარ უნახავს, სწორედ ქორწილის დღეს, როცა სახლი სტუმრებით იყო სავსე და მეფის მოლოდინში იმყოფებოდნენ, ოთახში განმარ-

ტოებულა და თავი მოუკლავს. აი, როგორ ალაპარაკებს სახალხო მთქმელი თავის გამირს:

„ლექსის ამოთქმას ვაბირებ
 ალვანში თუშის ქალია,
 მე გამათხოვეს ძალადა,
 ეხლა გავიცან ქმარია,
 ვერ დავიწუნებ, რალა ვქნა,
 თავი მაქ მსასკავია...“

მიზეზი თვითმკვლელობისა კი სრულიად მარტივადაა გადმოცემული:

„თუ გინდათ ესეც გაგოთ,
 რისთვის მოვიკალ თავია:
 დეილა დედამთილი მყავს,
 დეილაშვილი — ქმარია,
 თავიც იმითმ მოვიკალ
 არ შევირცხვინე თავია“⁴⁴.

ამავე ლექსის სხვა ვარიანტში ქალიშვილი იმდენად შეშფოთებულია ზემო აღნიშნული ქორწინებით, რომ სიკვდილს ერთგვარ ხსნად მიიჩნევს და სიხარულით ხვდება:

„მოვდივარ, მომიხარია,
 მიწავ, გამილე კარია,
 თან უნდა ჩამოვიტანო,
 ჩემი მზითვი და ხალა;
 მოვდივარ, მომიხარია,
 მიწავ, გამილე კარია,
 თან უნდა ჩამოვიტანო
 ეს შვიდი ნაწნავ თმანია“⁴⁵.

როგორც ირკვევა, ლექსს ნამდვილი ამბავი დასდებია საფუძვლად.

განა იმავე მსოფლმხედველობამ არ აიძულა დანაიდებიც გაქცეოდნენ სამარცხვინო ქორწინებას თავიანთ ბიძაშვილებთან — ეგვიპტელებთან:

«Не пролитая кровь и не города суд,
 Нас, беглянок, прогнали из милой земли,
 Нет же! Свадьбы боялись мы с кровной родней,
 С сыновьями Египта в постыдную лечь презирали постель»⁴⁶ —

ეუბნება თეზევსს უფროსი ქალიშვილი.

გვხვდებოდა გამონაკლისებიც, როდესაც თვითონ მშობლები იყვნენ წინააღმდეგი ამგვარი ქორწინებისა. აკაკის კრებულში 1899 წელს დაბეჭდილია ზღაპარი „მოხუცი ნავეზირალის რჩევა“, სადაც ვკითხულობთ: „იცი, ძმაო, მე ქალი ვარ, ეს მკვდარი არის ჩემი ბიძაშვილი. მე და ამას გვიყვარდა ერთმანეთი, მაგრამ ჩვენმა დედ-მამამ ნება არ მოგვცა, რომ გვექორწინა“.

ჩვენი თვალსაზრისით, ზემოაღნიშნული ჩვეულება კუზნეშური ქორწინებისა, რომელიც ბოლო დრომდე შემორჩა მთის მოსახლეობას, უძველესი წესის რუდიმენტად უნდა ჩაითვალოს, რომელიც, მიუხედავად ქრისტიანული ეკლესიის დიდი დევნისა, მაინც განაგრძობდა არსებობას.

ზემოთ განხილული მაგალითების გაანალიზების შედეგად შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ყველა შემთხვევაში, როგორც პროზაულ ტექსტებში, ასევე პოეტურ ნიმუშებში, ოჯახის განვითარების ისტორიაში საქორწინო ურთიერთდამოკიდებულებაში არსებული ორი ეტაპი იჩენს თავს — სისხლით მონათესავე და პუნალუალური. პირველის წარმომადგენლები არიან მშობლები, მეორე-

სა კი — შვილები. აქვე გასათვალისწინებელია ის ფაქტიც, რომ, როგორც ვხედავთ, ძველ ტრადიციას ყოველთვის წინააღმდეგობას უწევს დედათა სქესი.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ზოგჯერ თვით მშობლები არიან წინააღმდეგნი სისხლის აღრევისა („მოხუცი ნავეზირალის რჩევა“). ეს უკვე გვიანდელი მოვლენაა, ახალი პლასტების შედეგად წარმოქმნილი.

როცა ჩვენ ქორწინების აღრიხველ ფორმებს ვეხებით, გვერდს ვერ ავუვლით სორორატს (ლათ. „soror“ — „და“) და მის პირუკუ წესს — ლევირატს (ლათ. „levir“ — „მაზლი“, ქმრის ძმა)⁴⁷. როგორც ერთი, ისე მეორე საერთაშორისო მოვლენა იყო, კაცობრიობის განვითარების გარკვეულ საფეხურზე მსოფლიოს ყველა ხალხთათვის დამახასიათებელი; კავკასიელებისათვისაც⁴⁸. იგი ნიშანდობლივ მოვლენას წარმოადგენდა. სორორატის არსი იმაში მდგომარეობდა, რომ ერთი მამაკაცი ქორწინდებოდა ორ ან რამდენიმე ღვიძლ დაზე ან ბიძა-შვილზე. განვითარების შემდგომ საფეხურზე კი ამ ჩვეულების მიხედვით ქვრივი მამაკაცი ვალდებული იყო (ან მას შეეძლო) ცოლად შეერთო გარდაცვლილი ცოლის ღვიძლი და და დასაც უფლება ჰქონდა, თუ იგი გაუთხოვარი იყო, გაპყლოდა თავის სიძეს. ლევირატის მიხედვით კი იმავე მოვლენას ადგილი ჰქონდა მაზლსა და რძალს შორის. „ლევირატი ჯგუფობრივი ცოლქმრობის დეკადანსს წარმოადგენს, რომელიც თავდაპირველად ამა თუ იმ ჯგუფის მამაკაცთა განუყოფელ უფლებებს გულისხმობდა, ხოლო შემდეგში მამისა და უფროსი ძმის უფლებებით განისაზღვრებოდა. ბოლოს ეს წესი ერთი რომელიმე ძმის უფლებით შემოიფარგლა“ და გულისხმობდა უკვე გარდაცვლილი ძმის ცოლთან ურთიერთობას⁴⁹.

ქართულ ეთნოგრაფიულ ლიტერატურაში სათანადოდ არის აღნიშნული ორივე წესის არსებობის შესახებ. მისი კვალი განსაკუთრებით ბოლო დრომდე შემორჩენია მთის რაიონებს⁵⁰. რაც შეეხება ფოლკლორულ მონაცემებს, სორორატის ინსტიტუტის ამსახველი ტექსტები თითქმის არ გავაჩნია, ხოლო მეორესთან დაკავშირებით მასალები საკმაოდ ძუნწად მოგვეპოვება.

„ჩვენ დავკარგეთ და, რატომღა დავკარგეთ სიძეც?“ — მსჯელობდნენ აფხაზი ქალები და გარკვეული დროის შემდეგ ისინი უყოყმანოდ მიყვებოდნენ ცოლად დაქვრივებულ სიძეს. შ. ინალ-იფას თავის ნაშრომში მსგავსი მაგალითები საკმაოდ მოჰყავს აფხაზთა ყოფიდან. იგივე ჩვეულება დასტურდება სვანეთისა და აჭარის ყოფითს სინამდვილეშიც. ვინაიდან ქართული პოეტური ფოლკლორი საკითხის გაშუქების შესაძლებლობას არ იძლევა, ამიტომ მხოლოდ აღნიშნული დავკმაყოფილდებით.

ჩანს, ეს წესი მაინც არ იყო ქართველთათვის ნიშანდობლივი და ამდენად მან არც ზეპირსიტყვიერებაში ჰპოვა ასახვა (მისი დამადასტურებელი ფაქტები ყოფაშიაც ნაკლებად მოიპოვება)⁵¹.

ლევირატის ინსტიტუტი უფრო მყარი აღმოჩნდა, ბოლო დრომდე შემორჩა ყოფითს სინამდვილეს და მისი კვალი პოეტურ ფოლკლორსაც ამჩნევია. ძმის შეეძლო ძმის ცოლი შეერთო ცოლადო, — წერდა ბ. ნიჟარაძე⁵², — სვანების შესახებ, ხოლო შ. ინალ-იფას, გარდა ეთნოგრაფიული მონაცემებისა, მისი ამსახველი მრავალი გადმოცემა მოჰყავს. საილუსტრაციოდ მოვიყვანთ ერთ-ერთ მათგანს, რომლის შინაარსი ასეთია: ნიფხა კიაგუა თავის ძმასთან ერთად წასულა სანადიროდ. ეს ძმა უცაბედად კლდეზე ჩამოკიდებულა. ღამე იყო, დილა-დე ვერაფერს გახდებოდნენ და, რომ არ ჩასძინებოდა და ხრამში არ გადაჩეხილიყო, სასოწარკვეთილ კიაგუას სიმღერა დაუწყია. იგი სიმღერით მოუთხრობ-

და ძმას, თუ მისი სიკვდილის შემდეგ როგორ დაეპატრონებოდა მის ცოლსა და ქონებას. ამ სიტყვების გამოჩენს, რა თქმა უნდა, აღარ ჩაეძინებოდა. როცა ინათა, კიაგუამ ჩამოხსნა ძმა კლდიდან და მშვიდობით გადარჩენილები სახლისაკენ გამოეშურნენ. მაგრამ გზაზე მოხდა საშინელება: თურმე გადარჩენილ ძმას გულში ღრმად ჩასჯდომია კიაგუას სიტყვები და, როდესაც ისინი ერთ-ერთ ხრამს მიუახლოვდნენ, ჰკრა ხელი და კიაგუა ხრამში გადაჩეხა, რომ ამ უკანასკნელს არ ასრულებოდა თავისი ოცნება. როცა იგი შინ მივიდა, ცოლმა აუხსნა, თუ რა მიზნით უმღეროდა კიაგუა განსაცდელში მყოფ ძმას ასეთ შემზარავ სიმღერას. მიხვდა რა თავისი გამოუსწორებელი დანაშაულის მთელ საშინელებას, იგი უხმოდ გამოვიდა, იმავე ხრამისაკენ წავიდა და იქვე გადაეშვა⁵³.

რამდენადაც გადმოცემაში ცხოვრებისეული სურათები რელიეფურად და თვალნათლივ არის გამოხატული, ამიტომ არ შეიძლება ამ შემთხვევაში სარწმუნოდ არ მივიჩნიოთ მასში მოთხრობილი ამბავი. გადმოცემა ხომ სხვა არაფერია, თუ არა „ხალხური პროზის ქანრი, რომელიც სინამდვილეს ასახავს, ისტორიულ ან საყოფიერო ამბავს მოგვითხრობს უბრალოდ, შეუღამაზებლად, უმარტივესი კომპოზიციურ-სტილისტური საშუალებების გამოყენებით“⁵⁴. გადმოცემა ხომ სინამდვილის რეალისტური ასახვაა.

და მართლაც, შ. ინალ-იფას თავის ნაშრომში მოჰყავს მრავალი ფაქტობრივი მასალა, როცა ქალი მესამედ თხოვდებოდა ქმრის ძმებზე, თუ პირველი ორი მოკვდებოდა⁵⁵.

იმავე ჩვეულების არსებობაზე უნდა მიგვანიშნებდეს სევანური ჯადოსნური ზღაპარი მონადირის შესახებ („მონადირის ზღაპარი“). ამ ზღაპარში გვხვდება ასეთი ეპიზოდი: ქალი ქმარს ვირად აქცევს და თვითონ მაზლს მიჰყვება ცოლად⁵⁶. მსგავსი სიუჟეტი მაქციობისა სხვა ხალხთა ფოლკლორშიც გვხვდება.

ამგვარი მაქციობის შემცველი ზღაპრები აარწ-ტომსონის კლასიფიკაციის მიხედვით გაერთიანებულია № 449 ჯგუფში იმ განსხვავებით, რომ მაზლის ნაცვლად ამ ზღაპრებში გვხვდება საყვარელი. შესაძლოა, თავდაპირველად საყვარლის ნაცვლად მაზლი ფიგურირებდა: შემდგომ პერიოდში კი მაზლის ადგილი ახალი ყოფის შედეგად საყვარელმა დაიკავა. ამ მოტივის ამსახველი პოეტური ნიმუშები ქართულ ფოლკლორშიც უხვად გვხვდება⁵⁷.

ლევირატული მოვლენები შესანიშნავად არის ასახული ანტიკურ მითოლოგიაშიც. მაგალითად, ანდრომაქე თავისი მეუღლის ჰექტორის დაღუპვიდან გარკვეული დროის შემდეგ თავის მაზლს მიჰყვება ცოლად (მიუხედავად ამისა, იგი შეუდარებელი მეუღლის სახელით იყო ცნობილი); მშვენიერი ელენე პარისის სიკვდილის შემდეგ ცოლად შეირთო პარისის ძმამ დეიფობოსმა. მსგავსი მაგალითები მსოფლიოს სხვა ხალხთა ფოლკლორშიც საკმაოდ მოგვეპოვება.

როგორც ცნობილია, ქართული სამონადირეო ეპოსის ცნობილი გმირი მონადირე დიოფალ დალის წყალობით იღუპება. ერთ-ერთი მიზეზი ტაბუს დარღვევაა: დალის ნაჩუქარი ნიშანი მონადირეს თამარის სასთუმალქვეშ დარჩა. დალის მიერ დასაღუპავად განწირული მონადირე სიცოცხლის უკანასკნელ წუთებშიც არ ივიწყებს თავის სატრფოს. იგი მის მოყვანას შოთხოვს, სიკვდილის წინ მისი სახის დანახვა სურს:

„მომგვარეთ ჩემი მიჯნური, მალღიდგან გადმოვფრინდებო,
 გავხედე შორით მიჯნურსაო, ერია მრავალ ხალხშიდა“⁵⁸.

ისმის კითხვა: ვინ არის მისი სატრფო თამარი? პასუხს თვით ხალხურ ლექსში ეპოულობთ:

„ცოდვა ჩემი თამარს ჰქონდეს,
 თამარს ჩემს რძალს,
 უწმინდური გამიშვა სანადიროდ...“⁵⁹

მაშასადამე, თამარი მონადირის რძალია და ამასთან სატრფოც, მაგრამ არა მეუღლე, თუმცა მათ შორის ფიზიკური სიახლოვე აშკარაა: ჯერ ერთი — მონადირეს დიოფალ დალისაგან ნაჩუქარი მძივი თამარის სასთუმალქვეშ ჩიება, მეორეც — რელიგიური მსოფლმხედველობის მიხედვით, სანადიროდ წასვლის წინ მონადირეს არ შეეძლო ქალთან ურთიერთობის დაჭერა (ტაბუ იყო), რადგან ხალხის ღრმა რწმენით, თუ ტაბუ დაირღვეოდა, მონადირეს ან რაიმე ხიფათი შეენთხვეოდა, ან ხელმოცარული დაბრუნდებოდა. ამიტომ ნიშანდობლივად გვეჩვენება მონადირის მიერ თამარის დაწყევლა, რადგან, მისი აზრით, მხოლოდ ის იყო მიზეზი დაღუპვისა, მან ხომ იგი „უწმინდური გაუშვა სანადიროდ“. მაშასადამე, მართო დალისადმი მიცემული სიტყვის გატეხა არ ყოფილა მიზეზი მონადირის დაღუპვისა.

აღნიშნული თვალსაზრისით საინტერესოა მეორე პოეტური ძეგლი — „ავთანდილი“, რომელიც ა. შანიძეს თავის კრებულში („სვანური პოეზია“) ქართულიდან გადაკეთებულ სიმღერათა ციკლში მოუთავსებია⁶⁰. მართლაც, იგი თავისებურ ვარიანტს წარმოადგენს ქართული საფერხულო სიმღერისა „ავთანდილ გადინადირა“, რომელიც ცნობილია მთელს საქართველოში. სვანურ ვარიანტს სვანური კოლორიტი შეუძენია და სწორედ ეს განმასხვავებელი ეპიზოდი არის ჩვენთვის საინტერესო. სიმღერაში შემდეგი ამბავია გადმოცემული: ავთანდილი სანადიროდ ემზადება. წასვლის წინ ტოლ-მეგობრების დაპატივებს მოისურვებს. მისი რძალი თინათინი საგზაას გაუმზადებს. როცა ავთანდილი ცხენს დასმარავს, უცებ თინათინის ხმას გაიგონებს:

„ავთანდილ, შემიცადე,
 მგზავრობისა არა ჩანს რაო,
 ერთი სურვილი შემასრულებინე!“⁶¹

ავთანდილი მართლაც დაელოდება რძალს მინდორში და, როცა ეს უკანასკნელი მივა

„მაზლ-რძალი შეირიგენს,
 იმღერეს მინდორში“⁶².

„მღერა“ აქ სიმბოლურად შეერთების აქტს უნდა გამოხატავდეს, რადგან უცნობი მონადირის მსგავსად ავთანდილიც იღუპება. მიზეზი ერთი უნდა იყოს — ალბათ ისიც „უწმინდური გაუშვა სანადიროდ“ თინათინმა. ტაბუს დამრღვევი — დაისაჯა.

როგორც ვხედავთ, ორივე ტექსტში აშკარად უნდა იგრძნობოდეს ლევირატის გადმონაშთი, რაც კიდევ უფრო ამაგრებს ეთნოგრაფთა მოსაზრებას სვანეთში ლევირატის ინსტიტუტის არსებობის შესახებ.

ლევირატის არსებობას საქართველოში ისიც ადასტურებს, რომ თვით ქართულმა სამართალმაც კი მისი მოსპობის აუცილებლობის საკითხი მწვავედ დააყენა⁶³.

ლევირატული თუ სორორატული მოვლენები ჩვენშიაც ატარებდნენ პატრიარქალური ცხოვრების საზოგადოებრივ-ეკონომიური ურთიერთობის შესაბამისი მოვლენების ელფერს, მაგრამ მათი ძიება ჩვენი კვლევის ფარგლებს სცილდება.

როგორც ვხედავთ, ქორწინების უძველესი ფორმების ამსახველი პოეტური ტექსტები დღესაც ცოცხალ ბრუნვაშია. მათი კვალი ამჩნევია როგორც მთის, ასევე ბარის ფოლკლორს. უფრო მეტად კი მის გადარჩენას მთას უნდა ვუმაღლოდეთ.

შენიშვნები

¹ ფ. ენგელსი, ოჯახის, კერძო საკუთრებისა და სახელმწიფოს წარმოშობა, თბილისი, 1953, გვ. 47.

² იქვე.

³ იქვე, გვ. 49.

⁴ ვახუშტი, საქართველოს ისტორია, ნაწ. I, ტფილისი, 1885, გვ. 35.

⁵ ი. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, ტ. II, ნაკვ. II, ტფილისი, 1929, გვ. 367.

⁶ ქართლის ცხოვრება, ტ. I, ს. ყაუხჩიშვილის რედაქციით, თბილისი, 1955; კ. ქეკელიძე, ზოგიერთი საკითხი ექვთიმე ქართველის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესახებ, წიგნში: ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, I, თბილისი, 1956, გვ. 164; ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, I, თბილისი, 1946, გვ. 62; ივ. ჯავახიშვილი ქართული სამართლის ისტორია, ნაკვ. I, თბილისი, 1928, გვ. 164; ვ. ნადარეიშვილი, ქართული სამართლის ისტორიის ნარკვევები, თბილისი, 1971, გვ. 79; თ. ჭყონია, ქორწინების ინსტიტუტი მთიულეთში, თბილისი, 1955, გვ. 6, 19—32; გ. იონიშვილი, ქართველ მთიულთა სოფახო ურთიერთობის ისტორიიდან, თბილისი, 1960, გვ. 29—39 და სხვ.

⁷ არნ. ჩიქობავა, ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, თბილისი, 1938, გვ. 22.

⁸ თბილისის სახ. უნივერსიტეტის ფოლკლორული არქივი, № 753, მთქმ. ეფრემ შამფრიაინი, მოსმენილი აქვს ათმურზა კვიციანისაგან, ჩამწ. მ. მაღლაფერიძე.

⁹ თბილისის სახ. უნივერსიტეტის ფოლკლორული არქივი, № 1468, მთქმ. ბაბილინა კერესელიძე, ჩამწერი მ. გოშაძე.

¹⁰ საკუთარი კოლექცია, მთქმ. კონსტანტინე ხულორდავა. მთქმელს ზღაპრის სახელწოდება არ გაასხენდა და „არიკი“ უწოდა; მთქმ. ნუშკა გელაშვილი.

¹¹ С. А. Зухба, Абхазская народная сказка, Тбилиси, 1970.

¹² იქვე, გვ. 102.

¹³ ქართული ზღაპრები, შედგენილი ალ. ლლონტის მიერ, თბილისი, 1974, გვ. 9.

¹⁴ В. Я. Пропп, Исторические корни волшебной сказки, Л., 1946.

¹⁵ ელ. ვირსალაძე, ქართული სამონადირო ეპოსი, თბილისი, 1964, გვ. 104.

¹⁶ ვ. კოტეტიშვილი, ხალხური პოეზია, თბილისი, 1961, გვ. 58; ელ. ვირსალაძე, დასახ. შრომა, გვ. 104.

¹⁷ Iensen AD. E., Mythos und Kylv bei Naturvölkern religions Nissenschaffliche Betragungen, Weesbaden, 1951.

¹⁸ ო. ონიანი, სვანური ჯადოსნური ზღაპრის სახეები, 1972, სადისერტაციო ნაშრომი, ინახება თსუ-ს ბიბლიოთეკაში.

¹⁹ იქვე.

²⁰ იქვე.

²¹ С. А. Зухба, დასახ. შრ., გვ. 101.

²² Г. И. Мижаяев, Мифологическая и обрядовая поэзия адыгов, Черкеск, 1973, გვ. 99—100.

²³ იქვე, გვ. 100.

²⁴ იქვე.

²⁵ ა. ბებელი, დედაკაცი და სოციალიზმი, ტფილისი, 1912.

²⁶ იქვე.

²⁷ შ. ძიძგური, ნართული ეპოსის ქართული ვარიანტები, თბილისი, 1944.

²⁸ М. Гадагаты, Геронический эпос «Нарты» и его генезис, М., 1964, გვ. 121.

²⁹ Е. Кагаров, Пережитки первобытного коммунизма в общественном строе древних греков и германцев, I, М-Л., 1937, გვ. 37.

- ³⁰ იქვე, გვ. 37—38.
- ³¹ თბილისის სახ. უნივერსიტეტის ფოლკლორული არქივი, № 10133.
- ³² ა. წ ე რ ე თ ე ლ ი, როგორ უნდა შეკვირბოთ ზეპირგადმოცემები, თბზულებანი, ტ. 13, თბილისი, 1961, გვ. 177—179.
- ³³ ო. ო ნ ი ა ნ ი, დასახ. შრომა, გვ. 101.
- ³⁴ Грузинские народные предания и легенды, состав. Е. Б. Вирсаладзе, М., 1973, გვ. 310—312.
- ³⁵ ვ ა ე ა-ფ შ ა ე ე ლ ა, ეთნოგრაფიული და პუბლიცისტური წერილები, თბზულებანი, ტ. IX, თბილისი, 1964.
- ³⁶ „ძველი საქართველო“, ტ. II, 1913, გვ. 335.
- ³⁷ ვ. კ ო ტ ე ტ ი შ ვ ი ლ ი, ხალხური პოეზია, თბილისი, 1961, გვ. 36—37.
- ³⁸ იქვე.
- ³⁹ იქვე.
- ⁴⁰ საკუთარი კოლექცია.
- ⁴¹ რ. ხ ა რ ა ძ ე, დღი ოჯახის გარდონაშთები სვანეთში, თბილისი, 1939; ვ. ი თ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრომი; ი. კ ე ო ნ ი ა, დასახ. ნაშრომი; მ. ბ ე ქ ა ი ა, ძველი და ახალი საქორწილო ტრადიციები აჭარაში, ბათუმი, 1974; Ш. И н а л-И п а, Очерки по истории брака и семьи у абхазов, Сухуми, 1964.
- ⁴² ტექსტს მოგვაწვოდა ფილოლოგიურ მეცნ. კანდიდატმა ს. აბაშიძემ, რომელიც თვითონ ყოფილა მოწვევ ამ ფაქტისა.
- ⁴³ ცნობა მოგვაწვოდა თსუ-ს ფილოლოგიის ფაკ-ის სტუდენტმა ბაბუა არაბულმა.
- ⁴⁴ თსუ-ს ფოლკლ. არქივი, № 10934; ვარიანტები: № 1083, № 10825.
- ⁴⁵ ლიტ. ინსტიტუტთან არსებული ფოლკლორული არქივი, ფ. 207, 1951. მთქმელი ე. რა-იბული, ჩამწ. ი. ბერაშვილი, ქვემო აღვანი, 1951.
- ⁴⁶ Э с х и л, Трагедии, М.-Л., 1937, გვ. 171.
- ⁴⁷ მ. კ ო ს ე ე ნ ი, პირველყოფილი კულტურის ისტორიის ნარკვევები, თბილისი, 1971, გვ. 138.
- ⁴⁸ Ф. Леонтович, Адамы Кавказских горцев, Материалы по обычному праву Сев. и Вост. Кавказа, отд. II, 1883, გვ. 118; М. Ковалевский, Современный обычай и древний закон, т. I, М., 1886; ვ ა ხ უ შ ტ ი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, 1941, გვ. 110.
- ⁴⁹ რ. ხ ა რ ა ძ ე, დასახ. შრომა, გვ. 70—72.
- ⁵⁰ ვ. ი თ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, დასახ. შრომა; მ. ბ ე ქ ა ი ა, დასახ. შრომა, გვ. 103; Ш. И н а л-И п а, დასახ. შრ., გვ. 149.
- ⁵¹ იქვე.
- ⁵² ბ. ნ ი ქ ა რ ა ძ ე, (თავისუფალი სვანი), ეთნოგრაფიული წერილები, თბილისი, 1962, გვ. 111.
- ⁵³ Ш. И н а л-И п а, დასახ. შრ., გვ. 148—149.
- ⁵⁴ ნ. შ ა მ ა ნ ა ძ ე, ხალხური პროზის ზოგიერთი საკითხი, თბილისი, 1975, გვ. 39.
- ⁵⁵ Ш. И н а л-И п а, დასახ. შრ., გვ. 148.
- ⁵⁶ ვრტლად იხ. ო. ო ნ ი ა ნ ი დასახ. შრომა, „სვანური ჯადოსნური ზღაპრის სახეები“, თვით II, § 2, ზღაპარი № 2.
- ⁵⁷ თ. რ ა ზ ი კ ა შ ვ ი ლ ი, კახეთში ჩაწერილი ზღაპრები, № 22, 35, 46; პ. უ მ ი კ ა-შ ვ ი ლ ი, ხალხური სიტყვიერება, ტ. III, ზღაპარი № 14; მიხ. ჩ ი ქ ო ვ ა ნ ი, ხალხური სიტყვიერება, ტ. II, ზღაპარი № 116; მ ი ს ი ე ე, ხალხური სიტყვიერება, ტ. III, ზღაპარი № 170.
- ⁵⁸ ელ. ვ ი რ ს ა ლ ა ძ ე, ქართული სამონადირო ეპოსი, თბილისი, 1964, გვ. 133.
- ⁵⁹ იქვე.
- ⁶⁰ სვანური პოეზია, შეადგინეს და თარგმნეს აკ. შანიძემ, ვ. თოფურიაშვილმა და ე. გუჯავიანიძემ, ტ. I, თბილისი, 1939, გვ. 320—327.
- ⁶¹ იქვე.
- ⁶² იქვე.
- ⁶³ იხ. ქართული სამართლის ძეგლები, I, სამართალი კათალიკოსთა 2, თბილისი, 1963, გვ. 393—397.

ს. გ. ЧОХЕЛИ

О НЕКОТОРЫХ ВОПРОСАХ ДРЕВНЕЙШИХ ФОРМ БРАКА В ГРУЗИНСКОМ ПОЭТИЧЕСКОМ ФОЛКЛОРЕ

Резюме

В работе по материалам народной словесности, собранным в различных уголках Грузии, изучены некоторые вопросы древнейших форм брака (мотив инцеста и вопросы сорорат-левирата).

На основании анализа данных материалов автор делает заключение, что в Грузии, как и в других странах, когда-то существовал обычай брака между родителями и детьми. Хотя в сказках отражается не эта ступень развития человечества, а последующий период — когда этому обычаю уже сопротивляются, но именно попытка отца жениться на собственной дочери фактически является подтверждением его бытования в далеком прошлом. Этот мотив, сохранившийся в сказках, автор считает отзвуком промискуитета.

В текстах, отображающих брак между братом и сестрой, по мнению автора, представлены два периода предисторической ступени: первый — когда данный брак считался совершенно естественным явлением, и второй — когда он уже становится позорным актом и постепенно изгоняется из семейно-бытовых отношений.

Аналогичные явления встречаются и в памятниках, отображающих кузненный брак.

В рассматриваемых материалах подчеркиваются противоречия, имеющие место при столкновении старого и нового мировоззрения. По мнению автора, особого внимания заслуживает то обстоятельство, что против старых традиций восстают именно представители женского пола.

Что касается вопроса сорорат-левирата, то, видимо, первая форма брака (сорорат) никогда не была характерной для грузинских племен и поэтому его след в устной словесности почти стерт, тогда как пережиток левирата явен.

Выявляется, что явления сорорат-левирата в Грузии тоже были отражением соответствующих явлений общественно-экономических отношений патриархальной жизни.

Образцы устной словесности, отображающие древнейшие формы брака, в живом обращении существуют и по сегодняшний день.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფოლკლორისტიკის
კათედრა

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტის
ინსტიტუტმა

ილია გაბულაშვილი

ფერთა სიმბოლიკის საკითხისათვის ქართულ
 შელოცვებში

ქართული საწესჩვეულებო პოეზიის, კერძოდ შელოცვების, შესწავლამ ჩვენ წინაშე დასვა ფერთა სიმბოლიკის გარკვევის აუცილებლობა, რადგან ფერთა სიმბოლიკურ წარმოსახვას საკმაოდ დიდი ადგილი უჭირავს შელოცვებში. ზეპირსიტყვიერებაში ფერთა სიმბოლიკის შესწავლის თვალსაზრისით გარკვეული ნაბიჯები არის გადადგმული ქართულ ფოლკლორისტიკაში: გარდა სხვადასხვა გამოკვლევაში გაბნეულად არსებული ზოგიერთი მინიშნებისა, ფერთა სიმბოლიკის შესახებ სპეციალური წერილებიც დაიბეჭდა¹.

ქართულ შელოცვებში დომინანტობს შავი, წითელი და თეთრი ფერების სიმბოლიკური გააზრებანი და, რა თქმა უნდა, ჩვენც ამ ფერების შესახებ გვექნება ქვემოთ საუბარი.

შავი, წითელი და თეთრი ფერების სიმბოლიკური წარმოსახვა ქართული შელოცვების (როგორც სამკურნალო, ისე სამეურნეო) დიდი ნაწილის აუცილებელი, ორგანული ნაწილია. თქმულის დასადასტურებლად მოვიყვანთ ტიპურ მაგალითს, ამ შემთხვევაში „ნათვალვის შელოცვის“ ტექსტის ერთ-ერთი ვარიანტის ფრაგმენტს, რომელიც 1971 წელს ჩვენ მიერ იქნა ჩაწერილი სოფელ ფარცხანაყანებში, 52 წლის, საშუალო განათლების მქონე მთქმელის ვალოდია კოსრეიძისაგან:

„გასკდა შავი კლდე, გამევიდა შავი კაცი², შავი ცხენით, შავი იარაღით: წავიდა შავსა ზღვასა, ჩაუყო შავი ხელი, ამოიღო შავი გველი, გადაკრა შავსა ქვასა, ისემც კვდება, ისემც გჯება შენი ავი თვალით შემხედვარე.“

გასკდა წითელი კლდე, გამევიდა წითელი კაცი, წითელი თოფ-იარაღით, წავიდა წითელსა ზღვასა, ჩაუყო წითელი ხელი, ამოიღო წითელი გველი, გადაკრა წითელსა სიბსა ქვასა...

გასკდა თეთრი კლდე, გამევიდა თეთრი კაცი, თეთრი ცხენით, თეთრი იარაღით, წავიდა თეთრსა ზღვასა, ჩაუყო თეთრი ხელი, ამოიღო თეთრი გველი, გადაკრა თეთრსა სიბსა ქვასა...“³.

ფერთა ეს სიმბოლიკა დაფუძნებულია ზოგად ქართულ წარმოდგენათა კომპლექსებზე, ამიტომ მათი შესწავლაც ყოფის, წეს-ჩვეულების, აზროვნების განვითარების ისტორიის ფონზე უნდა მოხდეს, რადგან იზოლირებული კვლევა აღნიშნული საკითხისა შეუძლებლად მიგვაჩნია.

ნაშრომში მოკლედ შევხებით ქართველ ხალხში სულეთზე დარჩენილ წარმოდგენათა ერთ ნაწილს. ეს შეხედულებები, თავის მხრივ, სხვადასხვაგვარია, რადგან ისინი სხვადასხვა ეპოქაში, სხვადასხვა ეკონომიურ და სოციალურ პირობებში შემუშავდნენ, თუმცა საერთო ხაზი ამ წარმოდგენებში გარკვევით შეინიშნება. ჩვენი მიზანი არ არის ამ წარმოდგენათა სისტემატიზაცია და მასალათა დოკუმენტაცია სხვადასხვა ნიშნის მიხედვით. ვკმაყოფილდებით მხოლოდ ზოგიერთ მხარეზე მითითებებით.

ამ შემთხვევაში ყურადღება გვინდა შევაჩეროთ ქვესკნელის გაგების ზოგი-

ერთ საკითხზე, რომელთა გარკვევას პრინციპული მნიშვნელობა აქვს არა მართოქართული შელოცვების, არამედ ფერთა სიმბოლიკის, მისი განვითარებისა და დანიშნულებათა შესწავლისათვისაც.

სამყაროს ქართული ზღაპრების მიხედვით ორი ძირითადი განზომილება აქვს: ერთი — ვერტიკალური და მეორე — ჰორიზონტალური, არის მათი ურთიერთ შეჯერებული ფორმები⁴.

ქვესკნელში ზღაპრის გმირი ხარობს, ორმოს, ქის და მისთ. სამუალეებებით ჩადის. საცოლეების საძებრად წასული ძმობილები ეკითხებიან დედაბერს.

„— ჩვენ ესა და ეს ვართ, საცოლეებს დავეძებთ, ერთი კაცის შეილება უნდა იყვნენ და მზეთუნახავები, სხვას ვერ შევიერთაეთო. თუ იცი ასეთი კაცი, რომ სამი მზეთუნახავი ქალი ჰყავდეს, დედაშვილობას, გვასწავლეო, დედაბერმა უთხრა:

— შეილებო, ავეთი კაცი როგორ არ ვიცი, მაგრამ მისი ქალები, აი, იქ რომ გზაჯვარდინი მოჩანს, მარჯვნივ, ერთ ხაროში⁵ ჰყავს სამ დევს ცოლებად და იქ რო მიხვიდეთ, ვერც ერთი ცოცხალი ვერ დაბრუნდებითო. ხაროდან ისეთი სიცხე ამოდის, რომ ვინც მიეკარება, იწვისო.

ვაჟებმა თქვეს: ჩვენი საქმე ეს ყოფილა, რაც მოგვივა მოგვივა, წავიდეთ და ბედი ვცადოთო, რადგან აღარ იშლიდნენ, დედაბერმა ურჩია:

— შეილებო, თოკი მოიბით და თითო თითო ჩადით ქვესკნელში, ერთმა თუ ვერ გაუძლოთ ქალების სიცხეს⁶, მეორემ სცადეთ, ან მესამემო.

— წავიდნენ ვაჟები, მიადგნენ ქვესკნელის პირს და ნახეს, რომ აღმური ამოდის ქვესკნელიდან, მოიბა მზე-თეიმურაზმა თოკი და ჩაუშვეს ხაროში, შუაზე რომ მიატანა, იყვია „დავიწვი, დავიწვი, ძმებო ზევით ამწიეთო“. ძმებმა ამოიყვანეს, შემდეგ მთვარე-თეიმურაზმა მოიბა თოკი, მაგრამ იმასაც ისე დაეშართა. ბოლოს მიდგა ჯერი შავ-თეიმურაზზე, მოიბა თოკი და სთხოვა ძმობილებს:

— ჩამიშვით, მაგრამ თუ ვიყვირო, სულ ძირსა და ძირს ჩამიშვით, ზევით არ ამომიყვანოთო. ჩავიდა თუ არა შუამდი, იყვია:

— დავიწვი, მიშველეთ ზევით ამომიყვანეთო, მაგრამ რას გაუგონებდნენ სულ ქვევით და ქვევით ჩაუშვეს.

შავი თეიმურაზი ჩავიდა ქვესკნელში, იარა, იარა და დაღამებისას მიაღვა ერთ დედაბრის ქოხს⁷...

ხარო არის შუალედი ხიდი ზესამყაროსა და ქვესამყაროს შორის. ეს უკანასკნელი კი, თავის მხრივ, მრავალსაფეხურიანია. ხარო ქვესკნელის ზედა, თუ შეიძლება ითქვას, პირველ ნაწილში ახვედრებს გმირს, ხოლო უკიდურეს ქვედა ნაწილში გმირი ზომორფული შავი ფერის არსებების: ცხენის, ცხვრის, თხის და მისთ. დახმარებით ჩადის. თქმულის დასადასტურებლად მოვიყვანთ ნაწყვეტს ზემომოხმობილი ზღაპრიდან: ხაროში ჩასულმა ვაჟმა არ დაიჯერა ცოლის რჩევა, ძმები გილალატებნო. მან „ჯერ ცოლი აუშვა, მერე თვითონ მოეჭიდა თოკს, მაგრამ შუაზე რო ავიდა, ძმებმა მოუჭრეს თოკი და ისევ ქვესკნელში მოადინა ბრავეანი შავ-თეიმურაზმა. ქალმა ჩასძახა:

— აკი გეუბნებოდი, რატომ არ დამიჯერეო. მერე ასწავლა, ნუ გემინია, მანდ ბღში სამი თხაა: წითელი, შავი და თეთრი. თეთრს თუ დაიჭერ და შეჯდები, მაღლა ამოგადგებს, წითელი აქეთ-იქეთ მიგახეთქებს და შავზე თუ შეჯდები, მეორე ქვესკნელში ჩავადგებსო. ირბინა, ირბინა ვაჟმა, მაგრამ ვერ დაიჭირა ვერც თეთრი და ვერც წითელი თხა. მხოლოდ შავი დაიჭირა და სთქვა:

„რა ვუყო, რაც იქნება, იქნება, ამაზე შევჯდები“ შეჯდა და იმ წამსვე ქვედა ქვესკნელში მოადინა ზღართანნი⁸.

როგორც მოყვანილი ციტატებიდან ჩანს, არსებობს „ქვედა ქვესკნელი“, რაც თავისთავად გულისხმობს ზედა ქვესკნელის არსებობას. ჩვენ საშუალება გვქონდა გამოგვეთქვა მოსაზრება, რომ ქვესკნელის ამ ნაწილებს შესაბამისად ზევით ქვევით წითელი და შავი ფერის სიმბოლიკა შეესატყვისებოდა⁹. ეთნოგრაფები მ. ნადარაია და ნ. ბრეგვაძე¹⁰ ძირითადად ამავე მოსაზრებას აეთარებენ.

ხაროს შესახებ ზემოაღნიშნულთან დაკავშირებით საყურადღებო ვარიანტს ქმნის ზღაპარი „ყარაბ-ოღლის“ ერთ-ერთი მონაკვეთი. ხსენებულ ჯადოსნურ ებოსში სამზეოსა და ქვესკნელის დამაკავშირებელი ბტილი ორმოა, ხოლო სამყარო სამ ნაწილად არის წარმოდგენილი. აქედან ორი ქვეყანა ქვესკნელშია განლაგებული. პირველი ნაწილი ხარო-ორმოთი დამაკავშირებელ ბტილზე მოდის, ხოლო მესამე — მის ქვედა, ქვესკნელის უკიდურეს ნაწილზე.

ორმოში მყოფ ყარაბ-ოღლის ქალი ეუბნება: „— ვიცი შენ მძიმე ხარ, ვერ შევძლებთ შენს აწევასო. აქ დაიცადე, სამი ცხვარი გამოივლის — ერთი თეთრი, ერთი შავი და ერთი წითელიო. მოასწარი, წითელს შემოახტი და ის ზევით ამოგიყვანსო. თუ შავს შეახტი, წაგიყვანს მესამე ქვესკნელში, ქვევითო, და თუ თეთრს¹¹, გაგაქროლებს გვერდით, ჩრდილოეთისაკენო!“ ყარაბ-ოღლი მხოლოდ შავი ცხერის დაქერას შეძლებს, რომელიც მესამე ქვეყანაში, ქვევით ჩაიყვანს მას.

თავიდანვე უნდა აღინიშნოს, რომ თეთრ, წითელ და შავ ფერთა სიმბოლიკით აღჭურვილი ზოომორფულ არსებათა სამოქმედო არსენალი და ფუნქციები იმდენად აღრეული არაა, რამდენადაც ისინი მითოლოგიური შეხედულებების სხვადასხვა მიმართულებაა და ეტაპს ასახავენ, ხოლო ქართულ შელოცვებში წარმოდგენილი ამავე ფერთა სიმბოლიკის საწყისები არსებითად უფრო ძველ შეხედულებათა გადმოცემას წარმოადგენს, ვიდრე ზღაპრების ერთ ნაწილში დაცული მსგავსივე მოვლენა. ამიტომ დიფერენციაცია აუცილებელია, მით უფრო, რომ გარეგანი მხარეების მსგავსება საკმაოდ ძლიერია და ხელშესახები.

თეთრი, წითელი და შავი ფერების სიმბოლიკა გვხვდება (ან იგულისხმება) ქვესკნელის როგორც ვერტიკალური და ჰორიზონტალური, ასევე მათი შერწყმული სახის წარმოდგენის დროს. ფერთა ამ სიმბოლიკის არსებობა ქვესკნელისა და სამზეოს ასახვის დროს ზოგჯერ განვითარების სხვადასხვა ეტაპის მაჩვენებელია, ზოგჯერ — ფერთა ამ სიმბოლიკების პოლიფუნქციურობისა, ზოგჯერ კი სხვადასხვა წარმოდგენათა კონტამინაციის შედეგს წარმოადგენს.

თეთრი, წითელი და შავი ფერის ზოომორფული არსებანი ხან ზესკნელს, შუასკნელს და ქვესკნელს ასახავენ, ხანაც სამზეოს და ქვესკნელის ორ შესაბამის ნაწილს და ზოგჯერ, მაგალითად, ქართულ შელოცვებში სამივე მათგანი ქვესკნელის შესახებ არსებულ რწმენა-შეხედულებებს უკავშირდება და მათ ასახავს წარმოადგენენ. იმდენად ქართულ ფოლკლორში პრინციპული წინააღმდეგობა არ გვაქვს მოცემული ამ სიმბოლოების მნიშვნელობებს შორის, რამდენადაც ასახვის სხვადასხვა სფერო. შეინიშნება ფერთა სიმბოლიკის განვითარების გარდამავალი ეტაპებიც.

წითელი ფერის ზოომორფული არსება, თუკი ზღაპრის გმირი მას დაიჭერს და მოაჯდება, ხან იქეთ ეცემა, ხან აქეთ¹² და ამ საშუალებებით სურს მხედრის თავიდან მოშორება თუ მოკვლა. ზოგჯერ იგი სამზეოდან ქვესკნელში (მის პირ-

ველ ნაწილში) და პირიქით მიმოსვლის საშუალებად არის გამოყენებული. ეს „დუალიზმი“ წითელი ფერის სიმბოლიკით აღჭურვილი არსებების სამოქმედო სფეროებისა ხალხური წარმოდგენებითაა მოტივირებული. მიწიერი, ამქვეყნიური სამყარო, როგორც ცნობილია, სამი სკნელის სახით წარმოდგენის პირობებში წითელი ფერის სიმბოლიკით გადმოიციემა. თუ გავისხენებთ საგაზაფხულო დღეობათა ციკლს, რიტუალებს და მათთან დაკავშირებულ სიტყვიერ შემოქმედებას, ნათელი იქნება, რომ აქ წითელი ფერის სიმბოლიკა ჩვეულებრივი მოვლენაა და რომ იგი ბუნების გაცოცხლების, აღორძინების გამოსახვის ერთ-ერთი ორგანული ნიშანია, რაც მის ორმაგ ბუნებაზე მიგვანიშნებს.

წითელი ფერის სიმბოლიკა გაშუალებულია მიწიერ სამყაროსა და ქვესკნელის პირველ ნაწილს შორის. მართალია, აქ მას სრულიად სხვადასხვა გამოსახვის სფერო და შინაარსობრივი მომენტი უკავშირდება, მაგრამ ეს, როგორც ჩანს, ხალხურ წარმოდგენაში არ აღმოჩნდა ხელის შემშლელი ბარიერი იმისათვის, რომ ისინი ზემოთ შემთხვევაში ერთი და იმავე ფერის სიმბოლიკით აღჭურვილი არსებით დაეკავშირებინათ.

თეთრი ფერით გამოხატული სამყარო, როგორც ეს სპეციალურ სამეცნიერო ლიტერატურაშია აღნიშნული, ზეტას უკავშირდება, ზოგჯერ იგი სამზევოს, ე. ი. ხმელეთის და, საერთოდ, ნათელის სიმბოლოურ გამოხატულებას წარმოადგენს („ვა თუ გაწყრეს მანჯანო, ჩემგან მიიბრუნოს პირიო. შენი თეთრი შენვე დაგრჩესო...“¹³), რაც ერთ-ერთი უძველესი გაგება უნდა იყოს ამ ფერის სიმბოლიკისა.

დაპირისპირება თეთრი (ისევე, როგორც წითელი და შავი) ფერის მნიშვნელობებისა იმდენად პრინციპული არაა, რამდენადაც ისინი ამ ფერებით გამოხატულ შინაარსობრივ სფეროებს უკავშირდებიან დროის ერთ მონაკვეთში ან განვითარების სხვადასხვა ეტაპზე, ე. ი. ერთი და იმავე ფერის სიმბოლიკა სხვადასხვა დანიშნულებისაა და სხვადასხვა ეპოქის რწმენა-წარმოდგენებში ვლინდება.

ვიდრე უშუალოდ ფერთა სიმბოლიკის საკითხის გარკვევას შევუდგებოდეთ, აუცილებლად მიგვაჩნია (რადგან ამ მიმართულებით კვლევა ეთნოგრაფის მოვალეობაა) ქართული შელოცვების მიხედვით შევეხოთ ქართველი ხალხის მიერ სულეთის შესახებ შემუშავებულ წარმოდგენათა ზოგიერთ მხარეს, რადგან სულეთთან დაკავშირებულ საკითხთა გარკვევა პირდაპირ კავშირშია შელოცვებში ნახსენები ფერთა სიმბოლიკის შინაარსის გახსნასთან. გასაანალიზებელი და საილუსტრაციო მასალა ავარჩიეთ სვანური და ფშაური სინამდვილიდან, რადგან, როგორც მეცნიერებაში დიდი ხანია აღიარებულია, მთის მასალები მეტი არქაულობით გამოირჩევიან.

ბ. ნიჟარაძის წერილი „სვანების საიქიო“, ვფიქრობთ, ერთ-ერთ საგულისხმო მასალას იძლევა ამ მიმართულებით. აღნიშნული წერილის მიხედვით, სვანებს სწამთ, რომ სულეთი არის ტრიალი მინდორი, რომლის შუაში ზის ქრისტე. „აქაურობას მზე ანათებს; სადაც ქრისტე ბრძანდება, იქ უფრო გაბრწყინებულია მზით და ამიტომაც ხალხი ეძახის „მუჟარს“ (მზიანი). ქრისტეზე მოშორებული ადგილები სამოთხისა მკრთალადა არის განათებული, თითქოს იქ მზე ღრუბლებიდან იყურებოდეს და ამიტომ იმ ადგილს ჰქვია „მულირი რიპარ“ (მკრთალი სინათლე)“¹⁴.

„კარგი სასულეთის მოშორებით არის ერთი კუნძული, სადაც განუწყვეტლივ წყვილიაი ჰსუფევს (მუშვირ-უტკეინ). აქ არის სხვათა შორის ფისის ტბა

(ფისემიგვიბ). ეს არის გლახა სასულეთი, ანუ ჩვენებურად ჯოჯონეთი (ხოლა ლაქუნ). ეს არის სამყოფი წაწყმედილ სულებისა; იგინი ვერა ჰხედავენ ვერც ქრისტეს, ვერც იმის ნათელსა და ტაბაკს. ისე ბნელა, რომ ერთი მეორეს ვერ არჩევს¹⁵. მართალია, სვანურ მასალას დატყობია შემდგომი ეპოქების გავლენა, მაგრამ მთავარი აქ მაინც ის არის, რომ მას კარგად შემოუნახავს წარმართული ხანის არქაული შეხედულებათა კვალი, კერძოდ, სულეთის დიფერენცირებულად, საფეხურობრივად წარმოდგენა. ქრისტე აქ, ცხადია, გვიანდელი, ქრისტიანული ეპოქის პროდუქტია და აშკარაა, მას სულეთის მეუფის წარმართული სახე შეუცვლია. აქვე არის ერთი საყურადღებო დეტალი, რომ სულეთს მზე ანათებს, რომ სულთა დიფერენცირებული განლაგება სწორედ მზის სინათლის გავრცელების ინტენსივობით არის შედგენილი. ჩვენი ყურადღება მიიქცია ბ. ნიჟარაძის გამოთქამა: ბნელში მყოფი სულები „ვერ ჰხედავენ ვერც ქრისტეს, ვერც იმის ნათელსა და ტაბაკს“, რომლიდანაც იგულისხმება, რომ თავად ქრისტესთან, ე. ი. სულეთის მეუფესთან, არის სინათლის წყარო ან თვით იგი წარმოადგენს ამ წყაროს (მას ნათელი გააჩნია). ამ დეტალთან დაკავშირებით გვინდა გავიხსენოთ ბ. ნიჟარაძის სვანეთში ჩაწერილი გადმოცემა „სამოელი“. მოვიყვანოთ მცირე ფრაგმენტს ამ გადმოცემიდან: „...სამოელის სამყოფი ადგილი უფრო განათებულია, ვიდრე ქრისტესი და ამიტომაც მომეტებული ნაწილი კაცთა სულებისა სამოელთან მიისწრაფება, მასთან ურჩევნიათ“¹⁶. მოვიყვანოთ ამონაწერებიდან ცხადლივ ჩანს, რომ სინათლის წყარო სულეთის მეუფესთან არის ახლო, ამჯერად სამოელთან (პერსონაჟთა ჩანაცვლება). ეს საკითხი უფრო გულდასმით გარკვეული იქნება ჩვენს შემდგომ მუშაობაში, როცა ქართულ შელოცვებში ხსენებულ პერსონაჟთა საკითხს შევხებით.

აქვე არ შეიძლება არ მოვიყვანოთ ვაჟა-ფშაველას მიერ აღმოსავლეთ საქართველოს მთის სინამდვილიდან მოხმოილი მასალა, რომლის მიხედვით „ფშაველების წარმოდგენით საიქიო ქვეყნის შუაგულში არის, საიქიოს ის ეძახის „შავეთს“. შავეთში მართალნი არიან მკრთალ ნათელში. ეს ნათელი ისე აქვს წარმოდგენილი ფშაველს, როგორც ჩასული მზის ახლად გამქრალი სხივები მთის წვერებზედ; ყველამ იცის, რომ მთის წვერები ცოტადლა არიან ამ დროს წითლები (შდრ. სვანების მულიირ რიპაარ. — ი. გ.). ამას ფშაველი ეძახის „მკვდართა მზეს“¹⁷. წარმოდგენილი გადმოცემებიდან ჩანს, რომ აშკარაა მსგავსება სულეთის შესახებ სვანურ და ფშავერ შეხედულებათა შორის, მაგრამ განსხვავებაც არის. ვფიქრობთ, რომ სვანური მასალა მეტად ასახავს იმ მდგომარეობას, რომლითაც შეიძლება ახსნა მოქმედნოს შელოცვათა ფერთა სიმბოლიკას.

აქვე გვინდა შევნიშნოთ, რომ ქართული ხალხური ზეპირსიტყვიერების თანახმად შეიძლება დავუშვათ, რომ არა მარტო მწუხრის ეამს შეწითლებული ცის კიდური და მზე წარმოადგენს სიკვდილის სიმბოლოს, დილით მზის ამოსვლის დროსაც არსებული ანალოგიური დაწითლება მნათობისა სიკვდილთან იყო ხალხის რწმენით დაკავშირებული¹⁸.

ვაქვს მონათხრობიდან ნათლად ჩანს, რომ, ფშაველის რწმენით, საიქიოს სინათლე — მზის გამქრალი შუქი არის. მართალნი არიან მკრთალ ნათელში. იგულისხმება, რომ ცოდვილნი სიბნელეში იმყოფებიან. ფშავერ შეხედულებას არ დაუცავს ერთი მომენტი, რომელსაც სვანი „მ ჟაარს“ ეძახის. ეს რომ ასეა, ამის საილუსტრაციოდ მოვიყვანოთ ისევ აღმოსავლეთ საქართველოს მთის სინამდვილიდან ნ. ხიზანიშვილის მიერ მოწოდებულ მასალას, სადაც საიქიო

ისევ დიფერენცირებული, მაგრამ ციხის სახით არის წარმოდგენილი. „სულეთი“ („სამოთხე“) დიდი თეთრი მრავალსართულიანი ციხეა, სადაც მზე ანათებს. საიქიოს ალვის ხე დგას, რომელსაც ვეშა წყარო ჩამოუდის. ციხის სართულებში მადლიანები ცხოვრობენ. მადლიანებშიც განსხვავებაა. „თავ მადლიანები“ ზემოთ არიან, უხვად სტკებებიან მზის შუქით (მდრ. სვ. „მ ჟაარ“. — ი. გ.). „ცოტად მადლიანები“ ქვემოთ იმყოფებიან (მდრ. სვ. „მულიორ რიპაარ“ — ი. გ.). სულ თავში წვერის აივანზედ დახტიან უმანკო ბავშვები, მუხლამდე ბამბაში გახვეულნი¹⁹. შევადართ მოყვანილი შეხედულება მ. ჯანაშვილის მიერ სულეთზე ინგილოთა წარმოდგენის შესახებ მონათხრობს: „საიქიოს ერთი რძის ტბა არის, იმის შუაში თეთრად გაფოთილი ხე დგას, იმ ხეზედ სხედან... ნორჩი ბალები, ჟივჯივობენ, იცინიან, როცა კი მოპშვივთ, ხე ჩაწვდება ტბის პირამდე, ყმაწვილები დაეწაფებიან, რძით გაძლებიან და ხე ისევ აიშართება. ასე ატარებენ დროს ყოველდღე. ისინი უცოდონი არიან და სამოთხეში ნეტარებენ“²⁰. თეთრი ხე, რომელზედაც ბავშვები შემომსხდარან, დაახლოებით იმსვე უნდა განასახიერებდეს, რასაც ზემოთ დასახელებული თეთრი ციხე. ისიც ვასათვალისწინებელია, რომ მადლიანები ღვთაებასთან, სინათლის წყაროსთან არიან ახლოს, რომ თეთრი ხე²¹ და თეთრი ციხე, არა მარტო სიწმინდის ნიშანია, იგი ღვთაების სადგურიცაა, რასაც თეთრი ფერის სიმბოლიკაც ხაზგასმით ადასტურებს. თეთრი ფერი ქართული ფოლკლორული მონაცემების მიხედვით, და, როგორც ჩანს, საერთოდაც ღვთაებრიობის, სიწმინდის სიმბოლოა. იგი სხვა შინაარსობრივ ასპექტებსაც უკავშირდება. თეთრი ფერი ხილული სამყაროს, სინათლის ნიშანიც იყო. ხოლო ზოგჯერ მზეს გამოხატავდა („ბადრო მათხოვე თეთრონი, ზღვაში ვაიდე ნგრევითა, / ვაიდე, გამოვიყვანო — ქალია თეთრი მზე ვითა“²²). ამ უკანასკნელ გარემოებას პრინციპული მნიშვნელობა აქვს ჩვენ მიერ დასმული საკითხის გადასაწყვეტად.

მეტად საგულისხმოა მეგრული „ჩე“ (თეთრი), რომლისაგანაც უარყოფითი უ ნაწილაკის დამატებით მიღებულია „უჩა“ (არათეთრი, შავი)²³. როგორც ენობრივმა მასალამაც დაადასტურა, ძველისძველად არჩევდნენ მხოლოდ ორ ურთიერთსაწინააღმდეგო მხარეს: ნათელსა და ბნელს²⁴. მეგრული ენობრივი მონაცემების მიხედვით მეორე პირველისაგან დამოკიდებულად უნდა ყოფილიყო მიჩნეული.

წითელ ფერს, ქართული ფოლკლორული მასალების მიხედვით, ყველაზე მეტად ახასიათებს მრავალმნიშვნელობა და პოლიფუნქციურობა. ეს არ არის ხელის შემშლელი გარემოება იმისათვის, რომ ამ სიმრავლიდან გამოვაცალკევოთ მისი ერთი რომელიმე დანიშნულება და შევისწავლოთ მისი მნიშვნელობა.

წითელი ფერის სიმბოლიკით სიკვდილის გადმოცემის შესახებ გავკრივთ აღნიშნული იყო ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში. ჩვენ შევეცდებით უშუალოდ ქართული, დამატებითი მასალის მოხმობით გავარკვიოთ აღნიშნული დეტალების სამართლიანობა და დავადგინოთ მისი მიმართება შელოცვებში მკვეთრად ასახული წითელი ფერის სიმბოლიკასთან.

ციხკარმა ამოანათა... მზე წითლად ამოდისო...

ავ დედა მტერს ბიჭებო, ხმა არის ქისტებისაო,

... მაგრამ დასწრეს სჯულძალთა ხან არ ცალეს ცდისაო,

ვაგმირეს ცხელი ტყეითაა, მარტყეს გულის პირსაო²⁵.

წითელი ფერის სიმბოლიკის ერთი, საკმაოდ ძლიერი ნაკადი, სიკვდილის შინაარსს უკავშირდება, მის გადმოცემას წარმოადგენს. თქმული თანაბრად

ეხება შავი ფერის სიმბოლიკასაც. მხოლოდ დავსძენთ: „შავი“ აგრეთვე დაკავშირებული იყო მიწის ნაყოფიერებასთან, სავაზაფხულო დღეობასთან და სხვ. შავი ფერი თეთრთან ერთად პირველთაგანია, რომელსაც ჩვენი წინაპარი იცნობდა. აქედან გასაგებია ის ადგილი და მნიშვნელობა, რომელიც მას ხალხურ წარმოდგენებსა და სიტყვიერებაში უკავია.

ხალხის წარმოდგენით შელოცვებში მოხსენებული მხედრები ქვესკნელიდან მოდიან, სულეთის წარმომადგენლები არიან და საგულისხმო აქ სწორედ ის არის, რომ ამ შეხედულებამ თვით ქართულ შელოცვებში პოვა ასახვა. „უქმურის ლოცვის“ ერთ-ერთი ვარიანტის მიხედვით: „გამოვიდა მაკილაპი შავი ზვლიკი ქვესკნელიდანა, ამოიყვანა შავი ცხენი, შავი შეკაზმულობითა, შავ ტანზედა/შავი ჯაჭვი ჩაეცო, შავ თავზედა/შავი ზუჩი დაეხურა, შავსა წელზედა/შავი ხმალი შემოეკრა.../შემოეყარა დედა მარიამი:—შენ შავო კაცო, რათ ზიხარ შავსა ცხენსა?/...“ (ფ. არქ. № 2029), ან „ამოვიდა შავი კაცი, შავი ზღვითა, დაღმითა, შემოეყარა მიქელ გაბრიელ — კითხა:—სად მიხვალ, შე შავო კაცო?/...“ (ფ. არქ. № 1846, 2009). ან კიდევ: „ბედო, ბედნიერო, სახელ გემრიელო./მითი მოხვედი/თუ ბართი მოხვედი?—არც მითი მოველი, არცა ბართითა, შავ ზღვას ვიყავი, შავ ზღვაში არ დამაყენეს, /...“ (ფ. არქ. № 1867).

როგორც ქართველი, ისე სხვა ხალხთა წარმართულ-მითოლოგიური შეხედულებებიდან ცნობილია, რომ სულეთსა და ხილულ ქვეყანას შორის წყალი (ზღვა, მდინარე) ძვეს, ზოგჯერ კი წყალი, მეტწილად ზღვა, ქვესკნელის შინაარსს ატაოებს.

„თვალნაცემის ლოცვის“ ერთი ტექსტის მიხედვით მხედრის გამოსვლის ადგილად შავი ჯურღმულია დასახული („გამოვიდა შავი ჯურღმულიდან შავი წყალი, მას გამოუყვა გველი შავი, გამევიდა ცხენი შავი, მასზე იჯდა კაცო შავი/...“ (ფ. არქ. № 1973). რაც აგრეთვე ქვესკნელის შინაარსობრივ გაგებას ატარებს.

ჩვენი მოსაზრება რომ სინამდვილეს უნდა შეეფერებოდეს, ამას კვლავ მოწმობს შელოცვის შემდეგი ფრაგმენტი: „გამოვიდა შავი უქმური ანგელოზი, გამოიყვანა შავი ცხენი, დადგა უნაგარი, გაუკეთა შავი უზანგი, ამოძლო შავი ლაგამი, დაკრა შავი მათრახი, გააჭენა შავსა ქვესკნელისკენა, წინ დახვდა მიქელ გაბრიელ მთავარანგელოზ და ჰკითხა:—სად მიხვალ, შე შავო უქმურო ანგელოზო?“ ა. შ. „შავი ქვესკნელი“ ორი შინაარსით შეიძლება გავიგოთ: 1. ქვესკნელი საერთოდ როგორც ბნელი ქვეყანა (გავისხენით ხალხური სახელი „შავეთი“) და „შავი“ მთლიანად განსაზღვრავს მას, 2. მხედარი მიდის ქვესკნელის იმ ნაწილში, რომელიც სულეთის მეუფისაგან ყველაზე მოშორებით იმყოფება და შავი ფერის სიმბოლიკით არის გადმოცემული. თუკი ჩვენ მიერ წარმოდგენილ მასალებს და მათგან გამომდინარე დასკვნებს გავითვალისწინებთ, ეს უკანასკნელი გავება უფრო ახლო უნდა იდგეს სინამდვილესთან.

სულეთში რომ ნამდვილად ეგულებოდათ სხვადასხვა ფერის სიმბოლიკით აღჭურვილი მხედრები (მიცვალებულთა სულები), ამას მოწმობს ზღაპარი „კუნძი ძისა“, რომელშიაც აღნიშნული შეხედულების ანარეკლია შემონახული: „კუნძის ძემ“ უთხრა, წადი მამი, და სადაც ეს კუნძი მოჰვლიკვ, იქ ჩასძახე: ამოდი ლურჯო²⁶ კაცო, ლურჯო ცხენო, წითელო კაცო, წითელო ცხენო და ცხენო ყველა ნაირნო ამოდი-თქო“²⁷.

ჩვენ მიერ დასმული საკითხის გადასაჭრელად უარესად საყურადღებო მასალას გვაწვდის ბ. ნიჟარაძე, რომელმაც 1887 წელს გაზეთ „ივერიაში“ გამო-

აქვეყნა მცირე მოცულობის თქმულება „ყვავილი და წითელა“. მოვიყვანთ მოკლედ საკითხის გარკვევისათვის აუცილებელ მომენტთა ძირითად თეზისებს აღნიშნული თქმულებიდან. „ყვავილი და წითელა ძმები არიან“. „დედა ცოცხალი ჰყავთ და სცხოვრობს ერთს მიუდგომელის და მაღალის კლდის თავზე, ზღვის პირად. დედა დრო გამოშვებით ჰგზავნის თავის შვილებს ხალხში... ზღვის ტალღამ კლდის ძირას მიაგდო. (კაცი. — ი. გ.) და სიკვდილს გადაარჩინა. კაცი აპყვა ამ კლდეს და როგორც იყო დიდის გაჭირვებით ავიდა კლდეზედ. კლდის თავზე გაშლილი მინდორი დახვდა; იქვე გამოდიოდა მოზრდილი და ანკარა წყარო. წყაროზე ტიტველი ქალი იდგა და სარტყსა რეცხავდა, ეს ქალი თოვლივით თეთრი იყო; ძუძუები უკან, ბეჭებზედა ჰქონდა გადადებულნი. ... კაცმა თავის აქ მოსვლის ამბავი უთხრა და სთხოვა. შენი სახლი მაჩვენეო. ქალმა ეს კაცი სახლში მიიყვანა. სახლის შუა-გულს სვეტი იდგა, ეს სვეტი ირგვლივ კაცის თვალებით იყო მოქდილი. კაცმა ამ სვეტის ამბავი ჰკითხა ქალს. ქალმა მიუგო, რომ რამდენ კაცსაც ჩემი შვილი — ყვავილი თვალს გაუფუჭებს, ყველა აქ მოაქვს და ამ სვეტზე ეაჭდევთო. ... ამ კლდის თავზე ყვავილსა და წითელას გარდა სხვა სნეულებათაც ჰქონდათ ბინა. მიწიდან რამდენსამე ადგილას ალი და კვამლი ამოდიოდა. ყვავილსა და წითელას დედამ თვითოეულად დაუსახელა სტუმარს კაცს სნეულებათა ბინა, სხვათა შორის, აჩვენა უამის ბინაც, სახელდობრ, ის ადგილი, საიდანაც შავი კვამლი ამოდიოდა. აქ მარტო „სურდოს“ არა აქვს სამუდამოდ მიჩენილი ადგილიო, უთქვამს ქალს“²⁸.

უთუოდ ბევრის მანიშნებელია ის გარემოებაც, რომ ამგვარი გადმოცემა თავის ანალოგიას პოულობს თ. რაზიკაშვილის მიერ ჩაწერილ თქმულებასთან, რომლის მიხედვით ზღვაში თევზის მიერ გატაცებული კაცის ნაცს ტალღები ერთ განმარტოებულ კუნძულზე გარიყავს, სადაც სამი სახლი იდგა. ერთიდან თეთრი ბოლი ამოდიოდა, მეორედან წითელი, მესამედან კი შავი. ეს სახლები „ბატონებს“ ეკუთვნოდათ²⁹.

როგორც ერთი, ისე მეორე მასალიდან ჩანს, რომ დაავადებათა (ერთ შემთხვევაში — ყვავილის და წითელას, ხოლო მეორე შემთხვევაში „ბატონების“³⁰) ადგილსამყოფელი იქეთა (потусторонний) ქვეყანა, იგივე სულეთია. სუანური თქმულების მიხედვით, ისინი დაბინავებულნი არიან კლდის თავზე, გაშლილ მინდორზე, სადაც წყარო ჩამოდის. აღწერილი გარემო გარკვეულ მსგავსებას პოულობს სულეთის შესახებ არსებულ ფოლკლორულ მასალასთან.

თეთრი ციხე იდგა სულეთში,
წერი ცას მიმდინარია,
მაგანეთ (მოშორებით) ალვის ხეი დგას,
ცაში მიუღის წვერია;
ბოლოზედ ვეშა წყარო დის
სასმელად გემნიერია³¹.

ყვავილისა და წითელას დედის თოვლივით სითეთრეც არაა შემთხვევითი. იგი მის ღვთაებრივ ბუნებაზე სიმბოლური მითითებაა. ეს კი სულეთის შესახებ არსებულ სითეთრესთან კავშირში გარკვეულ აზრს იძენს. საყურადღებოა აგრეთვე, რომ დაავადებათა ძალების დედა თავად აგზავნის შვილებს ხალხში. ეს შეხედულება თავის ანალოგიას პოულობს ხალხში დარჩენილ შეხედულებებში მიცვალებულთა შესახებ (იხ. ქვემოთ).

ახლა ვეცდებით გავარკვიოთ ქართულ შელოცვებში მოხსენიებული სახეების (მხედარი, ცხენი, აბჯარ-უნაგირი, კლდე, ზღვა) საფუძვლები ხალხურ წარმოდგენებსა და ყოფაში.

თუ რა ადგილი ეკავა ცხენს მიცვალებულის კულტის წეს-ჩვეულებებსა და წარმოდგენებში, კარგადაა გარკვეული მკვლევარ-ეთნოგრაფის დ. გიორგაძის ნაშრომში «Обряд «посвящения коня» у горцев восточной Грузии»³².

ქართულ ზღაპრებში ცხენს ხშირად ცხვარი, თხა და მისთ. ენაცვლება. ეს არ არის შემთხვევითი მოვლენა. იგი კანონზომიერ ხასიათს ატარებს. დასახელებული ზოომორფული არსებანი მზის საკულტო ცხოველებია, რომლებიც თავის მხრივ მიცვალებულის კულტთან მჭიდროდ არიან დაკავშირებულნი. ამის გამო ისინი წარმოადგენენ ხილულ სამყაროსა და ქვეყნულ შორის მიმოსვლის საშუალებებს³³. რაც შეეხება ზღაპრული ეპოსის გმირის მოძრაობას ორ სამყაროს შორის, ნ. ბრეგვაძის შენიშვნით — «проникновение героя в подземелье подразумевает его смерть, т. е. приход в загробный мир... Впоследствии же возвращение того же героя в наш мир, должно быть, подразумевает его воскрешение»³⁴.

ასევე კარგადაა ცნობილი სპეციალურ სამეცნიერო ლიტერატურაში მიცვალებული მამაკაცის ქართული სამოსით — ჩოხით დასაფლავება და მისთვის იარაღის ვატანების ტრადიციული წესი. „მიცვალებულთა სულნი, წაწყმდილნიცა და ცხონებულნიც, სვანებს წარმოდგენილი აქვსთ, როგორც ლანდები. იმათ ის ტანისამოსი აცვიათ, რომელიც ჩაჰყვათ საფლავში... მამაკაცს საიჭიოსაც, რასაკვირველია, თან ახლავს ყველა იარაღი...“³⁵ პარადიგმების დამოწმება დაუსრულებლად შეიძლებოდა როგორც ძველ, ისე თანამედროვე ყოფაში ჯერ კიდევ შემონახული უახლოესი ხანის ექსპედიციების მიერ მოპოვებული ფაქტობრივი მასალით.

კლდე ქართული მითოლოგიის მიხედვით არის წარმართულ ღვთაებათა ადგილსამყოფელი. ეს საკითხი ფართო მასალის ფონზე მიმოხილული აქვს ს. აბაშიძეს ნაშრომში „მითოლოგიურ არსებათა გენეზისის დუალისტური სახე ქართულ ზეპირსიტყვიერებაში“³⁶, სადაც ავტორი შეეხო შელოცებებში ნახსენები კლდის მნიშვნელობის გარკვევის საკითხსაც. მისი აზრით, შავი, წითელი და თეთრი კლდიდან გამოსული შესაბამისი ფერის მხედრები, მათ მიერ ამავე ფერთა გველების მოკვლა — დადასტურებაა კლდეში კეთილი და ბოროტი ძალების არსებობისა. ეს უკანასკნელი პრინციპულად ეჭვს არ ბადებს, მაგრამ შავი, წითელი და თეთრი მხედრების დაყოფა „ბოროტ“ და „კეთილ“ ძალებად, ვეფქრობთ, მეტ სიფრთხილეს მოითხოვს. თუ მიცვალებულის სულსა (რომელსაც მხედარი განასახიერებს) და დარჩენილთა შორის კავშირის შესახებ არსებულ შეხედულებებს ვაჩვენებთ, რომელთაც ასახვა პოვეს შელოცებებში, შეიძლება დაეშვათ, რომ ისინი ერთსაც განასახიერებენ და მეორესაც: ერთსა და იმავე ღვთაებრივ ძალას შეეძლო როგორც კეთილი, ისე ბოროტი მოქმედების ჩადენა. ზოლო რაც შეეხება მხედრის მიერ გველის მოკვლას, ეს საკითხი სათანადო ადგილას არის განხილული და აქ მასზე აღარ შეეჩერდებით. მხოლოდ დაესძინეთ ერთს, ეს მოტივი არ უნდა იძლეოდეს იმის უდავო საბაბს, რომ მისი ჩამდენი კეთილ ან ბოროტ (საკითხი ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში ცალკეულ ვადამწვეტას მოითხოვს) ძალად გამოვაცხადოთ.

ქართულ ფოლკლორში ეშმაკები სხვა ათასგვარ მაგიურ საშუალებათა შორის დაავადების გავრცელების საშუალებებსაც ფლობენ, ე. ი. თავად, ან ზოგჯერ სხვისი დახმარებით, გამოდიან დაავადებათა გამავრცელებლის როლში (იხ. „ეთერაინი“). ამ გარემოებასთან დაკავშირებით მეტად საყურადღებოა, რომ ზღაპრული ეპოსის („უშვილო ვაჭარი და ეშმაკი“³⁷) მიხედვით მათ მიუვალო

კლდეში აქვთ ბინა: „დიდი ჭოქმანის შემდეგ გაყვა ვაჭარი პატარა ეშმაკს, ის გაუძღვა და მიიყვანა ერთ დიდ კდესთან, მიადგა თითი პატარა ეშმაკმა კდეს, კლე დეიბზნა და ნაპრალში გამოდგა... ფლოქვებიანი ეშმაკი“³⁸.

ამ თვალსაზრისით მეტად საყურადღებოა „შელოცვის ერთი ტექსტი („ლოცვა უქმურისა, ალისა და ეშმაკისა“): „ვიყავით სამნი ძმანი/სამებისა ძალისანი;/მარკოზ, კუროზ, კონსტანტინე;/გავედით მთასა, ვნადირობდით/და ვერ ვიპოვეთ კვალი ნადირისა;/ვიპოვეთ კვალი ალისა და ეშმაკისა./ იჯდა კლდისა ძირსა,/კუნკურაზს შიგნით/...“ (ფ. არქ. № 2014) და თუ აქვე უამების შესახებ არსებულ გადმოცემასაც გავიხსენებთ, რომ მათ მაღალი, მიუღვამელი კლდის თავზე აქვთ ბინა, ნათელი გახდება, თუ რატომ გამოდის სხვადასხვა ფერის მგელი კლდეებიდან.

როგორც ეს ზემოთაც იყო მითითებული, ქართულ შელოცვებში ნახსენები მდინარე თუ ზღვა სულეთთან არის ორგანულად დაკავშირებული. მოვიყვანო ერთ მაგალითს ამ საკითხთან დაკავშირებით: „ინგილონი ამბობენ, — წერს მ. ჭანაშვილი, — რომ საგორეულოს ნანახიც ქნიაო, ე. ი. საგვარეულოს (სულეთის. — ი. გ.) მნახველი და დაბრუნებული კაცი ყოფილაო. ამგვარ კაცებს რამდენიმეს ასახელებენ. ქიტიანთ წუნკი დიად ავად გახდაო. ჭკუა და გონება ერთხანად დაჰკარგაო. მერე გონს მოვიდა და ასრე ილაპარაკაო: „გორში წაველ, იქ გორი-პირში (ე. ი. დასაწყისში) ერ დიდ წყალ ეყო. მითხრეს „გადმოსტ“. ჩემ ბებრამ (ბებია) კი დამარიგა: „წყალში ფეყ არ ჩასცე. გადავბტენ, გადაველ, გორში შეველ... დერობენ, ნაღრა ზურნას ჰუკრავენ, შუფრობენ... შენ რა გინდა აქ ყერ შენი დროი არ არის. წაა, წაა, აქაითია? კელ მკრა, გამაგდა. იქ კაა ლამაზი დახატულ სახლებ-ოთახებ არის, ზეა მუდამ ანათებს“³⁹. მოყვანილი ციტატიდან ვგებულობთ, რომ სულეთში მისასვლელ გზაზე წყალი ძვეს, რომელზედაც გადაბტომით (!) ხერხდება სულეთში მოხვედრა. მხოლოდ პირობა ასეთია — წყალში ფეხი არ უნდა დაგისველდეს. შეადარე:

განაგდე, გილაგამეშ, სველი ნიხებეი.
სიკვდილის წყლები ხელზე არ შეგებოს.

(ინგილოს წარმოდგენით სულეთში „სახლებ-ოთახებ“ არის. შდრ. ჩვენ მიერ ზემოთ დამოწმებულ გადმოცემებს, სადაც ინფექციურ დაავადებებსა და „ბატონებს“ თავიანთი სახლები აქვთ). ქართულ მითოლოგიურ აზროვნებას შემოუნახავს ტექსტი საიდანაც ვგებულობთ: „ბრძანებდა დამბადებელი:/რომ დავდგი მიწამყარო,/სუ თავის მორთულობითა/შამხდარი მთა და ბარიო./ მურგვალთ მომავლე სამი ზღვა,/თეთრი, წითელი, შავიო,/...“⁴⁰

ქართულ ფოლკლორს არა ერთი საყურადღებო გარემოება დაუტყავს, რომლებიც შელოცვებში დაცულ სახეთა დანიშნულებისა და შინაარსის გახსნას უწყობს ხელს, შავეთში:

საკვირველ ხალხნი ყოფილან, ერთსაც არ უხსნენ თვალნია,
ჩამაქცევიყო სახლ-კარი, ჩამოდიოდა წყალია,
მუჭლებს ვედარა კმარობდნენ, ჩატეხილს ლოდებისასა,
თვალეხს ვერ აჭრეინებდნენ, დათხრილეს გველებისასა⁴¹.

შეადარე:

სიკვდილო გასაოგრებო, რად შამაგვართვი თვალიო?
უნაწილობე გვიოცე, თავზე დავხურენ ცანიო⁴².

თვალის ამოთხრის მოტივი დაკავშირებული ჩანს უძველეს რწმენა-წარმოდგენებთან, რომელთა მიხედვით ადამიანის სული მის რომელსამე ორგანოში იმყოფებოდა და ასეთ ორგანოებად სხვადასხვა ხალხში ადამიანის სხეულის

სხვადასხვა ნაწილი იყო მიჩნეული. ერთ-ერთი მათგანი თვალს იყო. თვალის ადამიანის სულის ბინად წარმოდგენა დადასტურებულია ისეთ უძველეს მითოლოგიურ ძეგლში, როგორც „ამირანიანია“⁴³ (იხ. იამანის თვალის წამოღება ღვთის მირ). ეს მოტივი უცხო არ არის არც ქართული ზღაპრებისათვის, რაც გვაძლევს იმის უფლებას, რომ დასახელებული შეხედულება ქართულ საერთო წარმართულ ერთ-ერთ უძველეს რწმენათა რიგს მივაკუთვნოთ.

საგულისხმოა, რომ სხვადასხვა ფერთა სიმბოლიკით აღჭურვილი გველთა სახეები გვხვდება ქართულ ფოლკლორში. შავი ფერის გველების შესახებ აღარაფერს ვიტყვი, რადგან იგი ხშირად გვხვდება ხალხურ სიტყვიერების ნიმუშებში. გაცილებით ნაკლებია ფოლკლორში წითელი და თეთრი გველების წარმოდგენის ინტენსივობა, მაგრამ სიტყვიერება იცნობს ამ ტიპაჟებს:

ჩამღებენ სამარეშია, მიწას მაყრიან ბევრსაო.
მულის გველი წითელი და მოიღერებს ყელსაო,
ჯერ ხომ ვაღამძოვს უღვაშსა, მემრ ქოჩორს მიპყოფს ხელსაო,
მემრ დამერჭობა ვულშია, ვულ დაიკვენესებს ძნელსაო⁴⁴

თეთრი გველის საგულისხმო სახე დაცულია ინგილოურ ზღაპარში, საიდანაც ვგებულობთ, რომ იგი არაა ჩვეულებრივი წარმოშობისა — გველთა ხელმწიფის ქალიშვილია, მისი მშობელი კი თავის მხრივ ღვთაებრივი ნიშნებით ხასიათდება. გაცილებით მეტი მაგალითის დასახელება შეიძლება, როცა შავი, წითელი და თეთრი გველები (გველესაპები) ერთად არიან წარმოდგენილნი. ამ სამი ფერის სიმბოლიკით აღჭურვილი მოვლენისა თუ საგნების ერთიანობაში ჩვენების ძლიერი ტრადიცია გვაფიქრებინებს, რომ ზოგჯერ, იმ შემთხვევაშიც კი, როცა ისინი ცალ-ცალკე ან სუსტად არიან წარმოდგენილი, უფრო თამამად ვივარაუდოთ მათი ერთად წარმოდგენა სიტყვიერების განვითარების არქაულ საფეხურზე.

გველები სპეციალურ სამეცნიერო ლიტერატურაში ღვთაების მოციქულებად, მისი ნება-სურვილის გამტარებლად არიან ცნობილნი⁴⁵. ასეთსავე მოსაზრებას ავითარებს თ. ოჩიური⁴⁶. ექვმიუტანელი ჩანს გველის კავშირი ღვთაებრივ ძალასთან. ეს კავშირი ერთი რომელიმე ღვთაებით არ უნდა ყოფილიყო შემოსაზღვრული, კერძოდ, გველებს სულეთის გამგებელთანაც ორგანული და მჭიდრო კავშირი უნდა ჰქონოდათ. ამაზე მეტყველებს სულეთისადმი მიძღვნილი ხალხური სიტყვიერების არაერთი ნიმუში, რომლებშიც გველს მყარი ადგილი აქვს მიჩნეული.

ჩიოდენ შავეთელები, გველებმა გვიყვეს ძალია,
ჩამოგვიხეთქეს საფლავი, ჩამოგვადინეს წყალია.
ბევრს ვაქაცას ჩამოუშალა როსტომისანი მხარნია,
ბევრსა ქალსა ლამაზსა შეიძინივად ნაწნავ თმანია⁴⁷.

ჩვენნი აზრით, ამ და ზემოხსენებულ მიზეზის გამო კლავენ შავი, წითელი და თეთრი ფერის მხედრები ამავე ფერის გველებს⁴⁸, რასაც ამ უკანასკნელთა სიკვდილის ანალოგიით, შესაბამისი მაგიური მოქმედების სიძლიერით დაავადების გამომწვევი ძალების დათრგუნვა და დამარცხება უნდა გამოეწვია⁴⁹.

ზემოთ ვაჩვენეთ, რომ თეთრი, წითელი და შავი ფერების სიმბოლიკის ერთი ძლიერი ნაკადი ქართულ ფოლკლორში დაკავშირებულია სულეთის სამყაროსთან. შეგვიძლია ვთქვათ, რომ შელოცვებში ნახსენები შესაბამისი ფერის სიმბოლიკით აღჭურვილი მხედრები გარდაცვლილთა სულების წარმოსახვაა⁵⁰, რომელთა უფლებებში შედიოდა სწორედ არათუ კავშირი ხილულ ქვეყანასა და სულეთს შორის და მბრძანებლობა დარჩენილებზე, არამედ ავადმყოფობის

გავრცელება და სიკვდილიანობაც კი. მიცვალებული სულეთის მეუფის ნებასურვილის აღმსრულებელი ძლიერი ძალაა, რომლისადმი პატივისცემას წარმართულ საქართველოში (და ზოგან დღესაც) ერთ-ერთი წამყვანი და განმსაზღვრელი ადგილი ეკავა.

სვანეთში გავრცელებული შეხედულებების თანახმად, მომაკვდავი წინასწარმეტყველების ნიშთ არის აღკურვილი. „სვანებს ღრმად სწამთ, — გდმოგვემს ბ. ნიჟარაძე, — რომ მომაკვდავის სული უკანასკნელ ხანებში „საიქიოსა“ ქრისტესთან (სულეთის მეუფესთან. — ი. გ.): იგი გარეულია ნათესავ მიცვალებულთა სულებში და, მამასადამე, სვანის წარმოდგენით ნამდვილად ხედავს და იცის „ამა სოფლის ამბები“⁵¹ და ამისთანა შეხედულებებიდან გამომდინარეობს, რომ სვანი „ეხვეწება მომაკვდავს უშუამდგომლოს მის მიცვალებულებთან, რათა მათ არ აიცრუნონ გული მასზე, არ გამოიმეტონ და არ დააბეზონ ქრისტესთან“⁵². თუ მან სხვა მიზეზებისა გამო საჭირო წესები (საკურთხი და სხვ.) ხანდისხან თავის დროზე ვერ აისრულოს და სხვ.“⁵³. (მდრ. თქმულებას, რომლის მიხედვითაც ყვავილს და წითელას დედა აგზავნის ხალხში). თუკი მომაკვდავი საზოგადოებაში ცნობილი პირი იყო, მაშინ მას საზოგადოებრივ საკითხებსაც ეკითხებოდნენ, კერძოდ, სულების გაჩენის წინასწარმეტყველებას სთხოვდნენ⁵⁴. გამოთქმული მოსაზრების კარგ ილუსტრაციას წარმოადგენს ვ. ბარდაველიძის კვლევა ამ მიმართულებით⁵⁵.

მიცვალებულზე არსებული წარმოდგენების უფრო არქაული საფეხურის მიხედვით წინაპართა კულტი გაღვთებრივებულ კეთილსმყოფელ ძალად იყო მიჩნეული. ვფიქრობთ, რომ ჩვენ მიერ ნაშრომის დასაწყისში მოყვანილი შელოცვის ფრაგმენტის ვარიანტში მიცვალებულზე არსებული შეხედულების სწორედ ეს ეტაპია დაცული. ამას ხაზგასმით იმითმაც აღვნიშნავთ, რომ ქართული შელოცვების ერთ ნაწილში წარმოდგენილი თეთრ, წითელ და შავ ფერთა სიმბოლიკის შესატყვის ფრაგმენტებში მხედრები — მიცვალებულთა სულები გამოდიან დაავადების გამაერცელებლად ან ეს მხედრები თავად წარმოადგენენ დაავადებებს. „მოვიდა შავი კაცი, შავითა ზღვითა და ღამით, წინ შემოეყარა მიქელ გაბრიელ მთავარანგელოზი და ჰკითხა: — სად მიხვალ, შე შავო კაცო? — მე მივალ კაცთა საწყენად, ძვალთა სატკენად...“⁵⁶ ანალოგიური შემთხვევა გვაქვს თეთრი ფერის სიმბოლიკის დროსაც, სადაც ტექსტში „კაც“ „ღვეი“ ჩანაცვლება: „თეთრი მღვეი მოდიოდა, მთა მოჰქონდა ერი რითა/ღველამიწა მუხლივითა./შემეყარა დედა მარიამი: — თეთრო მღვეო, სად მიხვალ, სად წახვალ? — აღამიანის ტანში/სისხლის სასმელათ/...“ (ფ. არქ. № 2027. თ. რაზიკაშვილის ჩაწ.). ამის გამო გველს კი აღარ კლავს შემლოცველი⁵⁷, არამედ თვით დაავადების წყაროს, შავ ჩოხოსან მხედარს: „გასკდა შავი კლდე/გამევიდა შავი კაცი, შავი ცხენით და თავის იარაღითა/კვარი ხელი, გადავავდე სიხსა ქვასა/...“ (თსუფა № 21).

ქართულ შელოცვებში წარმოდგენილი მიცვალებულთა სულების (თეთრი, წითელი და შავი მხედრები) მოქმედების ასეთი ასპარეზი და გარემო და, საერთოდ, მიცვალებულთა შესახებ არსებული წარმოდგენები მჭიდროდაა დაკავშირებული აგრარულ კულტთან, ბუნების აღორძინების, სიცოცხლის განახლების შესახებ არსებულ ერთიან შეხედულებათა ციკლთან. ამიტომაც არის, რომ გარდაცვლილის სული ხტონური ბუნებისაა. ეს წარმოდგენები გამოხატულებას პოულობს სვანური ახალი წლის ციკლის დღესასწაულში „ლიფანალი“, რომელიც მიცვალებულთა დღეობად ითვლებოდა. ყოველივე ამის გათვალის-

წინებაც აუცილებელია შელოცვებში (და არა მარტო მათში) მკაფიოდ წარმოდგენილი ფერთა სიმბოლიკის ბუნების, დანიშნულებისა და შინაარსის განსწავლვისათვის.

აქვე უნდა შევნიშნოთ, ფერთა სიმბოლიკა შელოცვებში და სხვაგანაც მაგიური თვისებით არის აღჭურვილი. სიძლიერე შესაბამისად შავიდან თეთრისაკენ სუსტდება. ცნობილია, რომ მზის, დღის ნათელი ბოროტი ძალების დათრგუნვის კარგი საშუალება იყო. მზის სინათლეზე ნაკლები საშუალება იყო ავი ძალების ბუნების მაქსიმალურად გამოვლენისათვის. თეთრი მხედარი, რომელიც სინათლის წყაროსთან ყველაზე ახლო მდგომი სულია, მაგიური ძალის შესაბამისი ხარისხით ხასიათდება. წითელი გაცილებით ძლიერია, რადგან იგი ოდნავ მოშორებულია ნათელს, მაგრამ სუსტია შავთან შედარებით, ხოლო შავი მხედარი მაგიურობის უმაღლესი ხარისხით არის აღჭურვილი. იგი სულეთის გამგებლისაგან ყველაზე შორს მდგომ სულს განასახიერებს.

აღნიშნულ ფერთა სიმბოლიკა დაავადებათა სინდნელე-სიადვილის შინაარსს გულისხმობს. ეს რომ ასეა, მოვიყვანოთ ფრაგმენტს თქმულებიდან უქმურთა შესახებ „უამნი მოსულან სამნი, იმათ სამი ვირი ჰყავდათ: შავი, წითელი და თეთრი. შავს ეკიდა შავთბია, წითელს წითელთბია და თეთრს თეთრთბია ისარი. იმათ რიგას უსრევაჲ ისრები, შავს ვისაც დაჰკრავდეს მაშინვე კვდებოდა, წითელს ვისაც დაჰკრავდეს ნახევრად კვდებოდა, თეთრი სულ არ კვავდა“⁵⁸. ამავე ფერთა სიმბოლიკის განსხვავებული პრინციპია გატარებული „ამირანიანში“: „ამირანმა უთხრა ბიძებს: აბა, ბიძებო, მეტი ღონე აღარ არის, უნდა მაგვეშაპებს შევებნეთო. თეთრი ბაღრს, წითელი უსუბს, შავი ჩემად გინებებიათო“⁵⁹. სამთავემ (ძმებმა. — ი. გ.) ითათბირეს, თუ როგორ დაემარცხებიათ ეს სამი გველეშაპი... ამირანმა გაანაწილა უფრო გონივრულად, რადგან ხედავდა, რომ ყველა გველეშაპი ერთნაირი ძალისა არ იყო და ამასთანავე ძმებიც სხვადასხვა შეძლების იყვნენ“⁶⁰.

ზემოთ ჩვენ შევეცადეთ მოკლედ გაგვეჩვენოთ ქართულ ხალხურ ზღაპრებში ფერთა სიმბოლიკის ერთ-ერთი მთავარი მნიშვნელობა. ასეთი ექსკურსი გამოწვეული იყო შელოცვებსა და ზღაპრებში წარმოდგენილი ფერთა სიმბოლიკის გარეგანი მსგავსებით, რაც ქმნიდა ქართული შელოცვების შესწავლით მიღებული დასკვნების ზღაპრებზე ერთგვარად გავრცელების საფუძველს (თუმცა ეს გარემოებაც არ გამოირიცხება, მაგრამ იგი კონკრეტული სიტუაციის მიხედვით მოათხოვს საკითხის გადაწყვეტას). როგორც ვნახეთ, შავი, წითელი და თეთრი ფერები ზღაპრებში სამყაროს იერარქიულ აგებულებას (განვითარების სხვადასხვა ეტაპს) გვიჩვენებენ, ხოლო შელოცვებში ამავე ფერთა სიმბოლიკით განსხვავებული რწმენა-წარმოდგენები და შინაარსია გადმოცემული.

ჩვენ მიერ წარმოდგენილია აღნიშნული ფერთა სიმბოლიკის მთავარი მხარეები, მაგრამ იგი მაინც არასრულია. შავს, წითელს და თეთრს ფუნქციონალურ-შინაარსობრივი სხვა ნიუანსებიც მოვპოვება. ქართულ მასალაზე დაკვირვებამ და ხალხთა კულტურის ისტორიის გაცნობამ გვიჩვენა, რომ თეთრი, წითელი და შავი — ეს ის ფერებია, რომელთაც უძველესი ხანიდან იცნობდა კაცობრიობა და მათ შორის ქართველთა წინაპრებიც. ხალხი ამ ფერთა სიმბოლიკური გამოთქმით გამოხატავდა როგორც სულიერ, ისე სოციალურ სფეროში სხვადასხვა ურთიერთობებსა და მიმართებებს, რაც, როგორც ჩანს, კანონზომიერ ხასიათს ატარებს და სხვადასხვა ხალხთა ისტორიული განვითარების

სინამდვილეში სხვადასხვა ფორმითა და ინტენსივობით ვლინდება. ქართულ ფოლკლორს ამ მხრივაც ერთ-ერთი საპატიო ადგილი უნდა მიეკუთვნოს, რადგან მისი შესწავლა სცილდება ქართველოლოგიურ საკითხთა გარკვევის ინტერესებს და თეორიულ მნიშვნელობას იძენს.

შ ე ნ ი შ ვ ე ნ ბ ი

¹ ელ. ვ ი რ ს ა ლ ა ძ ე, ბარბოლ-ბარბარი ქართულ ფოლკლორში, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. 16, 1955, № 2, დ. შ ე ნ გ ე ლ ა ი ა, თხზ., ტ. 4, თბ., 1972, გვ. 252—256; ქს. ს ი ხ ა რ უ ლ ი ძ ე, ქართული ლირიკის სიმბოლიკის საკითხები, ნარკვევები, ტ. I, თბ., 1958; Н. А. Б р е г а д з ე. Фантастика сказки и этнография, Мценг, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, 1971, № 2; М. А. Н а д а р я, О символике черного цвета по грузинским этнографическим материалам, Всесоюзная научная сессия, посвященная итогам полевых археологических и этнографических исследований 1970 г., Тезисы докладов (секция этнографии, фольклора и антропологии), Тб., 1971; თ. ო ქ რ ო შ ი ძ ე, ფერთა სიმბოლიკა ქართულ ჯალდონურ ზღაპრებში, „ციცარი“, 1973, № 1; მ. ნ ა დ ა რ ა ი ა, სამყარო ხალხის უძველეს წარმოდგენებში, ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის 22-ე სამეცნიერო სესია, თბ., 1974 და სხვა.

² შელოცვებში იშვიათად, მაგრამ მაინც გვხვდება ქალი ნაცვლად მხედრისა. წინამდებარე ნაშრომში ჩვენ მიერ განვითარებული მოსაზრების ძირითადი პათოსი ეხება შელოცვის აღნიშნული ფორმულის იმ ვარიანტსაც, სადაც მხედრის ნაცვლად ქალი მოიხსენიება.

³ ანალოგიური ტექსტები დასტურდება ქართველ ებრაელთა შორისაც (რ. თ ა ვ დ ი დ ი შ - ვ ი ლ ი, ეთნოგრაფიული ნარკვევები ქუთაისელ ებრაელთა ძველი ყოფა-ცხოვრებიდან, თბ., 1940), რაც უფლებას გვაძლევს განვიხილოთ ისინი როგორც ქართული მოვლენა.

⁴ მ. ნ ა დ ა რ ა ი ა, დასახ. შრომა.

⁵ შდრ. ქართულ ზღაპრებში დავალების შესასრულებლად და ბედის საქებნლად წასულ ძმებს გზაჯვარედინზე ქვებზე წარწერა დახედებათ, სადაც წერია, რომ ერთი გზა მშვიდობით დაბრუნებისაა, მეორე ცოტა ხიფათისა, ხოლო მესამე კი არ დაბრუნებისა. ეს უკანასკნელი საიქიოს, სულეთს მიმავალი გზა უნდა იყოს, ხოლო საერთოდ, სამი გზის არსებობის მოტივი სამყაროს სკნელებად დაყოფის შესახებ არსებულ წარმოდგენებს შეიძლება შეგვდაროთ და დავუკავშიროთ (მხოლოდ პორიზონტალური დადგენარების პირობებში). მოხმობილ ზღაპარში, როგორც ჩანს, სულეთში მიმავალი გზის მიმართულება და ამვე სულეთთან დაკავშირებულ ხარო ერთად არის მოცემული. საერთოდ ამ მოტივს საუკუნეების მანძილზე დაუკარგავს ძველთაძველი შინაარსი, მაგრამ სამ გზასთან დაკავშირებული სიცოცხლის სხვადასხვა ხარისხის ნიშანი ბოლო დრომდე შემორჩა, რაც თეთრი, წითელი და შავი ფერის სიმბოლიკის შესაბამის გავებას ძალზე უახლოვდება.

⁶ ზღაპარში ხაროში, ქვესკნელში არსებული სიცხე მიწერილია ქალებზე, რაც, ცხადია, შემდეგდროინდელი მოვლენა და იგი ქალური სილამაზის აშკარა პიბერბოლურ გამოხატვას ემსახურება.

⁷ ქართული ხალხური ზღაპრები, ტ. I, მიხ. ჩ ი ქ ო ვ ა ნ ი ს რედაქციით, თბ., 1938, გვ. 94—95.

⁸ იქვე, გვ. 96.

⁹ ი. გ ა გ უ ლ ა შ ვ ი ლ ი, ფერთა სიმბოლიკის საკითხისათვის ქართულ შელოცვებში, ფოლკლორისტთა საკორდინაციო საბჭოს მე-13 სამეცნიერო კონფერენცია, თეზისები, თბ., 1974.

¹⁰ მ. ნ ა დ ა რ ა ი ა, დასახ. შრომები; ნ. ბ რ ე გ ვ ა ძ ე, დასახ. შრომა, გვ. 134.

¹¹ აქ წითელი და თეთრი ფერის სიმბოლიკით აღჭურვილი ზომორფულ არსებათა ფუნქციონა ჩანაცვლებასთან გვაქვს საქმე, რაც ბუნებრივი მოვლენაა ფოლკლორში.

¹² წითელი ფერის ზომორფული არსების ასეთი მოქმედება ქვესკნელის პირველ, წითელი ფერით ვაღმოცემულ ნაწილში (I) მიმდინარეობს მეტწილად, რაც ბუნებრივ, კანონზომიერ ხასიათს ატარებს და რასაც არ შეიძლება ანგარიში არ გავწიოს.

¹³ ქართველ მთიელთა ზეპირსიტყვიერება (მთიულეთ-გუდამაყარი), ტექსტების' მომზადება, რედაქცია, გამოკვლევა და შენიშვნები ელ. ვ ი რ ს ა ლ ა ძ ი ს ა თბ., 1958, გვ. 346.

¹⁴ ბ. ნ ი ქ ა რ ა ძ ე, ისტორიულ-ეთნოგრაფიული წერილები, თბ., 1962, გვ. 178.

¹⁵ იქვე, გვ. 179.

¹⁶ იქვე, გვ. 144.

17 ვ ა ე ა - ფ შ ა ე ე ლ ა , თხზ., ტ. 9, გვ. 16—17. მწუხრის მზე ქვესკნელის, ანუ იმავე მიცვალებულთა მზედ იყო მიჩნეული ძველ აღმოსავლეთსა და ეგვიპტეში: *Э. Тейлор, Первобытная культура, М., 1939, გვ. 507; С. А. Токарев, Религия в истории народов мира, М., 1964, გვ. 286.*

18 იხ. ე. კოტეტიშვილი, ხალხური პოეზია, თბ., 1961, გვ. 142; ქართული ხალხური პოეზია, ტ. II, თბ., 1974, გვ. 84 (№ 27), გვ. 216 (№ 322), გვ. 258, (№ 367) და სხვ.

19 ნ. ხიზანიშვილი, ეთნოგრაფიული წერილები, თბ., 1940, გვ. 74—75.

20 მ. ჯანაშვილი, საინგილო, თბ., 1913, გვ. 167.

21 არის თუ არა ეს თეთრის ხე დაკავშირებული იმ იფნის ხესთან, მითოლოგიური გადმოცემების მიხედვით რომ კერაში ამოღის, ძნელა სათქმელია, მაგრამ ღვთაებრიობის ნიშანი მათ უდავო მსგავსებაზე მიგვიანიშნებს (თ. ოჩიაური, მითოლოგიური გადმოცემები აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში, თბ., 1967, გვ. 196).

22 ამირანი, მითოლოგიური პოემა, განახლებული და რესტავირებული შალვა ნუცუბიძის მიერ, თბ., 1945, გვ. 23.

23 არნ. ჩიქოვანი, ქანურ-მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, თბ., 1938, გვ. 236.

24 *К. Мегрелидзе, Основные проблемы социологии мышления, Тб., 1973, გვ. 193.*

25 ვახ. კოტეტიშვილი, ხალხური პოეზია, თბ., 1961, გვ. 142. იხ. აგრეთვე: იქვე, გვ. 141, 149, 280; აკ. შანიძე, ქართული ხალხური პოეზია, I, ხვესურული, თბ., 1931, გვ. 196 (№ 478), გვ. 59 (№ 146); ქართული ხალხური პოეზია, ტ. II, თბ., 1974, გვ. 84, (№ 27), გვ. 216 (№ 322), გვ. 245 (№ 353), გვ. 258 (№ 367) და სხვ.

26 „ლურჯი“ აქ და, საერთოდ, ქართულ ფოლკლორში მეტწილად „შვიის“ მონაცვალ ფერს წარმოადგენს.

27 ქართული ხალხური ზღაპრები, თ. რაზიკაშვილის მიერ შეკრებილი, თბ., 1951, გვ. 209. შდრ. მოყვანილი ფრაგმენტი ეთნოგრაფიაში კარგად ცნობილ მიცვალებულის სულების გამოხმობის, გამაძახების რიტულის.

28 ბ. ნიქარაძე, ისტორიულ-ეთნოგრაფიული წერილები, გვ. 147—148. აღნიშნული თქმულებისა და „ბატონების“ საგლობელთა შესახებ იხ. მიხ. შენგელია, ქართული მედიცინის ისტორია, თბ., 1970, გვ. 21—22;

29 თ. რაზიკაშვილი, ზღაპრები კახეთსა და ფშავეში ჩაწერილი, თბ., 1909, გვ. 135.

30 შენიშვნა: „ბატონებისადმი“ მიმართულ საგლობლებსა და შელოცვებს შორის არსებული მიმართების შესახებ უარესად საყურადღებო მოსაზრებაა გამოთქმული ელ. ვირსალაძის გამოკვლევაში „ბატონობ-ბატონი ქართულ ფოლკლორში“. იმის გამო, რომ წარმოდგენილი წინამდებარე ნაშრომი ჩვენ მიერ ამ მიმართულებით გაწეული კვლევის საგრძნობლად შეკვეცილ სახეს, ერთი ტრადიციული ფორმულის ანალიზს წარმოადგენს (რადგან აღნიშნულ ფერთა სიმბოლიკა სხვა ფორმულებშიც დასტურდება, სადაც მათ ახალი შინაარსობრივი ნიუანსები გააჩნიათ), ყველა ძირითად საკითხი, რომლებიც ქართულ შელოცვებში ფერთა სიმბოლიკის შესწავლისას იჩენ თავს, ვერ იქნა ნაჩვენები, ამგვარი მიზანი უფრო ვრცელი გამოკვლევის საგანს შეადგენს. ამ ეტაპზე შეგნებულად ავირიდეთ თავი (გვარაუდობთ, რომ აღნიშნული საკითხი უფრო საფუძვლიანად განვიხილოთ შელოცვის პერსონაჟთა შესწავლის დროს) ქართულ შელოცვებსა და „ბატონების“ საგლობელთა შორის საერთო შეხების წერტილებზე ფართოდ მსჯელობას. ელ. ვირსალაძის ზემოთ ხსენებულ ღრმამინაარსიან შრომამ იეს საკითხი მრავალმხრივ საფუძვლიანად არის განხილული, თუმცა, ვფიქრობთ, მომავალი კვლევა ბევრ ახალ საინტერესო საკითხს წამოჭრის ამ მიმართულებით. იხ. აგრეთვე: ი. გაგუღიაშვილი, შელოცვებისა და „კოვანის“ ურთიერთობისათვის, „საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე“, ტ. 82, № 1, 1976, გვ. 225—228.

31 ნ. ხიზანიშვილი, ეთნოგრაფიული წერილები, გვ. 74.

32 მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, 16—17, თბ., 1972, გვ. 288—292.

33 ნ. ბრეგვაძე, დასახ. შრომა, გვ. 133—134, 136—137.

34 იქვე, გვ. 136.

35 ბ. ნიქარაძე, ისტორიულ-ეთნოგრაფიული წერილები, გვ. 179.

36 თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ახალგაზრდა მეცნიერ-მუშაკთა შრომები, 3—4 (კუმანტარული და საზოგადოებრივი მეცნიერებათა სერია), თბ., 1974, გვ. 212—216.

37 ქართული ხალხური ზღაპრები, I, მიხ. ჩიქოვანის რედაქციით, თბ., 1938, № 60.

38 იქვე, გვ. 170.

39 მ. ჯანაშვილი, საინგილო, გვ. 166.

40 ქართული ხალხური პოეზია, ტ. I, თბ., 1972, გვ. 137.

⁴¹ ხალხური სიტყვიერება, III, ხალხური ლექსები თედო რაზიკაშვილის მიერ ჩაწერილი, თბ., 1953, გვ. 21 (№ 9). იხ. აგრეთვე: იქვე, გვ. 19. (№ 15), ფშავ-ხევსურული პოეზია, შეკრებილი ალ. ოჩიაურის მიერ, თბ., 1970, გვ. 144. ქს. ს ი ხ ა რ უ ლ ი ძ ე, ხალხურ პოეტურ ქანთა გენეტიკური კავშირი (საგმირო და სამელოვიარო პოეზია), კრ.: ქართული ფოლკლორი, I—II, თბ., 1964, გვ. 302.

⁴² ქართული ხალხური პოეზია, ტ. I, ნაკვ. II, თბ., 1973, გვ. 74, (№ 17).

⁴³ მის. ჩ ი ქ ო ვ ა ნ ი, მიჯაჭვული ამირანი, თბ., 1947, გვ. 141—142.

⁴⁴ ვ ა ჟ ა - ფ შ ა ვ ე ლ ა, თხზ., ტ. 9, თბ., 1964, გვ. 178, იხ. აგრეთვე: ქართული ხალხური პოეზია, ტ. I, ნაკვ. II, გვ. 78 (№ 9) და სხვ.

⁴⁵ В. В. Бардавелидзе, Древнейшие религиозные верования и обрядовое графическое искусство грузинских племен, Тб., 1957, გვ. 31—32.

⁴⁶ თ. ო ჩ ი ა უ რ ი, დასახ. წიგნი, გვ. 136.

⁴⁷ ქართული ხალხური პოეზია, ტ. I, ნაკვ. II, გვ. 73 (№ 15).

⁴⁸ შელოცვის ერთი ტექსტის მიხედვით მხედარი გველის ნაცვლად მგელს კლავს (თსუფა № 39). ხაზგასმულ სიტყვათა ფონეტიკური მსგავსების გამო აქ ჩანაცვლებასთან, აღრევის პროტესთან ზომ არ გვაქვს საქმე? ამაზე პასუხის გაცემა სპეციალური კვლევის შემდგომ შეიძლება, რადგან მგელს ქართულ წარმართულ მსოფმხედველობაში სავანგებო ადგილი ჰქონდა მიჩნეული და გამორიცხული არაა, აქ მგლის ტოტემის შესახებ წარმოდგენის ევოლუციის რომელიღაც საფეხურთან გვეკონდეს საქმე (იხ. ვ. ბ ა რ დ ა ვ ე ლ ი ძ ე, ქართველთა უძველესი სარწმუნოების ისტორიიდან, დროშა—„ულმ“, მგელი—ძალი, „მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის“, 12—13, თბ., 1963, გვ. 148—153 და შემდგომი).

⁴⁹ თეთრი, წითელი და შავი მხედრების მიერ გველის მოკვლა ამ შემთხვევაში დაახლოებით იმ ასპექტში შეიძლება იქნეს განხილული, როგორც წმ. გიორგის მიერ გველუშაბის მოკვლის მოტივი.

⁵⁰ შენიშვნა: ელ. ვირსალაძე „იავნანაში“ ხსენებულ წითელ ჩოხიან ვაყებს მზეს უკავშირებს (დასახ. შრომა, გვ. 165). ხოლო შემდგომ წერს: „რატომ აცვია თვით ბარბარეს თეთრი კაბა? რატომ არის იგი თეთრ თუთაზე ასული? (შდრ. ჩვენი მიერ მოყვანილ ინგელითა წარმოდგენას სულეთზე. — ი. ვ.). რატომ მოდიან ბატონები თეთრი ზღვიდან ან რატომ აცმევენ ბარბარესაღმი შემოწირულ ბავშვს თეთრ პერანგს?“ (დასახ. შრომა, გვ. 165). ჩვენი აზრით, იმ მასალების საფუძველზე, რომლებიც წინამდებარე გამოკვლევაში წარმოვადგინეთ, შეიძლება ასეთი ახსნა მიეცეს მკვლევრის მიერ დასმულ კითხვას: ბარბარე ღვთაება (ვ. ბ ა რ დ ა ვ ე ლ ი ძ ე, ქართველთა უძველესი სარწმუნოების ისტორიიდან (ბარბოლ-ბარბარ). თბ., 1941) და თეთრი ფერი სწორედ ღვთაების, სიწმინდის სიმბოლოდ იყო მიჩნეული, ამიტომაც თეთრ თუთაზე (ეს მოტივი მას სულეთში არსებულ თეთრ ხეს უკავშირებს) მისი ასვლაც აქედან გამოიძინარეობს. რაც შეეხება ბარბარესაღმი შემოწირულ ბავშვებს, მათ თეთრ პერანგს იმიტომ აცმევენ, რომ ავადმყოფობა ღვთაების მოვლენებულად თვლებოდა, ხოლო ავადმყოფი ღვთაების ხელდასმულად იყო მიჩნეული — სწორედ ამის გამო ღვთაების სადგომს (ე. ი. ავადმყოფის სხეულს) თეთრად აწყობდნენ.

თეთრი მხედარი სულეის გამგებელთან ახლო მყოფი სულია და, ჩვენი აზრით, აქედან აიხსნება, თუ რატომ მოდიან თეთრი ზღვიდან ბატონები. თეთრი ფერის სიმბოლიკის მიხედვით ისინი შედარებით უწყინარ ძალებად არიან დასახლნი. რაც შეეხება „იავნანაში“ ხსენებულ „წითელ-ჩოხიანებს“, ეს იმის გამომხატველი უნდა იყოს, რომ ისინი საშუალო სიძლიერის დაავადებები არიან. მეცნიერებაში დადგენილად არის მიჩნეული ბარბარეს მზის კულტობა დაკავშირების საკითხი. თუ იმასაც გაითვალისწინებთ, რომ სულეთში მზე ანათებს და, საერთოდ, მზე ერთ-ერთი მთავარი არსებათაგანია (რადგან ძველად იგი პერსონიფიცირებული, მღერობითი სქესის არსებად იყო მიჩნეული) სულეთისა, საფიქრებელია, სულეთის მეუფესა და ბარბარეს შორის გარკვეული კავშირი დაიდოს.

ამ საკითხთან დაკავშირებით გვინდოდა შეგვენიშნა, რომ ბარბალეს სახელი მოიხსენიება სვანურ შელოცვაშიც, რომელსაც „წარბების ტკივილის დროს“ ულოცავდნენ. მოგვყავს ტექსტი სრულად: „მეუფად ბარბალ მანგი შენი, / გაპკარდიო შიმი კოლოფს, / ლევსუყკარი მაღალური, / ღორი შენი, / კერტანი. სრინ, სრან ლაზარე, / მიჭრიელ გაბროელ მოვიდა, / თეთრი გველი მოსაგვიდა, / თეთრი ფუცხვა“, (თსუფა № 493).

⁵¹ ეთნოგრაფიული წერილები სვანეთზე, თბ., 1973, გვ. 65.

⁵² ქრისტე იქ და მისთანა კონტექსტებში სხვაგანაც შემდგომი ჩამატებული ჩანს და მას სულეთის მეუფის, ჩვენი აზრით, ქალღვთაების ადგილი დაუჭირა.

⁵³ ეთნოგრაფიული წერილები სვანეთზე, გვ. 64.

⁵⁴ იქვე, გვ. 64.

⁵⁵ ვ. ბ ა რ დ ა ვ ე ლ ი ძ ე, ქართული (სევანური) საწესო გრაფიკული ხელოვნების ნიმუშები, თბ., 1953.

⁵⁶ „კრებული“, 1897, № 1, („ლოცვა პილნის ქარისა, სავაჟოსა“). იხ. აგრეთვე: ფ. არქ. №№ 2002, 2032 და ა. შ.

⁵⁷ შელოცვათა ერთი ჯგუფის მიხედვით გველს კლდიდან გამოსული მხედარიკი არ კლავს, არამედ მთქმელი: „მოვიდოდა შავი წყალი, / მის მოქონდა შავი გველი, / ჩავკარ შავი ყვარჯენი, / ამოვიღე შავი გველი/, მოვიკიდე ჭაცერა ეკალსა“.⁵⁸ „კრებული“, 1897, № 1, იხ. აგრეთვე: ფ. არქ №№ 1863, 1960, 1962, 2028 და სხვ.

⁵⁸ ა. გ ა ჩ ე რ ი ა ძ ე, გადმოცემა „ხოვაის მინდიაზე“ და პოემა „გველის მკამელი“, თბ., 1959, გვ. 24—25.

⁵⁹ ბადრი და უსუბი, ისე როგორც ამირანი, ნაწილიანი არიან, მათ შესაბამისად მთეარისა და მზის ნიშანი უზით ბეჭეებს შორის (ბ. ნ ი ძ ა რ ა ძ ე, ისტორიულ-ეთნოგრაფიული წერილები, გვ. 159) მთეარეს ქართველთა წინაპრები თეთრი ფერის სიმბოლიკით წარმოსახავდნენ, ხოლო მზეს ზოგჯერ წითელი ფერის სიმბოლიკა შესატყვისებოდა, რაც შეეხება ამირანს, იგი შავ ფერთან შეტოლებული გმირია, ამიტომაც ბადრისა, უსუბისა და ამირანის თეთრ, წითელ და შავ გველშაპებთან შეტყინება „ამირანიანის“ მიხედვით უკვე საკმაოდ მიზანდასახული, ნათელი და გარკვეული ხდება.

ბადრის თეთრი ფერის გველშაპთან დაკავშირება არც სხვა მხრივ არის შემთხვევითი მოვლენა. სახელის ეტიმოლოგია არაბულიდან იღებს სათავეს, სადაც იგი მთეარეს ნიშნავს. ამავე მნიშვნელობით იხმარებოდა იგი ქართულშიდაც (იხ. საბას ლექსიკონი). ამასთანავე საგულისხმოა, რომ ბადრის ცხენს თეთრონი ჰქვია. მიხ. ჩიქოვანის აზრით, ბადრი ქართველთა უძველესი წინაპრის სახელს „ბადრ“-ს უნდა ჩაინაცვლებოდა, მაგრამ ამ სახითაც როგორადაც დღემდე მოატანა მან „ამირანიანში“, ძალზე საინტერესო და ყურადღების ღირსია (იხ. მიხ. ჩ ი ქ ო ვ ა ნ ი, მიჯაჭვული ამირანი, გვ. 214, 215).

⁶⁰ იქვე, გვ. 379.

И. Ш. ГАГУЛАШВИЛИ

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ СИМВОЛИКИ ЦВЕТА В ГРУЗИНСКИХ ЗАГОВОРАХ

Резюме

В грузинском фольклоре значительное место занимает символика черного, красного и белого цветов. Особенно широко представлены они в сказочном эпосе и заговорах.

В статье содержится попытка комплексного изучения вопроса и указано, что не только в разных жанрах, но и в рамках одного жанра символика одного и того же цвета в разных ситуациях имеет различное содержание и функции.

Представлено дифференцированное объяснение символика цветов по сказочному эпосу и заговорам.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტის ფოლკლორის განყოფილება

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა ს. ჯიქიამ

ლილი ათანალოზილი

პირობითი ნიშნების კრიპტოგრაფიული სისტემის
ანბანთა ზოგი შემდგენლის შესახებ

ძველი ქართული კრიპტოგრაფიული სისტემების შემდგენელთა ვინაობის შესახებ ჩვენამდე ძალზე ძუნწი ცნობებია მოღწეული. მაგალითად, არ ვიცით, ვინ იყო შემომღები უძველესი ანჩინური, სათვალავადი, სარკისებრი და სხვა კრიპტოგრაფიული სისტემებისა. შედარებით გვიან ჩამოყალიბებული ზოგი სისტემის ავტორთა შესახებ ცნობები დასტურდება ხელნაწერებში. პარიზის ნაციონალური ბიბლიოთეკის № 1 ქართულ ხელნაწერში რამდენიმე კრიპტოგრაფიულ გასაღებზე მიწერილია ამ გასაღებების შემდგენელთა ვინაობა: ანტონ კათალიკოსისა, არჩილისა, კაჭვხაური, თაქალთოიანთა, სულხანისა, ჩხეიძისა, მუხრანელთა. როგორც ე. თაყაიშვილი ვარაუდობს, აქ უნდა იგულისხმებოდეს ანტონ I, არჩილ მეფე, სულხან-საბა ორბელიანი, ისტორიკოსი სეხნია ჩხეიძე, მუხრანბატონები¹. ასევე ხელნაწერი S—174 ანჯანური სისტემის შემომღებად მიიჩნევს ფარსადან გორგიჯანიძეს და სხვ.

ამჯერად შევეხებით პირობითი ნიშნების სისტემის ანბანების რამდენიმე შემდგენელს. პირობითი ნიშნების სისტემა ძალზე მრავალფეროვანია შედგენილობის თვალსაზრისით. სხვადასხვა ასო-ნიშნების მეშვეობით შეუდგენიათ მრავალგვარი სახეობის გასაღებები, რომელთა ავტორების ვინაობა ძირითადად უცნობია, თუმცაღა მაინც ხერხდება ზოგი მათგანის ვინაობის დადგენა.

სულხან-საბა ორბელიანი. პარიზის ნაციონალური ბიბლიოთეკის № 1 ხელნაწერში კრიპტოგრაფიულ გასაღებებზე მიწერილ სხვა ავტორებთან ერთად მოხსენებულია სულხანი (მე-9 გასაღები). ე. თაყაიშვილის აზრით იგი სულხან-საბა ორბელიანი უნდა იყოს² (იხ. სურ. 1). სწორია თუ არა პარიზული № 1 ხელნაწერის ცნობა? ხელნაწერში მოხსენებული სულხანი არის თუ არა მართლაც სულხან-საბა ორბელიანი და შეადგინა თუ არა მან აღნიშნული კრიპტოგრაფიული გასაღები?

კ: 4: 0: 30: 9: 7: 3: H: M: 7: V: 9:

M: 7: 6: 30: V: 4: 1: 7: 8: 3: 9:

X: 3: 4: 3: 1: 0: 1: H: 4: 7: 8: 9:

სურ. 1.

საფიქრებელია, რომ სულხან-საბა მართლაც იყოს ამ ანბანის შემდგენელი. „ქართული ლექსიკონის“ უძველეს ავტოგრაფულ ნუსხაში (H—416) განსამარტივი სიტყვების ერთი წყება სულხან-საბას საიდუმლო ანბანით დაუწერია. ლექსიკონის დასაწყისში ისინი ჩვეულებრივ მხედრულით ჩაუწერია, ხოლო

თეიმურაზ ბაგრატიონი. პირობითი ნიშნების სისტემის საიდუმლო ანბანი შეუდგენიათ ძმებს თეიმურაზ და დავით ბაგრატიონებს⁸. თეიმურაზ ბატონიშვილის მიერ შედგენილი კრიპტოგრამები დაცულია ლენინგრადის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ქართულ ხელნაწერთა კოლექციაში⁹, რამდენიმე ნიმუში დაიბეზა ხელნაწერთა ინსტიტუტის ფონდებშიც (H—2353, S—3644, A—1763ა, A—131)⁸.

თეიმურაზ ბატონიშვილს, როგორც რ. ორბელი აღნიშნავს, ორი ტიპის ანბანი შეუდგენია, თუმცა იგი სარგებლობდა მხოლოდ ერთი ანბანით. მისი ყველა კრიპტოგრამა ამ ანბანითაა ნაწერი. გასაღები პირველი ტიპის ანბანისა შეადგინა და გამოაქვეყნა რ. ორბელმა⁹ (იხ. სურ. 3).

ლ ზ H ზ ე კ დ o სუ ჩ ზ
 ა ბ ვ დ ე ვ ზ თ ი ჯ ლ

ზ 5 C L II ო ს ჯ 4 X X Z
 მ ნ ო პ უ რ ს ტ ყ ფ ქ ლ

ხ თ P ო ხ ზ ღ ხ ბ
 ყ უ ჩ ს ძ ნ ჭ ხ ჭ

სურ. 3.

მეორე ტიპის ანბანის მხოლოდ გასაღებია ცნობილი (ლენინგრადის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ხელნაწერი, C—9). როგორც რ. ორბელი აღნიშნავს, თეიმურაზ ბატონიშვილს ეს გასაღები არ გამოუყენებია კრიპტოგრამებისათვის¹⁰ (იხ. სურ. 4).

o ϑ ჯ H L ყ უ ა ა C ძ მ
 ა ბ ვ დ ე ვ ზ თ ი ჯ ლ

კ ჩ H მ ზ გ თ ზ H თ ლ
 მ ნ ო პ უ რ ს ტ ყ ფ ქ ლ

ყ თო ო ზ □ ო ϑ ზ ყ მ ჯ დ
 ყ უ ჩ ს ძ ნ ჭ ხ ჭ ჭ მ

სურ. 4.

რ. ორბელის ვარაუდით პირველი ტიპის ანბანი, რომლითაც თეიმურაზ ბატონიშვილი წერდა კრიპტოგრამებს, მან შეადგინა პეტერბურგში ვლასელის

შემდეგ 1811—20-იან წლებში, როცა ის იწყებს ლიტერატურულ მოღვაწეობას. ხელნაწერთა შესწავლა სხვაგვარ სურათს გვიჩვენებს. როგორც აღვნიშნეთ, პირველი ტიპის კრიპტოგრამები ხელნაწერთა ინსტიტუტის ნუსხებშიც გამოვლინდა. ამათგან პირველი ტიპის გასაღების დათარიღებისათვის მნიშვნელობა აქვს A—131 ხელნაწერის კრიპტოგრამას (იგი ამოხსნა კ. გრიგოლიამ)¹¹. თეიმურაზ ბატონიშვილი კრიპტოგრამაში აღნიშნავს, რომ მას „ქართლის ცხოვრების“ ეს ხელნაწერი საკითხავად უთხოვია წინამძღვარ ეფთვიმესაგან და კრიპტოგრამაც მიუწერია მასზე „ჰჟჱ უჰჱ, წელსა ჩ ღ ჰ თ“. კ. გრიგოლიაც მიუთითებს, რომ თარიღში შეცდომაა, „ჩღჱთ“ წლის ნაცვლად უნდა გვქონდეს „ჩღჱთ“, ვინაიდან ქორონიკონი „უჰჱ“ (487) უდრის „ჩღჱთ“ (1799) წელს. ამასთანავე, როგორც თვით თეიმურაზიც აღნიშნავს, ამ კრიპტოგრამის დაწერისას იგი იყო „ათჩვიდმეტისა წლისა“. თეიმურაზი კი დაბადებულა 1782 წელს (1782+17=1799 წელს). თარიღში დაშვებული ეს შეცდომა შემდეგი მიზეზით აიხსნება: როგორც გაირკვა, კრიპტოგრამის დაწერისას თეიმურაზს მოსვლია უნებლიე შეცდომა — სიტყვაში ჩ ღ ჰ თ (იხ. სურ. 5) ასო ჰ (იხ. სურ. 6) ჩაუწერია ფ-ს (იხ. სურ. 7) ნაცვლად, რომელიც გრაფიკულად ჰ-ს მსგავსია. ასო ფ (იხ. სურ. 7) განსხვავდება ჰ ასოსაგან (იხ. სურ. 6) მხოლოდ იმით, რომ იგი გადმობრუნებულია.

ჰ ჩ ღ თ

სურ. 5.

ღ

სურ. 6.

ღ

სურ. 7.

ამრიგად, 1799 წელს, როდესაც თეიმურაზ ბატონიშვილი ჯერ კიდევ საქართველოში იმყოფებოდა, დაუწერია კრიპტოგრამა პირველი ტიპის გასაღებით. ამ დროისათვის უნდა ვივარაუდოთ პირველი ტიპის საიდუმლო ანბანის შედგენაც თეიმურაზის მიერ.

რაც შეეხება ანბანის მეორე ტიპს, ამ ანბანის შედგენას რ. ორბელი ვარაუდობს XVIII ს. დასასრულს თუ XIX ს. დასაწყისში¹². თეიმურაზ ბატონიშვილს, როგორც რ. ორბელი მიუთითებს, ამ ტიპის ანბანით არ დაუწერია კრიპტოგრამები და მხოლოდ ანბანი ჩაუწერია ერთ ლენინგრადულ ხელნაწერში (C—9).

ჩვენი აზრით, ამ გასაღების ავტორი თეიმურაზ ბატონიშვილი არ უნდა იყოს, რასაც ადასტურებს შემდეგი: ხელნაწერთა ინსტიტუტის ფონდებში გამოვლინდა რამდენიმე ხელნაწერი, რომელთაც ამ ანბანით შედგენილი კრიპტოგრამები დაუცავთ (S—2684, S—390, S—1284, S—1746, S—2391, H—197, H—885, H—1655). ეს კრიპტოგრამები სხვადასხვა პირთა მიერ არის დაწერილი. მაგ., ეგნატე თუმანიშვილის ასულს ანას მის მიერ გადაწერილი ორი ხელნაწერი დაუშვენებია ამ სახეობის კრიპტოგრამებით (S—2391, „ყარამიანი“, 1811 წ. და S—1746, „ბარამგულანდამიანი“, XIX ს.). ამავე ანბანით დაუწერია ანდრეძი ერთ ხელნაწერზე მის მფლობელს ნინო ერისთავს (H—197, XIX ს.). პეტრე ლარაძეს ლექსების ბოლოს თავისი სახელი კრიპტოგრაფიულად მიუწერია (S—390) და სხვ.

თეიმურაზ ბატონიშვილს რაკი მხოლოდ პირველი ტიპის ანბანით უსარგებლია და არც ერთი მისი კრიპტოგრამა მეორე ტიპის ანბანით არ არის ნაწერი, ამასთანავე მეორე ტიპის ანბანით შედგენილი ყველა კრიპტოგრამა სხვა-

დასხვა პირთა მიერაა დაწერილი, იგი საქართველოში გავრცელებული ჩანს, ეს საფუძველს ვვაძლევს, ვიფიქროთ, რომ თეიმურაზ ბატონიშვილი ამ ანბანის შემდგენელი არ უნდა იყოს. მართალია, თეიმურაზ ბატონიშვილს მის ერთ-ერთ ავტოგრაფულ ხელნაწერში (C—9) ჩაუწერია ამ კრიპტოგრაფული ანბანის გასაღები, მაგრამ იგი მისი მოგონილი მაინც არ ჩანს. ეგევე კრიპტოგრაფული ანბანი გვხვდება ერთ XVIII ს-ის სხვა ხელნაწერშიც (S—2684)¹³. ეს ფაქტი გვაფიქრებინებს, რომ თეიმურაზი არ არის ამ ანბანის შემდგენელი, არამედ მას ხელთ უნდა ჰქონოდა იგი და თავის ავტოგრაფულ ხელნაწერში გადმოეღო. მეორე ტიპის ანბანი რომ არ არის თეიმურაზის შედგენილი, ეს შემდეგიდანაც ჩანს: ერთ ხელნაწერში (ლენინგრადის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტ. K—9, ან ტონ I, გრამატიკა), რომელიც გიორგი XII-ის დაკვეთითაა გადაწერილი, ხოლო შემდგომ დავით და თეიმურაზ ბაგრატიონების საკუთრება ყოფილა¹⁴, სხვა მინაწერთა შორის, რომლებიც დავითს და თეიმურაზს შეუსრულებიათ, საყურადღებო ჩანს მათ მიერვე დაწერილი ორი კრიპტოგრაფული ანბანი. თეიმურაზს ხელნაწერში ჩაუწერია კრიპტოგრაფული ანბანი, რომელიც, როგორც სამართლიანად აღნიშნავს რ. ორბელი, უცნობი ავტორის მიერაა შედგენილი (იხ. სურ. 8).

2 H M X 3 1 0 1 4 1 A W 9 6
 ა ბ გ დ ე ვ ზ თ ი ს ლ მ ნ
 7 8 9 X 0 B A 1 2 3 4 5 6
 7 8 9 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9
 ს ვ B 2 3 4 5 6 7 8 9
 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9

სურ. 8.

K—9 ხელნაწერის კრიპტოგრაფული ანბანის მსგავსი ანბანი საქართველოში ძალზე გავრცელებული ყოფილა. ხელნაწერთა ინსტიტუტის ფონდებში ასეთი ანბანით ნაწერი მრავალი კრიპტოგრამა დაიდებნა.

ამრიგად, თეიმურაზს თავისი კოლექციის ხელნაწერებში არა მარტო თავისი საკუთარი ანბანით შედგენილი კრიპტოგრამები უწერია, არამედ სხვათა მიერ შედგენილი კრიპტოგრაფული ანბანებიც შეუტანია.

ალექსი და დავით მესხიშვილები. ერთ ლექსთა კრებულში (A—1164), რომელიც სამეცნიერო ლიტერატურაში „მცირე ანთოლოგიის“¹⁵ სახელითაა ცნობილი, გვხვდება კრიპტოგრამები. გარკვეულია, რომ „ანთოლოგია“ შედგენილია მესხიშვილთა ოჯახში, კერძოდ, ალექსი და დავით მესხიშვილების მიერ. ანთოლოგია, როგორც ლ. ქუთათელაძე მიუთითებს, „სხვადასხვა დროს მოპოვებული მასალისა და გაგონილის საფუძველზე“ შეუდგენიათ მამა-შვილს საკუთარი მოთხოვნებისა და საქირობისათვის¹⁶. კრიპტოგრამები დასტურდება როგორც ალექსის გადაწერილ ნაწილში, ასევე დავითისაში. ისინი გაუშიფრავს თ. ჟორდანიას და ხელნაწერშივე ჩაუწერია მათი ამოხსნა. კრიპტოგრამების

ერთი წყება გამოცანების ამოხსნაა. საიდუმლო ანბანითაა ნაწერი ერთი სტროფი ვახტანგ VI-ის „მაჯამიდან“¹⁷: „აღმართა ბროლი სვეტისა...“. ამათ გარდა ხელნაწერში მივაკვლიეთ ერთ კრიპტოგრამას (იხ. სურ. 9). ამოხსნისას გაირკვა,

ქ ა ყ ო გ ყ ო ს : ნ : ჩ ჳ ლ . ჭ ო ი :

სურ. 9.

რომ დაშიფრულია თარიღი: „ნოემბერს 6. ქკს უწთ“; ე. ი. 1771 წლის 6 ნოემბერს.

ვინ არის ავტორი ამ კრიპტოგრამებისა? ყველა კრიპტოგრამა ტექსტის ხელითაა დაწერილი. დავით რექტორს ეკუთვნის კრიპტოგრამები — გამოცანების ამოხსნა 1v, 90v-ზე, ხოლო ალექსი მესხიშვილს — კრიპტოგრამულად დაწერილი ლექსი „აღმართა ბროლი სვეტისა“ (55r) და საიდუმლო ანბანით დაშიფრული თარიღი (94r). საყურადღებოდ გვეჩვენება უკანასკნელი კრიპტოგრამა, რომელიც თარიღს აღნიშნავს. თარიღის დაშიფრვა საიდუმლო ანბანით უცხო არ ყოფილა ქართველებისათვის. ხელნაწერის 93r—94r-ზე მოთავსებულია არჩილის „ანბანლექსნი ამოცანად სათარგმანებელნი...“. ტექსტი დაწერილია ორ სვეტად. ეს ნაწილი ხელნაწერისა, როგორც ლ. ქუთათელაძე მიუთითებს, ალექსი მესხიშვილის გადაწერილია¹⁸. 94r-ზე სვეტებს შორის ვერტიკალურად ჩაწერილი კრიპტოგრამა ხელის მიხედვით იდენტურია ალექსის ხელთან. მაშასადამე, იგი ალექსის დაწერილია. ლ. ქუთათელაძე „ანთოლოგიის“ შედგენას ვარაუდობს XVIII ს-ის მეორე ნახევარში. შემდგომ, XIX ს-ის 10-იან წლებში იგი შეუვსია დავით რექტორს¹⁹. ჩვენს კრიპტოგრამაში დაშიფრული თარიღი „1771 წ. 6 ნოემბერს“ უთუოდ იმის მანიშნებელია, რომ ალექსი მესხიშვილი სწორედ 1771 წელს მუშაობს აღნიშნულ ხელნაწერზე.

ამრიგად, A—1164 ხელნაწერის კრიპტოგრამები დაუწერიათ ალექსი და დავით მესხიშვილებს²⁰. მართალია, A—1164 ხელნაწერში არსად არ გვხვდება რაიმე მინიშნება ამ ანბანის შემდგენლის ვინაობის შესახებ, მაგრამ ჩვენ შესაძლებლად მიგვაჩნია, რომ ალექსი მესხიშვილს, თავისი დროისათვის დიდად განათლებულ პიროვნებას მივაწეროთ აღნიშნული საიდუმლო ანბანის შედგენა. საგულისხმოა, რომ მამის მიერ შედგენილი ანბანი გამოუყენებია დავით რექტორსაც.

დავით თუმანიშვილი. ცნობილ კალიგრაფს დავით ეგნატეს ძე თუმანიშვილს 1805—1806 წწ. პეტერბურგში გადაუწერია H—396 ხელნაწერი, ხოლო 1807 წელს თბილისში H—382. ორივე ხელნაწერში დავითს ჩაუწერია პირობითი ნიშნების სისტემის ერთი სახეობის კრიპტოგრამული ანბანი და კრიპტოგრამები.

H—396 ხელნაწერი კრებულია: „მეტოლოდია“ თარგმნილია დავით ბატონიშვილის მიერ, ხოლო „ნუსხა წამლისა ელექსერისა, გრძლად მაცოცხლებელისა და თვსებისა მისისა“ — იოანე ბატონიშვილის მიერ. ხელნაწერის ერთი მინაწერიდან (41rv) ჩანს, რომ ამ „წამლის ნუსხის“ დედანი დაბეჭდილი ყოფილა 1805 წელს პეტერბურგს და ერთი ექიმის ოჯახში მიუგნიათ მისთვის. ხელნაწერში მითითებულია, რომ წამალთა სახელწოდებები წარმოდგენილია ლათინურად, რუსულად და ქართულად. ნუსხის შესწავლამ გამოავლინა, რომ

რუსული და ქართული სახელწოდებები წამლებისა დაწერილია კრიპტოგრა-
მულად, სულ 10 დასახელება (38r)²¹. იმავე გვერდზე, ფურცლის ზედა ნაწილ-
ში გვირგვინისებური ფორმით დავით თუმანიშვილს ჩაუწერია ამ კრიპტოგრა-
მის გასაღები, ცხადია, კრიპტოგრამების ამოკითხვის გასაადვილებლად.

საგულისხმოა ამ ხელნაწერში დაცული ერთი კრიპტოგრამა, რომელიც
დავით თუმანიშვილს დაუწერია (იხ. სურ. 10). იგი ასე გავსხენით: „ანბანი არის

სურ. 10.

სურ. 10.

დავითისი“. საფიქრებელია, რომ კრიპტოგრამაში მოხსენებული დავითი
დავით თუმანიშვილია. იგი საგანგებოდ უსვამს ხაზს, რომ ეს კრიპტოგრამული
ანბანი მისი შედგენილია. მაგრამ დავით თუმანიშვილი არ უთითებს, თუ რა
წყაროებით ისარგებლა ანბანის შედგენისას.

დავით თუმანიშვილს ამავე სახეობის ანბანით დაუწერია კრიპტოგრამა
„სამართლის წიგნების“ ერთ ნუსხაზე (H—382). როგორც კრიპტოგრამიდან
ჩანს, მის ავტორს ზოგი რამ არ მოსწონებია „სამართლის წიგნებში“ და თავისი
აზრი მიფარულად დაუწერია.

ამრიგად, დავით თუმანიშვილი უნდა იყოს შემდგენელი იმ კრიპტოგრამულ-
ლი ანბანისა, რომელიც H—382 და H—396 ხელნაწერებში დასტურდება.

დავითი. ხელნაწერი A—994 გადაწერილია XVII ს-ში, 1711 წელს კი იგი
შეუღესიათ²². ხელნაწერის როგორც ძირითად ნაწილში, ასევე გვიანდელში, შეე-
სებულ ფურცლებზე გვხვდება კრიპტოგრამები. ყველა კრიპტოგრამა ერთი პი-
რის მიერაა დაწერილი. მასასადამე, ისინი 1711 წლის შემდგომ დაუწერიათ.
ხელის მიხედვით ეს მინაწერები XVIII ს-ის პირველი ნახევრისაა. გაირკვა, რომ
კრიპტოგრამები დაუწერია ვინმე დავითს (იხ. კრიპტოგრამები 181r-ზე).
დავითი არა მარტო დამწერი ყოფილა ამ კრიპტოგრამებისა, არამედ მომგონე-
ბელიც, როგორც თვითონ მიუთითებს: „ესე წიგნი ჩემ დავითის მოგო-
ნილი არის, ვინც ისწავლოთ, შენდობას მიბძანებდეთ“ (იხ. სურ. 11). საინტე-

ჭ: ქჭ. ხეჩი. სქმ. ქოაიმიჭ.

ბეეეჩიჩი. ოქიჭ. აიჩიქ. იბხიხა-

ჩიე. ყეჩიქეჭოჭ. შიეკლოჩეეეეე.

სურ. 11

რესოა ამ საიდუმლო მინაწერში ტერმინ წიგნის ხმარება. წიგნი აქ
ანბანის მნიშვნელობით არის ნახმარი. საგულისხმოა ჩანს აგრეთვე დავითის
მეორე კრიპტოგრამა იმავე გვერდზე, სადაც მის მიერ შედგენილ ანბანს აფხა-
ზურს უწოდებს: „დავით ვწერ ამ წიგნს, რომელსა აფხაზური ეწოდების“

(იხ. სურ. 12). ცხადია, აქ აფხაზური გულისხმობს კრიპტოგრაფულ ანბანს,

ქ: ლოქიმ. ძხეჩ. თხ. ხიქჩხ.
 ყბხეჩხთ. თხიხოჩჩი. ქხბეჩეჩი.

სურ. 12.

მაგრამ რატომ შეარქვა დავითმა ამ ანბანს აფხაზური, არ არის ნათელი. დავითის ვინაობის შესახებ სხვა რაიმე ცნობა ხელნაწერში არ დაიძებნა.

შენიშვნები

¹ ე. თაყაიშვილი, პარიზის ნაციონალური ბიბლიოთეკის ქართული ხელნაწერები და ოცი ქართული საიდუმლო დამწერლობის ნიშანი, პარიზი, 1933, გვ. 5—8.

² იქვე, გვ. 9.

³ „ქართული ლექსიკონის“ H-416 ნუსხის ამ თავისებურებისათვის ყურადღება მიუქცევია ელ. შეტრეველს (სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონის უძველესი ავტორადი, აკად. ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, ტ. XIX B, 1956, გვ. 13), ოლონდ. მისი აზრით, ეს სიტყვები სულხან-საბას ბერძნული ტრანსლიტერაციით შეუტანია.

⁴ ს.ს. ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, თბილევანი, ტ. IV, 1, თბ., 1965, გვ. 33—34.

⁵ ე. თაყაიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 9.

⁶ P. P. Орбели, Из криптографированных записей Теймураза Багратиони, Ученые записки Института Востоковедения. XVI, 1958, гв. 393—403.

⁷ იქვე, გვ. 396.

⁸ თეიმურაზ ბაგრატიონისადმი მიძღვნილ მონოგრაფიაში (თეიმურაზ ბაგრატიონი, ცხოვრება, 1972, გვ. 175) გ. შარაძეს ჩამოთვლილი აქვს თეიმურაზის კრიპტოგრაფები. ლენინგრადის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ხელნაწერებთან ერთად მითითებულია ხელნაწერთა ინსტიტუტის ერთადერთი ნუსხა S—371 (მონტესკეო, გულისხმისყოფისათვის სჯულთასა). ხელნაწერი S—371 დავით ბატონიშვილის ავტორადაა. დავით ბატონიშვილს S—371 და S—370 ხელნაწერი (რომელიც ამ თხზულების ნაწილია) უთარგმნია და დაუწერია, ხოლო შემდგომ ორივე ხელნაწერი თეიმურაზ ბატონიშვილს მიურთმევია დავით დადიანისათვის (ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, S კოლექცია, თბ., I, 1960, გვ. 428—430). ხელნაწერში მოთავსებული კრიპტოგრამა არ ეკუთვნის თეიმურაზ ბატონიშვილს, იგი დაუწერია იაკობ ზუბალოვს მას შემდეგ, როდესაც ხელნაწერი უკვე დავით დადიანის ოჯახისთვის გადაუციათ.

⁹ რ. ორბელი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 396.

¹⁰ იქვე.

¹¹ გ. გრიგოლია, ნარკვევები საქართველოს ისტორიის წყაროთმცოდნეობიდან, წ. I, ახალი ქართლის ცხოვრება, თბ., 1954, გვ. 171.

¹² რ. ორბელი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 397.

¹³ S—2684 ხელნაწერში ანბანს მოსდევს კრიპტოგრამა, საიდანაც ჩანს, რომ კრიპტოგრამა 1801 წელსაა დაწერილი. მაშასადამე, ანბანიც ამავე წლით დათარიღდება.

¹⁴ P. P. Орбели, Грузинские рукописи Института Востоковедения АН СССР, 1956, II., გვ. 149.

¹⁵ ლ. ქუთათელიძე, დავით რექტორისეული ანთოლოგია 1821—1823 წწ., მრავალთავი, IV, 1975, გვ. 106.

¹⁶ იქვე.

¹⁷ ქ. ქეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, II, თბ., 1952, გვ. 491.

¹⁸ ლ. ქუთათელიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 106.

¹⁹ იქვე.

²⁰ პირობითი ნიშნების სისტემის კრიპტოგრაფიული ანბანის ის სახეობა, რომელიც მესხივი-

ლებს გამოუყენებიათ. დასტურდება გვიანდელ, XIX ს-ის რამდენსამე სხვა კრიპტოგრაფიკაშიც (S—1582, S—1613, A—1123, Q—820, H—2358).

²¹ მე-6 დასახელებაში დავით თუმანიშვილს ლათინური სახელწოდებაც კრიპტოგრაფიით დაუწერია.

²² შ. ჯანაშვილი, Описание, III, 1908, გვ. 251.

Л. А. АТАНЕЛИШВИЛИ

О НЕКОТОРЫХ СОСТАВИТЕЛЯХ АЛФАВИТОВ КРИПТОГРАФИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ УСЛОВНЫХ ЗНАКОВ

Резюме

До нас не дошло никаких сведений о древних составителях грузинских криптографических систем. Нам не известно, кто были изобретателями самых древних систем: так называемой «анчинური», счетной, зеркальной и др.

В статье рассматриваются сведения о некоторых составителях более позднего времени (XVII—XIX вв.), которые являются авторами разных видов криптографической системы условных знаков.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის კ. კეკელიძის სახელობის
ხელნაწერთა ინსტიტუტის არქეოგრაფიის განყოფილება

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის კ. კეკელიძის
სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტმა

ნარდ-ე, მე-ფუნდუკ-ე, მე-ქნარ-ე, მე-ქრთილ-ე, მე-ჰაზრ-ე, მე-მამულ-ე, მე-მკვდრ-ე, მე-მცნებ-ე და სხვა.

2. ო **παισιμότητα**. ეს არის ერთ-ერთი საეკლესიო თანამდებობის აღმნიშვნელი ტერმინი. პერიოდვეტი ბერძნულ ეკლესიაში ერქვა ხუტეცს, რომელიც დიდი ქალაქის ეპისკოპოსის სახელით მიმოივლიდა ეპარქიის პატარა სოფლებსა და დაბებს, სადაც მრევლის სიმცირის გამო ეპისკოპოსი არ ინიშნებოდა, და ანგარიშს აბარებდა ეპარქიის თავს — ეპისკოპოსს. შემდეგ ეს თანამდებობა მოიხსივნით და პერიოდვეტის ფუნქცია დაეკისრა სხვადასხვა ხარისხის მქონე სასულიერო პირს.

„დიდი სჯულისკანონის“ ქართულ თარგმანში ამ ტერმინს სამი შესატყვისი აქვს: სისტემატურ ნაწილში (სარჩევში) ორგზის ერთნაირი ფორმით არის ხმარებული: „**მიმომავალთა**“ და დაბათა შინა მდგომარეთა ეკლესიათათს“ (112,8). იგივე სათაური მეორედება 135-ე გვერდზე: აქაც გვაქვს „**მიმომავალთათს**“ (მდრ. ბერძნული: „**παισιμότητα**, και τῶν ἐν ταῖς ἁγίαις ἐκκλησίαις“). Pitra, III, 454, 480). ლაოდიკიის კრების 57-ე კანონი განსაზღვრავს ამ თანამდებობის პირის უფლება-მოვალეობას. ამ კანონის ქართულ ტექსტში ბერძნული ო **παισιμότητα**-ს შესატყვისება უკვე სხვა სიტყვა — **მიმხილველი**: „ეთარმედ არა ჯერ-არს დაბათა შინა და სოფელთა დადგინებაჲ ეპისკოპოსთაჲ, არამედ **მიმხილველთა**“. ხოლო რომელნიცა ეგერა პირველვე განჩინებულისა ამის დადგინებულ არიან, ნუმცა რას იქმან თვნიერ კითხვისა ქალაქსა მათსა შინა მჯღომისა ეპისკოპოსისა“.

პერიოდვეტის შესატყვისად სულ სხვა ლექსიკური ერთეულია დადასტურებული გენადი კონსტანტინეპოლელის „მრგულივ მოსავლელ ეპისტოლეში“, რომელიც აგრეთვე „დიდი სჯულისკანონის“ შემადგენლობაში შედის: „ბიჭიანქმნილისათს ეპისკოპოსისა, ანუ ხორებისკოპოსისა, ანუ **კელადისა**, ანუ ხუცი-სა, ანუ დიაკონისა“... (536,10). ცოტა ქვემოთ ბერძნული ტექსტის ო **παισιμότητα**-ის შესატყვისად ნახმარია ისევ „**კელადი**“ ფორმა: „იზრუნენ უკუე ღირსება-მანცა შენმან თუთ დაცეაჲ (განჩინებათა) ყოვლითა კრძალულებითა და კუალად რაჲთა მიმდგომთაცა შენთა ეპისკოპოსთა და **კელადთა** და ზოგად ყოველთა აუწყენ ესენიცა“... (536,29).

მაშასადამე, ბერძნულ ტერმინს ო **παισιμότητα** ქართულ თარგმანში შესატყვისება სამი სემანტიკურად იდენტური ტერმინი: **მიმომავალი**-, **მიმხილველი**- და **კელადი**-.

აღსანიშნავია, რომ ეს სიტყვები თავიდანვე სემანტიკურად იდენტურნი არ იყვნენ: **კელადი**-ი სიტყვა აღნიშნავდა მოხელეს, ხელქვეითს, სახელმწიფო სამსახურში მყოფ პიროვნებას. „დიდი სჯულისკანონის“ ზოგ ხელნაწერში (II 1670, ქუთ. 17) სისტემატურ ნაწილში შეტანილია მოგვიანებით თარგმნილი სამოქალაქო სამართლის ტექსტი (იხ. გ. ნინუა, „დიდი სჯულისკანონის“ სისტემატური ნაწილი, მრავალთავი, III, თბ., 1973, გვ. 15—17). სწორედ აქ, სამოქალაქო სამართლის ტექსტში გვაქვს ასეთი კონტექსტი: „ხოლო მონაზონმან თუსთა ანუ ეკლესიათათს, უკუეთუ ენებოს თავით თუსით ანუ მეცნებისა მიერ ისაჯოს, ხოლო უკუეთუ გარეგან ამისა იქმნეს, მსაჯული უსარტყლო იქმენინ და ხუთი ლიტრაჲ მისცეს **კელადთა**“ (166,48). ბერძნულში ჩვენთვის ცნობილი ყველა გამოცემის მიხედვით ეს ადგილი ასე იკითხება: „...και παντε λιτρας τῆς πριβάσεις მიმა“ (P. II, 540).

აღსანიშნავია, რომ „დიდი სჯულისკანონისავე“ ტექსტში გვაქვს **წავ-** ძირიდან ნაწარმოები ორი მსგავსი მნიშვნელობის ტერმინი: **მაწავებლობა** (160, 39, 165, 6) — სასამართლო აღმასრულებლის მოვალეობის შესრულება და **დასაწავებელი ხელისწერილი** (165, 31) — ქონებრივი დავის დასრულების აღმნიშვნელი საბუთი, გაცემული მხარის მთავრის მიერ.

ეს იმაზე მიუთითებს, რომ **წავ** ძირი ობიექტის გადმოსაცემად უფრო მოხერხებულია და მისი ტერმინად დამკვიდრების მეტი შესაძლებლობა არის.

ბუნებრივად ერთ-ერთი შესატყვისი — **მიმომწლონავი** იმავე პრინციპითაა ნაწარმოები, როგორც **მიმომხილველი**-ი, **მიმო-** ფორმანტი და ძირითადი მნიშვნელობის მატარებელი ლექსემა ერთგვარადაა შეერთებული. ამ ძეგლის რუსულ თარგმანში **მიმომწლონავის** შესატყვისი არის „Клирик исследователь“.

„დიდი სჯულისკანონის“ ტექსტში დაწვრილებით გამოკითხვის მნიშვნელობით დადასტურებული გვაქვს ერთი ზმნური ფორმა: „უკუეთუ ვინე მთავანნი თვნიერ სათნო-ყოფისა ეპისკოპოსისა სახლებსა შინა მიმოწლონილედნ და ეპისწირვისა შეხებასა იკადრებდენ, ივინი უკუე განიკუეთენ“ (444, 18). მიმოწულილვა ნიშნავს დაწვრილებით გამოკითხვა-გამოძიებას. „დიდი სჯულისკანონის“ ჩვენ მიერ შედგენილ ლექსიკონში სიტყვას სწორი განმარტება არა აქვს მიცემული.

თუ **მიმომწლონავის** რუსულ შესატყვისსაც მივიღებთ მხედველობაში, მაშინ **მიმოწულილვისა** და **მიმომწლონავის** ძირი ერთმანეთთან უნდა იყოს კავშირში, თუმცა გასარკვევია, **მიმო-მ-წლო-ნ-ავ** ფორმაში რა ინტერპრეტაცია უნდა მიეცეს **-ონ-** ელემენტს.

საერთოდ უნდა აღინიშნოს, რომ გარდა ზემოთ განხილულისა „დიდი სჯულისკანონში“ უხვად დაიძებნება მაგალითები, სადაც ერთ ბერძნულ ტერმინს აქვს რამდენიმე ქართული შესატყვისი. ამის სავარაუდო მიზეზად უნდა ჩაითვალოს ქართულ სინამდვილეში შესაბამისი თანამდებობების არ არსებობა: ბუნებრივია, რადგან თანამდებობა არ იყო, მთარგმნელს არ გააჩნდა ზუსტად შესატყვისი ტრადიციულად არსებული ქართული ტერმინიც. ამიტომაც, რომ იგი ბერძნულ ერთეულს უფარდებს რამდენიმე ქართულ შესატყვისს და მისი არჩევანი ეყრდნობა ან ბერძნული ძირის სინონიმურ მნიშვნელობათა ქართულ თარგმანებს (პატიმარა — შემოვლა, დათვალიერება) ან ამ თანამდებობის პირის ფუნქციათა შესაბამისი მნიშვნელობის მქონე ქართულ ლექსიკურ ერთეულებს (მოურნე, მაწუფევი, მიმგურელი, დამწავებელი, მიმომწლონავი).

Г. А. НИНУА

ИЗ ЛЕКСИКИ «ВЕЛИКОГО НОМОКАНОНА»

Основной канонический кодекс православной христианской церкви «Великий номоканон» был переведен на грузинский язык в начале XII века Арсением Икалтоელი.

Из разнообразной и богатой лексики этого переводного памятника права особый интерес представляет отраслевая (юридическая) терминология.

В статье рассматривается структура-семантика (на уровне лексики) грузинских соответствий следующих греческих терминов: ὁ βῆψαρευ-მბრიος, ὁ παρισμειστής, ὁ ἐκβῆψαρχῆς.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის ძველი ქართული ფილოლოგიის განყოფილება

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნ. აკადემიის წევრ-კორესპონდენტმა ე. მეტრეველმა

ბ ა შ ა რ პ ი ზ ი ნ ი შ ვ ი ლ ი

მ ბ ი მ ო ლ ო გ ი უ შ რ ი ლ ა კ პ ი რ კ მ ბ ა ნ ი ჰ ა რ თ ი ვ ე ლ უ რ ე ნ ე ბ ზ ი

1. ძვ. ქართ. მ ც ხ უ ე დ ი. ძველ ქართულში სიტყვა მცხუედი ცნობილია ძირითადად მნიშვნელობით „გვიანი“. საბას ლექსიკონში სწორედ ეს მნიშვნელობაა წარმოდგენილი. ილ. აბულაძის „ძველი ქართული ენის ლექსიკონში“ ხსენებული მნიშვნელობის გვერდით მოცემულია მნიშვნელობანი — „მცირე“, „ზარმაცი“. ეს უკანასკნელი მნიშვნელობა არ ჩანს ავტორის მიერ მოყვანილ საილუსტრაციო მასალაში. ილ. აბულაძის ლექსიკონში მოყვანილი ადგილები ძველი აღთქმის ტექსტებიდან ჩვენ შევუდარეთ ბიბლიის ბერძნულ და სომხურ თარგმანებს, რამაც დაადასტურა მხოლოდ ორი მნიშვნელობის არსებობა მცხუედი-სათვის: „გვიანი“ (ძირითადი) და „მცირე“, „უმცირესი“. პირველი მნიშვნელობის ნათლად წარმოჩენას მხარს უჭერს ზოგჯერ ტექსტებში დადასტურებული დაპირისპირება მცხუედი-სა მსთუაჲ-სთან, რაც „ადრეულს“ ნიშნავს.

მაგალითები: 1. აჰა ესერა მუშაკი მოელის პატიოსანსა ნაყოფსა ქუეყანისასა და სულგრძელ არს მას ზედა. ვიდრემდის მოილოს წუჲმად მსთუაჲ და მცხუედი (იაკობ. ებ. 5,7). ბერძნ. *ἄψαυ* „გვიანი“, სომხ. *q-anaxan* „გვიანი“. 2. „სელი და ქრთილი იგუემა რამეთუ ქრთილი წარმოდგომილ იყო და სელი თესლოოდა, ხოლო იფქლი და ასლი არა იგუემა, რამეთუ მცხუედ იყო“ (გამ. 9,31—32(0). ბერძნ. *ἄψαυ*, სომხ. *անաჯან*. 3. „... რომელნი სათნო არიან მისა, ვითარცა ღრუბელი მცხუედი“ (იგ. 16,15(0). ბერძნ. *ἄψαυ*, სომხ. *ანაჯან*. 4. „გურგუნსა ვამსგავსო სამჯელი ჩენი: არცა უჟუანაჲსკენელ — მცხუედთათჳს ხოლო, და არცა პირველ — მსთუათათჳს ხოლო“ (ებრა სუთ. 5,42).

მოყვანილი მაგალითებიდან „გვიანი“-ს მნიშვნელობა კარგად ჩანს. ამასვე უჭერს მხარს ბერძნული *ἄψαυ/ἄψαυ* და სომხ. *ანაჯან*.

„მცირე“-ს მნიშვნელობით მცხუედი გვხვდება ესაიას წინასწარმეტყველების იერუსალიმურ ნუსხაში: „ნუ გეშინინ... მცხუედო ჩემო ისრაჳლ“ (ეს. 41,14).

ოშკური ხელნაწერი მცხუედის ნაცვლად მცირე-ს გვიჩვენებს. ბერძნულში შესაბამის ადგილას იკითხება *ἄψαυ* „უმცირესი“, „უმცირესთავანი“, ხოლო სომხურში — *ყაბაბ* „მცირე“, „უმნიშვნელო“.

ვფიქრობთ, ეს მნიშვნელობა გამოიყვანება ძირითადისაგან („გვიანი“) და ამდენად მეორეულია. შესაძლოა, ეს მნიშვნელობა წარმოიქმნა მისი ხმარებისას შვილის მსაზღვრელად. შვილის მიმართ მცხუედი ეპითეტი იხმარებოდა, თუ ეს შვილი იყო გვიანი, ნაბოლარა, სხვებზე უმცროსი. სწორედ ასეთი სემანტიკური გადასვლის საბუთად გამოდგება, ჩვენი აზრით, ქართულ გვარისსახელეებში გვიჩენილი ფუძე ცხვედ- (ცხვედა-ძე, ცხვედ-იანი). გვარი ცხვედა-ძე ნაწარმოებია ცხვედა-საგან, რომელიც უნდა ყოფილიყო არა ნამდვილი საკუთარი სახელი, არამედ — მეტსახელი, შერქმეული ნაგვიანევი შვილის ან ნაბოლარასათვის. ცხვედა-ში გამოიყოფა კინობითობის -ა სუფრქვი, რომელიც ჩვეულებრივია

საკუთარ სახელთათვის (შდრ. ბერ-ი — ბერ-ა — ბერ-ა-ძე, გიორგი-ი — გიორგი-ა — გიორგი-ა-ძე, ქველ-ი — ქველ-ა — ქველ-ა-ძე და სხვ.).

მცხუედი-საგან გვაქვს ძველ ქართულში ნასახელარი ზმნა **დამცხუედება** „დაგვიანება“. „ჩამორჩენა“: „ქუხილის წინა ისწრაფის ელვამან და მორცხუესა წინა უძღვნ მადლი. ჟამსა განილუძე და ნუ დამცხუედებ...“ (ზირაქ. 35, 15).

ბერძნული ტექსტი შესაბამის ადგილას გვაწოდის იკითხვის **μῦ εἰσράχης**: „ნუ ჩამორჩები“, „ბოლოში ნუ მოექცევი“, რომლის ზოგადი მნიშვნელობაა „ნუ დაიგვიანებ“.

ამრიგად, ძირითადი და ამოსავალი მნიშვნელობა **მცხუედი**-სა არის „გვიან-ი“. თანამედროვე ქართულში ეს სიტყვა არ შემოგვრჩა, მაგრამ მის არსებობას ძველი ქართულის მონაცემთა გარდა გვიდასტურებს, როგორც ითქვა, გვარები **ცხვედაძე** და **ცხვედიანი**.

მცხუედი რომ ძირეული ქართველური სიტყვა უნდა ყოფილიყო, ამაზე მითითებს, ჩვენი აზრით, მისი კანონზომიერი ფონეტიკური შესატყვისის არსებობა მეგრულში ზმნური **ცხად**- ფუძის სახით. მეგრული **ცხად-ინ-ი** ნიშნავს „დაგვიანება“-ს, რომელსაც აქვს პირიელი ფორმები: **ვ-ი-ცხად-უ-ან-ქ** „ვი-გვიანებ“, **დი-ბ-ცხად-ი** „დავიგვიანე“, **დე-მ-ე-ცხად-უ** „დამაგვიანდა“. მეგრული **ცხად** ძირი ქართული **მცხუედ**-ის კანონზომიერი ფონეტიკური ეკვივალენტი ჩანს, რამდენადაც რეგულარულია ფარდობანი: ქართ. **მ**-მეგრ. **მ** (**ანლაუტში თანხმოვნის წინ** — ტ. გულდავა), ქართ. **ცხ**-მეგრ. **ცხ**, ქართ. **ე**-მეგრ. **ა**, ქართ. **დ**-მეგრ. **დ**. ერთგვარ დაბრკოლებას ქმნის თითქოს ქართული **უ** სონანტის შესატყვისი **ვ**-ს უქონლობა მეგრულში. მაგრამ მეგრულისათვის **ვ**-ს ფაქულტატიური დაკარგვა თანხმოვნის მომდევნო პოზიციაში ნიშანდობლივია. ამგვარი დაკარგვის აშკარა შემთხვევები გვაქვს სიტყვებში: **შქა** „შუა“ (ნაცკლად მოსალოდნელი ***შქვა**-სი), **სქანი** „შენი“ (ნაცკლად მოსალოდნელი ***სქვანი**-სა), **ჩქინი** „ჩვენი“ (ნაცკლად მოსალოდნელი ***ჩქვანი**-სა), **თუგი** „თავი“ (ნაცკლად მოსალოდნელი ***თუგვი**-სა), **სქირი** „შვილი“ (ნაცკლად მოსალოდნელი ***სქვირი**-სა) და სხვა. **ცხად** ძირშიც დაკარგული ჩანს **ვ**, რამდენადაც ამოსავალი სახე ამ ძირისა ***ცხვად** უნდა ყოფილიყო. მეგრ. **ცხად-ინ-ი** აგრეთვე ნასახელარი ზმნა ჩანს. ინტერესს მოკლებული არ უნდა იყოს ამ ზმნისთვის ამოსავალი სახელის დადასტურება მეგრულ გვარში **ცხადაია**, სადაც ***ცხადა** ფორმას იგივე მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა, რაც ქართ. ***მცხუედა**/**მცხუედა-ს** გვარში **ცხვედა-ძე**. ანუ — ნაბოლარასი, ნაგვიანევი (სიბერის) შვილისა.

კანონზომიერი ფონემური ფარდობა ქართ. **მცხუედ**- და მეგრ. **ცხად**- ძირებს შორის საფუძველს გვაძლევს ქართულ-ზანური ქრონოლოგიური დონისათვის აღვადგინოთ ზედსართავი სახელი ***მცხუედ-ი** „გვიანი“-ს მნიშვნელობით. ქართულში ამოსავალ ფორმას არავითარი ცვლილება არ განუცდია, მეგრულში კი მისი კანონზომიერი ეკვივალენტი მცირეოდენი ცვლილებით შემოგვენახა ზმნურ ფორმაში **ცხად**- ძირის სახით.

თავკიდური **მ** ქართულ ფორმაში პრეფიქსად ვერ განიხილება, რადგან **ცხუედ** უპრეფიქსო ფორმასთან შეპირისპირების საშუალებას მასალა არ იძლევა. საფიქრებელია, ეს **მ** იყოს იმ ტიპისა, რომელიც თავისუფლად მონაცვლეობს ნულთან ზოგ ქართულ სიტყვაში: **მჭადი**||**ჭადი**, **მდევი**||**დევი**, **მწავი**||**წავი**, **მთხლე**||**თხლე**, **მლოგვი**||**ლოგვი** (იხ. [1], გვ. 15).

2. მეგრ. **დინჯინი** „დრეჯა“. ამ სიტყვას სამეცნიერო ლიტერატურაში ეტიმოლოგიურად ქართულ **დრეჯა** ზმნასთან აკავშირებენ. არნ. ჩიქობავას

აზრით, მეგრ. **ი-ღინჯგინ-ან-ს** „იღრიჯება“, „იკრიჭება“ ნაწარმოებია **ღინჯგინ** სახელისაგან, რომელიც „ღრძილს“ ნიშნავს. თავად **ღრეჯა-ც**, მისი ვარაუდით. ქართულ **ღრძილ-**ში გამოვლენილ **ღრძ-** ძირისა უნდა იყოს ([2], გვ. 55). გ. კლიპოვი ამგვარივე აზრისაა, ოღონდ მისთვის ნათელი არაა ქართულ **ღრეჯა-**ში გამოვლენილი **რ-**სა და მეგრულ-ქანურ ფორმებში ფიქსირებული **ნ-**ს ფარდობა, რომელიც რეგულარულად ვერ ჩაითვლება ქართულ-ზანურ ბგერათშესატყვი-სობათა თვალსაზრისით ([3], გვ. 206, 207). მართლაც, **ღინჯგ-** ძირი **ღრეჯ-** ამოსავალი ერთეულს ნულოვანი ***ღრჯ** საფეხურიდან ვერ გამოიყვანება: **რ-**ს შეცვლა **ნ-**თი მეგრულ-ქანურში, ან პირიქით **-ნ-**ს გადასვლა **რ-**ში ქართულში არ იყო მოსალოდნელი. მართალია, გვაქვს გამონაკლისი შემთხვევები ამგვარი ფარდობისა (ქართ. **გრძელი**; მეგრ. **ვირძე/გვძე**; ქან. **გუნძე**), მაგრამ ასეთ იშვიათ შემთხვევებს თვით სჭირდება ახსნა. ამასთანავე, აქ მოყვანილ მაგალითში მეგრულის ზუგდიდურ კილოკავს დაცული აქვს კანონზომიერი შესატყვისი ქართული **რ-**სი თანხმოვანთა შორის **ირ** მიმდევრობის სახით.

ჩვენი აზრით, მეგრულ-ქანური **ღინჯგ-** ძირისათვის ამოსავალი უნდა იყოს გახმოვანების ნულოვან საფეხურზე მდგომი ფორმა ***ღნჯგ**. ამ ფორმის შესატყვისად ქართულში უნდა გვექონოდა ***ღნჯ** ან მისი ვარიანტი ტიპისა ***ღნჯ**. ვეფხისტყაოსანში [4] ორგანაა დადასტურებული ფუძედრეკადი ზმნა **ბღნჯა**. ორსავე შემთხვევაში მისი მნიშვნელობაა „დაღრეჯა“, გამოწვეული მწუხარებით. პირველ შემთხვევაში აღწერილია ავთანდილის მიერ დაბნედილი ტარიელის პოვნა და მისი შესახედობა:

რა ტარიელ დიანახა, განლაშცა დაედრეჯა:
ახლოს მყოფი სიკვდილისა ჯდა და პირი დაებღნჯა,
საყელონი გარდებხენეს, თავი სრულად გაეგლოჯა,
მას აღარა შეესმოდა, სოფლით ვაღმა ვაეზიჯა (866-ე სტროფი).

ამკარაა, აქ ტარიელის დაღმეკილ პირზეა ლაპარაკი. ამავე მნიშვნელობითაა ნახმარი **ბღნჯა** 950-ე სტროფში, სადაც საუბარია ტარიელისა და ავთანდილის გამოთხოვებზე, როცა ავთანდილი ფრიდონთან მიემგზავრება:

ვაიყარნეს ტირილით და პირსა ხოკით, თმათა გლეჯით,
ერთი აღმა, ერთი ჩაღმა, უგზოდ მივლენ შამბთა ეჯით;
ვირე უჩნდა ერთმანერთი, იზახლიან პირსა ბ ღ ნ ე ჯ ი თ;
იგი ნახნეს დაღრეჯილნი, მზე დაიღრეჯს მისით ღრეჯით.

ორსავე შემთხვევაში მეზობელ სტრიქონებში გამოყენებულია **ბღნჯე-ის** სინონიმი **ღრეჯა**, რაც გვარწმუნებს საბა ორბელიანისეული განმარტების („ავად პირის დაღრენა“) სისწორეში.

ბღნჯა ზმნა შემონახულია მხოლოდ გარდამავალი ფორმებით, რომლებიც ძირეულ მორფემას მოაბლაუტე **ბღნჯე/ბღნიჯ** საფეხურებით წარმოგვიდგენენ. ისევე როგორც **ღრეჯა** ზმნას, **ბღნჯა-საც** უნდა ჰქონოდა გარდაუვალი კორელატები, რომელთა აღდგენა შესაძლებელია შინაგანი რეკონსტრუქციის გზით. მოდელი, რომელიც დაცული აქვს **ღრეჯა** ზმნას, გვიკარნახებს **ბღნჯა** ზმნის შესაბამისი ფორმების აღნაგობას პასივის აწმყოსა და აორისტში:

ა წ მ ყ ო	ა ო რ ი ს ტ ი
ვ-ღრეჯ	ვ-ღრეჯ-ე
ვ-ღრეჯ-ები	ვ -ღრეჯ (ღრეჯ-ა)
შესაბამისად:	
ვ-ბღნჯ	ვ-ბღნიჯ-ე
*ვ-ბღნჯ-ები	*ვ-ბღნჯ (ივრ *ბღნჯ-ა)

ამრიგად, ნულოვანი საფეხური ჩვენთვის საინტერესო ზმნისა უნდა ყოფილიყო ***ბღწ**. იგი ამოსავალი ჩანს მეგრულ-ქანური **ღინჭგ**- ძირისათვის, რამდენადაც თავკიდური **ბ** უნდა დაკარგულიყო თანხმოვნის წინ ზანურში (ტ. გუდავა), ზოლო ფარდობანი ქართ. ლ.ზან. ღ. ქართ. ჯ.ზან. ჯგ კანონზომიერია. თანხმოვანთა შორის მოხვედრილ ***ნ**-ს კი ზანურ დიალექტებში უნდა მოეცა **ინ** ან **უნ** მიმდევრობა, რაც აგრეთვე ასახულია **ღინჭგ** ფორმაში, რომელიც იზომორფულია ისეთი ზანური ფორმებისა, როგორცაა: **ღირკ-** (ქართ. ღრკ-), **ჩირთ-** (ქართ. *ცლო), **ღირტ** (ქართ. *ღლტ), **ჭუირტ** (ქართ. ჭყლტ)¹ და სხვა.

3. **ჰან. ონტულე** „ბაღი“, „ბოსტანი“. ქანური **ონტულე**-ს შესატყვისად სხვა ქართველურ ენებში მიჩნეულია: ქართული **მტილი**, მეგრული **ორტვინა**|| **ორტილი**, სვანური **ლერტჷმ** ([6], გვ. 99; [2], გვ. 147; [3], გვ. 138). ი. ჯავახიშვილის ვარაუდით, **ონტულე** სიტყვის **ნტულე** შესაძლოა ქართულ **მდელო**-სთან იყოს დაკავშირებული ([6], გვ. 100). ამ ვარაუდს არ იზიარებს არც ჩიქობავა. მისი აზრით, ქართულ **მტილი** სიტყვაში ძირეული მასალაა **მტ-**. მისი ნაირსახეობანი წარმოდგენილია ჰანურში **ნტ-**, მეგრულსა და სვანურში კი **-რტ-**ს სახით. **-ილ**, **-ულ**, **-ინ** და **-ჷმ** ელემენტები შესაბამისად ქართულში, ჰანურში, მეგრულსა და სვანურში სუფიქსებადაა მიჩნეული ([2], გვ. 147—148). მაგრამ ქართ. **მტილი**, **ჰან. ონტულე**, მეგრ. **ო-რტვინი** და სვან. **ლერტჷმ** ამგვარი დანაწევრების საფუძველს არ გვაძლევს. მხოლოდ ერთი რამ არის აშკარა: ჰანურ-მეგრული თავკიდური **ო** პრეფიქსული ელემენტი ჩანს, როგორც ეს შენიშნული აქვს ი. ჯავახიშვილს ([6], გვ. 100). რაც შეეხება სვანურ ფორმას, **ლერტჷმ** პრეფიქსის გამოყოფა და მისი ზანურ **ო**-სთან შესატყვისობა უდავო არაა.

ჰანურ **ონტულე**-ს აგებულება საკმაოდ გამჭვირვალეა. ესაა **ო**—ე ცირკუმფიქსით ნაწარმოები ფორმა. **ო**—ე-ს ფუნქცია არის ადგილის სახელების გადმოცემა, თუ ამოსავალი ფუძე სახელურია: **ო-ფუტე-ე** „ადგილი სახლის არგვლივ“, **ო-ჭუმალ-ე**||**ო-ნჭუმალ-ე** „სამარბილე“ ([7], გვ. 75). ამგვარად **ო-ნტულ-ე** ფორმაში **ო-ე** უნდა მიუთითებდეს **ნტულ**-ის მდებარეობის ადგილზე, მის სამყოფელზე. თვით **ნტულ** რალაა? ჩვენი აზრით, ის უნდა აღნიშნავდეს „ნაყოფს“, „ხილს“ და ნასესხები ჩანს სომხურიდან, სადაც ფიქსირებულია **ყოთო** (**პტულ**) სახით. ჰანურში ბაგისმიერი ყრუ ხშულის მაგიერ **ნ**-ს არსებობა კომპინატორულად აიხსნება: სავარაუდებელია, რომ ჰანურისათვის უჩვეულო **პტ** კომპლექსი რეგრესული ასიმილაციით გარდაიქმნა სავსებით ნორმალურ **ნტ**-დ. ამასთანავე შესაძლოა **პტ**—**ნტ** გაშუალებული იყო **ბტ** საფეხურით. ამ მხრივ, საინტერესოა ძველ ქართულში ამავე მნიშვნელობის სიტყვის დადასტურება სწორედ **ბტ** ფონემური წყვეთით. ილ. აბულაძის მიერ გამოცემულ ანდრიანესა და ანატოლეს მარტილობაში იკითხება: შენდა შეკრებად არს **ბტული** ესე ძლევისად ([8], გვ. 210,20). გამომცემელს მოაქვს პარალელური სომხური ტექსტი, რომელშიაც ჩვენთვის საინტერესო **ბტულის** ფარდად სომხური გვიჩვენებს **ყოთო** ფორმას. დამთხვევა გვაქვს როგორც გამოხატულებს, ისე შინაარსის მხრივ. ერთადერთი განსხვავება ქართულსა და სომხურს შორის არის ქართულში თავკიდური **ბ**-ს არსებობა ნაცვლად **პ**-სი, რაც **ბტ** კომპლექსის დასიმილაციურ ცვლას მიეწერება. ქართული **პტული** სომხურიდან ნასესხებად მიაჩნია პ. ფოგტს ([1], გვ. 33), რომლისათვისაც, როგორც ჩანს, დაწერილობა **ბტული** არის წმინდა ორთოგრაფიული მოვლენა, რომელიც წარმოთქმას არ

¹ ჩამოთვლილ ფორმათა ანალიზი იხ. ([5], გვ. 187—195).

შეესაბამება. ჩვენი აზრით, ბტ შეიძლება იყოს მეტყველების ნორმატული ცვლილება. შემთხვევითი არ უნდა იყოს მუდგრი + გლოტალიზებული მიმდევრობის საკმაო სისშირე ანუ ქართულ ძეგლებში (განსაკუთრებით გამოსაყოფია, ამ მხრივ, ძვ. წ. ძეგლები).

ამრიგად, სომხურ *պսակ* ფორმას ქანურში უნდა განეცადა ასეთი ევოლუცია: ბტულ → ბტულ → ნტულ. *ნტულ („ნაყოფი“) სახელისაგან ო—ე (<*ო—ა) ცირკუმფიქსით არის ნაწარმოები ო-ნტულ-ე „ბალი“, „მოსტანი“ (ეტიმოლოგიურად — „სანაყოფი“, „სახილე“).

თუ გავიზიარებთ ქანურ ონტულ-ს აქ წარმოდგენილ ეტიმოლოგიას, უნდა გამოვირიცხოთ მისი კავშირი მეგრ. ორტივინი||ორტილი და სვან. ლერტჷმ ფორმებთან, რადგან სვანურისათვის ამოსავალი რტჷმ და მეგრულისათვის ამოსავალი რტივინ/რტილ ფუძეების დაკავშირება ქანურ *ნტულ-თან გარკვეულ დაბრკოლებებს აწყდება ფონემათა რეგულარული ფარდობის თვალსაზრისით (ქან. ნ:მეგრ., სვან. რ²; ქან. უ:მეგრ. ვი, სვან. ვ; ქან. ლ:მეგრ. ნ/ლ, სვან. მ). არაა მთლად ნათელი არც ქართული მტილ-ისა და ქანური ნტულ-ის მიმართების საკითხი (შესაძლოა: ბტული → *მტული → მტილი?). ყოველ შემთხვევაში, ცხადია, რომ ქართ. მტილი (= *ბტული) ქან. *ნტულ-ის შესატყვისად ვერ ჩაითვლება, რადგან ქართ. ულ/ილ:ქან. ულ ფარდობა კანონზომიერი არაა. როგორც ძველ ქართულ ბტული/ბტული, ისე ქან. *ნტულ-ი (= *ბტული) სომხურიდანაა ნასესხები. სავარაუდებელია, რომ ეს სესხება ზეპირი გზითაა მომხდარი და საკმაოდ ადრე. ამას მოწმობს ის, რომ სომხურ შესაბამის სიტყვაში ძველი უკანა-ენისმიერი ლ (ჟ) ჯერ კიდევ არ იყო გადასული ლ-ში, რადგან ქართულ და ქანურ ნასესხებ ფორმებში ლ გვაქვს და არა ლ (ქართული ბტული და არა *ბტული, ქან. ონტული და არა *ონტული). სომხური ჟ-ს ველარიზაციას ჰ. აპარიანი ვარაუდობს XI საუკუნეში [9]. ამაზე გვიან სხენებული სომხური სიტყვის სესხება ქართულსა და ქანურში არაა მოსალოდნელი.

4. სვან. ლ ი შ გ ჯ ე მ „თხოვნა“, „მოთხოვნა“. სვანური ზმნა ლიშგუემ ზოგ შემთხვევაში გამოავლენს სრულზმონიან პირიელ ფორმებს ხუიშგუემ „ეთხოვლობ“, იშგუემ „თხოვლობ“, „ითხოვ“, ხეშგუემ „სთხოვ“, ზოგჯერ კი ნარედუქციალ ფორმებს, რაც გამოწვეულია -ინ სუფიქსის დართვით: ხაშგუემინ „სთხოვა“, ხაშგუემინე „ითხოვ“ და სხვა. ვ. თოფურიას აზრით, -ინ ელემენტის არაძირეულობას ამტკიცებს შგომ „თხოვნა“ სიტყვის არსებობა ([10], გვ. 253). მისივე აზრით, იშგუემ — *იშგომე (ე. ი. ძირეული ო-ს უმლაუტით [10], გვ. 253). ვფიქრობთ, ძირეული მორფემის თავდაპირველი საზე შგუემ უნდა იყოს, ამგვარსავე გადასვლას (ჟე — ო) ადგილი უნდა ჰქონოდა სხვა სვანურ ზმნურ ძირშიც: შუემ — შომ (ლიშგუემ „სვენება“ [5], გვ. 286). შგუემ და შგომ ძირებს შორის მიმართება ისეთივეა, როგორც შუემ/შომ- („სვენება“) ვარიანტების მიმართება: ისტორიულად უწინარესია ამ წყვილთა პირველი წევრები, როგორც ამას სხვა ქართველურ ენებთან შედარება გვიჩვენებს.

საინტერესოა, რომ შგუემ- ძირიდან ნაწარმოებ ზმნურ ფორმებს ერთი მხრივ „თხოვნის“, ხოლო მეორე მხრივ „მოთხოვნის“ უფრო კატეგორიული მნიშვნელობა უდასტურდება სვანური პოეზიის არქაულ ენაშიც: კვეცენ ხაშ-

² ამ დაბრკოლების არსებობა აღნიშნული აქვთ თ. გამყრელიძესა და გ. მაჭავარიანს ([5], გვ. 129).

გუმინ იურსალმის „ხორბალი სთხოვა იერუსალიმის“ (სვ. პ. 10,78). ლტელაქ დაკვლს მატყსი ზეშაქუმ „ცხვარი თხას მატყლსა სთხოვს“ (სვ. პ. 250,12).

შდრ. მუშა ძულტას ბერალ ხეზგეხ,
ლტინლ-ზედშე ეჩხან ი შ გ ტ მ ი ნ.

„შე ზღვაზე ბერები სახლობენ,
ღვინო-ზედაშე იქიდან მოითხოვა“. (სვ.
10, 85).

„მოთხოვნის“ მნიშვნელობა სემანტიკურად სავსებით შესაძლებელია უკავშირდებოდეს „დაჩემებას“, „მისაკუთრებას“, „თავისთვის მოთხოვნას“. ამ თვალსაზრისით გასათვალისწინებელია ის ფაქტი, რომ „მისაკუთრება“ სვანურში ზოგჯერ აღწერილად გადმოიცემა მიშგოულ ლისუი სინტაგმით, რაც ნიშნავს სიტყვისიტყვით „ჩემად ქმნა“-ს. საფიქრებელია, ეს მნიშვნელობა, რომლის გადმოსაცემა სვანური მიშგუ „ჩემი“ კუთვნილებით ნაცვალსახელს იყენებს, ჰქონდა ლიშგაქუმ/ლიშგაქუმინე ზმნასაც. ეს შესაძლებლობას მოგვცემდა დაგვეკავშირებინა იგი ქართულ ჩემება/მიჩემება/დაჩემება ფორმებთან, რომლებიც ნაწარმოებია კუთვნილებითი ნაცვალსახელის ჩემი ფუძისაგან. სვანური და ქართული ზმნური ფორმების ძირეული მორფემები შგაქემ- და ჩემ- წარმოგვიდგება როგორც ერთმანეთის კანონზომიერი შესატყვისები გამოხატულების პლანში (ქართ. ჩ:სვ. შგ, ქართ. ე:სვან. ე, ქართ. მ:სვან. მ).

თ. გამყრელიძის მიერ ქართველურ ენათა ნაცვალსახელურ ფორმებში აღდგენილია უე კომპლექსი, რომელიც „გარკვეულ ფუნქციას ასრულებდა და იწვევდა პირისა და კუთვნილებით ნაცვალსახელთა გაერთმნიშვნელობას. ნაცვალსახელურ ფუძეთა ეს საერთო {-უე-} ნორფემა მათ ერთ კატეგორიად აერთიანებდა და უპირისპირებდა მესამე პირის ფორმებს, რომლებიც წარმოშობით ჩვენებით ნაცვალსახელებს წარმოადგენენ“ ([11], გვ. 43). ამგვარი დაშვების საფუძველზე ავტორი შესაძლებლად მიიჩნევს საერთო-ქართველური *ჩუემ ფორმის რეკონსტრუქციას პირველი პირის კუთვნილებითი ნაცვალსახელისათვის ([11], გვ. 42). ქართულში ამ ფორმამ მოგვცა ისტორიულად დამოწმებული ჩემი, ხოლო სვანურში კი — მი-შგაქ-ი ([11], გვ. 42). ზმნურმა ლიშგაქემ ფორმამ შემოგვინახა პირველი პირის კუთვნილებითი ნაცვალსახელის უძველესი ფორმა. ამრიგად, სვანური შგაქემ- ზმნური ძირი ისტორიულად ნაცვალსახელურია და ამოსავალი *ჩუემ- ოდენობის კანონზომიერი რეფლექსი. თუ თვით ნაცვალსახელებმა სვანურში აგებულების თვალსაზრისით მნიშვნელოვანი ცვლილებები განიცადეს (პრეფიქსული მი-, გუ- ელემენტების დართვა, აუსლაუტში -ემ-ის დაკარგვა), ლიშგაქემ ზმნამ, ჩვენი აზრით, დაიცვა ქართული ჩემ- ძირის უძველესი სვანური შესატყვისი.

დამოწმებული ლიტერატურა

1. პ. ფოგტი, ქართული ენის ფონემატური სტრუქტურა, თბილისი, 1961.
2. არნ. ჩიქობავა, ჰანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, ტფილისი, 1938.
3. Г. А. Климов, Этимологический словарь картвельских языков, Москва, 1964.
4. შოთა რუსთველი, ვეფხისტყაოსანი, ტექსტი ძირითადი ვარიანტებით, კომენტარებითა და ლექსიკონითურთ ორ ტომად, ა. შანიძისა და ა. ბარამიძის რედაქციით, I, ტექსტი და ვარიანტები, თბილისი, 1965.
5. თ. გამყრელიძე, გ. მაქავარიანი, სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში, თბილისი, 1965.
6. ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიური ისტორია, II, ტფილისი, 1934.
7. Н. М а р р, Грамматика чанскаго (лазскаго) языка с хрестоматиею и словарем, С.-Пб., 1910.

8. ილ. აბულაძე, ქართულ-სომხური ფილოლოგიური შტუდიები: „მრავალთავის“ ზოგი წყარო, VI: ძველი ქართული მწერლობის ოთხი ძეგლი, თბილისი, 1965.
9. Р. Ачарян, Когда звук л превратился в звук ъ — Изв. АН Арм. ССР (обществ. науки), 1948, № 5.
10. ვ. თოფურია, შრომები, I, თბილისი, 1967.
11. თ. გამყრელიძე, სიბილანტთა შესატყვისობანი და ქართველურ ენათა უძველესი სტრუქტურის ზოგი საკითხი, თბილისი, 1959.

Б. К. ГИГИНЕИШВИЛИ

ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЕ НАБЛЮДЕНИЯ В КАРТВЕЛЬСКИХ ЯЗЫКАХ

Резюме

В работе дана попытка этимологизации следующих слов из разных картвельских языков: груз. *mchwedi* «поздний»; мегр. *ḡinḡini* «скалить (зубы)»; чан. *ontule* «сад», «огород» и сван. *liḡwem* «просить», «требовать». Во всех случаях предполагается та или иная исходная форма, которая закономерно дифференцирована в картвельских языках, или же (в случае заимствования) адаптирована согласно фонологической структуре заимствующего языка.

Груз. *mchwedi* связывается с мегрельским *sxad-in-i* «опаздывать»; мегр. *ḡinḡ* является результатом развития исходного **ḡinḡ* (нулевая ступень аблаута основы *ḡneḡ-*); чан. *ontule* образовано циркумфиксом *o—e* от заимствованного из армянского слова *ḡuḡ*; сван. *li-ḡwem* этимологизируется как производное от **ḡwem* «я», который в сванском не сохранился в качестве местоимения.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ზოგადი ენათმეცნიერების კათედრა

წარმოდგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა თ. გამყრელიძემ

დაგანა მელიქოვილი

 მოქმედებითი გვარის ზმნის უღლების სისტემა
 თანამედროვე ქართულში

1. ქართული ზმნის უღლების სისტემა ისტორიული თვალსაზრისით. ცნობილია, რომ ზმნა ქართული ენის გრამატიკის ყველაზე რთული უბანია. ქართული ენის შესწავლისას ზმნური ფორმების წარმოება არაქართველთათვის ერთ მთავარსა და ძირითად სიძნელეს წარმოადგენს.

ეს სირთულე 'მდგომარეობს ქართული ზმნის არა მხოლოდ პირისა და რიცხვის გამოხატვის სისტემის თავისებურებაში, რასაც მოსდევს მთელი რიგი თავისებურებებისა სინტაქსშიც, არამედ სირთულე თავს იჩენს ისეთი ზმნური კატეგორიების წარმოებაშიც, როგორცაა გვარი, ქცევა, კონტაქტი და სხვ.

ამჯერად ჩვენ გვიანტიერესებს ქართული ზმნის უღვლილების სისტემა, კერძოდ კი შემოვიფარგლებით მხოლოდ მოქმედებითი გვარის ზმნებით. (თუმცა ტაბულაში წარმოვადგენთ მოქმედებითი გვარის ზმნათა შესაბამისი ენების ფორმების უღლების ცხრილსაც).

ქართული ზმნის უღვლილების სისტემა ენის განვითარების თანამედროვე ეტაპზე ერთი შეხედვით თითქოს ისტორიულად გამომუშავებულ გარკვეულ ყალიბში ზის და რამდენადმე სტაბილურია (ამას ხელს უწყობს სალიტერატურო ენის მტკიცედ გამომუშავებული და მოქმედი ნორმები). მაგრამ, ცნობილია, რომ ენა ისტორიული კატეგორიაა და განუწყვეტლად ვითარდება, განიცდის ცვალებადობას. ეს ცვალებადობა, მართალია, ყველაზე მეტად ეხება ენის ლექსიკურ შემადგენლობას და ყველაზე ნაკლებ კი მის გრამატიკულ წყობას, სისტემას, მაგრამ დღეს ჩვენ ქართული ზმნის უღვლილების სისტემაში ენის განვითარების შინაგანი კანონის სწორედ ამ იშვიათი ტენდენციის გამოვლენის მოწმენი ვართ.

თუ გადავხედავთ ქართული ზმნის უღვლილების სისტემას, ყურადღებას იპყრობს ის გარემოება, რომ ზმნის ძირითად ფორმათა — აწმყო-წყვეტილის თემათა წარმოება ორ სისტემას, ორ ფორმულას ექვემდებარება: 1. აფიქსურ სისტემას (კერძოდ სუფიქსურს): აწმყოს და მასზე დაყრდნობილი ფორმების თემას აწარმოებენ თემატური სუფიქსები: -ი, -ავ, -ამ, -ებ, -ობ და 2. ფუძის ხმოვნის ფუნქციონალურ მონაცვლეობას — აბლაუტს (აწმყოს ფუძეში ე, აორისტისაში — ი, ან აწმყოს ფუძეში ღ, აორისტისაში კი ა ან ე). აქედან პირველი სისტემა გაბატონებულია და ზმნათა აბსოლუტურ უმრავლესობას მოიცავს. მეორე კი, როგორც ჩანს, ისტორიულად გავრცელებული, დღეს იშვიათია და ზოგჯერ აფიქსურ წარმოებასთან თანაარსებობს (შლ-ი—შალ; კლ-ავ—კალ; ძრ-ობ—ძერ), რაც მეორეული მოვლენა უნდა იყოს.

თანამედროვე ქართულში ამკარად იგრძნობა ტენდენცია ზმნის უღვლილების სისტემაში ოდესღაც ფართოდ გავრცელებული აბლაუტური ხმოვანთ-მონაცვლეობის ნაშთების ველაშენებისა და თემათა განსხვავების ერთიან, აფიქსურ სისტემაზე გადასვლისა.

აბლაუტის ფუნქციონირების თანდათანობითი მოშლისა და აფიქსაციის

ფუნქციონირების გაძლიერების პროცესი, როგორც ჩანს, ჩასახულა ქართული ენის განვითარების უძველეს საფეხურებზე და დღემდე გრძელდება. ამ პროცესმა ფართოდ მოიცვა ზმნის უღვლილების სისტემა, რომელშიც რეგულარული თუ გამონაკლისების სახით ჯერ კიდევ ვხვდებით ძველი სისტემის ნაშთებს.

ეს პროცესი კარგად ჩანს ძველ ქართულშიც, სადაც შემორჩენილია ისეთი შემთხვევები, როდესაც ერთმანეთს აბლაუტის წესით უპირისპირდება გარდაუვალი (პასივის) აორისტი (CVC—C: ღერ-კ; კერ-ბ) და გარდამავალი (აქტივის) აწმყო (CC—VC: ღრ-ღკ, კრ-იბ)¹.

მაგრამ ძველი ქართულის სინქრონიულად მოქმედ სისტემაში, ჩვეულებრივ, ამგვარი კორელაციის მხოლოდ ერთი წევრიღაა ხოლმე შემორჩენილი. ასე მაგ.: გვაქვს „უნიშნო ვნებითი“, მაგრამ არ მოგვეპოვება იმავე ფუძის დრეკადი გარდამავალი ზმნა: გვაქვს ვ-ტფები — გან-ვ-ტფ, მაგრამ არ დასტურდება ვ-ტფ—ვ-ტიფ²... რითი შეიცვალა აქტივ-პასივის ფუძეთა აბლაუტის წესით დაპირისპირება? უფრო ახალი, აფიქსური წარმოებების წესით. კერძოდ თეორიულად მოსალოდნელი გარდამავალი ფუძედრეკადი ფორმები აფიქსურმა, კაუზატიურმა წარმოებამ შეცვალა (ვ-ა-ტფ-ობ).

თავის მხრივ, ტფ ტიპიც ძველსავე ქართულში უძველესი სისტემის გამონაშთია და მთელ რიგ შემთხვევებში ფუძედრეკად გარდამავალ ზმნას (აქტივის) არ გააჩნია თავისი შესაბამისი ტფ ტიპის („უნიშნო ვნებითის“) აორისტის ფორმები. ისინი შეცვლილია მეორეული წარმოებით: გარდამავალი ფუძედრეკადი ზმნის შესაბამისი კონვერსიული პრეფიქსიანი ვნებითით. მაგ., გვაქვს აქტ. ვ-ფენ—ვ-ფინ-ე, მაგრამ არ არის პასივი ვ-ფენ-ებ-ი—ვ-ფენ; ვ-ტფ-ებ-ი—ვ-ტიფ³. მათი ადგილი დაიკავა აქტივის სასუბიექტო ქცევის აორისტის ფორმისაგან ტრანსფორმირებულმა ვნებითმა: აქტივის სასუბიექტო ვერსია: ვ-ი-ფინ-ე; ვნებითი: ვ-ი-ფინ-ე, საიდანაც შემდეგ საერთო წესის მიხედვით (თემატური ნიშნის დართვით) იქნა წარმოებული დინამიკური ვნებითის აწმყოს ფორმები: ვ-ი-ფინ-ებ-ი. ეს პროცესი დღეს კიდევ უფრო შორს წავიდა. ძველი ქართული ენისათვის ნორმალური გან-ვ-ტფ, გან-ვ-კემ ტიპის ფორმები (სადაც აქტივ-პასივის ფორმათა დაპირისპირების აბლაუტური სისტემის ნაშთი, როგორც ვნახეთ, კენტად იყო დარჩენილი, რადგანაც საპირისპირო აქტივის კანონიერი ვ-ტფ—ვ-ტიფ-ე ფორმები შეცვალა კაუზატიურმა წარმოებამ: ვ-ატფ-ობ—ვ-ა-ტფ-ე), დღეს აორისტში სუფიქსურ წარმოებაზე გადავიდნენ: გან-ვ-ტფ—გან-ვ-ტფ-ი—გა-ვ-თბ-ი, ასევე: გა-ვ-შრ-ი, და-ვ-ღნ-ი, გა-ვზმ-ი და სხვ.

ამგვარად, აქაც აბლაუტის ოდინდელი სისტემა შეცვალა ახალმა, სუფიქსურმა სისტემამ და ძველი ქართულიდან დღემდე დაიკარგა კიდევ ერთი კვალი აბლაუტის სისტემის არსებობისა ქართულ ენაში. თუმცა ამ ტიპის ზმნებში ახალ, სუფიქსურ წარმოებასთან ერთად ზოგჯერ აბლაუტის ძველი წესიც არსებობს, როგორც ე. წ. უნიშნო ვნებითებში (და-ვ-თფერ-ი/ი), ისე პრეფიქსიანებში (და-ვ-ი-ჭერ-ი/ი).

ეს პროცესი შედეგია დიდი ხნის წინათ დაწყებული იმ პროცესისა, რომლის შედეგადაც გარდაუვალ ტფ ფორმაში დაიხრდილა ე-ს მორფოლოგიური

¹ იხ. თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, სონანტა სისტემა და აბლაუტი ქართულურ ენებში, თბილისი, 1965, გვ. 179—187.

² იქვე, გვ. 206.

³ იქვე.

ფუნქცია, დაიკარგა აბლაუტური ხმოვანთმონაცვლეობის წყვილიდან ერთ-ერთი საპირისპირო წევრი გარდამავალი ფორმის სახით. დაპირისპირების ძველი წესი შეიცვალა: ერთ-ერთი წევრი დაემორჩილა სხვა, ახალ სისტემას, რის შედეგადაც მის საპირისპირო ცალში გარკვეული დროის მანძილზე შემორჩენილი ძველი სისტემის ნაშთი ე თანდათან კარგავს ფუნქციას და ბოლოს თვითონაც იკარგება იმ -ი სუფიქსის გავლენით, რომელიც დაერთო პასივის უნიშნო აორისტს: **გან-ვ-ტეფ—გან-ვ-ტეფ-ი—გან-ვ-ტფ-ი.**

ამგვარად, აფიქსური წესი თანდათან ბატონდება დრო-კილოთა წარმოების სისტემაშიც. გარდა აორისტისა, თანამედროვე ქართულში ამ ტენდენციას იჩენენ აწმყოს ფორმებიც.

ფუძედრეკადი ზმნები, რომელთა აწმყო-აორისტის დაპირისპირება, როგორც ზემოთ აღენიშნეთ, აბლაუტურ ხმოვანთმონაცვლეობას ემყარებოდა, დღეს საერთო ტენდენციას ექვემდებარებიან. მათ აწმყოში დაერთვის თემატიური სუფიქსი -ავ (-ებ თემატიური სუფიქსის შემდეგ ყველაზე პროდუქტიული) და, ამგვარად, ისინი ემსგავსებიან „რეგულარულ“ ფორმებს, რომლებშიც აწმყოს ფუძეს თემატიური სუფიქსი აწარმოებს. ამასთან, -ავ თემატიური სუფიქსის დართვისას აბლაუტის ერთ-ერთი ძირითადი წესის თანახმად სრულსაფეხურიანი ფორმისაგან მიიღება არა ნულსაფეხურიანი ფორმა, არამედ რედუცირებულსაფეხურიანი, ანუ ი-საფეხურიანი: **ვ-დრ-ეკ—ვ-დრ-იკ-ავ, ვ-წყვ-ებ—ვ-წყვ-იტ-ავ** და სხვ.

სუფიქსური წარმოებისადმი მიდრეკილებას იჩენენ აგრეთვე ე. წ. ერთთემიანი ზმნებიც. მათგან უმეტესობა დღეს მხოლოდ -ავ სუფიქსით იხმარება და ორთემიანთა კლასშია ვადასული. მაგ., **ბერტყავს, რეკავს, თიბავს, კენკავს, პენტავს, ლეხავს, ლეწავს, წეწავს** და სხვ. პარალელურ ფორმებს გვიჩვენებენ: **კვეთს||კვეთავს, ხეთქს||ხეთქავს, ყეფს||ყეფავს** და სხვ.

მართალია, დღეს სალიტერატურო ენის ნორმების მიხედვით ამ პარალელურ ფორმათაგან ისტორიული, უსუფიქსო ფორმებია მიღებული სწორ ფორმად, მაგრამ ენის განვითარების ტენდენციები მეორე რიგის ფორმათა სასარგებლოდ ლაპარაკობს.

ამგვარად, თანამედროვე ქართული ენის ზმნის უღვლილების სისტემაში წარმოდგენილია როგორც აფიქსაცია, ისე აბლაუტი. პირველი გაბატონებულია და გავლენას ახდენს მეორეზე.

2. გარდამავალ ზმნათა უღვლების კლასები დრო-კილოთა ჯგუფებში თემის ცვლილების მიხედვით. ქვემოთ წარმოდგენილ ტაბულაში მოცემულია ქართული გარდამავალი ზმნის უღვლების სისტემის მთლიანი სურათი. აწმყო-წყვეტილის (აორისტის) დაპირისპირების მიხედვით გამოყოფილია 9 ძირითადი კლასი, რომელიც 24 ქვეკლასად იყოფა (გამონაკლისების ჩათვლით) იმისდა მიხედვით, თუ: 1. რა წესს ეყრდნობა აწმყო-წყვეტილის დაპირისპირება: აბლაუტს თუ აფიქსაციას; 2. წყვეტილის ნიშანი არის -ე სუფიქსი თუ -ი სუფიქსი; 3. რა ნიშანი აქვს წყვეტილში N₃ პირს -ებ თემისნიშნისა ზმნებში. -ა სუფიქსი თუ -ო სუფიქსი, და, მამსაღამე, განივითარებს თუ არა ზმნა აწმყოს თემატიურ სუფიქსს III სერიაში.

I კლასი. ერთთემიანი ზმნები. ამ კლასს განეკუთვნება ერთთემიანი ზმნები, რომლებსაც აწმყოსა და აორისტის თემა ერთნაირი აქვთ. მათი რაოდენობა სულ 44-ით განისაზღვრება. ეს ზმნები იჩენენ -ავ სუფიქსის დართვის ტენდენციას.

1. მათგან უმეტესობა დღეს მხოლოდ -ავ სუფიქსით იხმარება და ორთემიანთა კლასშია გადასული, ესენია: ბერტყავს, რეკავს, თიბავს, კენკავს, კეტავს, კეცავს, ლეხავს, ლეწავს, პენტავს, შეუავს, რეცხავს, ქეპავს, წაღეკავს, წეწავს, ჭედავს, ხეხავს, ხოცავს, კვებავს, წვეთავს.

2. პარალელურ ფორმებს გვიჩვენებენ: კვეთს—კვეთავს; კვეცს—კვეცავს; ტეხს—ტეხავს; ჩეხს—ჩეხავს; ჭეპს—ჭეპავს; ხეთქს—ხეთქავს; იხვევს—იხვეპავს; ჩეჩხს—ჩეჩხავს (მატყლს), იჩეჩხავს (მხრებს); იღელს—იღელავს (მკერდს), ყეფს—ყეფავს, ხვეწს—ხვეწავს, წერს—წერავს.

საერთო წესის მიხედვით ეს პროცესი, ცხადია, მომავალში მეორე რიგის ფორმების გაპარჩევებით დამთავრდება. თუმცა თანამედროვე სალიტერატურო ენის ნორმების მიხედვით პარალელური ფორმებიდან დასაშვებია მხოლოდ პირველი რიგის (კვეთს, ტეხს) ფორმები, მაგრამ აღსანიშნავია, რომ ამათგან განსაკუთრებით ყურს ჭრის და იღვევება მხოლოდ ერთადერთი — წერს ზმნის -ავ სუფიქსიანი ფორმა წერ-ავ-ს, რაც, როგორც ჩანს, გამოწვეულია ამ ზმნის ძირითადად ლიტერატურულ და მეცნიერულ ნაშრომებში ზშირი ფიგურირებით (სადაც ნორმების კონტროლი ძლიერია).

3. ამ კლასის ზმნათაგან მხოლოდ ორი დაირთავს -ი სუფიქსს: იკვებს-ი-ს, (ი)მღერ-ი-ს.

4. მცირერიცხოვანი ჯგუფი (ძირითადად უძვ. სუფიქსებზე ან-ზე და ოვ-ზე დაბოლოებული) კი საერთოდ არ დაირთავს თემატურ სუფიქსს და არც უჩანს ტენდენცია როდისმე ორთემიანთა კლასში გადასვლისა (ეს, როგორც ჩანს, მიუთითებს იმაზე, რომ -ან და -ოვ სუფიქსთა გაგება ჯერ კიდევ არ გამქრალა). ესენია: ბან, ფხან, (ი)ტან, (ი)ყვან, თხოვ, ქსოვ, ძოვ, წოვ, ჭამ, იქმ (იქამ), რაცხ, (ი)ხმარ.

ამ კლასის ზმნებს წყვეტილის ნიშნით აქვთ -ე, კავშირებითისა კი შესაბამისად -ო.

II კლასი. ფ უ ძ ე დ რ ე კ ა დ ი ზ მ ნ ე ბ ი. ფუძედრეკად ზმნათა რაოდენობა დაახლოებით 240-მდეა. ძირის ბოლოკიდურ პოზიციამი დასტურდება ყველა თანხმოვანი, გარდა გ, უ, ჯ, ყ, ჰ-სი.

ზმნათა ეს კლასი აწმყო-წყვეტილში აბლაუტური ხმოვანთმონაცვლეობით ხსიათდება. ისინი აწმყოს ფუძეში გვიჩვენებენ ე გახმოვანებას, წყვეტილისაში კი ი გახმოვანებას (წყვეტ-წყვიტებ). წყვეტილის მაწარმოებელია -ე სუფიქსი, II კავშირებითისა კი შესაბამისად -ო. III სერიაში, როგორც წესი, I თურმეობითი გყრდნობა აწმყოს ფუძეს ე გახმოვანებით (მოუწყვეტია), II თურმეობითი და III კავშირებითი კი სტატიკური ვნებითის (||დინამიკური ვნებითის) II სერიის ფუძეს (მოეწყვიტა, მოეწყვიტოს).

გამოიყოფა სამი ქვეჯგუფი: 1. -ევ სუფიქსზე დაბოლოებულნი, 2. -ენ სუფიქსზე დაბოლოებულნი, 3. ყველა დანარჩენ (გარდა გ, უ, ჯ, ყ, ჰ) თანხმოვანზე დაბოლოებულნი. ამ უკანასკნელისაგან -ებტ, -ეკ, -ედ, -ებ უძველესი ზმნურ სუფიქსებდაა მიჩნეული. სხვა ფორმებთან შეპირისპირების საფუძველზე (ნ. მარი, ა. შანიძე, ვ. თოფურია, ჰ. ფოგტი, გ. მაჭავარიანი) არ არის გამორიცხული, რომ სხვათა სუფიქსური წარმომავლობაც დადასტურდეს.

-ევ და -ენ სუფიქსებზე დაბოლოებულ ზმნათაგან უმეტესობას თავში მაკუსზირებელი ა- პრეფიქსი დაერთვის. ა—ევ; ა—ენ (ვ-ა-დგ-ენ; ვ-ა-ძვრ-ენ, ვ-ა-წვ-ენ, ვ-ა-კმ-ევ, ვ-ა-მტვრ-ევ, ვ-ა-რხ-ევ და სხვ.), რაც ამ სუფიქსთა კალუბრიურ წარმოშობაზე მიუთითებს.

აღსანიშნავია, რომ II სერიის ფორმებში -*ივ* კარგავს *ვ*-ს II კავშირებითის -*ი* სუფიქსის გავლენით, რაც ანალოგიით წყვეტილზეც ვრცელდება. (გამტვრევ—დავამტვრივო—დავამტვრიო—დავამტვრივე—დავამტვრიე).

III ქვეჯგუფის ფუძედრეკადი ზმნები საერთო წესის თანახმად აწმყოში -*ავ* თემატური სუფიქსის დართვის ტენდენციას იჩენენ და, ამგვარად, ემსგავსებიან „რეგულარულ“ ფორმებს, რომლებშიც აწმყოს ფუძეს თემატური სუფიქსი აწარმოებს. ამასთან, -*ავ* სუფიქსის დართვა იწვევს ფუძის *ე* ხმოვნის ი-ში გადასვლას: ვდრეკ—ვდრიკ-ავ, ვწყვეტ—ვწყვიტ-ავ, ვგლიჯ—ვგლიჯ-ავ (შესაბამისად I თურმეობითში იქნება დამიგლიჯავს).

სალიტერატურო ენის ნორმების მიხედვით სწორ ფორმად მიღებულია უსუფიქსო ფორმები.

III კლასი. -*ი* თ ე მ ი ს ნ ი შ ნ ი ა ნ ნ ი. აწმყოში თემატური -*ი* სუფიქსის მქონე ზმნათა უმეტესობის ფუძისეული ხმოვანი მკვიდრია, ნაწილი კი შეკუმშული ფუძითაა წარმოდგენილი. II სერიაში ამათ ფუძე სრული გახმოვანებით აქვთ წარმოდგენილი: ა ან ე ხმოვნით. ამ კლასის ზმნათა საერთო რაოდენობა 220-მდეა. გამოიყოფა 3 ქვეტიპი:

1. ძირითადი ბოლოვდება რ, ლ სონანტებზე, იშვიათად ვ(1), დ(4), ჯ(1) თანხმოვნებზე. აწმყოში ფუძე შეკუმშული აქვთ (მ გახმოვანებით), წყვეტილში კი ა გახმოვანება ახასიათებთ. წყვეტილის სუფიქსია -*ე*, კავშირებითისა -*ი* (ვთლი—ვთაღე—ვთალო; ვზრდი—ვზარღე—ვზარდო). აღსანიშნავია, რომ -*ე* და -*ი* სუფიქსები და S₃ -*ა* სუფიქსი ფუძისეულ ა ხმოვანს არ კუმშავს. ამათი რაოდენობა დაახლოებით 23-ია.

2. ბოლოვდება პოზიციაში აქვთ ნ ან რ, აწმყოში შეკუმშული ფუძე, წყვეტილის ფუძეში ე გახმოვანებით (მხოლოდ S₁ და S₂ პირებში). წყვეტილი ნიშნინა ან კიდევ ფუძეს დაერთვის უფუნქციო „ნართული“ -*ი* (გაჩენილო მრავლობითში თანხმოვანთ გასაყარად და ანალოგიით გავრცელებული მხოლოდითის ფორმებშიც). წყვეტილში S₃-ის ნიშანია -*ა* სუფიქსი, რომელიც განსხვავებით წინა ქვეჯგუფებისაგან, ფუძისეულ ე ხმოვანს ამოაგდებს. II კავშირებითში შესაბამისად -*ა* სუფიქსი (რომელიც ფუძისეულ ე ხმოვანს ამოაგდებს) აქვთ: ვცრი—(გა)ვცერ—(გა)ვცრა; ვფშვნი—(და)ვფშვენ—(და)ვფშვნა. მათი რიცხვი დაახლოებით 25-ია.

3. როგორც ვთქვით, ამ კლასის ზმნათა უმეტესობას აწმყოში ხმოვანი სტაბილური აქვთ. ამათ თემატური ნიშნის წინ აქვთ ნ, რომელსაც აკაკი შანიძე ინფიქსად თვლის⁴. (ვთონი, ვგზავნი, ვთხუპნი...) მათი რაოდენობა 135-ს აღწევს. სულ რამდენიმეა დაბოლოებული ლ, რ, ხ-ზე (ვწველი—ვწველე, ვამადლი—ვამადლე, ვმარგლი—ვმარგლე, ვასწავლი—ვასწავლე, ვწყველი—ვწყველე; ავაცინცილი—ავაცინცილე; ვმწყისი—დავმწყხე (ავიანია), ვაკაწრი—ვაკაწრე (ავიანია), მაგრამ მათგან ზოგი წარმოშობით ავიანია, ზოგი — ებიანი.

ორი ზმნა: ვიშოვნი—ვიშოვი და ვიპოვნი—ვიპოვი მყოფადის ფუნქციით იხმარება. აწმყო მათ საბოიექტო მიმღეობის ფორმისაგან აქვთ ნაწარმოები -*ი*ბ თემის ნიშნით: ვშოულბ, ვპოულბ. მათი მსგავსია ვითხოვ—ვთხოულბ. როგორც ვხედავთ, სამივე -*ი*ვ სუფიქსიანია. პირველ ორს -*ი* სუფიქსი გვიან დაერთო, უკანასკნელს კი იგი არა აქვს განვითარებული. აღსანიშნავია, რომ

⁴ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბილისი, 1973, § 454, გვ. 394.

ამ ზმნების სასუბიექტო ქცევის ფორმა გაგებულ იქნა მომავალი დროისად ისევე, როგორც ეს მოხდა ე. წ. მედიოაქტივებში (ვტირი—ვ-ი-ტირ-ებ).

ამათვე ჰგავს ვ-ი-ყიდ-ი ზმნაც, რომელიც აგრეთვე მომავალი დროის ფუნქციით იხმარება და რომელიც ვ-ყიდი ზმნის საპირისპირო მნიშვნელობისაა. ამასაც აწმყოს ფორმა ისევე ეწარმოება, როგორც ზემოთ დასახელებულ ზმნებს (აწმყო: ვ-ყიდ-ულ-ო; წყვეტილი: ვ-ი-ყიდ-ე).

გამონაკლისს წარმოადგენს აგრეთვე ვმკი—(მო)ვმკე, რომელსაც II კავშირებითში მოსალოდნელი -ო სუფიქსის ნაცვლად აქვს -ა სუფიქსი (მოვმკ-ა—მომკ-ა—მომკ-ა-ს). თუმცა იშვიათად შეგვხვდება -ო სუფიქსიანი კავშირებითიც (მოვმკ-ო).

IV კლასი. -ავ თ ე მ ი ს ნ ი შ ნ ი ა ნ ე ბ ი. -ავ თემისნიშანი პროდუქტიულობის თვალსაზრისით მეორე ადგილზეა -ებ თემისნიშნის შემდეგ. ამ სუფიქსს დაირთავს 960-მდე ზმნა. როგორც ზემოთ ვნახეთ, თანამედროვე ქართულში -ავ სუფიქსის დართვის ტენდენციას იჩენენ აწმყოს ათემატური და ფუძედრეკადი ზმნებიც, რაც -ავ სუფიქსის სიცოცხლისუნარიანობაზე მიუთითებს.

ამ კლასის ზმნები წყვეტილის წარმოების მიხედვით 2 ძირითად ტიპად შეიძლება დავეყოთ.

1. „ნორმალური“ წარმოების ზმნები, რომელთაც ზმნური ფუძე არ ეცვლება, წყვეტილის ნიშანი არის -ე, შესაბამისად II კავშირებითის ნიშანი არის -ო სუფიქსი, წყვეტილში S₃-ში —ა (ვხატე—ხატა—ვხატო). ამათგან გამონაკლისია ორი ზმნა: ვწვავ (ვწუავ) და ვფქვავ, რომლებსაც წყვეტილის ნიშნად დღეს აქვთ -ი სუფიქსი: და-ვ-წვ-ი, და-ვ-ფქვ-ი.

2. რ, ღ, ნ სონანტებზე დაბოლოებულ -ავ თემატურ სუფიქსიან ზმნათა უმეტესობას აწმყოში ფუძე შეკუმშული აქვს: ამოვარდნილია (ძირისეული) -ა, რასაც წყვეტილის S₁ და S₂ ფორმები ადასტურებენ (S₃-ში კი პირას ნიშანი -ა კვლავ კუმშავს ფუძეს), ვკრავ—შევკარ-/ი/—შეკრა. აღსანიშნავია, რომ ამ ზმნებს წყვეტილი ათემატური აქვთ, მ ნიშნიანი. პარალელურად „უფუნქციო“ -ი-ც დაერთვის, თანხმოვანთგასაყარად გაჩენილი მრავლობითის ფორმაში (მოვკალთ—მოვკალ-ი-თ, შევკართ—შევკარ-ი-თ). II კავშირებითში, როგორც მოსალოდნელია, მათ აქვთ სუფიქსი -ა, რომელიც აგრეთვე კუმშავს ძირს: მოვკალ-ა, შევკარ-ა, მოვზნ-ა.

ცალკე უნდა გამოვეყოთ 2 ზმნა, რომელიც არ ბოლოვდება სონანტებზე, მაგრამ მაინც შეკუმშული ფუძითაა წარმოდგენილი აწმყოში: ვ-თხზავ, ვ-ზხავ. ძველ ქართულში მათ წყვეტილში სრული გახმოვანება ჰქონდათ (და შესაბამისად ნულოვანი აორისტი): შევთხზავ, დავზავ. თანამედროვე ქართულში კი მათ -ე ნიშანი დაირთეს და შესაბამისად ხმოვანი დაკარგეს: შევთხზ-ე, დავზხ-ე.

აქვე აღსანიშნავია ვიც(ვ)-ავ ზმნაც, რომელიც წყვეტილში ე გახმოვანებას გვიჩვენებდა: და-ვ-ი-ცევ; დღეს კი ძირითადად იხმარება და-ვ-ი-ც-ავ-ე ფორმით. „ნართული“ უფუნქციო ი-ს მუღმივი თანხლებით, რადგანაც უინო ფორმა და-ვ-ი-ც-ავ ემოხვევა მყოფადს.

გამონაკლისის სახით უნდა აღვნიშნოთ კიდევ რამდენიმე ზმნა, რომელიც წყვეტილის S₃ პირში -ა სუფიქსის პარალელურად -ო სუფიქსსაც დაირთავს: მორწყ-ა||მორწყ-ო; დარგ-ა||დარგ-ო; და(ა)რთ-(ა) და(ა)რთ-ო. ამათგან ორი უკანასკნელი უფრო ხშირად სწორედ -ო ნიშნით იხმარება. ფუძეკუმშვადთ-

გან ჩა-ვ-ფალ ზმნაც -ა-ს პარალელურად -ო სუფიქსს გვიჩვენებს S_3 პირში: ჩაფლ-ა||ჩაფლ-ო.

დღეს ამ ზმნათა შორისაა ვნოქ-ავ და ვსუნოქ-ავ (←სულთოქუმა) ზმნები, რომელნიც წინათ -ამ თემისნიშნითა რიგს ეკუთვნოდნენ.

V კლასი. -ებ თ ე მ ი ს ნ ი შ ნ ი ა ნ ე ბ ი. -ებ თემატურსუფიქსიანი ზმნები მეტად მრავალრიცხოვანია. მათი რიცხვი 2060-ს აღწევს. ეს იმითაა გამოწვეული, რომ -ებ სუფიქსი (-ა პრეფიქსთან ერთად) გარდამავალ ზმნებს აწარმოებს სახელთაგან. უმეტესობა გარდამავალ -ებთან ზმნათაგან სწორედ ნასახელარი ზმნებია. საჭიროების შემთხვევაში ნებისმიერი სახელისაგან შეგვიძლია ვაწარმოთ გარდამავალი ზმნა ა-—-ებ კონფიქსის საშუალებით. საინტერესოა, რომ ა-—-ებ კონფიქსით ნაწარმოებ ზმნებს (პირველადსაც და ნასახელარსაც) სისტემატურად შეესაბამება სუფიქსიანი, დონიანი (ძველ ქართულში პარალელურად — ნარიანი) ვნებითები (ვ-ა-სუქებ—ვ-სუქ-დ-ებ-ი; ვ-ა-ზარ-ებ—ვ-ზარ-დ-ებ-ი, ვ-ა-ცილ-ებ—ვ-ცილ-დ-ებ-ი). ხოლო ოდენ -ებ სუფიქსიანებს კი პრეფიქსიანი ვნებითები: ვბადებ—ვიბადები, ვდებ—ვიდები, ვკიდებ—ვიკიდებ. როგორც ცნობილია, -დ(||-ს) სუფიქსიც ძირითადად ნასახელარი ზმნების მწარმოებელია. აქედან, ცხადია, დონიანი ვნებითები არ არის მიღებული მოქმედებითი გვარის ზმნათაგან კონვერსიის შედეგად. ეს სუფიქსი ე. წ. „უნიშნო“ ვნებითების (წარმოშობით უგვარო დინამიკური ზმნების) ყალიბის მიხედვით დამოუკიდებლად აწარმოებს ნასახელარ ზმნებს. ამ თვალსაზრისით ისინი პირველადი ზმნებია, განსხვავებით პრეფიქსიანი (ინიანი და ენიანი) ვნებითებისაგან, რომლებიც, როგორც წესი, მოქმედებითი გვარის ზმნებისაგან (მათი სასუბიექტო და საობიექტო ვერსიისაგან) კონვერსიის გზით მიღებული მეორეული ფორმებია.

ამ კლასის ზმნებს ძირითადად ერთგვარი, „რეგულარული“ წარმოება აქვთ, მაგრამ მაინც გამოიყოფა 2 ჯგუფი წყვეტილში S_3 პირის ნიშნისა და III სერიის თემის სხვაობის მიხედვით.

1. I ქვეტილში შედის აბსოლუტური უმეტესობა ებიანი ზმნებისა, რომელიც მიჰყვება ერთ წესს: წყვეტილის ნიშანი არის -ე, II კავშირებითისა კი შესაბამისად -ო. S_3 -ის ნიშანი წყვეტილში არის -ა. ეს ზმნები, როგორც წესი, -ებ თემის ნიშანს განივითარებენ⁵ თურმეობითში: ვაკეთებ—ვავაკეთე-ვამიკეთებია. სხვა კლასის ზმნათაგან განსხვავებით ეს ნიშანი მათ ანალოგიით უჩნდებათ აგრეთვე II თურმეობითსა და III კავშირებითშიც, მიუხედავად იმისა, რომ მათი თემა ეყრდნობა ენიანი ვნებითის II სერიის თემას.

II თურმეობითი/III კავშირებითი; S_3O_1	II თურმეობითი/III კავშირებითი S_1O_3
ძველი: ა-ვ-ე-შენ-ე/-ო	ა-მ-ე-შენ-ა/-ო-ს
გარდამავალი: ა-ვ-ე-შენ-ებ-ი-ე/-ო	ა-მ-ე-შენ-ებ-ი-ა/-ო-ს
ახალი: ა-ვ-ე-შენ-ებ-ი-ნ-ე/-ო	ა-მ-ე-შენ-ებ-ი-ნ-ა/-ო-ს

ახალში, როგორც ვხედავთ, ჩართულია -ნ⁶. უნარო ფორმები დღესაც იხმარება დასავლურ დიალექტებში.

⁵ ვამბობთ, „განივითარებენო, რადგანაც თემატური სუფიქსი არა აქვთ სტატიკური ვნებითების აწყოთ იმ ფორმებს, რომლებიც საფუძვლად დაედო გარდამავალ ზმნათა I თურმეობითის ფორმათა წარმოებას (მიკეთებს, (ე)უკეთებს).

⁶ ზოგიერთი ენათმეცნიერი II თურმეობითის ფორმებს კაუზატიური წარმოშობით ხსნის და, ამგვარად, გამოყოფს კაუზატივის -ინ მაწარმოებელს, რაც მართებული არ უნდა იყოს.

ამგვარად, განსხვავებით სხვა კლასის ზმნებისაგან, რომელთა I თურმეობითის ფუძე განსხვავდება II თურმეობითისა და III კავშირებითის ფუძისაგან აწმყოს თემატური ნიშნითაც, ამ ზმნებში აწმყოს თემატური ნიშანი I თურმეობითის ანალოგიით გავრცელებულია II თურმეობითსა და III კავშირებითშიც, რაც სისტემის გათანაბრებისადმი ტენდენციის გამოვლინების ერთ-ერთი მაგალითია.

ამავე ქვეჯგუფს განეკუთვნება კაუზატივის (შუალებითი კონტაქტის) ფორმებიც: **აშენებინებს, აკეთებინებს** და მათი მსგავსი. ამათვის III სერიაში ვიღებთ შემდეგ ფორმებს:

S_2O_1	—	S_1O_2
ავშენებინებოვარ	—	ამიშენებინებია
ავეშენებინებინე	—	ამეშენებინებინა
ავეშენებინებინო	—	ამეშენებინებინო

2. მეორე ქვეტიპს ქმნიან ისეთი ებიანი ზმნები, რომელთაც უმარცვლო ძირები აქვთ. განსხვავებით სხვა ებიან ზმნათაგან, წყვეტილის III პირში მათ აქვთ -ო ნიშანი (როგორც ფიქრობენ, მიღებული ვა კომპლექსისაგან: ვაქვე, აქვე, აქვე-ა—აქვა—აქო. აღმოსავლურ დიალექტებში დღესაც გვხვდება ევიანი ფორმები I და II პირში: ვაქვეი, წავიდევი. ისინი III სერიაში არ განავითარებენ -ებ თემის ნიშანს; მათი რიცხვი სულ 14-ით ამოიწურება: აგებს—აგ-ო—უგია; დებს—დად-ო—(და)უდ(ვ)ია. აგდებს—აგდ-ო—(და)უგდია; აქებს—აქ-ო—უქია; ანთებს—ანთ-ო—უნთია; ადებს—ად-ო—უდია; ახებს—(შე)ახ-ო—(შე)უხია; აცხებს—აცხ-ო—(მო)უცხია; აწებს—(ჩა)აწ-ო—(ჩა)უწია; ავენებს—ავენ-ო—უენია; ავსებს—(გა)ავს-ო—(გა)უვსია; ავლებს—(და)ავლ-ო—(და)უვლია; არგებს—(მო)არგ-ო—(მო)ურგია; იწყებს—(და)იწყ-ო—დაუწყია.

ამათ წყვეტილის მაწარმოებლად -ე ნიშანი აქვთ.

ცალკე უნდა გამოვყოთ რამდენიმე ზმნა: **ავნებს, ავზნებს, ახლებს, აკლებს** და **ასწრებს**. ესენი წყვეტილის S_1 და S_2 პირებში ფუძეში გვიჩვენებენ ე და ა გახმოვანებას, რის გამოც წყვეტილის ნიშნად აქვთ -Ø/-ი: მი-ვ-ა-გენ/ი, აღვა-გზენ/ი, ვახელ/ი, (და)ვ-ა-კელ/ი, (მო)ვ-ა-სწარ/ი. მაგრამ სასაუბრო მეტყველებაში სხვა ზმნათა ანალოგიით ამათაც „რეგულარული“ ფორმები უჩნდებათ წყვეტილის ნიშნით: მი-ვ-ა-გენ-ე, და-ვ-ა-კელ-ე, მო-ვ-ა-სწარ-ე. აღსანიშნავია, რომ ამ უკანასკნელთან S_3 პირში -ა ნიშანიც დასტურდება: მაგ.: „ამ საქმის გარიგებაში დაგვესწრა-ა სამთავნელი ყანჩელი იოსები“ (იხ. სამართლის ძეგლები, ტ. IV, გვ. 197, 170, 1703 წლის საბუთი).

აღსანიშნავია, რომ II კავშირებითში მოსალოდნელი ა-ს ნაცვლად (რომელიც Ø სუფიქსიან წყვეტილს შეესაბამება) გვაქვს -ე ნიშნიანი წყვეტილის შესაბამისი -ო:დავაკლ-ო, მოვასწარ-ო.

გამონაკლისია აგრეთვე ზმნა **ვუშვ-ებ**, რომელსაც წყვეტილში აქვს -ი ნიშანი **(გა)ვ-უშვ-ი**, S_3 **გა-უ-შვ-ა**. შესაბამისად, კავშირებითში -ა ექნება: **გა-ვ-უ-შვ-ა**.

VI კლასი. -ობ თ ე მ ი ს ნ ი შ ნ ი ა ნ ე ბ ი. ამ ზმნათაგან ზოგი ნაწარმოებია ე. წ. უნიშნო ვნებითაგან კაუზატიური **ა-ობ** კონფიქსის საშუალებით (იხ. ზემოთ) **(ვთბები—ვათბობ, ვხმები—ვახმობ, ვშრები—ვაშრობ** და სხვ.). უმეტესობას კი პრეფიქსიანი ვნებითი აქვს: **აწრობს—იწრობა; ამკობს—იმკობა; აყრდნობს—ეყრდნობა**.

1. ძირითად ქვეჯგუფს ქმნის ზმნები, რომელთაც წყვეტილის ნიშნად „რეგულარული“ - ე აქვთ, ხოლო S₃-ის ნიშნად, როგორც წესი, -ო.

I თურმეობითში განსხვავებით სხვა ზმნათაგან, მათზე ანალოგია არ მოქმედებს: ისინი არ განავითარებენ -ობ თემის ნიშანს: ვაპობ—(და)ვაპებ—(და)აპობ—(და)-უპობა; ვვამობ—დავამებ—დავამობ—დაუვამობა და სხვ. II კავშირებითის ნიშანი წყვეტილის -ე-ს შესაბამისად არის -ო.

2. მეორე ქვეჯგუფს სულ 6 ფუძეკუმშვადი ზმნა ქმნის. მათ ძირის ბოლოციდრად აქვთ ნ ან რ სონანტი. აწმყოში ფუძე შეკუმშული აქვთ, წყვეტილში — სრული გახმოვანება. სამს ა გახმოვანება, სამს — ე გახმოვანება. შესაბამისად წყვეტილის ნიშანი არის უკვე არა -ე, არამედ Ø/-ი. S₃-ის -ა/-ო და II კავშირებითის -ა/-ო სუფიქსები კუმშავს ფუძეს:

ა) ვუთხრობ — ვუთხარ/ი	უთხრა-ა — უთხრა-ა-ს ¹
ვიპყრობ — ვიპყარ/ი	იპყრა/ო — (და)იპყრა-აბ/ო-ს
ვიცნობ — ვიცან/ი	იცნა(ა)/ო — იცნა-ა-ს/ო-ს
ბ) ვაყრდნობ — ვაყრდენ/ი	აყრდნ-ო — აყრდნ-ო-ს
ვაშენობ — ვაშენ/ი	აშენ-ო — აშენ-ო-ს
ვიგრძნობ — ვიგრძენ/ი	იგრძნა(ა)/ო — იგრძნა-ო-ს

-ა||-ო სუფიქსიან პარალელურ ფორმათაგან დღეს -ო სუფიქსია გაბატონებული.

ცალკე გამოიყოფა ვ-შ-ობ (ვ-შვ-ობ) ზმნა, რომელსაც წინათ სრული, ე გახმოვანება ჰქონდა წყვეტილში (ვ-შევ), დღეს კი ერთვის -ი სუფიქსი, რომელიც ამოგადებს ე-ს: ვ-შვი-ი.

VII კლასი. -ამ თემის ნიშნიანები. ამ ზმნათა რიცხვი მეტად მცირეა, სულ 15-იოდ ზმნაა. ყველა მათგანს წყვეტილში აქვს -ი დაბოლოება, კავშირებითში კი შესაბამისად -ა სუფიქსი. ყველა მათგანი საკმაოდ თავისებურია ვნებითის ფორმათა წარმოების თვალსაზრისით, ზოგს სულ არა აქვს შესაბამისი ვნებითის ფორმა (მაგ., ვარტყამ; ვარქვამ, ვართვამ, ვარსევამ), ზოგს აბლაუტის წესით აქვს ვნებითის ფორმა ნაწარმოები (ვდვამ—დავდვამ—დავდვამ). ზოგს კი ი/ე პრეფიქსიანი ვნებითი აქვს, მაგრამ განსხვავებით პრეფიქსიანი ვნებითის წყვეტილის რეგულარული -ე ნიშნისა (ვიხატებ—დავიხატ-ე) ამათ წყვეტილში აქვთ ი სუფიქსი (ვაბამ-დავებ-ი, ვნთქამ—ჩავნთქ-ი, ვართხამ—გავერთხ-ი, ვლხვამ—წავლხვ-ი, ვახხამ—დაველხ-ი; ვსვამ ზმნის S₁ და S₂ ფორმები შევისვ-ი არ იხმარება, S₃ — შეისვა).

ერთ ზმნას სხვა ძირის ვნებითი აქვს ვსვამ—დავსვი—დავსვდ (ამისი შესაბამისი მოქმედებითი ნაწარმოებია კაუზატიური წესით: და-ვ-ა-ჯ(დ)-ინ-ე), ხოლო აღიქვამ ზმნა ვნებითის წყვეტილს აღწერილად აწარმოებს: აღქმულ ვაქენ(ი).

აღსანიშნავია წავუსვი ზმნა, რომელიც დიალექტებში აღიდგენს ე ხმოვანს წავუსევ(ი). ჩავნთქ-ი ფორმას კი აქვს პარალელური -ე სუფიქსიანი ფორმაც ჩავნთქ-ე.

I თურმეობითში, როგორც წესი, -ამ თემის ნიშანი განუვითარდებათ, მაგ-

7 ეს ფორმა დღეს იხმარება „თქმის“ მნიშვნელობით და ენაცვლება აწმყოს ვეუზნები ფორმას: (მო)ვეუთხრობ ზმნის აწმყოს ფორმას დღეს ლიტერატურულში აქვს „ვეუამობ“ ზმნის მნიშვნელობა. ასეთ შემთხვევაში მას წყვეტილის S₃-ში აქვს ნიშანი -ო და კავშირებითის სუფიქსადაც -ო: მო-ვეუთხარი — მოუთხარ-ო — მოუთხარ-ო-ს. აღსანიშნავია, რომ მითხრობა ფორმას გურულში აქვს მითქვამს, თქმა ზმნის მნიშვნელობა.

რამ, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, ძლიერი ტენდენცია იჩინს თავს -ამ-ის გარეშე ხმარებისა: ვაბამ—დამიბამს—დამიბია; ვარტყამ—დამირტყამს—დამირტყა. მით უფრო გრS₁ და გრS₂ პირებში: დაეუბამ-ვარ—დაუბ-ი-ვარ; დაუბ-ამ-ხარ—დაუბ-ი-ხარ.

VIII და IX კლასები. -ემ და -ოვ თ ე მ ი ს ნ ი შ ნ ი ა ნ ე ბ ი. ეს კლასები თითო ზმნითაა წარმოდგენილი.

1. -ემ—მი-ვ-ს-ც-ემ—მი-ვ-ე-ც/ე—მი-ს-ც-ა; წყვეტილი, როგორც ვხედავთ, ათმატური აქვს. ამავე დროს ეს მოქმედებითი გვარის ერთადერთი ზმნაა, რომელსაც I და II პირში ე- პრეფიქსი აქვს შენარჩუნებული (როგორც ჩანს, წარმოშობით საობიექტო ქცევის ნიშანი). III პირში მას კარგავს S₃-ის -ა სუფიქსი მი-ს-ც-ა (ისევე, როგორც ვარტყ ზმნაში იკარგება ა- პრეფიქსი: ვ-ა-რტყა—ა-რტყა—პრტყა).

სცემს ზმნაში („დარტყმის“ მნიშვნელობით), როგორც ა. შანიძე აღნიშნავს, ემ ფუძეშია გადასული (წყვეტილი: ვცემე—სცემა) და იგი ერთგვარია, მაგრამ ძველ ქართულში ამ მნიშვნელობითაც ორთემიანი იყო: „არგანი სცა“.

2. -ოვ თემატური სუფიქსი დღეს ერთადერთ ყოფა ზმნას აქვს. აწმყოში მას შეკუმშული აქვს ფუძე, რომელიც, თავის მხრივ, -ავ სუფიქსს შეიცავს ყ-ავ-ოვ—ყ-ვ-ოვ—ყ-ოვ. წყვეტილში კი სრული სახითაა წარმოდგენილი: ვყავ-ი—ყავ/ი—ყ-ო (←ყვ-ა←ყავ-ა).

I თურმეობითში მარტივი ფუძითაა წარმოდგენილი: მიყ-ვია (ძველში -ოვ-ითაცაა დადასტურებული: გ-ი-ყ-ოვ-ი-ე-ს).

შენიშვნებში ტაბულასთან დაკავშირებით. 1. ტაბულაში ზმნური ფუძე (ძირი) აღნიშნულია ტირეთი (—). ფუძისეული (ძირისეული) ცვალებადი ხმოვანი კვადრატულ ფრჩხილებშია ჩასმული: [].

ზმნურ ფუძეთა მთლიანი შედგენილობა ან ბოლოკიდური თანხმოვანი ნაწევნებია მხოლოდ საჭიროების შემთხვევაში. ცნობილია, რომ ქართული ზმნური ფუძეებს (ძირებს) თავიკიდური და ბოლოკიდური პოზიცია ყოველთვის თანხმოვანს უჭირავს. ამასთან, არის როგორც მარცვლიანი (აბსოლუტური უმრავლესობა), ისე უმარცვლო (იშვიათი) ფუძეები. ქართული ზმნური ფუძეების სტრუქტურული მოდელების შესახებ იხ. ფ. ერთელაშვილის ნაშრომი „ზმნური ფუძეების ფონმატური სტრუქტურისა და ისტორიის საკითხები ქართულში“, 1970 წ.

2. მასლარი და მიმღობა აწმყოს თემას ეყრდნობა.

3. ტაბულაში I სერიიდან მხოლოდ აწმყოს ფორმებია წარმოდგენილი, რადგანაც I სერის ყველა მწკრივი ეყრდნობა აწმყოს თემას: უწყვეტელი — დ-ი; აწმყოს კავშირებითი — დ-ე. მყოფადი ზმნისწინაინი აწმყოს ფორმაა. შესაბამისად ზოლმეობითი და მყოფადის კავშირებითიც ზმნისწინაინი ფორმებია.

4. წყვეტილში სავანგებოდ აღვნიშნავთ S₃ პირის მხოლოდ -ო ნიშნს. ყველა დანარჩენ შემთხვევაში იგულისხმება, რომ არის -ა.

5. გარდამავალი ზმნის I თურმეობითის ფორმა წარმოადგენს სტატეკური ვნებითებას აწმყოს საობიექტო ქცევის ინვერსიულ ფორმებს (ზმნისწინდართულს), მაგრამ, რადგანაც სტატეკური ზმნების უღლების სისტემის წარმოდგენა დიდ ადგილს დაიკურდა, ამიტომ ტექნიკური თვალსაზრისით I თურმეობითის წარმოებისათვის ამ ტაბულაში უფრო მოსახერხებლად ვცანიოთ მყოფადის ფორმების გამოყენება. ამის საფუძველს კი იძლეოდა ის, რომ დღეს I თურმეობითის ფორმები შეიძლება წარმოვადგინოთ გარდამავალი ზმნის საობიექტო ქცევის ფორმებზე დაყრდნობით: მყოფადის ფუძეს (გა-უ-კეთ-ებ, გა-(მ)-ი-კეთ-ებ) S₁ და S₂ პირებში დაერთვის -ი სუფიქსი+მეშველი ზმნა (-ი-ვარ, -ი-ხარ). S₃ პირში კი -ი სუფიქსი და S₃ პირის -ა ნიშანი (-ი-ა): გა-ვ-უ-კეთ-ებ-ი-ვარ, გა-მ-ი-კეთ-ებ-ი-ა.

8 ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, § 457, გვ. 307.

5.2. II თურმეობითის ფორმები ენიანი ვნებითის წყვეტილის ფორმებს ემთხვევა, მათი ინვერსიის გზითაა მიღებული. ცხრილში ენიანი ვნებითის წყვეტილის წარმოება მოცემულია, მაგრამ ჩვენ მაინც უფრო მოსახერხებლად მივიჩნევთ II თურმეობითის წარმოების წესი გამოვეყენა გარდამავალი ზმნის წყვეტილის ფუძეზე დაყრდნობით.

მაგ. წყვეტილი

S_1O_3	S_2O_1
ჩა-ე-წერ-ე	ჩა-მ-წერ-ა
გა-ე-წვეტი-ე	გა-მ-წვეტი-ა
გა-ე-შალ-ე	გა-მ-შალ-ა
გა-ე-ჭერ-ი	გა-მ-ჭერ-ა
და-ე-ა-ბ-ი	და-მ-ა-ბ-ა
და-ე-ხატ-ე	და-მ-ხატ-ა
გა-ე-ა-შრ-ე	გა-მ-ა-შრ-ო

II თურმეობითი

S_1O_3	S_2O_1
ჩა-ე-ე-წერ-ე	ჩა-მ-ე-წერ-ა
გა-ე-ე-წვეტი-ე	გა-მ-ე-წვეტი-ა
გა-ე-ე-შალ-ე	გა-მ-ე-შალ-ა
გა-ე-ე-ჭერ-ი	გა-მ-ე-ჭერ-ა
და-ე-ე-ბ-ი	და-მ-ე-ბ-ა
და-ე-ე-ხატ-ე	და-მ-ე-ხატ-ა
გა-ე-ე-შრ-ე	გა-მ-ე-შრ-ო

როგორც ვხედავთ, წყვეტილის ფორმაში ფუძის წინ პირის ნიშნის შემდეგ ჩართულია ე-პრეფიქსი (ვნებითის ნიშანი), სუფიქსი კი მეორდება. ამგვარად, II თურმეობითის მაწარმოებლად პირობითად შეიძლება ჩავთვალოთ ე- — ე, ე- — ი.

გამონაკლისს წარმოადგენს ის ებიანი ზმნები, რომლებიც I თურმეობითში -ებ თემის ნიშანს განივითარებენ. ისინი II თურმეობითშიც აგრძელებენ ამ ხაზს: გა-ე-ე-კეთ-ე-ბ-ინ-ე. ამგვარად, აქ მაწარმოებლად გამოვა ე- — ე-ბ- — ინ-ე, სადაც S_2 პირში -ე სუფიქსი იკვეცება -ა სუფიქსის დართვის გამო.

5.3. III სერიიდან ცხრილში არ არის წარმოდგენილი III კავშირებითი, რადგან მას იგივე თემა აქვს, რაც II თურმეობითის და ფორმის თვალსაზრისით ისეთსავე მიმართებაშია მასთან, როგორც II კავშირებითი წყვეტილთან. გარდა ამისა, აღსანიშნავია ისიც, რომ III კავშირებითის ფორმები თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში თითქმის აღარ იხმარება. მათი ფუნქცია მთლიანად იკისრა II თურმეობითმა.

6. აღსანიშნავია, რომ -ენ სუფიქსიან ზმნათაგან ვნებითის ფორმა ყველას არ ეწარმოება, ხოლო თუ ეწარმოება, დეპონენსური შინაარსისაა (იკბინება); -ევ სუფიქსიან ზმნებს ზოგჯერ დეპონენსური ვნებითები ეწარმოება: აძლევ- — იძლევ.

დ. ნ. მელიქიშვილი

СИСТЕМА СПРЯЖЕНИЯ АКТИВНОГО ГЛАГОЛА В
СОВРЕМЕННОМ ГРУЗИНСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В спряжении современного грузинского глагола активного залога представлены две основные системы: система аффиксации и система аблаута: формы презенса и аориста, которые являются основными формами для образования соответственно I и II групп времен и наклонений различаются или посредством тематических аффиксов (-ი -ი, -ავ -av, -ამ -am, -ებ -eb, -ობ -ob: აკეთებ- აკეთე აქეთ-ებ—აქეთ-ე) или же чередованием гласного глагольной основы (გრებ—გრიხე grēx—grīxē).

Аблаут по сравнению с системой аффиксации ныне распространяется лишь на небольшую группу глаголов, которые в разговорной речи проявляют тенденцию к прибавлению тематического суффикса к основе презенса (დრეკ—დრიკ-ავ drēk—drik-av). Подобная тенденция уравнивания системы проявляется и в случае атематических глаголов (ლეს-ლეს-ავ les-les-av).

Таким образом, система аффиксации вытесняет систему аблаута и постепенно становится единственной господствующей системой в спряжении грузинского глагола.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ახალი ქართული ენის კათედრა
წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა შ. ძიძიგურმა

დალი ფხაკაძე

 აბსოლუტურ ზმნათა პირველი თურამოვიტის ფუნქციები
 ძველსა და საშუალო ქართულში

ინდოევროპულ ენებში დროთა უძველეს და ძირითად ჯგუფებად მიჩნეულა: აწმყო, აორისტი და პერფექტი¹. ასეა, მაგალითად, ძველ სლავურ ენებში², მათ შორის რუსულშიც³. აქ აწმყოს, აორისტისა და იმპერფექტის ფორმებს უპირისპირდებოდა „რთული წარსული დრო“ (сложное прошедшее время)⁴, რომელსაც პერფექტის მნიშვნელობა ჰქონდა. პერფექტული დროები პასიური ფორმებიდან მომდინარეობდნენ და ამიტომ სინთეზური, აღწერიითი წარმოებისა იყვნენ. მაგალითად, ძველ სლავურში, შესაბამისად ძველ რუსულშიც, ცნობილია პერფექტის წარმოება, ე. წ. „ლზ“ ფუძიანი წარსული დროის მიმღობისა და აწმყოს ფორმის დამხმარე ზმნის საშუალებით:

1. неслъ-а-о	е-смь	несл-ы-и-а	е-смь
2. неслъ-а-о	е-си	несл-ы-и-а	е-си
3. неслъ-а-о	е-сть	несл-ы-и-а	е-сть ⁵

სინთეზური წარმოებისაა პერფექტი ინგლისურშიც. იგი ყოველთვის დამხმარე ზმნის (have, had, shall) საშუალებით მიიღება⁶.

აღწერითად ნაწარმოები პერფექტული მნიშვნელობის ფორმები მოეპოვებათ მთის კავკასიურ ენებსაც⁷.

პერფექტულ დროთა ფუნქციას უჩვენოს არა მოქმედების პროცესი, არამედ მოქმედების შედეგი, ანუ მდგომარეობა მოქმედების დასრულების შემდეგ. ერთ-ერთი ევროპული ენის ძველი ბერძნულის ჩვენამდე მოღწეულ ძეგლებში პერფექტი (მართალია, უკვე მკვდარი ფორმა და თვით ძველი ბერძნულისათვისაც კი გადმონაშთი), უმეტესად მიუთითებს ისეთ მოქმედებაზე, რომელიც უნდა გვესმოდეს, როგორც წარსულში დაწყებული მოქმედების რეზულტატი. როგორც მიუთითებენ, პერფექტი: „აღნიშნავს აწმყო მდგომარეობას, რომელიც შესრულებული მოქმედების რეზულტატს წარმოადგენს“⁸.

ინგლისურშიც პერფექტი მიუთითებს ისეთ მოქმედებაზე, რომელიც შედეგის სახით გვაქვს მოცემული⁹.

შედგობითი მოქმედების აღმნიშვნელი ფორმა მოიპოვება ბასკურშიც¹⁰, რომელიც, ზოგი მკვლევრის აზრით, კავკასიურ ენებს და მათ შორის ქართულს განეტუზრდაც უკავშირდება¹¹.

პერფექტული ფორმები არა მარტო ფუნქციის თვალსაზრისით არიან მდგომარეობის აღმნიშვნელი, არამედ მდგომარეობის აღმნიშვნელ სტატიკურ ფორმათაგანაც მომდინარეობენ. „ვარაუდობენ, რომ პერფექტი მდგომარეობის გამომხატველი ფორმებისაგან წარმოიშვა, ხოლო აწმყო და აორისტი მოქმედების გამომხატველი ფორმებისაგან“¹².

მოქმედების შედეგის სახით წარმოდგენის თვალსაზრისით პერფექტული ფორმები იმავეთვე უპირისპირდებიან აწმყოს და აგრეთვე აორისტსაც, რომ-

მელიც პერფექტის მსგავსად წარსული დროის თხრობითი კილოს ფორმაა, მაგრამ მოქმედების შედეგის ჩვენება არ შეუძლია. იგი გამოიყენება მხოლოდ წარსულში მომხდარი რაიმე ფაქტის აღსანიშნავად¹³, მაშინ, როდესაც პერფექტული ფორმა ყოველთვის შედეგის, ანუ მდგომარეობის, აღნიშვნასთან არის დაკავშირებული.

პერფექტულ ფორმებთან მოქმედების შედეგი დროის გარკვეულ მონაკვეთთან არის მიმართებული — უმეტესად აწმყო სთან, რადგან მოქმედების შედეგის აღნიშვნა უზნობის მომენტს ემთხვევა¹⁴.

ძველ ბერძნულში პერფექტს აწმყო მნიშვნელობა აქვს და შემდეგ იგი აწმყო სისტემაში გავრთიანდა. აწმყო მნიშვნელობით გამოიყენება პერფექტი შემდეგ მაგალითებში: Ἡρα, τίττε βέβηχα — ჰერა, რატომ წამოსულხარ ἢ წამოხვედი და ხარ აქა? პერფექტი წინადადებაში იოლად შეეწყობა აწმყოს, მაგ., ἦνθα: καὶ ῥέχθη (არის ტოფ. Pax. 335).

ინგლისურში აწმყო დროზე მიუთითებს Present, Perfect, Tense — აწმყო პერფექტი. იგი მიუთითებს ისეთ აწმყო დროზე, რომელიც წარსულში შესრულებული ან დაწყებული მოქმედების შედეგია¹⁵. ასეთივე ფუნქცია აქვთ ძველი სლავურისა და რუსულის „რთული წარსულის“ (პერფექტის) ფორმებსაც. აწმყო დროზე მიუთითებს პერფექტი მთის კავკასიურ ენებშიც, მაგალითად ზენძურში. „ყოტუნ ბუგო“ — გაჭრილი არის — მოქმედების რეზულტატს მიუთითებს აწმყოში. აწმყოსთან კავშირი ნათლად ჩანს ასეთივე წარმოების სტატიკურ ზმნებთან; როგორცაა, მაგალითად: ჰუნ ვ-უგო — დგას, ვ-ეგუნ ვ-უგო — წევს, ტიჟუნ ვ-უგო — სძინავს¹⁶.

საინტერესოა, რომ ქართულ ენასაც მოეპოვება რეზულტატური მოქმედების აღნიშვნელი მწკრივი I თურმეობითის სახით. განსაკუთრებით ნათლად თურმეობითის ეს ფუნქცია ძველ ქართულში ჩანს აბსოლუტურ ზმნებთან...¹⁷

პირველი თურმეობითი (ერთპირიანი ზმნებისა) პასიურ დროთა წარმონაქმნია, რადგანაც მიღებულია წარსულდროიანი ვნებითი გვარის მიმღობისა და აწმყოს ფორმის დამხმარე სტატიკური ზმნისაგან.

მოსულ ვარ	მოსულ ვართ
მოსულ ხარ	მოსულ ხართ
მოსულ არს	მოსულ არიან

ქართულში აბსოლუტურ ზმნათა პირველი თურმეობითი აღწერით წარმოებას გვიჩვენებს (ისევე როგორც სტატიკური აწმყოს ფორმები)¹⁸.

პირველი თურმეობითის (როგორც აბსოლუტურ, ასევე რელატიურ ფორმათა) ანალიზური წარმოება აღინიშნება არა მარტო ქართულ, არამედ ქართველურ ენებშიც. შენიშნულია, რომ „ქ“ სუფიქსი მეგრულში იმავე მნიშვნელობის ოდენობაა, რაც დამხმარე ზმნა ერთპირიან ფორმათა პირველ თურმეობითში და სტატიკური ვნებითის აწმყოში¹⁹. ჰანურში პირველი თურმეობითი ნაწარმოებია „დორენ“ მეშველი ზმნის საშუალებით; უფრო მეტიც, „თუ ქართულში ანალიზურ წარმოებას ორგანული ცვლის, ჰანურში გვაქვს მხოლოდ ერთი სახის აღწერითი წარმოება“²⁰.

პირველი თურმეობითი აღწერითი წარმოებისა და პირველსა და მეორე პირში მეშველ ზმნას (ხუი, ხი) დაირთავს ქვემოსვანურის ერთ-ერთ დიალექტში — ლენტეხურში²¹.

ამრიგად, პირველი თურმეობითის მეშველზმნიანი, აღწერითი წარმოება ყველა ქართველური ენისათვის არის დამახასიათებელი. წარმოების თვალსაზრისით აბსოლუტურ ზმნათა პირველი თურმეობითი ძალიან ახლოს დგას (თუკი სავსებით არ უტოლდება) ევროპული ენების პერფექტთან.

მსგავსება პერფექტულ ფორმებთან თავს იჩენს ფუნქციის თვალსაზრისითაც. საინტერესოა, რომ ძველი ქართული ენის, როგორც ნათარგმნ, ასევე ორიგინალურ, ძეგლებში აბსოლუტურ ზმნათა პირველი თურმეობითის ძირითადი ფუნქციაა მოქმედების შედეგის ჩვენება. მოქმედების შედეგი უმეტესად აღნიშნულია აწმყოში²². აბსოლუტურ ზმნათა პირველი თურმეობითი გვიჩვენებს ისეთ მოქმედებას, რომელიც მიმდინარეობდა წარსულში და აწმყოში ამ მოქმედების დასრულების შედეგად მდგომარეობის სახეს იძენს. ამგვარი შედეგობითი მოქმედების ჩვენება შესაძლებელია სამსავე პირთან. აბსოლუტურ ზმნათა პირველი თურმეობითის ფორმების აწმყოსთან ფუნქციური კავშირი განსაკუთრებით კარგად ჩანს ძველ ქართულში, სადაც პირველი თურმეობითი აშკარად შედეგობითი აწმყოს მნიშვნელობით გვევლინება და ერთსა და იმავე დროს მიუთითებს როგორც მოქმედების შედეგზე, ასევე ახლანდელ დროზე. აღსანიშნავია ისიც, რომ „შედეგობითი მოქმედება“, ანუ მოქმედების აღნიშვნა შედეგის, ანუ მდგომარეობას, სახით, ყოველთვის სრული ასპექტის, დასრულებული მოქმედების მნიშვნელობის მქონეა ევროპულ ენებში. ასეა ეს ძველ ქართულშიც. პირველი თურმეობითი, ამ შემთხვევაში აბსოლუტური ზმნებისა, ყოველთვის სრულასპექტთან ფორმად უნდა მივიჩნიოთ, რადგან ის მდგომარეობის აღმნიშვნელი ფორმაა.

ძველი ქართული ენის ზოგი ძველი შედარებული იქნა პარალელურ ბერძნულ ტექსტთან. აღმოჩნდა, რომ აბსოლუტურ ფორმათა პირველი თურმეობითის პარალელურად ბერძნულში ხან პრეზენსია, ხან პერფექტი და ხანაც აორისტი. ეს ალბათ იმით უნდა აიხსნას, რომ ყველა ეს ფორმა პირველ თურმეობითთან ერთგვარ ფუნქციურ სიახლოვეს ამჟღავნებს.

პრეზენსი (praesens) ძველ ბერძნულში გადმოსცემს განგრძობით მოქმედებას, რომელსაც ადგილი აქვს აწმყოში. ამგვარი მოქმედება ყოველთვის უსრულია.

გარდა ამისა, ზოგიერთი მწერლის ენაში (მაგ. ჰესიოდესთან) პრეზენსი გამოიყენება ისეთი მოქმედების აღსანიშნავად, რომელსაც ადგილი ჰქონდა წარსულში, მაგრამ აწმყოსათვისაც არსებობს მათ ნაწარმოებებში²³.

აღსანიშნავია, რომ ხშირად აწმყოს შეუძლია აორისტი შეცვალოს. ამ შემთხვევაში იგი აღნიშნავს წარსულში მომხდარ მოქმედებას, რომელიც მეტი დამაჯერებლობისათვის აწმყოში არის გადმოტანილი. ასეთი მოქმედების გადმოცემა ეკისრება praesens historicum-ს, რომელიც ფორმით არ განსხვავდება ჩვეულებრივი აწმყოსაგან, მაგრამ შინაარსი განსხვავებული აქვს. მაგ. Τιτααφείρης διαιβάλλει τον Κνήριον παρξ τον άμειφρν ή δξ πειίθεταί τε και σπλλαμψύνει (ქსენოფონტე, *Ανασταξ*, 1, 7, 16. ცილი დასწამა, დაუწერა, უბრძანა აეღო. ფორმით ყველა praesens-ია).

რაც შეეხება პერფექტს (perfectum), იგი უჩვენებს შესრულებული მოქმედების რეზულტატს და წარსული დროის სრულასპექტთან ფორმას წარმოადგენს²⁴. სხვა ენაზე (მაგ. რუსულად) თარგმნისას პერფექტი ხშირად აწმყოთი

გადმოღის. მაგ.: *ἐσθηξα* — я стоею (ვდგავარ), *τῆθηξα* — я мертв (მკვლარი ვარ), *ἐβῆθηξα* — я встал (მეშინია).

პირველი თურმეობითის პარალელურად მისი გამოყენება სრულიად გასაგებია. ორივე უჩვენებს მოქმედების რეზულტატს აწმყოსათვის.

ბერძნული აორისტის (aoristus) შესახებ უნდა ითქვას, რომ უპირველეს ყოვლისა იგი არის წარსული დროის სრულასპექტიანი ფორმა, რომელსაც ზოგჯერ შედეგობითი მნიშვნელობაც ენიჭება²⁵. თურმეობითის პარალელურად მისი ხმარება ალბათ აიხსნება იმით, რომ ორივე წარსული დროის სრულასპექტიანი ფორმაა.

ძველსა და საშუალ ქართულში მოქმედების შედეგს აჩვენებენ შემდეგი მაგალითები:

აწ საღამე ქეშმარტად ვშტა, რამეთუ მე დაბერებულ ვარ (ბიბლ. წიგნი მოსესი, 4. 30).

Ἄρα γε ἀλήθως τέχνηται; ἔγὼ δὲ γε γήρακα (vet. test. 12, 13)—perf.

... მე დავშოთმილ ვარ წინაწარმეტყველი ერთი უფლისა (ბიბლ., წიგნი მეფეთა, 1, 744).

... ἔγὼ ἰπὶ ἐλέμα: προφήτης τῶν Κυρίου (vet. test. 267, 22)—perf.

... რამეთუ კელი შეახე მას ზედა, და შეგინებულ არს (ბიბლ., წიგნი მოსესი, 150).

... τὸ γὰρ ἐχχέρησθαι σου ἐπιβέβληται ἐν ἑαυτοῦ (vet. test. 56, 25)—perf.

შენდაძი, უფალო, აღვიხილენ თუალნი ჩემნი, რომელი დამკვიდრებულ ხარ ცათა შინა (ფსალ. 122, გვ. 357).

Ἄιδῃ τῶν ἀναβῆμαι. πρὸς σὲ ἄρα τὸν ἐφίηλμισ ἔμοι τὸν κατῶχουστὰς ἐν τῷ ὁρατῷ (ψ. 122, გვ. 142)—praes.

განმტკიცებულ არს გული მისი და არა შეიშინოს, ვიდრემდე იხილოს მტერთა მისთა (ფსალ., 111, ზ., 315).

ἔστῆριχται ἡ καρδία αὐτοῦ, ὅς μὴ φοβῆθῃ, ἕως ὅς ἐπιθῆ ἔπι τὸν ἐχθρὸς αὐτοῦ (ψ. 111, 8)—praes.

... უფალო მონა ჩემი დაცემულ არს სახლსა შინა ჩემსა განრღუეული და ძნიაღ იგუემების იგი (მათე, DE, 8, 6).

Κύριε, ὁ παῖς μου βέβληται ἐν τῇ οἰκίᾳ παραλυτῶν, θειῶν ἰασηνῶν (M. 8.6).

ხოლო ეამი მოწვევულ არს, ნუ მიხუალთ შედგომათ მათა (ლუკ. DE, 21, 8).

καὶ ὁ καιρὸς ἦ γυῖα μὴ πρῆσθῆτε οἰσῶ αὐτῶν (Λ. 21,8).

ხოლო ჩუენ შესაძინელსა და კაცთმოუარებასა ღმრთისასა განმტკიცებულ ვართ (ძვ. ქართ. აგ. ძეგლ., 1, გვ. 275, 35).

ეამი მოახლოებულ არს, ძმანო, და დღე მოწვევილ არს და საღმობაი შობადისა (კიშენი, I, 279, 35).

და მოსრულ ვარ ქადაგებად სახელისა მისისა (ათ. იევრ. მონასტ. ხელ.; გვ. 115, 187).

საშუალ ქართულში აბსოლუტურ ზმნათა პირველი თურმეობითის ფორმათა წარმოებაში ზოგიერთი ცვლილება იჩენს თავს. კერძოდ, ანალიზურ ფორმებს ხშირად სინთეზური ცვლის. ფორმა უფრო მოქნილი და დინამიკური ხდება. მატულობს მათი რიცხვი.

საშუალ ქართულში პირველი თურმეობითის ფორმებთან უკვე ისახება უნახაობის მნიშვნელობა. აღნიშნული ცვლილებების მიუხედავად მოქმედ-

ბის შედეგის ჩვენება საშუალო ქართულშიც წამყვან მნიშვნელობად რჩება, ამიტომ საშუალო ქართულის მაგალითებს ძველი ქართულის გვერდით განვიხილავთ. მაგალითები:

საშუალო ქართული: მაგრამ ჩემსა რა გიამბობს, გაამოქრილვარ ასრუ თუ რად! (ვეფხ. 300). !

მე ვისგან მქონდეს პატივნი, აწ მასვე მოუღებენია (ვეფხ. 36.181).

ქაბუკთ ძებნად წამოვსულვარ, ვერსად ვპოვე ჩემი მერე! (ამირ. დ. 248).

... მტრისა და მისისხლისათუს მიწყით დაპყრობილ ვარ (ვისრ. 138,51).

ვათენება მოახლოებულა, მაგრამ თქვენის გულისთვის წავალო (ყარ. 284).

შენ ესრე აღაღებულხარ, რომე შენი თავი ყოველთა ზედა უმადლეს და უბატონეს გგონია (ს. ორბ. ტ. II, 1, 39).

საილუსტრაციო მაგალითებიდან, ვფიქრობთ, ნათლად ჩანს, რომ პირველი თურმეობითის ფუნქცია არის მოქმედების შედეგის ჩვენება აწმყოში, აწმყო დროზე მითითება. ამრიგად, ძველ ქართულში აწმყო დროის ჩვენებას ორი მწკრივი კისრულობდა თითქოს: ეს გარემოება აბრიორი გულისხმობს, რომ ამ ორ აწმყოს შორის რაღაც განსხვავება არსებობდა. ეს, მართლაც ასეა და ძირითადი განსხვავება ამ ორ ფორმას შორის ასპექტის გამოხატვის სისტემასთან უნდა იყოს დაკავშირებული. როგორც ცნობილია, ძველ ქართულში ასპექტის გამოხატვა ეკისრებოდა არა პრევერბს, როგორც ეს თანამედროვე ქართულისათვის არის დამახასიათებელი, არამედ ნაკვთებს²⁶. ასპექტის გამოხატვის თვალსაზრისით ერთმანეთს უპირისპირდებოდნენ აწმყოსა და ნამყოს მწკრივები. პირველი სერიის, ანუ აწმყოს, მწკრივები უსრული ასპექტისა იყვნენ, ხოლო მეორე სერიის, ანუ ნამყოს, მწკრივები — სრული ასპექტისანი. ორივე სერიაში მოგვეპოვება მწკრივები, რომლებიც ერთმანეთს უპირისპირდებიან მხოლოდ ასპექტის მიხედვით. ესენია: ნამყო უწყვეტელი და ნამყო წყვეტილი, აწმყოს კავშირებითი და ნამყოს კავშირებითი, I ბრძანებითი და II ბრძანებითი. ე. ი. აწმყოს პარალელური სრულასპექტიანი ფორმა II სერიაში არ არსებობდა. ამასვე აღნიშნავს ზ. ჭუმბურიძე²⁷.

სავარაუდოა, რომ უსრულასპექტიანი აწმყოს პარალელურად სრულასპექტიანი აწმყოს გამოხატვა სწორედ პირველ თურმეობითს ეკისრებოდა, რადგანაც იგი, როგორც შედეგობითი მნიშვნელობის მწკრივი, მუდამ სრულ ასპექტზე მიუთითებს. მაშინ ფორმათა შორის გვექნება ასეთი დაპირისპირება: აწმყო და პირველი თურმეობითი, უწყვეტელი და ნამყო სრული, აწმყოს კავშირებითი და ნამყოს კავშირებითი.

პირველი თურმეობითის ფორმები ძველსა და გარდამავალი ხანის ქართულში წარსული დროის მნიშვნელობითაც შეიძლება შეგვხვდეს. ამ შემთხვევაში ისინი ვადმოსცემენ ისეთ დასრულებულ მოქმედებას, რომელსაც წარსულში ნამდვილად ჰქონია ადგილი. წარსულის მნიშვნელობის აღქმას არაიშვიათად ხელს უწყობს მომდევნო ზმნაც, რომელიც დროის მიხედვით უბნობის მომენტთან უფრო ახლოს ივარაუდება.

გ ა ნ ს რ უ ლ ა რ ს ე შ მ ა ი ა ს უ ლ ს ი ა ვ ა ნ შ ე ნ ს ი ა (მარკ. DE, 7, 29) // გამოვდა (მარკ. C, 7, 29).

ἐξελήλυθι τὸ θάψαιον ἐκ τῆς θυσιατρῆς σου (Mark. 7,29)—plusq.

იოვანე ნათლის-მცემელი მკურნალობდა ალღო // მიღარს, და მისთვის იქმნებოდა ძალნი ესე (მარკ. DE 6, 14).

Ἰωάνης ὁ βαπτιστῆς ἐγήγερται ἐκ νεκρῶν, καὶ νῦν τῷ κόσμῳ ἔνεργησεν αἰ θυσίαμας ἐν αὐτῷ (M. 6,14)—perf.

არამედ ვიხაროდნე, რამეთუ სახელები თქუენი აღწერილ არს ცაითა შინა (ლუკ. C, 10,20) // დაიწერა ლუკ. DE 10, 20).

χαίρετε, ἔξ ἡμῶν ἡ ἀγαθή αἰσθησις ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς (Λ. 10.20)—plusgu.

... ცოდვასა შინა შობილ ხარ შენ ყოვლადე და შენცა გუმოდღრი ჩუენ? (იოვ. C 9, 34).

ἀπερχομένης καὶ εἰπὼν αὐτῷ ἔξ ἡμῶν ἡ ἀγαθή αἰσθησις ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς (Jovv. 9, 34)—aorist.

საშუალი ქართული:

დელისაგან კაცულად შობილ ვარ და ძიძისაგან წმიდად გაზრდილ ვარ (ვისრ. 189, 15).

გაძლიერებულა, შენი ფიცი გაუტეხია (ვისრ. 139, 5).

წარსულის შედეგობითი ფორმები თავისი მნიშვნელობით ძალიან ახლოს დგანან აორისტთან. პარალელურ რედაქციებში ისინი ზშირად აორისტით არიან კიდევაც გადმოცემული. აორისტისა და პირველი თურმეობითის ამგვარი მონაცვლეობა სამეცნიერო ლიტერატურაში ცნობილი ფაქტია. ზოგჯერ თურმეობითს აორისტულ პერფექტსაც უწოდებენ²⁸. წყნეთის შინაარსის მწკრივად მიიჩნევს პირველ თურმეობითს ყ. ფეიქრიშვილი²⁹. ნამყო სრული-სა და I თურმეობითის მონაცვლეობა შეინიშნება ქართული ენის დიალექტებშიც. ფართოდაა გავრცელებული ეს მოვლენა, მაგალითად, ინგილოურში: დამიწერია = დაეწერე³⁰. ნამყო სრულიდან მომდინარეობენ თურმეობითის ფორმები მეგრულსა და ქანურში³¹. მიჩნეულია, რომ აორისტისა და თურმეობითის ფორმათა ამგვარი დამთხვევა თვით ქართული ენის ბუნებიდან უნდა მომდინარეობდეს³².

პირველი თურმეობითი და აორისტი, მართლაც, ჰგვანან ერთმანეთს: დრო ორივეგან წარსულია, ასპექტი სრული. მაგრამ პირველ თურმეობითი შედეგობითი მოქმედების მაჩვენებელია და ამ თვალსაზრისით იგი იმთავითვე ემიჯნება აორისტს (როგორც ემიჯნება აწმყოს და აგრეთვე ხოლმეობითსაც).

მართალია, აორისტიც, როგორც უკვე (დასრულებული) მოქმედების გამომხატველი ფორმა, ერთგვარი შედეგობრიობის გაგებას შეიცავს, მაგრამ, მთავარია ის, რომ თურმეობითი, პერფექტული ფორმების დარად, მოქმედების შედეგს გვიჩვენებს არა საზოგადოდ, არამედ დროის გარკვეული მომენტისათვის. აორისტის შემთხვევაში კი დროზე მითითება, რა თქმა უნდა, ძირითადი არ არის.

ამ ორ ფორმას შორის განსხვავება შესაძლებელია ასპექტის გამომხატვის თვალსაზრისითაც იჩინდეს თავს. პირველი თურმეობითი იმთავითვე სრულ-ასპექტიანი ფორმაა, რადგანაც იგი მოქმედებას შედეგის სახით წარმოგვიდგენს და, ამდენად, მიუთითებს მოქმედების დასრულებაზე. როგორც ცნობილია, ძველი ქართული აორისტი სრულასპექტიან ფორმადაა მიჩნეული; მაგრამ ჩანს, რომ აორისტი, უპირველეს ყოვლისა, იყო ნამყო დროის თხრობითი კილოს ფორმა, რომელსაც ასპექტის გამომხატვის უნარიც ჰქონდა. როგორც ქართული, ასევე სხვა ენების მონაცემები გვიდასტურებენ, რომ აორისტი აწმყოსა და იმპერფექტის მწკრივებს უპირისპირდებოდა მხოლოდ როგორც ერთგზისი, ერთჯერადი მოქმედების აღმნიშვნელი ფორმა³³.

ამრიგად, ძირითადი დაპირისპირება სრული და უსრული მოქმედების მიხედვით კა არ ხდება, არამედ ერთგზისი და განგრძობითი მოქმედების მიხედ-

ვით³⁴. მაგ., აშენებდა და აშენა ფორმებიდან არც ერთი არ იძლევა ბოლომდე მოყვანილი მოქმედების შინაარსს, მაგრამ პირველი უსრულია იმიტომ, რომ გრძელდება, და მეორე უსრულია იმიტომ, რომ შეწყდა. აორისტი სრული ასპექტის მნიშვნელობასთან იმიტომაც აღმოჩნდა ახლოს, რომ იგი ერთგზისი მოქმედების მაჩვენებელია.

შესაძლებელია ვივარაუდოთ, რომ აორისტი ქართულშიც არ იყო ყოველთვის სრულასპექტიანი ფორმა და დასრულებული მოქმედების აღნიშვნის მნიშვნელობა მან შედარებით გვიან მიიღო; მაშინ ნამყო დროის სრულასპექტიანი ფორმა მხოლოდ თურმეობითი იქნებოდა და ამ მხრივ დაპირისპირება თურმეობითისა და აორისტს შორის ასპექტის თვალსაზრისითაც იჩენდა თავს.

ძველ ქართულში აბსოლუტურ ზმნათა პირველი თურმეობითის ფორმებთან დაკავშირებით თავს იჩენს ერთი საკითხიც. რა დამოკიდებულება არსებობს აღნიშნულ ფორმათა პირველ თურმეობითისა და შედგენილ შემასმენელს შორის, რომლებიც ფორმის თვალსაზრისით ძალიან ჰგვანან ერთმანეთს.

მათი წარმოების მოდელი იმდენად ერთგვაროვანია, რომ ძველ ქართულში ისინი არც კი ყოფილან გამიჯნული. ამის გამოც არის, რომ ისეთი ფორმები, როგორცაა: მოცემულ არს, შეხებულ არს, ყოფილ არს (იყო). ივ. იმნაიშვილს ხან აწმყოს და ხან წყვეტილის ჩვეულებრივ ფორმებად მიაჩნია, რომლებიც წინადადებაში შედგენილი შემასმენლის როლს ასრულებენ³⁵, პირველი თურმეობითის და შედგენილი შემასმენლის ფორმათა დიფერენციაციას შედარებით გვიანდელ (XII—XIII სს.) მოვლენად თვლის დ. მელიქიშვილიც³⁶. მისი აზრით, ეს ფორმები მაშინ გაიმიჯნენ, როდესაც პირველი თურმეობითის ანალიზურმა ფორმებმა სინთეზურ წარმოებაზე იწყეს გადასვლა. სწორედ ამ დროიდან შედგენილი შემასმენლის სახელური ნაწილი ბრუნვის ნიშნით იქნა გაფორმებული.

ჩვენი აზრით, შედგენილი შემასმენელი და ის სტატიკური შედეგობითი ფორმა, რომელიც შემდეგ პირველი თურმეობითის პარადიგმაში გაერთიანდა, თავიდანვე გამიჯნული უნდა ყოფილიყვნენ. წარმოების მოდელი ამ ორ ფორმას ერთნაირი აქვს. მათი მსგავსებისათვის ამოსავალი ფაქტორია დამხმარე ზმნის გამოყენება ორივე ფორმასთან. მსგავსებას ისიც უწყობს ხელს, რომ სინთეზურ წარმოებაზე გადასვლასთან დაკავშირებით, როგორც პირველი თურმეობითის, ასევე შედგენილი შემასმენლის ფორმებთან მესამე პირში დამხმარე ზმნა თავ ზმნას შეუხორცდა (თუმცა ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ პირველი თურმეობითის აბსოლუტურ ფორმებთან სინთეზური წარმოება სამივე პირთან არ არის გატარებული). მაგრამ აქ განსხვავებაც მკაცრად არის დატული. პირველი თურმეობითის წარმოებაში მონაწილეობას იღებს ვნებითი გვარის წარსული დროის მიმდებარება (როგორც ეს ახასიათებს ევროპულენათა პერფექტულ ფორმებსაც), ხოლო შედგენილი შემასმენლის მოდელი ძველ ქართულში აგებულია სახელისა და დამხმარე ზმნის საშუალებით³⁷.

მართალია, დღეისათვის არსებობს შედგენილი შემასმენლის ერთი ნაწილი, რომელთა წარმოებაში სახელურ ნაწილად გამოიყენება გასუბსტანტივებელი მიმდებარება. მაგალითად, მასწავლებელია, მხატვარია, მწერალია და დღეს ეს ფორმები არავითარ შინაარსობრივ განსხვავებას არ იძლევიან ისეთ ფორმებთან შედარებით, როგორცაა: პეტრე კოლმეურნეა, ეს სურათი კარგია, დაფა დიდია და სხვა, მაგრამ ასეთი ფორმები გვიანდელი წარმონაქმნებია. თანაც ძალიან მნიშვნელოვანია ის გა-

რეზონანსი, რომ ფორმებში: მწერალია, მასწავლებელია და ა. შ. მიმღებებს დაკარგული აქვს თავისი პირვანდელი მნიშვნელობა და სემანტიკურად იგი სახელს უტოლდება.

მეორე და არანაკლებ მნიშვნელოვანი განმასხვავებელი ნიშანი არის ფუნქცია. ეს ორი ფორმა ფუნქციითაც განსხვავდება ერთმანეთისაგან. პირველი თურმეობითის ანალიზურ ფორმათა ძირითადი მნიშვნელობა არის მოქმედების შედეგზე მითითება, სადაც არცთუ უკანასკნელ როლს უნდა ასრულებდეს სწორედ ვნებითი გვარის მიმღებობა. არა გვგონია, რომ შედგენილ შემასმენელს, მიუხედავად პირველი თურმეობითის გარკვეული მსგავსებისა აბსოლუტურ ფორმებთან შეედლო ეტვირთა ასეთივე ფუნქცია.

ასეა თუ ისე, ჩანს, ეს ფორმები ძველ ქართულშიაც არ ყოფილან იმდენად მკვეთრად გამოიჩნულნი, რომ იშვიათად, მაგრამ მაინც ერთმანეთში არ არეულიყო. ბიბლიასა და ოთხთავში არის რამდენიმე შემთხვევა, სადაც ქართული პირველი თურმეობითის ანალიზურ ფორმათა საპირისპიროდ ბერძნულში შედგენილი შემასმენელი გვხვდება. მაგალითად:

... და იხილა რამეთუ მუცელ ქმნულ არს, და უპატიო იქმნა დედოფალი მისი მის წინაშე (ბიბლ., წიგნი მოსესი, 126).

... και ει εν τει γαστρι εχει, και η:μασθη η κορια εναντιον αυτης (vet. test. 104.).

... მაშინ პრქვა მათ იესუ: შეწყუხებულს არს სული ჩემი ვიდრე სიკვდილდმყოფი (მ. C, 26.38).

τὸς ἐ λέγει ἀντιῶ περιλαπὲς ἕσται ἢ ψυχῇ μου ἕως θανάτου (M. 26.38).

... ამენ გეტყუ თქუენ. რამეთუ არავინ წინასწარმეტყუელი შეწყუნარებულ არს თუსსა სოფელსა (ლუკ. C, 4.24.).

ამ ფორმათა პარალელურად ხმარების მიზეზი ალბათ ისიც არის, რომ პირველი თურმეობითის მსგავსად აწმყო დროზე მითითება შესაძლებელია შედგენილი შემასმენლის საშუალებითაც, რადგან შედგენილი შემასმენლის წარმოებაში აწმყოს ფორმის დამხმარე ზმნა გამოიყენება.

რა თქმა უნდა საკითხი უფრო დეტალურ შესწავლას მოითხოვს, მაგრამ, ვფიქრობთ, ამჟამად ზემოთ მოყვანილი საბუთებით დაკმაყოფილდეთ.

რაკი პირველი თურმეობითი მდგომარეობის აღმნიშვნელი სტატიკური ფორმაა, ამიტომ ბუნებრივია ჩნდება ერთი კითხვა: რა დამოკიდებულება არსებობს აწმყოს სტატიკურ ფორმებსა და პირველ თურმეობითს შორის. განსხვავებებიან თუ არა ისინი ერთმანეთისაგან?

ჯერ ერთი, სტატიკურ და პერფექტულ ფორმათა ერთმანეთის გვერდით არსებობით ქართული გამოხატვისათვის რიცხვში არ დგას.

სტატიკური და პერფექტული ფორმები ცალ-ცალკე დასტურდება ევროპულ ენებშიც. გარდა ამისა, სტატიკურობა და პერფექტულობა, ვფიქრობთ, აბსოლუტურად იდენტური ოდენობები მაინც არ არის. მართალია, ორივე მდგომარეობას აღნიშნავს, მაგრამ, როგორც ამას ბ. ჯორბენაძეც აღნიშნავს: „მდგომარეობა შეიძლება ორგვარი იყოს, აღნიშნავდეს მხოლოდ მდგომარეობას, ან აღნიშნავდეს მდგომარეობას, როგორც მოქმედების შედეგს“³⁸.

მართლაც, სტატიკური აწმყოს ფორმები აღნიშნავენ სტატუსს საერთოდ: დგას, ზის, წევს, ძევს და სხვა. აქ ძირითადია საგნის მდგომარეობის აღნიშვნა აწმყოსათვის, უბნობის მომენტისათვის. ანგარიში არ ეწევა იმას, უძლოდა თუ არა ამ მდგომარეობას წინ რაიმე მოქმედება. პერფექტული ფორმებისათვის კი

ძირითადია მდგომარეობის, როგორც მოქმედების შედეგის აღნიშვნა: დაწო-
ლილ არს, აღდგომილ არს, მოსულ არს და სხვა. მოქმედების
შედეგობრიობა გულისხმობს წარსულისა და აწმყო დაპირისპირებას, სადაც
წარსული არის მოქმედების, ხოლო აწმყო შედეგის, ანუ
მდგომარეობის არე და უბნობის მომენტისათვის გათვალისწინებულია
ერთი და მეორეც. აღსანიშნავია ისიც, რომ თანამედროვე ქართულში გამო-
ყოფა სტატეკურ ზმნათა ნაწილი (ა-ფენ-ია, ა-ბ-ია, ა-სხ-ია ტიპისა), რომ-
ელთაც ამჟამად პერფექტული მნიშვნელობა აქვთ, მაგრამ აღნიშნული ფორმე-
ბი სწორედ ამ თვალსაზრისით უპირისპირდებიან სტატეკურ ფორმებს.

პირველ თურმეობითს ძველ ქართულში შედეგობითი მოქმედების ჩვენე-
ბის გვერდით კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი ფუნქცია აკისრია. ეს არის გახან-
გრძლივებულო, ან განმეორებულო მოქმედების ჩვენება.

პირველი თურმეობითით გადმოცემული გახანგრძლივებული მოქმედება
ისეთივე მნიშვნელობისაა, როგორისაც ე. წ. „ზოგადი აწმყო“, მაგ., „ჩიტი
დაფრინავს“-ის რიგისა. აქ მთავარია საზოგადოდ გახანგრძლივებული მოქმე-
დების ჩვენება და არა ამ მოქმედების დაკავშირება დროის რომელიმე მონა-
კვეთთან. მაგ.:

თქმულ არს: არა განსხვავდო უფალი ღმერთი შენი (ლ. C, 4.12).

ἐίρηται, ὡς ἐπαίρησαι; Κύριον τὸν Θεόν σου (Λ. 4. 12)—praes.

ამ მაგალითში შედეგობითი ფორმის საშუალებით გადმოცემულია მოქმე-
დება დროზე მითითების გარეშე. „თქმულ არს“ — საზოგადოდ ასე არის ნათ-
ქვამი, ასე ამბობენ. ასეთივე მნიშვნელობის არის მომდევნო მაგალითიც:

... მერმე წერილ არს: არა განსხვავდო უფალი ღმერთი შენი (მათე, C, 4.10).

παλις γέγραπται, ὡς ὁ ἐπαίρησαι; Κύριον τὸν Θεόν σου (Μ. 4. 10).

ზოგჯერ მოქმედება, რომელიც ხანგრძლივი დროის მანძილზე ივარაუდე-
ბა, წყდება და კვლავ აღდგება, რის გამოც გვაქვს მრავალგზისი, განმეორებუ-
ლი მოქმედება... ამგვარი მნიშვნელობის გადმოცემისას პირველ თურმეობითს
ზმირად ახლავს სპეციფიკური იტყუებები — მრავალგზის, ნიადავ და სხვა, რომ-
ლებიც მრავალგზისობის ფუნქციას ხაზს უსვამენ და აძლიერებენ.

ძველი ქართული: სერგი მთავარმა თქუა: მრავალგზის მოსროულ ვარ
მე სენავსა შენსა (კიშინი, I, 72,30).

საშუალო ქართული: მე ნიადავ მასზე მწყალობელი ვყოფილვარ და
დღე-ყოფელ კეთილი მიქნა (ს. ს. ორბ., ტ. 2, 178).

ამრიგად. თუ მოქმედების შედეგი მოცემულია დროზე მითითების გარე-
შე, გვექნება გახანგრძლივებული მოქმედება, ხოლო თუკი ასეთი მოქმედება
შეწყვეტილად და კვლავ აღდგენილად ივარაუდება, გვექნება იტერატიული,
ანუ განმეორებული მოქმედება.

პირველი თურმეობითის მიერ მოქმედების მრავალგზისობის ჩვენების
უნარი აღნიშნულია სპეციალურ ლიტერატურაში, მაგრამ გარდამავალ ზმნებ-
თან დაკავშირებით³⁹. ამ ფუნქციის გამოყოფას აქ ზურგს უმაგრებს თურმეო-
ბითის მაწარმოებელი ო ფორმანტი, რომელიც ზოლმეობითიდან მომდინარედ
მიიჩნევა⁴⁰. მაგრამ, როგორც ნაჩვენებია იყო, განგრძობითი და მრავალგზისი
მოქმედების ჩვენება შესაძლებელია აბსოლუტური ზმნების თურმეობითის
საშუალებითაც და, შესაძლებელია, რომ ო ფორმანტი ამ ფორმათა წარმოება-
შიც მონაწილეობს.

გამოთქმულია ვარაუდი, რომ მიმღეობის ილ სუფიქსი რთული სუფიქსია და ისეთივე აგებულებისაა, როგორისაც მასდარის ილ სუფიქსი⁴¹, სადაც *o* ზმნური ნაწილის კუთვნილებაა, ხოლო *l* სახელურის (მაგ., საწყისებში: ტირ-ილ-ი, წუხ-ილ-ი და სხვა). თუკი *-o-* სუფიქსი საწყისში ზმნურ ნაწილს ეკუთვნის, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ასეთივე მნიშვნელობისა იქნება იგი მიმღეობაშიც, ე. ი. სავარაუდებელია, რომ მიმღეობაშიც *o* ზმნური ნაწილის კუთვნილებაა და, შესაძლებელია, ეს სუფიქსი დიურატიულობას მიუთითებს. რაც შეეხება *-ul-* სუფიქსს, იგი *-il-* სუფიქსის ფონეტიკურ სახესხვაობას წარმოადგენს⁴².

აბსოლუტური ზმნის პირველი თურმეობითის ზმნური ნაწილი არის სტატიკური დამხმარე ზმნა აწმყოს ფორმით. შეიძლება თუ არა დამხმარე ზმნა თავისი ამ ორი ნიშნის მიხედვით — სტატიკურობით და აწმყოსეულობით — განგრძობითი მოქმედების მაჩვენებლად მივიჩნიოთ? ვფიქრობთ, შეიძლება!

დამხმარე ზმნაშიც ხომ აღდგება ხოლმეობითიდან მომდინარე *o* ფორმანტი (ვარ-ი, ხარ-ი, არ-ი-ს), რომელიც მოქმედების განგრძობითობაზე მიუთითებს.

ამრიგად, პირველმა თურმეობითმა შეიძლება იტვირთოს არა მარტო აწმყოს მნიშვნელობა, არამედ ხოლმეობითისაც, მაგრამ პირველი თურმეობითი ხოლმეობითთან ფუნქციური მსგავსების გვერდით გვიჩვენებს ძირითად განსხვავებასაც. ფუნქციური განსხვავება პირველ თურმეობითსა და ხოლმეობითს შორის კი იმაში გამოიხატება, რომ ხოლმეობითი დინამიკას გულისხმობს. მას, როგორც დინამიკურ ფორმას, შეეძლო ეტვირთა განმეორებული მოქმედების ჩვენება; თურმეობითის შემთხვევაში კი განმეორებული მოქმედება გადმოცემულია სტატიკური, შედეგობითი ფორმის საშუალებით.

მეორე მნიშვნელოვანი განსხვავება ხოლმეობითისა და თურმეობითს შორის ასპექტის გამოხატვაშიც იჩენს თავს. როგორც ჩანს, ხოლმეობითით გადმოცემული მრავალგზისი მოქმედებაც არ იძლევა მაინცადამაინც ბოლომდე მოყვანილი მოქმედების მნიშვნელობას. მრავალგზისობა აქ გაგებულია, როგორც ჩვეული, დამახასიათებელი მოქმედება. დასრულებულად უნდა წარმოვიდგინოთ მოქმედების თითოეული კომპონენტი და არა მთლიანი მოქმედება. გარდა ამისა, როგორც ჩანს, ხოლმეობითის თავდაპირველი მნიშვნელობა დიურატიული მოქმედების ჩვენება იყო⁴³, რაც სრულასპექტიანობას გამოიტყვევს.

პირველი თურმეობითით გადმოცემული მრავალგზისი მოქმედება კი პერფექტული ხასიათისაა. იგი იმთავითვე შემოფარგლულია წარსულთა და აწმყოთი, რაც ამ მოქმედების დასრულებულად წარმოდგენის საშუალებას იძლევა.

XII—XIII საუკუნეებიდან აბსოლუტურ ზმნათა თურმეობითი შეიძლება შეგვჩვენებს უნახავი მოქმედების მნიშვნელობითაც.

საანალიზო მასალაში უნახავი მოქმედების მაჩვენებელ ფორმათა შორის გამოვლინდა შემდეგი ნიუანსები: ა) მოქმედების შედეგი გარკვეული დროით არის დაშორებული სუბიექტისაგან, მას ამ მოქმედების შესახებ ცნობები მოეპოვება სხვისი გადმოცემის შედეგად ან წერილობითი წყაროებიდან. შესაბამისი ხილული ფორმა წყვეტილით იქნებოდა გადმოცემული.

შე მოსულა ჩვენს ქვეყანას ამბრი არაბ ცოტა ყმითა... (ამირ. დარ. 70,517).
მარიამ მაგდანელი ფლორენცაული თავადის ქალი ყოფილა (ს. ს. ორბ., ტ. 1, 218).

წმიდის ტერზიას რიგის ქალწული შექმნილა (ს. ორბ., ტ. 1, 218).

ეჭვსასი კაცისაგან ორმოცი კაციღა გადარჩენილა... (ყარ. 543).

ბ) სუბიექტი მოქმედების შესახებ დასკვნას აკეთებს ფაქტების შეჯამების შედეგად:

ჩვენი საქმე ესრე გასრულა, რომელ აქათგან აღარ დიამალვის (ვისრ. 287,20).

უნახაობის მნიშვნელობით პირველი თურმეობითი გვხვდება მხოლოდ მესამე პირის ფორმებთან, რაც გვევარაუდებინებს, რომ უნახაობის გავება თავდაპირველად სწორედ მესამე პირის ფორმებთან უნდა ჩასახულიყო. ეს გარემოება მჭიდროდ უნდა იყოს დაკავშირებული აბსოლუტური ზმნების I თურმეობითის სინთეზურ წარმოებაზე გადასვლასთან. როგორც ცნობილია, სინთეზურ წარმოებაზე გადასვლა პირველად სწორედ მესამე პირის ფორმებთან დაიწყო⁴⁴.

შეიძლება დავასკვნათ:

1. აბსოლუტურ ზმნათა პირველი თურმეობითი ძველ ქართულში პერფექტული ნიშნებით ხასიათდება. ეს ეხება როგორც წარმოებას, ასევე ფუნქციებს.

2. ძველ ქართულში პირველი თურმეობითის ძირითადი ფუნქციაა მოქმედების შედეგის სახით ჩვენება. ამგვარი „შედეგობითი მოქმედება“ ყოველთვის სრული ასპექტის მნიშვნელობისაა. ამ თვალსაზრისით თურმეობითი უპირისპირდება როგორც აწმყოსა და ხოლმეობითს, ასევე აორისტსაც.

3. მეორე მნიშვნელოვანი ფუნქცია, რომელიც I თურმეობითს ძველ ქართულში აქვს, არის გახანგრძლივებული, განმეორებული მოქმედების ჩვენება.

მოქმედების გახანგრძლივებულად ან ზოგჯერ განმეორებულად წარმოღგენა პერფექტული ფორმების დამახასიათებელი ნიშანია. ამ ფუნქციის აღქმას ერთგვარად ხელს უწყობს ფორმის ანალიზური წარმოებაც. I თურმეობითის აბსოლუტური ფორმების შემთხვევაში განგრძობითი მოქმედება ფორმალურადაც აღნიშნულია ხოლმეობითის • ფორმანტის საშუალებით, რომელიც შეიძლება აღდგეს ფორმის როგორც ზმნურ, ასევე სახელურ ნაწილშიც.

4. XII—XIII საუკუნიდან პირველი თურმეობითის ფორმებთან კიდევ ერთი მნიშვნელობა ჩნდება. ესაა უნახავი, ანუ თურმეობითი მოქმედების ჩვენება. ამ ფუნქციით მხოლოდ მესამე პირის ფორმები გვხვდება. უნახაობის მნიშვნელობის ჩამოყალიბება სინთეზურ წარმოებაზე გადასვლასთან უნდა იყოს დაკავშირებული.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ე ბ ი

¹ П. Шантрен, Историческая морфология греческого языка, М., 1953, გვ. 128; А. Н. Савченко, Категория среднего залога в индоевропейском языке (автореферат), Л., 1960; ბ. ჯობეჯიაძე, ზმნის გვარის ფორმათა წარმოებისა და ფუნქციის საკითხები ქართულში, თბილისი, 1975, გვ. 23.

² А. Мейе, Общеславянский язык, М., 1951, გვ. 207.

³ П. Я. Черных, Историческая грамматика русского языка, М., 1952, გვ. 215, 255.

⁴ А. Мейе, დასახ. ნაშრომი, გვ. 211.

⁵ П. Я. Черных, დასახ. ნაშრომი, § 100, გვ. 225.

⁶ Е. В. Белова, Л. Р. Тодд, Учебник английского языка, М., 1946, გვ. 268.

⁷ არნ. ჩიქობავა, ილ. ცერცვაძე, ხუნძური ენა, თბილისი, 1962, გვ. 330, ანდა, ტ. გულავა, ბავკალური ენა, თბილისი, 1971, გვ. 135—137.

⁸ Г. Нидерле, Грамматика греческого языка, ч. II, синтаксис, М., 1887, გვ. 167.

⁹ Е. В. Белова, Л. Р. Тодд, დასახ. ნაშრომი, გვ. 267, 268.

¹⁰ რ. ლ ა ფ ო ნ ი, ბასკური ენა და ბასკურ-კავკასიური ჰიპოთეზა, არნ. ჩიქობავას წინა. სიტყვაობითა და რედაქციით, თბილისი, 1976, გვ. 48.

¹¹ ამ აზრს იზიარებენ: ნ. შ ა რ ი, პ. შუხარდტი, ტრომბეტო, ვინკლერი, ულენბეკი, დიუ-მეზილი, ბოულა და ლაფონი (იხ. რ. ლ ა ფ ო ნ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 71).

¹² ბ. ჯ ო რ ბ ე ნ ა ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 23.

¹³ А. Мейе, Общеславянский язык, გვ. 198, 206.

¹⁴ უნდა აღინიშნოს, რომ პერფექტულ ფორმათა საშუალებით მოქმედების შედეგის მიმართება შესაძლებელია ნაყოფის და ზოგჯერ მომავალთანაც. ნაყოფის შედეგობითი ფორმები მოგონება ევროპულ ენათაგან, მაგალითად, ინგლისურს (Past Perfect Tense), კავკასიურთაგან — ხუნძურს (ყოტუა-ბუქანა). ლათინურმა პერფექტული მომავალი დროც განავითარა. ასეთი მნიშვნელობისა, მაგალითად, dixero ტიპის ზმნები.

¹⁵ Е. В. Белова, А. Р. Тодд, დასახ. ნაშრომი, გვ. 263.

¹⁶ არნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა, ილ. ც ვ რ ც ვ ა ძ ე, ხუნძური ენა, გვ. 331. აქვე უნდა ითქვას, რომ აღწერითი ფორმებისათვის საერთოდ ნიშანდობლივია აწმყო დროზე მითითება, ამას გვიდასტურებს თუნდაც ლეზგიური ზმნა, რომელსაც აწმყო დროში მხოლოდ აღწერითი ფორმები მოეპოვება (იხ. გ. თ ო ფ უ რ ი ა, ლეზგიური ზმნის ძირითადი მორფოლოგიური კატეგორიები, თბილისი, 1959, გვ. 27).

¹⁷ დ. მ ე ლ ი ქ ი შ ვ ი ლ ი, იოანე პეტრიწის ფილოსოფიურ შრომათა ენა და სტილი, თბილისი, 1975, გვ. 18. მკვლევარს აქ მითითებული აქვს, რომ პირველ თურმეობითს (აბს. ზმნების) ძველ ქართულში ჩვეულებრივ რეზულტატიური მნიშვნელობა აქვს და „თურმეობითობა“, ანუ უნახავი მოქმედების ჩვენება, ამ პერიოდისათვის მათთვის კერ კიდევ არ არის დამახასიათებელი.

¹⁸ ქართული ზმნის პოლიპერსონალობის გამო აღწერითი წარმოება შესაძლებელია შეგვხვდეს არა მარტო აბსოლუტურ ფორმებთან, არამედ ორპირიან, გარდუვალ რელატიური აგებულების ზმნებშიც („შევეყარებოვიარ“ ტიპისა). არც გარდამავალი ფორმებისთვის ჩანს გამორიცხული შემველიზმნიანი წარმოება („შემიყრიხარ“).

¹⁹ ქ. ლ ო მ თ ა თ ი ძ ე, „ქ“ სუფიქსისათვის მეგრულში, თბილისი, იყე, I, 1946, გვ. 131.

²⁰ არნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა, ქანურის გრამატიკული ანალიზი, თბილისი, 1936, გვ. 141.

²¹ გ. თ ო ფ უ რ ი ა, შრომები, I, თბილისი, 1967, გვ. 130.

²² აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ I თურმეობითის ფორმები უმეტესად პერსონაჟის მეტყველებაში გვხვდება და, შესაძლებელია, ესეც ხელს უწყობს მოქმედების აღქმას აწმყოში.

²³ Г. Нидерле, Грамматика греческого языка, § 241, გვ. 165.

²⁴ Г. Нидерле, დასახ. ნაშრომი, გვ. 167.

²⁵ იქვე, გვ. 175. უნდა დავაზუსტოთ, რომ ბერძნულში არსებობს აორისტი I და აორისტი II. მათ შორის ძირითადი განსხვავება წარმოებაში იჩენს თავს. მეორე, ანუ ძლიერი, აორისტი მხოლოდ თანხმოვანფუძიანი ზმნებისათვის არის დამახასიათებელი. იგი იწარმოება აუგმენტისაგან და მარტივ ფუძეზე ნამყო უსასრულოს (imperfectum) დაბოლოების დართვით. აორისტი I კი იწარმოება ხმოვანფუძიანი ზმნებისაგან, ფუძეზე სპეციფიკური მწარმოებელი სუფიქსის დართვით (უფრო დაწვრილებით იხ.: ა. უ რ უ შ ა ძ ე, ძველი ბერძნული ენა, თბილისი, 1971, გვ. 226) შედეგობითი მნიშვნელობა დამახასიათებელია აორისტი I-სათვის.

²⁶ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, თბილისი, 1973, გვ. 266—267.

²⁷ ზ. ქ უ შ ბ უ რ ი ძ ე, ასპექტისა და მოქმედების სახის მიმართებისათვის ქართულში, „ორიონი“, თბილისი, 1967, გვ. 339.

²⁸ თ. ქ ო რ დ ა ნ ი ა, ქართული გრამატიკა, ტფილისი, 1889, გვ. 56.

²⁹ ქ. ფ ე ი ქ რ ი შ ვ ი ლ ი, მესამე სერიის ფორმათა მნიშვნელობა და გამოყენება ახალ ქართულში, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, IV, 1971, გვ. 56.

³⁰ გრ. ი მ ნ ა ი შ ვ ი ლ ი, ქართული ენის ინგილოური დიალექტის თავისებურებანი, თბილისი, 1966, გვ. 117.

³¹ გ. რ ო გ ა ვ ა, დრო-კილოთა მეოთხე ჯგუფის ნაკვეთები ქართველურ ენებში, იყე, IV, 1953, გვ. 27.

³² ივ. ქ ა ვ თ ა რ ა ძ ე, უნახაობის კატეგორიის ისტორიისათვის ქართულში, იყე, VIII, 1956, გვ. 85.

³³ გ. მაჭავარიანი, ასპექტის კატეგორია ქართველურ ენებში, ქართველურ ენათმეცნიერების საკითხები, თბილისი, 1971, გვ. 126.

³⁴ А. Мейе, Общеславянский язык, გვ. 198.

³⁵ ივ. იმნაიშვილი, ქართული ენის ისტორიული ქრესტომათია, ტ. 1, თბილისი, 1971, გვ. 351.

³⁶ დ. მელიქიშვილი, სტუდენტთა XXIII სამეცნიერო კონფერენციის თეზისები, თბილისი, 1961, გვ. 167.

³⁷ ივ. იმნაიშვილი, სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ქართულში, თბილისი, 1960, გვ. 645.

³⁸ ბ. ჯორბენაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 23.

³⁹ არნ. ჩიქობავა, ერატიული კონსტრუქციის პრობლემა იბერიულ-კავკასიურ ენებში, I, თბილისი, 1938, გვ. 95.

⁴⁰ არნ. ჩიქობავა, ერატიული კონსტრუქციის პრობლემა..., გვ. 95 დ. გეოგრაფიკული ზმნების III ჯგუფის დრო-კილოთა ფორმები ძველ ქართლში (საკანდიდატო დისერტაცია, ინახება საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტში).

⁴¹ არნ. ჩიქობავა, მასდარისა და მიმღეობის ისტორიული ურთიერთობისათვის ქართულში, იკვ. V, თბილისი, 1953, გვ. 42.

⁴² არნ. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში, თბილისი, 1942, გვ. 65.

⁴³ გ. მაჭავარიანი, ასპექტის კატეგორია ქართველურ ენებში, ქართველურ ენათმეცნიერების საკითხები, IV, თბილისი, 1971, გვ. 124.

⁴⁴ დ. მელიქიშვილი, სტუდენტთა XXIII კონფერენციის თეზისები, გვ. 187.

Д. Т. ПХАКАДЗЕ

О ФУНКЦИЯХ I РЕЗУЛЬТАТИВНОГО В ДРЕВНЕ- И СРЕДНЕ- ПРУЗИНСКОМ ЯЗЫКАХ

Резюме

1. Описательное образование абсолютных форм I результативного позволяет проследить основную и, надо полагать, первоначальную функцию этого ряда в древнегрузинском языке — указание на результат действия. Такая результативная функция всегда связана с завершенностью действия и, в свою очередь, противопоставляется формам как настоящего времени, так и аориста и II многократного.

2. Из основной функции I результативного развилась, по-видимому, и функция завершенной к моменту действия продленности или многократности. Эта функция является характерной для совершенных образований во многих языках, что дает возможность сравнить древнегрузинские абсолютные формы I результативного с совершенными формами европейских и горских кавказских языков.

3. Впоследствии, примерно в XII—XVII вв. формы I результативного приобретают еще одну функцию — неприсутственности, заочности действия. В письменных памятниках указанного периода формы I результативного с таким значением употребляются сравнительно редко. Следует полагать, что возникновение функции заочности совпадает по времени с образованием синтетических форм I результативного.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ახალი ქართული ენის კათედრა
წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა
შ. ძიძიგურმა

М. М. САХОКИЯ

К ВОПРОСУ ОБРАЗОВАНИЯ И КЛАССИФИКАЦИИ СЛОЖНЫХ ГЛАГОЛОВ В ДРЕВНЕПЕРСИДСКОМ ЯЗЫКЕ

Основные типы сложных глаголов древнеперсидского языка рассматривались нами в специальной статье с точки зрения их отнесенности к слову¹. Здесь мы обобщаем выводы, касающиеся вопроса классификации и образования сложных глаголов, представленных во всех имеющихся эпиграфических памятниках древнеперсидского языка. Выводы получены в результате изучения названных единиц как по структурно-грамматическим, так и семантическим признакам. Мы также касаемся отдельных особенностей и характерных черт древнеперсидского сложного глагола. Ввиду того, что подобное исследование проводится в отношении данного языка впервые, мы включаем в сферу нашего изучения все составные сказуемые, построенные по модели «имя + глагол». Этот принцип обусловлен и тем обстоятельством, что древнеперсидский, являясь еще языком с вполне действующей флективной системой, вместе с тем находился в начальном процессе разрушения флексии и построения аналитической грамматической структуры (что полностью осуществилось на уровне среднеперсидского языка). Поэтому определение сложного глагола как единицы в языке с двойственной системой, особенно с точки зрения семантики, нам представляется затруднительным. Мы находим, что на данном языковом этапе семантические границы сложного глагола должны быть шире, чем в языке с чисто аналитической структурой языка. На фоне флективных образований некоторые единицы, являющиеся словами в плане содержания в контексте, в плане выражения могут оставаться словосочетаниями. Многие выражения, не являясь истинными сложными глаголами в других языках, могут оказаться таковыми в древнеперсидском языке. В силу этого противоречия мы включаем в систему сложных глаголов некоторые спорные единицы. Однако при учете всего лексического арсенала языка, а также синтаксического широкого контекста, возможно причислить названные условные единицы к группе сложных глаголов.

Как видно из таблицы, все сложные глаголы древнеперсидского языка можно классифицировать одновременно по структурно-грамматическим и семантическим признакам следующим образом: 1. переходные/непереходные (последние распадаются на пассивные, статические и медиальные); 2. моделированные/парономазии/аналитические формы (парадигмы глагольного спряжения).

Рассмотрим принцип выделения и характерные черты каждой группы².

1. Почти единственным вспомогательным глаголом моделированных переходных глаголов выступает глагол „kar“—«делать (н. перс. *kardan*)³ и один раз *dā*—«создавать». Уже это обстоятельство, как нам кажется, дает основание считать данные лексические единицы моделированными, т. е. адекватными слову семантическими единицами.

К такому выводу можно придти при сравнении с новоперсидским состоянием, где участие множества—почти всех — простых глаголов в образовании сложных глаголов служит одним из оснований рассмотрения последних как фразеологических единиц⁴. (Следует оговорить, конечно, что такое положение приобретает несколько условный характер, если учесть ограниченность древнеперсидского текстологического материала).

Не исключено также, что можно усмотреть разную степень и диоматичности, противопоставляя (исходя из схемы Ю. А. Рубинчика⁵) новоперсидским глаголам глаголы такого лексического состава, как «сделать царем», «сделать начальником», «сделать битву», «сделать восстание» (т. е. «восстановить»), «лучшим сделать» (т. е. «улучшить») — с одной стороны, и «посадить на кол», «сделать сидевшими на верблюдах», «поставить на место» (т. е. «восстановить»), «причинить зло» и «сделать добро» — с другой. Однако при определении моделирования мы руководствуемся следующими критериями: а) наличием однотипных лексических элементов при одном и том же компонирующем глаголе, как: *xšāyaθiyam akunauš* — «сделать царем» и *paθištam akunavam* — «сделать начальником»; такие единицы создают определенный «семантический круг», в данном случае — «назначения на должность»; б) наличием однотипных по составу именных компонентов при одном и том же глаголе — имеются в виду композиты отглагольного значения, включающие глагольный элемент и создающие серию близких по семантике вдвойне сложных глаголов: *ušabarim akunavam* — «посадить на верблюдов» (кстати, подобные выражения в других языках — «посадить на коня», «посадить на мула» и т. д. вряд ли превращаются в сложные глаголы; в качестве последних они составляют специфику древнеперсидского языка), *uzmauāpatiy akunavam* — «посадить на кол»; в) наличием оппозиционных пар переходный/непереходный для одних и тех же глаголов (причем под непереходным тут подразумеваются все имеющиеся подгруппы: пассивные, статические и медиальные), например: *xšāyaθiyam akunauš* и *xšāyaθiya abava* — «сделал царем» и «стал царем», *hamiçiya abava* — «восстал» и *hamiçiya akunauš* — «восставшим сделал», *uzmauāpatiy akunauš* — «посадил на кол» и *uzmauāpatiy akariyata* — «были посажены на кол»; г) наличием антонимов в пределах одной и той же группы сложных глаголов, например: *zuga akunavam* — «причинить зло» и *ucaḡam kunautuv* — «сделать добро».

2. Наиболее типичным образцом моделированного переходного сложного глагола по семантическому соотношению компонентов мы считаем глагол: *hamaganam cartanaiy* — «свершать битву» (в инфинитиве).

В отношении группы «моделированные пассивные непереходные» интересно отметить следующее: основным вторым компонентом пассивных непереходных глаголов является прототип новоперсидского глагола *šodan* — глагол „bav“ — «становиться», образующий оппозиционные пары с переходными глаголами, использующими вспомогательный глагол „kar“ — «делать». Однако грамматическим синонимом специального глагола „bav“ выступает форма синтетического пассива (с формантом *uā*) от того же глагола „kar“ — «делать». Имеются два образца подобного образования:

Глаголы	Переходные (активные)	Непереходные			
Моделированные	xšāyaθiyam akunauš xšāyaθiyam adadē maθištam akunavam hamarānam carlanaiy ucmauθpatiy akunavam θastayθ akunauš zura akunavam ušabarim akunavam hamīciyam akunauš uvīpōšiyam akutā fraθaram akunauš ucaram kunautuv patipadam akunavam	со специальным глаголом „bav“	с пассивной формой глагола „делать“ „kar“	статические	Медиальные
		xšāyaθiya abava; hamīciya abava	ucmauθpatiy akariyaθ; duθkartam akariyaθ	xšāyaθiya amiy maθišta θha xšūta amiy utava θhy uxšnauš amiy fraθam θha parθbarīam θha ašnaiy θham	xšāyaθiya agaubata duruxtam kunavataiy
		с глаголом „θad“ казаться			
		duruxtam θadayā			
Паронимизация	upastam abara hubartam abaram huθraštam aparsam	uvamarāuš amariyaθa			
Аналитические формы (парадигмы)	nīpīštam akunauš	katam abava (Sg+) azdā abava		Посесивы: SgSa Sacc { frāmana θha kūma θha janta biyā θakata θha	

«быть посаженным на кол» и «быть сделанным не по-доброму»: *uzmauāpatiy akariyāta* (DBIII 92) — «они стали (были) посажены на кол»: *uṭa anī-yašca āha tya duškartam akariyā* (XPh 41—42) — «и другое было, что было сделано (сделалось) не по-доброму». Первый компонент второго глагола является композитом с содержанием имени отглагольного: *duš* — «плохо» + *karta* — «сделанное». Первому примеру противопоставляется активный глагол *uzmauāpatiy akunavam* — «я посадил их на кол». Допустимая же оппозиционная пара для последнего — **uzmauāpatiy abavata* в текстах не засвидетельствована. Отсюда вытекает грамматико-семантическая эквивалентность: *akariyāta* = *abavata*. Таким образом, форма синтетического пассива от активного вспомогательного глагола-форманта (морфемы) выступает как моделирующее средство, лишенное первичного лексико-грамматического значения. Дальнейшее развитие персидского языка путем построения аналитической системы отвергает данное средство моделирования как наследие флективной системы и выражение актива/пассива основывается на строгой оппозиции специальных вспомогательных глаголов (мы опускаем здесь случаи взаимозаменяемости по залогу новоперсидских глаголов *kardan* — «делать» и *šodan* — «становиться», составляющие одну из трудностей сложных глаголов новоперсидского языка⁶). Нам кажется, что в основном взаимозаменяемость эта обусловлена характером персидского именного компонента новоперсидского сложного глагола. В результате унификации, т. е. замены разнотипности образования одним типом, выразителем залоговой оппозиции становится в новоперсидском не морфологическая форма глагола, а его семантика).

Глагол *duškartam akariyā* по корневому составу компонентов является параноматическим, однако наличие оппозиции актив/пассив дает веское основание для причисления обоих глаголов к глаголам, образованным по принципу моделирования: активный переходный *zuga akunavam* вместе со своим антонимом из той же группы: *usaḡam kunautuv* — «делать добро». Последний по корневому составу также параноматичен, только здесь имеет место фонетическое изменение — чередование согласных „с<к“, представленное в инфинитиве глагола «делать» — *carṭanaīy*: „car“ заменяет корень „kaḡ“. Положение о моделированности рассматриваемых глаголов поддерживает аналогичное глаголу *duškartam akariyā* образование *uzmauāpatiy akariyāta* и, наконец, соображение, что глагол «делать», выступающий постоянно в качестве вспомогательного, очевидно, следует исключить из процесса образования параномазий.

3. В качестве третьего вспомогательного глагола непереходных пассивных глаголов мы выделяем глагол „*bad*“ — «казаться», представленный в единственном примере: *mātaiy duruxtam badayā* (DNb 52—53) — «Да не тебе ложью покажется!» Этот образец относится к группе синтаксических единиц, которые мы называем «инверсионными» (рассматриваем круг аффиктивных глаголов древнеперсидского языка в плане грузинской «инверсии»⁷). В другой «инверсионно-дативной» форме-фразе сложный глагол того же значения получен при помощи медиальной формы глагола „*kaḡ*“ при том же именном компоненте: *mātaiy avašciy duruxtam*

kunavataiy (DNb 55—56) — «Да не покажется (сделается) тебе это ложью!». «Инверсионный строй фразы», т. е. соотношение сложного глагола с косвенным объектом (в дативе) способствует «сжатию» компонентов в одну лексическую единицу. Таким образом, синтаксическая система, окружение (синтаксический контекст) является одним из критериев определения квалификации рассматриваемых лексических единиц. Во втором образце глагол «*Ṡad*» является опустошенным от номинативного значения: глагол «*Ṡad*» при том же именном элементе сохраняет свое лексическое значение в сумме семантики компонентов. Последнее обстоятельство как будто дает основание усмотреть в данной единице определенную степень идиоматичности, однако, руководствуясь в основном принципом противопоставления оппозиционных пар, мы заключаем, что противопоставление логико-семантически адекватных, но грамматически и лексически различных форм, как *duruxtam kunavataiy* и *duruxtam Ṡadauā* — «казаться ложью», служит критерием для определения их как эквивалентных слову единиц. *Ṡadauā* выступает грамматическим синонимом *kunavataiy* — самого распространенного глагола с «опустошенной» семантикой.

4. Включение статических непереходных глаголов с глаголом «быть» в систему сложных глаголов обусловлено следующими противопоставлениями: а) сложные или перифрастические/б) простые или флективные: *xšāyaθiya amiy* — «я есмь царь» = *patiyaḥxšāyaīy* — «я царствую» или *utava āhy* — «могущий есть ты», т. е. «ты можешь» — [*tanuṣ*] *tavāyatiy* — «может твое тело». Примеры: *adam xšāyaθiya amiy Asagartaiy* (DB II 80) — «Я есмь царь (т. е. я царствую) в Асагартни»; *tyamaiy tanuṣ tavāyatiy* (DNb 33) — «Что может мое тело» — «Что я могу, что в моих силах» (ср. *yāvā utava āhy avaθāsata paribara* (DB IV 72) — «Насколько можешь, настолько выполни»). Здесь мы имеем дело с оппозицией по признаку структуры и идентичностью по содержанию. Эквивалентность приведенных (выделенных) пар аргументируется нами с помощью привлечения широкого контекста, в котором они употребляются, а также общей картиной языка. Так, например, предикативное сказуемое *xšāyaθiya amiy* в системе древнеперсидского языка выступает как эквивалентная слову единица, так как флективная форма глагола «царствовать» — *xšā+pati* в текстах встречается три раза, в остальных случаях — описательная форма: *adamšām patiyaḥxšāyaīy* (xph 17, DNa 19, DSe 17) — «я им (т. е. над ними) царствую». Легко установить равнозначность единиц *xšāyaθiya amiy* и *patiyaḥxšāyaīy*, если сравнить приведенную фразу со следующей фразой аналогичного содержания: *adamšām xšāyaθiya āham* (DB I. 14) — «Я им царь был» — «Я царствовал над ними». Эквивалентность рассматриваемых единиц устанавливается, таким образом, и с помощью синтаксического контекста, а именно: в системе фраз с идентичной («посессивной») структурой. Равнозначность в идентичных синтаксических системах является критерием для установления лексико-грамматической эквивалентности единиц. Тут мы имеем дело с равноправностью именного (номинального) и глагольного (вербального) предложения — вопрос, который не раз освещался в литературе⁸. Кроме того, существует мнение о равнозначности

совершенно аналогичных приведенным древнеперсидским лексическим единицам древнегреческих единиц: βασιλεύς εἰμι — «Я есмь царь» и Βασιλεύω — «царствую»⁹ (точно так же равны эти выражения в русском языке). Нам представляется, что официозные выражения в древних языках (номинально-вербальные по форме), утверждающие царскую или иную военную и юридическую власть, подчеркивали момент господства и поэтому семантически в них преобладал глагольный элемент. Мы приведем еще одно обоснование глагольного значения древнеперсидского выражения «быть царем». Возьмем фразу *hasa paruviyata huā amāxam tauma xšāyaθi-ya āha* (DB 1.8) — «С давних времен наш род царем был, т. е. царствовал». Подлежащее данного предложения является собирательным именем, поэтому его сказуемое по содержанию должно быть скорее выразителем непрерывного процесса, абстрагированной глагольной единицей, чем конкретным и ограниченным по времени выражением по отношению к целому «роду». Значение глагола «быть» здесь в контексте с именным элементом выражает растянутое во времени состояние множества подлежащих. Это состояние, в силу лексического значения существительного «царь», превращается в активное непереходное (медиальное) действие, так как «быть царем» по экстралингвистическим факторам, безусловно, означает действие. Получается, что сумма состояний распределенных в историческом времени множества подлежащих, которые объединены в собирательное подлежащее, равняется непрерывному процессу активно-медиального действия этого собирательного подлежащего (множество повторяющихся состояний грамматически дают в контексте один постоянный процесс). Кстати, грузинская форма глагола «царствовать» *meroba* перекликается с подобной интерпретацией соответствующих лексических единиц древнеперсидского языка, являясь глаголом медиальным (медиаактивным), выражающим определенную внутреннюю активную силу и действие. Наиболее верным критерием рассмотрения некоторых статических сложных глаголов как эквивалентных слову единиц является наличие различных по залогу компонирующих глаголов при одном и том же существительном. Такие оппозиции дают возможность установления и выделения парадигм образования, особенно, если представлены все возможные в языке залоговые формы вспомогательного глагола. В древнеперсидском один именной элемент (слово *xšāya θi-ya* — «царь») образует полную серию сложных глаголов: *xšāyaθiyam akunauš* — «сделать или назначить царем» — переходный, *xšāyaθi-ya abava* — «стать царем» — пассивный, *xšāyaθi-ya agauba* — «назваться царем» — медиальный, *xšāyaθi-ya ami-y* — «быть царем» — «царствовать» — статический, а также *maθištam akunavam* и *maθištam āha*.

5. В отличие от новоперсидского, спецификой древнеперсидских сложных глаголов являются и параноматические образования. Древнеперсидские параномазии относятся к различным стилистико-семантическим и грамматическим группам: мотив «приказания» (царя) — награждения или наказания — переходные глаголы: *avām hubartam abaram* (DB IV 66) — «того я награждал добром»: корень глагола „*bar*“ — «приносить», дословно — «хорошо принесенное принес»; *avām hufrāštam aparsam* (DB IV 38) — «того я наказал по заслугам» — повторяется корень „*pars*“ — «спраши-

вать», дословно — «хорошо спрошенное спросить», мотив «смерти» — медиальный глагол; *pašava Kambūjiya uvamaršiuš amariyāta* (DB I 43) — «после этого Камбиз умер своей смертью» — повторяется корень „*kar*“ — «умирать». Глагол «умирать» особенно активно участвует в образовании паронимазий в еврейском и грузинском языках.¹⁰ «Мочь»: *tuamaiy tapuš tavāyatīy* (DNb 33) — «что может мое тело» — «что в моих силах» — повторяется корень „*tav*“ — «мочь», как в глагольном элементе, так и в именном — „*tapuš*“ — «тело». Если причислить к паронимазиям вышеприведенные сложные глаголы с повторяющимся корнем от глагола „*kar*“ — «делать», которые у нас отнесены к моделированным глаголам, получим еще один семантический круг древнеперсидских паронимазий — «свершение добра или зла»: переходные *avātaiy Auramazda ucaramaš ucamar kunautv* (DB IV. 76) — «Пусть Ахурамазда сделает тебе добро» — дословно: «хорошо сделанное делает»; (с чередованием согласных *kar*→*car*), *uta anuāšca āha tuā duškartam akariyā* (Xpd 41—42) — «и другое было, что плохо было сделано» — «плохо сделанное было». Парониматические выражения получают в древних официальных надписях характер формул, поэтому выделение вообще в них «семантических групп» определенной серии образований нам кажется эффективным.

Все приведенные паронимазии относятся к тому типу образования, который в грузинском языке получил название корневого или морфологического образования, в отличие от семантического¹¹.

Исчезновение паронимазии на последующих этапах развития персидского языка, очевидно, опять-таки связано с заменой флективной системы аналитической. Вполне можно считать древнеперсидские паронимазии отчасти влиянием семитских языков. Влияние, однако, не исключает, что парониматические образования являются примерами живого языкового средства, так как они встречаются в разных выражениях и не в идентичном контексте. Как известно, паронимазии считаются характерными для семитских языков. В специальной литературе отмечено наличие паронимазий в несемитских языках, в том числе — древнеперсидском, а также тот факт, что эти случаи не являлись объектом специального изучения. Для латинского и греческого паронимазия считается заимствованной из еврейского. Грузинские паронимазии также следуют в основном своим ветхозаветным параллелям-оригиналам, вместе с тем обнаруживая, однако, и специфические черты¹². Наш анализ недостаточен для решения вопроса генезиса древнеперсидских паронимазий. Отметим только, что такая же картина возможна и в данном языке. Так, например, почти все паронимазии в древнеперсидском имеют составной первый компонент.

Обобщая результаты анализа, делаем следующие выводы:

1. Основным, решающим критерием для установления рассматриваемого словосочетания как лексикализованной единицы, а также для определения ее места в системе так называемых сложных глаголов для нас является принцип оппозиции или противопоставления оппозиционных глагольных пар.

2. Контекст или форма-фраза с привлечением аналогичного контекста также помогает установить квалификацию словосочетания как слова, в частности, фразы с так называемой «посессивной структурой». Тому же служит весь лексический арсенал языка или «широкий логический контекст».

3. Руководствуясь сказанным, приходим к выводу, что многие словосочетания выглядят сложными глаголами на фоне флективной систе-

мы, в то время как при аналитической структуре они оставались бы свободными словосочетаниями.

4. Древнеперсидские сложные глаголы, в отличие от новоперсидских, характеризуются меньшей степенью структурно-грамматической унификации, т. е. унификации образовательных средств. Что касается семантики, в новоперсидском при более унифицированной системе грамматических моделей и образовательных средств сложные глаголы характеризуются большим арсеналом лексического состава (например, компонирующих глаголов) и сложным семантическим соотношением компонентов. Подавляющее большинство новоперсидских сложных глаголов было отнесено к различным семантическим группам глагольных фразеологизмов (или частью — устойчивых словосочетаний).

Даже сложные глаголы, выступающие эквивалентами слова или имеющие в качестве синонимов простые глаголы (عیور کردن، دوست داشتن، کار کردن) признаны устойчивыми словосочетаниями и высказано мнение о правильности полного отказа от понимания сложного глагола как слова (наподобие сложного существительного, прилагательного и т. д.). Автор этого положения придерживается термина «сложный глагол» только в силу традиции¹³.

Имеются в виду оппозиции глаголов, разных по залогу (случай образования целой серии), по компонирующему элементу, из которых одним является глагол «kardan» — «делать», глаголов-антонимов, описательных и флективных форм. Затем было высказано решительное мнение о необходимости изучения всех устойчивых словосочетаний типа сложного глагола в составе фразеологии, не нарушая тем самым «единую структуру» принципа классификации¹⁴.

¹ М. М. Сахокия. О сложных глаголах в древнеперсидском языке и их отнесении к слову, труды САМГУ, Нов. сер., в. 219, «Вопр. фразеол.», ч. II, 1972, с. 41—47.

² Глаголы представлены в таблице только в той форме, в какой они засвидетельствованы в тексте.

³ Единственный сложный глагол, представленный в форме инфинитива (инфинитива цели в дative) — *hamaganam cartanaiy* — «делать битву», «совершать битву».

⁴ Ю. А. Рубинчик, Персидский сложный глагол как разновидность глагольных фразеологизмов, Инд. и иранск. филол., «Вопр. лексик», М., 1971, с. 178—183.

⁵ Ю. А. Рубинчик, Грамматический очерк персидского языка, Персидско-русский словарь, М., 1970, с. 828; его же, Сложный глагол в персидском языке — слово или фразеологизм, труды САМГУ, «Вопр. фразеол.», ч. II, 1972, с. 35—41.

⁶ Ю. А. Рубинчик, Сложный глагол в персидском языке — слово или фразеологизм, 1972, с. 40.

⁷ А. Шанидзе, В плане «пассива расположения». Основы грамматики грузинского языка, Тбилиси, 1973 (на груз. яз.).

⁸ E. Benveniste, La phrase nominale. Problèmes de linguistique générale, Paris, 1966, с. 151—163; Н. Hendriksen, The active and the passive, Uppsala Universitets Årsskrift, 13: (1948), с. 61, 76; И. И. Мещанинов, К вопросу о генезисе пассивного строя переходного глагола. Памяти акад. Марра, М.-Л., 1938, с. 182—183.

⁹ Н. Hendriksen, указ. работа, с. 63.

¹⁰⁻¹² К. Церетели, Параномазия в грузинском языке, Иб.-кавк., яз., т. VI, 1954 (на груз. яз.); с. 483, 465, 463—464, 467—469, 475, 500—502.

¹³ Ю. А. Рубинчик, Грамматический очерк персидского языка, с. 809—811, 828—829; его же, Персидский сложный глагол как разновидность глагольных фразеологизмов, с. 170—183; его же, Сложный глагол в персидском языке — слово или фразеологизм, с. 35—41, 1—11.

¹⁴ Ю. А. Рубинчик, Некоторые вопросы семантической структуры фразеологизмов, пробл. семантики, М., 1974, с. 308—311, 316.

Отдел индо-иранских языков Института востоковедения АН Грузинской ССР им. акад. Г. В. Церетели

Представил Институт востоковедения АН Грузинской ССР им. акад. Г. В. Церетели

ცისანა გობლიჩიძე

 პასივობის გამომხატველი არსებობის სახელები თანამედროვე
პარამანულ ენაში და მათი ქართული შესატყვისობა

კარგა ხანია ენათმეცნიერებაში შეინიშნება ენობრივი მოვლენების ისეთ გაერთიანებათა ჩარჩოებში განხილვის ტენდენცია, რომელთა შექმნის კრიტერიუმს წარმოადგენს სიტყვათა სხვადასხვა ლექსიკურ-გრამატიკული კლასისათვის დამახასიათებელი საერთო განზოგადებული ნიშნის არსებობა. ასეთ კრიტერიუმად გვევლინება სემანტიკური ნიშანი, რომლის ერთობის საფუძველზე გამოყოფილია გერმანული ენის სისტემაში: მრავლობითობის, დროის, მოდულობის, კომპარატულობის და სხვა „გრამატიკულ-ლექსიკური ველები“¹, ფერთა აღმნიშვნელი სიტყვების „გაშლილი ველი“², სულიერის კატეგორია³, ნივთობრიობის „სემანტიკურ-ლექსიკური კატეგორია“⁴, რუსულ ენაში: ზმნის ასპექტულობის⁵, გვარის „ფუნქციონალურ-სემანტიკური ველი“⁶, დროების სისტემაში „ფუნქციონალურ-სემანტიკური კატეგორია“⁷ და ა. შ.

თითოეული ზემოაღნიშნული გაერთიანება მოიცავს ენის სხვადასხვა დონის ერთეულებს. მისი მოქმედების რადიუსი განისაზღვრება რამდენიმე მეტყველების ნაწილით. მაგალითად, „პრივატულობის“ (სუბსტანციის უქონლობის) გამოხატვა შესაძლებელია არსებითი სახელით, ზედსართავითა და ზმნით ერთდროულად (Loch, leer, fehlen)⁸; იგივე მეტყველების ნაწილთა მეშვეობით გადმოიცემა ნიშან-თვისების მნიშვნელობა: „ნიშან-თვისება — საგანი“ (არსებითი სახელი), „აქტიური, გარდამავალი, დროსთან დაკავშირებული ნიშან-თვისება“ (ზმნა), „არააქტიური, დროსთან კავშირის გარეშე მოცემული, მუდმივი ნიშან-თვისება“ (ზედსართავი სახელი)⁹; ინგლისურ ენაში დეიქსისის მნიშვნელობით გვხვდება არტიკლი, ჩვენებითი, პირის ნაცვალსახელი, რიცხვითი სახელი და სხვა¹⁰.

ენობრივ ერთეულთა კვლევისადმი ამ კუთხით მიდგომა განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს ლინგვისტიკის განვითარების დღევანდელ ეტაპზე, როდესაც სემანტიკის პრიმატი საყოველთაოდაა აღიარებული. ასეთი კვლევის შედეგად შესაძლებელი ხდება ენის მორფოლოგიური, სინტაქსური, ლექსიკური, სიტყვაწარმოების დონის ელემენტებს შორის სისტემური კავშირების გამოვლენა, მათი ურთიერთმიმართებათა და ურთიერთგაპირობებულობის სახეების დადგენა, მათთვის საერთო სემანტიკური ფუნქციის გამოკვეთა და ამა თუ იმ ელემენტთან ამ ფუნქციის თავისებურებათა შესწავლა.

გერმანული ენის ლექსიკურ-გრამატიკულ სისტემაში საერთო სემანტიკური ფუნქციის საფუძველზე გამოიყოფა მრავალი გაერთიანება. ერთ-ერთ ასეთ გაერთიანებას წარმოადგენენ პასივობის მნიშვნელობის გამოხატველი ენობრივი საშუალებანი, რომლებიც თავიანთი მარკერების მიხედვით ქმნიან ფუნქციონალურ-სემანტიკურ ველს. ყველა სხვა ფუნქციონალურ-სემანტიკური ველის ანალოგიურად პასივობის ველსაც ახასიათებს: 1. წევრების საერთო სემანტიკური ფუნქციის ინვარიანტობა; 2. სხვადასხვა გრამატიკული, ლექსიკური, სიტყვაწარმოებითი დონის ელემენტთა ურთიერთობა; 3. გარკვეული სტრუქტურა ცენტრისა და პერიფერიების სახით.

ველის წევრების საერთო სემანტიკურ ფუნქციას მოცემულ შემთხვევაში წარმოადგენს პასივობის და ამასთან დაკავშირებით მოდალობის, ტემპორალობისა და ასპექტუალობის გამოხატვა. პასივობის მნიშვნელობა, რომელიც ველის შინაგან პლანს ქმნის, გამოიყვანება საკვლევე ელემენტებისათვის ნიშანდობლივი სიღრმისეული (მაქსიმალურად სიღრმისეული) სტრუქტურების საფუძველზე¹¹. ასეთი მიდგომის შედეგად გამოვლინდა, რომ პასივობა გერმანულ ენაში გამოიხატება ზმნების, ზედსართავებისა და არსებითი სახელების კლასში. ზმნების კლასში აღნიშნული ფუნქციის გამოხატვას ემსახურებიან მორფოლოგიური, სინტაქსური და ლექსიკური დონის ერთეულები. მორფოლოგიური დონის ერთეულებია: 1. ფინიტური ზმნის ინფინიტური ფორმები (gefragt werden, gefragt worden sein; gefragt). სინტაქსურ დონეს მიეკუთვნება კონსტრუქციები: sein + zu + Infinitiv, bekommen/erhalten/kriegen + Partizip II, sich lassen + Infinitiv, gehen + zu + Infinitiv, es gibt/bleibt + zu + Infinitiv, კონსტრუქციები უკუქცევით ზმნებთან, zu ნაწილაკიან მიმღობა 1-თან და სხვა. ლექსიკის დონის ერთეულებიდან დავასახელებთ გამოთქმებს: in Erfüllung gehen, Anerkennung finden, einer Kontrolle unterliegen, in Behandlung sein და სხვა¹².

ზედსართავ და არსებით სახელთა კლასში პასივობის მნიშვნელობის რეალიზაცია ხდება სიტყვაწარმოების დონეზე. პასივობას გამოხატავენ დევერბალური — bar, — wert, — würdig, — fähig, — lich და სხვა სიტყვაწარმოების ელემენტთა საშუალებით შექმნილი ზედსართავი სახელები¹³, ხოლო არსებით სახელთა კლასში პასივობის გამოხატვის ფუნქცია ეკისრება დევერბალურ -ling სუფიქსით ნაწარმოებ სახელებსა და დეტერმინანტული კომპოზიტების გარკვეულ ჯგუფს. ყველა დასახელებული ერთეული ქმნის პასივობის ფუნქციონალურ-სემანტიკური ველის გამოხატვის პლანს. თითოეული კლასის წარმომადგენელს თავისი სპეციფიკური მნიშვნელობა აქვს, იქნება ეს გრამატიკული, ლექსიკური თუ სიტყვაწარმოებითი. მაგრამ პასივობის ველში ის შედის მხოლოდ და მხოლოდ ერთი, პასივობის მნიშვნელობით.

იმდენად რამდენადაც პასივი ზმნის (და არა ზედსართავის, ან არსებითის) ერთ-ერთ გრამატიკულ კატეგორიას წარმოადგენს, პასივობის ველის ცენტრად ზმნის ვნებითი გვარის ფორმები ითვლება. პერიფერიებზე კი ნაწილდება ამ სემანტიკის გამოხატველი სხვა ელემენტები¹⁴.

პასივობის ფუნქციონალურ-სემანტიკური ველის შემადგენლობის ნაირსახეობა განაპირობებს იმ ინტერესს, რომელიც აღნიშნება ლინგვისტიკაში პასივობის მნიშვნელობის მატარებელ ენობრივ ერთეულთა მიმართ. დეტალურადაა შესწავლილი ველის სემანტები, რომლებიც ზმნითა და ზედსართავი სახელთ არიან წარმოდგენილი: ნაკლებად გამოკვლეულია არსებითი სახელებით რეპრეზენტირებული ნაწილი. მათ ანალიზს გვთავაზობს წინამდებარე ნაშრომი.

როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, არსებით სახელთა კლასში პასივობის მნიშვნელობის მატარებლად გვევლინებიან ერთი მხრივ წარმოქმნილი არსებითი სახელები სუფიქსით -ling და მეორე მხრივ რიგი რთული არსებითი სახელებისა.

-ling სუფიქსის მეშვეობით სიტყვათა წარმოებისას საწარმოებელ ფუძედ გამოყენებულია არსებითი, ზედსართავი, შედარებით იშვიათად — რიცხვითი

სახელები და ზმნები. ამათგან პასივობის მნიშვნელობა აქვთ მხოლოდ იმ წარმოქმნილ სახელებს, რომლებშიც საწარმოებელი ფუძე ზმნითაა წარმოდგენილი. ეს სახელები ძირითადად აღნიშნავენ ცოცხალ არსებას, ადამიანს, რომელიც განიცდის სხვის მოქმედებას. მაგალითად, **Prüfling** არის მამრობითი სქესის პირი, რომელსაც ცდიან, უტარებენ გამოცდას; **Pflegling** პირია, რომლისათვისაც მზრუნველობენ. ამგვარი სემანტიკიდან გამომდინარე შეიძლება დავასკვნათ, რომ ზმნის ფუძისგან **-ling** სუფიქსით წარმოქმნილ არსებით სახელებს პასივობის მნიშვნელობა აქვთ. მაგრამ ყველა ზმნა არ ამქადავებს სიტყვაწარმოების ამ მოდელის მიხედვით ხსენებული სემანტიკის მქონე ლექსიკური ერთეულების შექმნის უნარს. ძირითადი პირობა იმისათვის, რომ ზმნის ფუძისგან **-ling** სუფიქსის მეშვეობით ნაწარმოებმა არსებითმა სახელმა პასივობა გამოხატოს, არის საწარმოებელი ზმნის გარდამავლობა. პასივობის მნიშვნელობის მქონე ისეთ სახელებში, როგორიცაა: **Täufing, Mietling, Pflanzling** და სხვ., საწარმოებელ ფუძედ გამოყენებულია გარდამავალი ზმნები: **taufen, mieten, pflanzen**. უნდა აღინიშნოს, რომ არსებობს გამონაკლისებიც. ნებისმიერ გარდამავალ ზმნას არ შეუძლია სიტყვაწარმოების მოცემულ ტიპში მიიღოს მონაწილეობა. მაგალითად, **blenden, empfinden, beichten, stecken, einsprengen** გარდამავალი ზმნებია, მათგან **-ling** სუფიქსით ნაწარმოებ სახელებს კი პასივობის მნიშვნელობა არ გააჩნიათ. **Blendling** — „თვალის ამხვევი, ამბმელი“, **Beichtling** — „აღმსარებელი“ გამოხატავენ მოქმედების მაწარმოებელს, აგენს და არა მოქმედების განმცდელს, პაციენტს¹⁵; **Empfindling** — „მეტისმეტად წესიერი, პუნქტუალური; „პედანტი“ — აღნიშნავს პირს მისი დამახასიათებელი ნიშნის მიხედვით; **Einsprengling** — „ჩარჭობა, ჩასობა (ლითონში)“ — გადმოგვეცემს მოქმედების გაგებას, **Steckling** — „ყუნწი, კალამი“ კი მცენარის ნაწილია.

გარდამავალი ზმნების ფუძეებისგან **-ling** სუფიქსის საშუალებით ნაწარმოებ პასივობის მნიშვნელობის მქონე არსებით სახელთა რიცხვი არ არის დიდი. სემანტიკის მიხედვით ისინი შეიძლება დავყოთ რამდენიმე ჯგუფად: სახელები, რომლებიც გამოხატავენ: 1. ცოცხალ არსებას, როგორც ზრუნვის ობიექტს, 2. ცოცხალ არსებას, როგორც მიზანდასახული მოქმედების ობიექტს ან შედეგს, 3. ცოცხალ არსებას, როგორც გრძნობის ობიექტს, 4. ცოცხალ არსებას, როგორც მოქმედების შედეგს, 5. უსულო საგანს, როგორც მიზანდასახული მოქმედების ობიექტს და 6. უსულო საგანს, როგორც მიზანდასახული მოქმედების შედეგს.

პირველ ჯგუფს მიეკუთვნება ისეთი სახელები, როგორიცაა: **Schützling, Zögling, Impfling, Lehrling, Säugling, Anlernling, Pflegling**, რომელთა საერთო სემანტიკა „ზრუნვის ობიექტი“ განპირობებულია საწარმოებელი ზმნის სემანტიკით. ეს ზმნები ასახავენ სწავლებასა და აღზრდასთან, ან ცოცხალი არსების მოვლა-პატრონობასთან დაკავშირებულ პროცესებს: **lehren, impfen, anlernen, säugen** და სხვა.

მეორე ჯგუფი მოიცავს არსებით სახელებს: **Prüfling, Sendling**. მათი ზოგადი მნიშვნელობა — „მიზანდასახული მოქმედების ობიექტი“ გამოიყვანება ისევ და ისევ საწარმოებელი ზმნების სემანტიკიდან — **prüfen, senden**: გამოხატავენ მოქმედებას, რომელიც ტარდება სპეციალურად, გარკვეული მიზნით.

მესამე ჯგუფი, მნიშვნელობით „გრძნობის ობიექტი“, წარმოდგენილია მხოლოდ ერთი სახელით **Liebling**, რომლის საწარმოებელი ფუძეა ზმნა **lieben**.

ლექსიკონებში სხვა ამ ტიპის სიტყვა არ არის ფიქსირებული, მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ მოცემული მნიშვნელობის რეალიზაცია სიტყვაწარმოების ამ ტიპის საშუალებით იმდენად მოხერხებული და გამომხატველია, რომ ზოგიერთი ავტორი მას თავისი გმირის ზუსტი დახასიათებისთვის იყენებს. მაგალითად, ჰ. მანის ერთ-ერთი რომანის უარყოფით პერსონაჟს Häbling ჰქვია, ე. ი. ის, ვინც სძულთ, ვინც საძულველია¹⁶. სიტყვა ნაწარმოებია Liebling-ის ანალოგიით.

მეოთხე წგუფში შემდეგი არსებითი სახელებია: Findling, Mischling, Täufing, Sträfling, Mietling. ეს სახელები გამოხატავენ მოქმედების შედეგს: ის ვინც ნაპოვნია — „ნაპოვარა, ნაპოვნი ბავშვი“, ის ვინც ნარევია — „ნარევი, პიბრიდი, მეტისი“, ის ვინც მონათლულია — „ნათლული“, ის ვინც დასჯილია — „პატიმარი“, ის ვინც დაქირავებულია — „მოჯამაგარი“. მიღებული მნიშვნელობები უშუალო კავშირშია საწარმოებელი ფუძის სემანტიკასთან: finden, mischen, taufen, strafen, mieten, თავისი მნიშვნელობით მოიცავენ ერთდროულად მოქმედებისა და მისი დასრულებულობის ცნებას¹⁷.

მეხუთე და მეექვსე წგუფებს შეადგენენ სახელები: Pflanzling, Setzling, Preßling, Pökling. პირველი ორი სახელი აღნიშნავს მოქმედების ობიექტს, ბოლო ორი — მოქმედების შედეგს. წარმოქმნილ ლექსიკურ ერთეულთა მნიშვნელობა ამ შემთხვევაშიც საწარმოებელი ფუძეების მნიშვნელობებითაა გაპირობებული.

ყველა ის ზმნა, რომელიც სიტყვაწარმოების აღწერილ მოდელში გამოიყენება, ეკუთვნის თავისი მორფოლოგიური მახასიათებლების მიხედვით სუსტ უღლების გარდამავალ ზმნებს. გამონაკლისს შეადგენენ ძლიერი ზმნები finden და erziehen. ეს უკანასკნელი წარმოქმნილ არსებით სახელში (Zögling) პრეტერიტუმის ფუძით გვხვდება¹⁸.

ობიექტურობა მტკიცებისა იმის შესახებ, რომ გარდამავალი ზმნის ფუძისგან -ling სუფიქსით ნაწარმოები სახელები ამჟღავნებენ პასივობის გამოხატვის უნარს, დასტურდება ამ სახელების ტრანსფორმაციებით, რომელთა განხორციელება ხდება შესატყვისი ზმნების ვნებითი გვარის კონსტრუქციების მეშვეობით. მაგალითად: Prüfling — der, der geprüft wird, Pflegling — der, der gepflegt wird, Impfling — der, der geimpft wird და ა. შ. ამ ტიპის ტრანსფორმაციების პარალელურად შეიძლება გამოინახოს დამატებით ტრანსფორმაციის კიდევ რამდენიმე სახე, სადაც მოცემულია მორფოლოგიური და სინტაქსური დონის ის ფორმები და კონსტრუქციები, რომლებსაც ეკისრებათ ენაში პასივობის გამოხატვის ფუნქცია.

როგორც ცნობილია, ზმნის კლასში პასივობის გამოხატვას მორფოლოგიურ დონეზე ზმნის ვნებითი გვარის ფორმების გარდა მიმღეობა II ემსახურება; სინტაქსურ დონეზე იხმარება კონსტრუქცია: sein + zu + ინფინიტივი და zu + მიმღეობა I.

-ling სუფიქსიანი არსებითი სახელების ნაწილი ექვემდებარება აღწერილ ტრანსფორმაციებს¹⁹.

Täufing- № 1 der, der getauft wird (ist)

№ 2 die getaufte Person²⁰

№ 3 der, der zu taufen ist

№ 4 die zu taufende Person

ზოგიერთი სახელის მიმართ დასახელებული ტრანსფორმაციების გამოყენება არ ხერხდება. დაკვირვებამ გვიჩვენა, რომ -ling სუფიქსიანი პასივობის

მნიშვნელობის მქონე ყველა არსებითი სახელი, გამონაკლისის გარეშე, ემორჩილება № 1 ტრანსფორმაციას. № 2 ტრანსფორმაციის გამოყენება ხდება მხოლოდ მოქმედების შედეგის გამოჩატველ სახელებთან. მის მოდიფიკაციას წარმოადგენს ვასუბსტანტივებული მიმღებობა II : der Geimpfte, der Geprüfte, der Gesandte და სხვა, რომელიც მცირე გამონაკლისის გარდა ნიშანდობლივია საკვლევი ერთეულებისათვის. რაც შეეხება ტრანსფორმაციებს № 3 და № 4 მათ მხოლოდ ის არსებითი სახელები ექვემდებარებიან, რომლებსაც მოდალობა ახასიათებთ: *Lehrling — der. der zu lehren ist — der, der gelehrt werden kann/soll.* მოდალობის მნიშვნელობა აქვთ „ზრუნვის ობიექტის“. „მიზანდასახული მოქმედების სულიერი, თუ უსულო ობიექტის“ აღმნიშვნელ -ling სუფიქსიან არსებით სახელებს: *Prüfling — der, der zu prüfen ist — der, der geprüft werden kann /soll; Säugling — der, der zu säugen ist — der, der gesäugt werden soll.* მოქმედების შედეგის გამოჩატველ სახელებს მოდალობის მნიშვნელობა იშვიათად აქვთ: *Pflanzling — der, der gepflanzt werden soll.*

საინტერესოა ფაქტი, რომ ამ სემანტიკის მქონე სახელების მოდალორი ხასიათის მიუხედავად ისინი თავისი მნიშვნელობით არ ემთხვევიან ამავე ფუძიდან ნაწარმოებ -har სუფიქსიან ზედსართავ სახელებს, რომელთა მოდალობისა და პასივობის მნიშვნელობა ეჭვს არ იწვევს (*zerlegbar — das, was zerlegt werden kann; unwiederholbar — das, was nicht wiederholt werden kann*)²¹. ამის ნათელყოფა შეიძლება შედარების გზით: არსებითი სახელი *Lehrling* აღნიშნავს ცოცხალ პირს, ვისაც ასწავლიან, ვისაც უნდა ასწავლონ, ვისაც შესაძლებელია ასწავლონ. ამავე ფუძიდან ნაწარმოები ზედსართავი *lehrbar* კი განსაზღვრავს უსულო საგანს, იმას, რაც ისწავლება, რაც შეიძლება გამოყენებულ იქნეს სასწავლო პროცესისათვის²². *Sträfling* ნიშნავს „პატიმარს“, ე. ი. ცოცხალს პირს, რომელიც წარმოდგენილია მოქმედების შედეგის სახით. მოქმედების შედეგის გავება მოდალობას თავისთავად გამორიცხავს. ზედსართავი *strafbar* კი აღნიშნავს „დასასჯელს“, მას ვინც უნდა დაისაჯოს ან შეიძლება დაისაჯოს. აქ მოდალობა სახეზეა. მოცემული სხვაობა შესაძლებლობას არ იძლევა -ling სუფიქსიანი არსებითი სახელების ტრანსფორმაციისა -har სუფიქსიანი ზედსართავების მეშვეობით. იგივე შეიძლება ითქვას წყვილებზე: *Mietling — mietbar, Mischling — Mischbar.*

ზემოსხენებულს შეიძლება დაემატოს კიდევ ერთი გარემოება, რომელიც ისევ და ისევ არსებითი სახელის მეშვეობით პასივობის გამოჩატვის შესაძლებლობაზე მეტყველებს. ამ მნიშვნელობის მქონე -ling სუფიქსით წარმოქმნილი არსებითი სახელები ზმნის გვარის კატეგორიისათვის დამახასიათებელი ოპოზიციის ანალოგიურად უპირისპირდებიან აქტივობის მნიშვნელობის მატარებელ ლექსიკურ ერთეულებს. მაგალითად: *Pflegling* (პაციენსი) — *Pfleger* (ავგენსი), *Täufling* (პაციენსი) — *Täufer* (ავგენსი), *Impfling* (პაციენსი) — *Impfer* (ავგენსი) და სხვა. მოყვანილ მაგალითებში ოპოზიცია ერთი და იმავე ფუძისგან სხვადასხვა სიტყვამაწარმოებელი ელემენტით შექმნილი სიტყვების დაპირისპირების ხარჯზე ხორციელდება. არის შემთხვევები, როდესაც ოპოზიციის წევრები ერთი და იმავე სიტყვის სხვადასხვა გრამატიკული ფორმითაა წარმოდგენილი: *Sträfling — der Strafende, Liebling — der Liebende, Prüfling — der Prüfende.* დასახელებული ანტონიმური წყვილების დამოკიდებულება ზმნის მეშვეობით შეიძლება შემდეგი სახით გამოვხატოთ: *Pflegling = er wird gepflegt; Pfleger = er pflegt. Liebling = er wird geliebt — der Lieben-*

de=er liebt. სახეზეა აქტივისა და პასივის ოპოზიცია. უნდა აღინიშნოს, რომ -ling სუფიქსიან პასივობის მნიშვნელობის გამომხატველ სახელთან ოპოზიციურ დამოკიდებულებაში მდგარი წევრი შესაძლებელია წარმოდგენილ იქნეს რამდენიმე ვარიანტით. ასე მაგალითად: **Lehrling**-ის ოპოზიციას ქმნიან: **Lehrer** და **Lehrperson**, **Schützling**-ისა: **Schützer** და **Schützherr**, **Täufling**-ისა: **Täufer**, **Taufmutter**, **Taufpate**, **Taufpat'n**, **Taufzeuge**, **Taufzeugin** და ა. შ.

ზმნის კატეგორიის, სახელდობრ გვარის კატეგორიის, ელემენტების არსებობა საკვლევ სახელებში იწვევს მათ სემანტიკურ სტრუქტურაში ზმნის სხვა მახასიათებლების შემოჭრასაც. ასეთებად ჩაითვლებიან დროისა და ასპექტის მაჩვენებლები.

პასივობის მნიშვნელობის მქონე -ling სუფიქსიანი არსებითი სახელები ამჟღავნებენ დროსთან გარკვეულ მიმართებას. ისინი მოიცავენ ახლანდელი, ან წარსული დროის ელემენტებს. მაგალითად, **Zögling** (der, der erzogen wird), **Säugling** (der, der gesäugt wird), **Prüfling** (der, der geprüft wird) გულისხმობენ აწმყოში წარმოებულ მოქმედებას, იქნება ეს მოქმედება მომენტალური, თუ გახანგრძლივებული. ახლანდელი დროის გაგებას გადმოგვცემენ „ზრუნვის ობიექტის“, ან „მიზანდასახული მოქმედების სულიერი, თუ უსულო ობიექტის“ აღმნიშვნელი -ling სუფიქსით წარმოქმნილი სახელები. რაც შეეხება წარსული დროის გაგებას, ის ნიშანდობლივია სახელებისათვის, რომლებიც მოქმედების შედეგზე მივითითებენ: **PreBling** — der, der gepreßt ist, **Sträfling** — der, der gestraft ist, **Mietling** — der, der gemietet ist. ამ სემანტიკის მქონე ზოგიერთ სახელს შესაძლებელია ორმხრივი მიმართება ჰქონდეს დროსთან — ერთი მხრივ აღნიშნავდეს ახლანდელს, მეორე მხრივ კი წარსულ დროს. მაგალითად, **Täufling** შეიძლება იყოს ის, ვისაც მოცემულ მომენტში ნათლავენ და ისიც, ვინც უკვე მონათლულია. მაგრამ უმეტეს ანალოგიური მნიშვნელობის მქონე სახელებთან წარსული დროის მომენტი ჰქარბობს.

ახლანდელი და წარსული დროის გამოხატვასთან დაკავშირებით საკვლევი არსებითი სახელების ერთი ნაწილისათვის დამახასიათებელია პროცესუალობა, მეორესათვის — რეზულტატურობა.

დროსთან მიმართების გარდა -ling სუფიქსიანი არსებითი სახელები ასპექტის გაგებასაც მოიცავენ. მაგალითად, სახელები — **Anlernling**, **Zögling**, **Schützling** და სხვა გამოხატავენ უწყვეტი მოქმედების ობიექტს, ისეთი სახელები, როგორცაა: **Impfling**, **Pflanzling** და სხვა მიუთითებენ ერთჯერადი მოქმედების ობიექტზე. ეს ფაქტი განპირობებულია იმით, რომ პირველი სამი სახელის საწარმოებელ ფუძეებად გამოყენებული ზმნები: **erziehen**, **schützen**, **anlernen** წარმოადგენენ კურსივულ ზმნებს, მაშინ, როდესაც ორი ბოლო სიტყვის ფუძე **impfen** და **pflanzen** ტერმინატული ზმნებია.

ამგვარად, -ling სუფიქსის მეშვეობით წარმოქმნილი პასივობის მნიშვნელობის მქონე არსებითი სახელები თავის სემანტიკურ სტრუქტურაში მოიცავენ ზმნის ისეთ მარკერებს, როგორცაა: პასივობა, გარდამავლობა, დრო, ასპექტი. პოტენციურია მოდალობის მნიშვნელობა. აქედან გამომდინარე შესაძლებელია მათი სემური შემადგენლობის შემდეგი სახით განსაზღვრა. პარადიგმატიული პლანის სემებია: 1. არსებითი სახელი, 2. კონკრეტული, 3. სულიერი (ვინ ჭგუფი), (უსულო), 4. თვლადი, 5. მამრობითი სქესი, 6. ბრუნვადი, 7. პაციენსი, 8. გარდამავალი მოქმედება, 9. აწმყო (წარსული) დრო, 10. დასრულებული (დაუსრულებელი) მოქმედება, პოტენციური სემა, 11. მოდალობა.

არსებით სახელთა კლასში პასივობის გამოხატვის ფუნქცია ეკისრება გაანალიზებული ლექსიკური ერთეულების გარდა აგრეთვე რთული დეტერმინანტული არსებითი სახელების გარკვეულ ჯგუფს. ეს სახელები ერთგვარ მსგავსებას ამჟღავნებენ პასივობის მნიშვნელობის მატარებელ დევერბალურ —-ling სუფიქსიან სახელებთან. მსგავსება მდგომარეობს საწარმოებელი ზმნის გარდამავლობაში —-რთული არსებითი სახელის პირველი კომპონენტი აუცილებლად გარდამავალი ზმნა უნდა იყოს. რაც შეეხება მეორე კომპონენტს, ის შეიძლება აღნიშნავდეს რეალობის სხვადასხვა სფეროს საგნებსა და მოვლენებს —-საკვებ ნივთიერებებს: Reibekäse, Bratfleisch, Bratwurst; ნებისმიერი სხვა სახის ნივთიერებას: PreBgläB, Mischmetall, Prüfstein; სულიერს (ეინ ჯგუფი): Mietsoldat, Pflegekind, Taufsohn; სულიერს (რა ჯგუფი): Impftier, Kochfisch, Brathering; პირთა ჯგუფს: Mietstruppe, Mischvolk, Mischrasse; საგნებს: PreBartikel, Mietwagen, Schiebetür; მოქმედებას: Mischbesetzung და სხვა. ასეთ რთულ ლექსიკურ ერთეულებში კომპონენტების შეერთება ერთ სიტყვად განპირობებულია მათი სემანტიკური ვალენტობით: მეორე კომპონენტით გამომხატულ პირსა, საგანსა თუ მოვლენაზე შესაძლებელი უნდა იყოს პირველი კომპონენტით აღნიშნული მოქმედების შესრულება.

დასახელებული კომპოზიტების პასივობის მნიშვნელობას ადასტურებენ სხვადასხვა სახის ტრანსფორმაციები: Lehrgegenstand —- der Gegenstand, der gelehrt wird. der Gegenstand, der zu lehren ist—der zu lehrende Gegenstand.

აღწერილი ტიპის დეტერმინანტული კომპოზიტები, ისევე როგორც დევერბალური -ling სუფიქსიანი არსებითი სახელები, მოიცავენ თავის სემანტიკურ სტრუქტურაში დროისა და ასპექტის გაგებას. დროსთან მიმართების მიხედვით ზოგიერთი მკვლევარი მათ პრეტერიტალურ-პასიური კომპოზიტების სახელწოდებით ცალკე ჯგუფად გამოყოფს²³. პრეტერიტალური არიან ისინი იმდენად, რამდენადაც გულისხმობენ წარსულში ჩატარებულ მოქმედებას. ამის შესაბამისად ანალოგიურ სახელთა ტრანსფორმაცია წარმოდგენილია მიმღეობა მეორის მეშვეობით: Dörrobst —- gedörrtes Obst, Füllfeder —- gefüllte Feder²⁴. წარსულ დროსთან მიმართება ახასიათებს საანალიზო ერთეულების უმეტესობას: PreBeis —- gepreBtes Eis, Mischwald —- gemischter Wald, Steppecke —- gesteppte Decke, Bestellbrief —- bestellter Brief, Reibekäse —- geriebener Käse და ა. შ. მაგრამ მათ პარალელურად ენაში არის რიგი არსებითი სახელებისა, რომლებიც ახლანდელ დროში წარმოებული მოქმედების ობიექტზე მიგვიითებენ: Prüfkörper —- der Körper, der geprüft wird, Impftier—das Tier, das geimpft wird, Schutzstaat—der Staat, der geschützt wird, Lehrjunge—der Junge, der gelehrt wird, Prügeljunge—der Junge, der geprügelt wird და ა. შ. აღსანიშნავია, რომ ზოგიერთი მოცემული სახის დეტერმინანტული კომპოზიტი შესაძლებელია გამოხატავდეს ერთდროულად აწმყოსა და წარსულის გაგებას: Mietzimmer—das Zimmer, das gemietet ist; Taufkind das Kind, das getauft wird, getauft ist.

ახლანდელ და წარსულ დროსთან მიმართებასთან ერთად პასივობის მნიშვნელობის გამომხატველ დეტერმინანტულ კომპოზიტებს შეუძლიათ გადმოგვცენ ასპექტის გაგებაც, მაგალითად, თუ Mietsoldat აღნიშნავს ერთჯერადი მოქმედების შედეგს (mieten ტერმინანტული ზმნაა), Lehrfach მიგვიითებებს განხგრძლივებული მოქმედების ობიექტზე (lehren კურსივული ზმნაა).

განხილული რთული არსებითი სახელების ნაწილი მოდალობას გამოხატავს. მაგალითად, Abstiegs-kandidat არის პირი, რომელიც შესაძლებელია გადაყვანილ იქნეს უფრო დაბალ თანამდებობაზე (სპორტში ეს გუნდია, რომელსაც ემუქრება უფრო დაბალ კლასში გადაყვანის საშიშროება); Bratwurst უში ზორცისაგან დამზადებული ძეხვია, რომელიც უნდა შეიწვას, Lehrstoff მასალაა, რომელიც უნდა ასწავლონ. ასეთი ხასიათის შესაბამისად დასახელებული ერთეულების ტრანსფორმაციას შემდეგი სახე ექნება: Abstiegs-kandidat — drer Kandidat, der abgestiegen werden kann, Bratwurst—die Wurst, die geb-raten werden muB, Lehrstoff—der Stoff, der gelehrt werden muB.

ამგვარად, რთული არსებითი სახელები გარდამავალი ზმნით წარმოდგენილი პირველი კომპონენტით გამოხატავენ პასივობის მნიშვნელობას და ამასთან დაკავშირებით მოიცავენ ზმნის ისეთ მახვენებლებს, როგორიცაა დროისა და ასპექტის ელემენტები. მოდალობის მნიშვნელობა პოტენციურია. ასეთ სახელთა სემური შემადგენლობა ემთხვევა -ling სუფიქსიან დევერბალურ არსებით სახელთა სემურ შემადგენლობას, იმ განსხვავებით, რომ ამ უკანასკნელთა ნიშანდობლივი სემა „სულიერი (უსულო)“ რთულ არსებით სახელებთან დაკონკრეტებას განიცდის. ამას განაპირობებს მეორე კომპონენტის სემანტიკა. მეორე კომპონენტის სემანტიკაზეა დამოკიდებული აგრეთვე განხილულ არსებით სახელებში სემანტიკური ჯგუფების გამოყოფა.

ზემოთ გაანალიზებული არსებითი სახელების ქართული შესატყვისობანი შეიძლება წარმოვადგინოთ სხვადასხვა დონის ერთეულებით. დომინირებული მდგომარეობა მათ შორის უჭირავთ მორფოლოგიური დონის ერთეულებს, სახელზმნებს, კერძოდ, ვნებითი გვარის ზმნის მიმღეობას. მიმღეობა გადმოგვეცემს პასივობის გამომხატველ -ling სუფიქსიანი სახელის მნიშვნელობას სავსებით დამოუკიდებლად, ან შესაბამის არსებით სახელთან შესიტყვებაში, სადაც ის მსაზღვრელის ფუნქციას ასრულებს. დამოუკიდებლად გადმოგვეცემს მიმღეობა ისეთი სიტყვების მნიშვნელობას, როგორიცაა: Zögling — „გაზრდილი, აღზრდილი, აღსაზრდელი“, Prüfling — „გამოსაცდელი, შესამოწმებელი“, Liebling — „საყვარელი, გამოჩენილი“, Sendling — „რწმუნებულნი“, Täu-pling — „ნათლული“ და სხვა. ასეთ შემთხვევებში მიმღეობა შეიძლება იყოს როგორც მონავალ, ისე წარსულდროიანი. საკვლევ ერთეულებში მონავალდროიანი მიმღეობა ნაწარმოებია სა- პრეფიქსით, რომელსაც -ელ სუფიქსი ახლავს თან: „აღ-სა-ზრდ-ელ-ი“, „გამო-სა-ცდ-ელ-ი“, „სა-ყვარ-ელ-ი“. წარსულდროიანი მიმღეობა წარმოდგენილია საანალიზო სიტყვებში -ილ და -ულ სუფიქსიანი ფორმებით: „გა-ზრდ-ილ-ი“, „აღ-ზრდ-ილ-ი“, „ნათლ-ულ-ი“, „რწმუნებ-ულ-ი“, „გამორჩე-ულ-ი“. გვხვდება აგრეთვე ნა- პრეფიქსიანი მიმღეობა: Mischling — „ნა-ჭვარი“.

გერმანული -ling სუფიქსიანი დევერბალური არსებითი სახელების ნაწილი ქართულ ენაში გადმოიტანება მხოლოდ და მხოლოდ სინტაქსურ დონეზე მსაზღვრელ-საზღვრულის კონსტრუქციის მეშვეობით; მსაზღვრელი ვნებითი გვარის მიმღეობაა: Pökling — „ბოლში გამოყვანილი, დამაშხული ქაშაყი“, Mietling — „დაქირავებული მუშა“. ზოგიერთ სახელს აღნიშნული კონსტრუქციის პარალელურად სხვა ეკვივალენტებიც აქვთ: Säugling — „ძუძუთა ბავშვი“ (მსაზღვრელ-საზღვრული) და „ძუძუმწოვარა“ (თხუელი სიტყვა), Findling — „ნაპოვნი ბავშვი“ (მსაზღვრელ-საზღვრული) და „ნაპოვარა“ (წარმოქმნილი სახელი). ერთეულ შემთხვევებში პასივობის მნიშვნელობის გამომხატ-

ველი -ling სუფიქსიანი არსებითი სახელის ქართულ ეკვივალენტს წარმოგვიდგენს სიტყვა თავისი ლექსიკური მნიშვნელობით: Lehrling — „მოწაფე, შეგირდი“, Pflanzling — „ნერგი“, Setzling — „ნერგი, ჩითილი“, Pressling — „ბრიკეტი, ავურაკი“ და სხვა.

რაც შეეხება საკვლევი მნიშვნელობის გამომხატველ გერმანულ თხზულ სახელებს, მათ ქართულ ეკვივალენტებად გვევლინებიან შესიტყვებანი, რომლებშიც ატრიბუტულ მსახდრელად გამოიყენება ვნებითი გვარის ზმნის -ულ, -ილ სუფიქსიანი, ან ნა- პრეფიქსიანი წარსულდროიანი მიმღეობა: Mietstruppe — „დაქირავებული ჯარი“, Pressartikel — „დაბარესილი ნაკეთობა“, Mischvolk — „ნარევი ერი“. შედარებით იშვიათად ვხვდება ასეთ შემთხვევებში სა- პრეფიქსიანი მომავალდროიანი მიმღეობა: Kochfisch — „მოსახარში თევზი“, Schiebetür — „გასაწევი, გასასხნელი კარი“. გერმანულ ენაში რეალიზებული მნიშვნელობისგან დამოკიდებულად ერთი და იმავე კომპოზიტის გადმოტანა ქართულში შესაძლებელია, როგორც წარსულ, ისე მომავალდროიანი მიმღეობის საშუალებით. მაგალითად, Bratfleisch არის „შემწვარი“, ან „შესაწვავი ხორცი“, Brathering — „შემწვარი“, ან „შესაწვავი ქაშაყი“. ამ შემთხვევაში წარსულდროიანი მიმღეობა წარმოადგენს მ- პრეფიქსიან და არ- სუფიქსიან ფორმას.

საკვლევი თხზული სიტყვების ეკვივალენტებად იშვიათად გამოიყენება შესიტყვების გარეშე აღებული წარსულდროიანი მიმღეობა: Pflegekind — „ნაშვილელი“, Taufkind — „ნათლული“. კიდევ უფრო იშვიათად ვხვდებით შემთხვევებს, როდესაც გერმანულ თხზულ სახელს ქართულშიც თხზული სახელი შეესატყვისება: Füllfeder — „ავტოკალამი“.

¹ Е. В. Гулыга, Е. И. Шендельс, Грамматико-лексические поля в современном немецком языке, Москва, 1969.

² L. Weisgerber, Grundzüge der inhaltbezogenen Grammatik, Dusseldorf, 1962.

³ Р. З. Мuryсов, Категория одушевленности в современном немецком языке, Автореферат, Москва, 1969.

⁴ Ц. В. Гоглицидзе, Категория вещественности в лексико-грамматической системе немецкого языка, Тб., 1974.

⁵ А. В. Бондарко, О некоторых аспектах функционального анализа грамматических явлений, в сб. научных трудов: «Функциональный анализ грамматических категорий», Ленинград, 1973.

⁶ А. В. Бондарко, Теория морфологических категорий, Ленинград, 1976; е го ж е: К теории поля в грамматике — залог и залоговость, ВЯ, 1972, № 3.

⁷ А. В. Бондарко, Система времен русского глагола, автореф., Ленинград, 1968.

⁸ E. Leisi, Der Wortinhalt. Seine Struktur im Deutschen und Englischen, Heidelberg, 1953.

⁹ И. М. Минина, Система значений глаголов совр. нем. языка, вып. I, М., 1970.

¹⁰ С. Г. Ахметова, Некоторые вопросы преподавания грамматики английского языка (артикли, местоимения и другие дейктические средства в английском и их эквиваленты в русском и казахском языках), Алма-Ата, 1977.

¹¹ Л. С. Бархударов, О поверхностном и глубинном синтаксисе, ИЯШ, 1974, № 1.

¹² Г. Хельбиг, К проблеме пассива в совр. немецком языке, ИЯШ, 1977, № 3.

¹³ V. I. Sved, Vergleichende Analyse von Deverbätiven -bar- Adjektiven und Partizipien der deutschen Gegenwartssprache, DaF, 1977, № 5.

¹⁴ О. Москальскаја, Grammatik der deutschen Gegenwartssprache, Moskau, 1975, გვ. 143; W. Mühlner, K. E. Sommerfeldt, Güstrow, Genus und Genusfeld im Deutschen und Russischen, DaF, 1977, № 2.

¹⁵ ავენსისა და პაციენსის ცნება გამოიყენება მოცემულ შემთხვევებში საანალიზო სიტყვის სემანტიკური სტრუქტურიდან და არა მისი წინადადებაში ფუნქციონირების საფუძველზე.

¹⁶ H. Mann, Der Untertan, Moskau, 1939.

¹⁷ არსებით სახელში Mischling შემორჩენილია ზმნის მხოლოდ ერთი მნიშვნელობა „შერევა“.

¹⁸ W. Fleischer, Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. Leipzig, 1969.

¹⁹ ტრანსფორმებად არ გამოდგება პასივის აღწერილობითი ფორმები: bekommen+Partizip II, finden... +მოქმელი პირის აღმნიშვნელი სახელი, sich lassen+Infinitiv და სხვ.

²⁰ № 2 ტრანსფორმაცია გამოიყენება მხოლოდ მოქმედების შედეგის აღნიშვნის შემთხვევაში.

²¹ V. J. Sved, Ebenda, გვ. 276, 277.

²² Lehrbar-was sich lehren (beibringen) unterrichten läßt, was man lehren (erklären/veranschaulichen) begreiflich machen kann, Stillwörterbuch, Bd., I, Leipzig, გვ. 561.

²³⁻²⁴ W. Fleischer, Ebenda, გვ. 87.

Ц. В. ГОГЛИЧИДЗЕ

ИМЕНА СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫЕ, ВЫРАЖАЮЩИЕ ПАССИВНОСТЬ В СОВРЕМЕННОМ НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ, И ИХ ГРУЗИНСКИЕ ЭКВИВАЛЕНТЫ

Резюме

За последний период в лингвистике отмечается тенденция рассмотрения языковых явлений в рамках таких объединений, критерием образования которых является общность функционально-семантического признака исследуемых единиц. Радиус действия этих объединений определяется несколькими частями речи и разными языковыми уровнями. Так, например, функционально-семантическое поле пассивности в современном немецком языке охватывает класс глаголов, прилагательных, существительных. В пределах глаголов реализация значения пассивности происходит на уровне морфологии, синтаксиса, лексики; в пределах прилагательных и существительных — на уровне словообразования.

В настоящей работе проводится анализ сегмента данного поля, репрезентированного существительными.

В немецком языке пассивное значение имеют: 1. девербальные существительные с суффиксом -ling, в которых производящей основой выступают исключительно переходные глаголы; 2. детерминативные сложные существительные, в которых первый компонент представлен переходными глаголами.

Немецким существительным со значением пассивности соответствуют в грузинском языке единицы морфологического уровня — причастия настоящего или прошедшего времени. В ряде случаев аналогами являются синтаксические конструкции «определяющий—определяемый», в которых функцию определяющего выполняют опять-таки причастия. Немецкие имена, выражающие пассивность, редко переводятся на грузинский язык сложными словами.

ი. ჰავეაიაის სახელობის თბილისის უცხო ენათა სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის გერმანული ენის კათედრა
წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტმა

С. М. ДЖАМИРЗАЕВ

НОЖАЙ-ЮРТОВСКИЙ ГОВОР ПЛОСКОСТНОГО ДИАЛЕКТА ЧЕЧЕНСКОГО ЯЗЫКА

Как известно, одним из важных источников обогащения и развития любого литературного языка являются данные диалектов и говоров. Поэтому научное исследование их структуры играет важную роль в изучении соответствующих литературных языков как в синхронном, так и диахронном плане. Кроме того, единственным источником для воссоздания истории родственных языков являются данные диалектов [2(3)].

Ножай-юртовский говор плоскостного диалекта чеченского языка, который является предметом нашего специального исследования, бытует на юго-западе Чечено-Ингушской АССР (в Ножай-Юртовском районе), на границе с Дагестаном, охватывая ту часть Даг. АССР, где живут представители аккинского диалекта чеченского языка.

Плоскостный диалект чеченского языка делится на собственно плоскостный (речь Шали, Урус-Мартана, Чечен, Гойты и др. соседних селений)¹, надтеречный, веденский, ножай-юртовский говоры. Эти последние говоры, скажем, ножай-юртовский, изучены мало или почти не изучены специально, поэтому целью нашей работы является изучение одного из означенных говоров чеченского языка (ножай-юртовского) и определение его места в серии других говоров плоскостного диалекта.

Материал исследуемого нами говора в основном рассматривается, т. е. изучается в сравнении с собственным плоскостным говором (чеченский литературный язык), поскольку данный говор имеет в себе основные особенности плоскостного диалекта и занимает господствующее место по численности говорящих на нем людей.

Несмотря на то, что ножай-юртовский говор не так заметно отличается от чеченского литературного языка, при детальном его изучении нами выявляются определенные комплексы фонетических, морфологических, синтаксических и лексических особенностей, противопоставляющих его остальным говорам и диалектам чеченского языка и прежде всего чеченскому литературному языку. Из этих особенностей наиболее существенными являются особенности в фонетике, морфологии и лексике.

Ниже мы вкратце излагаем основные положения отмеченных разделов ножай-юртовского говора, которые представляют определенный научный интерес.

I. Фонетические особенности. Вопросам фонетической системы чеченского языка посвящен ряд работ таких исследователей, как П. Услар, А. Шифнер, Н. Трубецкой, Д. Имнайшвили, Ю. Дешериев, Т. Дешериева, И. Арсаханов, А. Магомедов, К. Чрелашвили, Д. Мальсагов и другие.

¹ На базе речи этих сел сформировался чеченский литературный язык.

Исследования отмеченных авторов касаются вопросов фонетики чеченского языка, диалектов и некоторых говоров. Несмотря на это, по сей день остаются без должного внимания в нахологии говоры плоскостного диалекта чеченского языка, которые на наш взгляд представляют определенный интерес. «Некоторые фонетические расхождения, — пишет проф. Ю. Дешериев, — обнаруживаемые в говорах плоскостного диалекта, представляют особый интерес для сравнительно-исторического изучения нахских языков» [4 (84—85)].

Поэтому мы в своей работе хотели бы отметить некоторые фонетические особенности ножай-юртовского говора плоскостного диалекта чеченского языка, которые на наш взгляд могли бы восполнить некоторые пробелы, имеющие место в синхронных и диахронных аспектах исследования звуковых систем чеченского и других нахских языков. Исключительно важное значение имеют данные диалектов и говоров и для воссоздания истории нахских языков, особенно для исторической фонетики [2 (8)].

Следует отметить, что ножай-юртовский говор плоскостного диалекта своим звуковым составом (в количественном и качественном отношениях) в определенной степени отличается от звукового состава чеченского литературного языка, а также от других говоров плоскостного диалекта.

При сопоставлении ножай-юртовского говора с чеченским литературным языком выявляются следующие расхождения, которые на данном этапе исследования носят синхронный (описательный) характер. Фонетическая система анлаута в определенной степени сопоставляется с системой анлаута и ауслаута, как на это указывают Н. Трубецкой и Д. Имнайшвили [6 (132—134, 177—181)].

1. В области вокализма:

а) конечному лабиализованному гласному \bar{u} литературного языка в ножай-юртовском говоре, как правило, соответствует дифтонг $-ov$ в словах:

лит. язык	н.-ю. говор	
irzū	irzov	«лесная поляна»
gižū	gižov	«недорослый огурец»
jalʔū	jalʔov	«сковородка»
šaršū	šaršov	«скатерть»
duqū	duqov	«бревно, матица» и др.

Гласному \bar{i} в исходе основы соответствует дифтонг $-aj$ (в ножай-юрт. говоре):

лит. язык	н.-ю. говор	
galī	galaj	«мешок»
darī	daraj	«шелковая ткань»
illī	illaj	«эпическая песня»
gāngalī	gāngalaj	«качели»
gorgalī	gorgalaj	«збонок» и др.

Из отмеченных примеров можно заключить, что в чеченском литературном языке произошла монофонгизация: $aj \rightarrow ej \rightarrow \bar{i}$, $av \rightarrow ov \rightarrow uv$ или \bar{u} .

Следовательно, в ножай-юртовском говоре сохранились более древние формы;

б) в анлауте определенных слов встречаются следующие звукоответствия (bukı→buka→būka):

лит. яз.		н-ю. говор	
ū : u	būka	buka	«небольшой глиняный горшок»
	būrka	burka	«мяч»

лит. яз.		н-ю. говор	
ō : ū	bōxa	būka	«грязный, грязно»
	bōhhæie	būhhæie	«на вершину»
ō : uo	bōrza	buorza	«самец»
	kōžalg	kuožal	«палка, ярылга» и т. д.

В этих примерах uo→ō→ū под влиянием гласного второго слога; в) имеются случаи отсутствия гласных в исходе основ ножай-юртовского говора:

н-ю. говор	лит. яз.	
nuost	nuosta	«нога от ступни до колена»
ʒaʋar	ʒʋara	«плетеные ворота, плетень»
ʒaʋar	ʒʋara	«крест»
kiegar	kegari	«хаос, беспорядок» или,

наоборот: в ножай-юртовском говоре наличны гласные в исходе определенных основ, а в чеченском литературном языке они отсутствуют, например:

н-ю. говор	лит. яз.	
karsa	kars	«веревка из волос»
kohæura	kahæar	«старинная ручная мельница»
basma	basm	«ситец»
sovra	sovr	«обработанная кожа» и др.

г) в ножай-юртовском говоре выявляется процесс прогрессивной дистанционной ассимиляции гласных, тогда как в чеченском литературном языке в тех же примерах имеется диссимиляция. Эту особенность говора можно выделить по ряду гласных (передний или задний ряд), скажем, нелабиализованных переднего ряда (i→a):

н-ю. говор	лит. яз.	
bedir	bedar	«одежда»
verti	verta	«бурка»
deli	dela	«Сог»
bežina	bežana	«крупный рогатый скот»
qāstina	qāstana	«самый» и др.

кроме того, ассимиляция лабиализованных гласных заднего ряда (u → a):

н-ю. говор	лит. яз.	
bʷostu	bʷosta	«обух»
gomuš	gomaš	«буйволица»
kožum	kožam	«трут»
korsum	korsam	«редька, репка» и др.

2. В области консонатизма:

а) полногласию основ ножай-юртовского говора в чеченском литературном языке соответствуют основы, не имеющие этого полногласия, например:

н-ю. говор	лит. яз.	
baʷar	bwara	«грецкий орех»
maʷar	mwara	«ноготь»
zaʷar	zwara	«плетеные ворота, плетень»
ʒaʷar	ʒwara	«крест» и др.

Проф. Ю. Дешериев формы, подобные ножай-юртовскому говору, считает более архаичными [5 (192)];

б) альвеолярный абруптив ζ - в результате дистанционной регрессивной ассимиляции в ножай-юртовском говоре дает переднетвердонецкий абруптив ξ -, например, вместо литературного чеченского $\zeta a \xi u$ — «в дом» в ножай-юртовском говоре употребляют форму $\xi o \xi u$ (в том же значении);

в) определенный интерес представляют слова с комплексом согласных ($r\check{s} \rightarrow r\check{c}$): спиранту $-š$ ножай-юртовского говора в литературном соответствии аффриката $-č$ — [3 (29)].

н-ю. говор	лит. яз.	
irša	irča	«некрасивый»
iršalla	irčalla	«безобразие» и наоборот
($\check{c} \rightarrow \check{s}$): ačkil	äškal	«совок»
ečigan	äškan	«железный» и др.

г) глухому согласному $-k$ исхода основ в литературном языке соответствует звонкий $-g$. Можно предположить, что в ножай-юртовском говоре произошло оглушение, например:

н-ю. говор	лит. яз.	
xäštik	xäštig	«головная, молния»
gajšik	gaišig	«обжора»
cicik	cicig	«кошка»
ṭärsik	tärsig	«сафьян»
zintik	zingat	«муравей» и др.

д) интересен факт ножай-юртовского говора, где в разных позициях основ представлен сонорный губно-зубной *v*, отсутствующий в некоторых говорах плоскостного диалекта и в литературном языке, например:

	н-ю. говор	лит. яз.	
в начальной позиции:	{ <i>vuohəa</i> <i>vadaⁿ</i>	<i>ohəa</i> <i>ida vadaⁿ</i>	«вниз» «бежать, бегать»
в середине:	<i>gavur</i>	<i>gaur</i>	«гяур»
в конечной позиции:	<i>kalov</i> <i>alov</i>	<i>kavo</i> <i>alū</i>	«калоша» «пламя» и др.

е) имеются факты, расходящиеся по глухости или звонкости спирантов: когда глухому спиранту литературного языка в ножай-юртовском говоре соответствует звонкий, например:

	н-ю. говор	лит. яз.	
(<i>ž</i> → <i>ʒ</i>)	<i>hovža</i> <i>bumāždik</i>	<i>hovša</i> <i>bumaštik</i>	«садиться» «бумажник» и др.

ж) в говорах плоскостного диалекта, а также в литературном языке встречаются расхождения в употреблении комплекса *st-* в начале слова: в ножай-юртовском *stag* — «человек», *stu* — «бык» и др., в шалинском говоре и литературном чеченском так же; гойтинском *tag*, *tu*; ачхой-мартановском *sag*, *su* и т. д. В означенных примерах *st-* дает *s-* и *t-*.

Как и в других говорах и диалектах чеченского языка так называемые геминанты присутствуют и в ножай-юртовском говоре. В настоящее время вопрос о них в нахских языках находится на стадии разрешения [11 (11—46)].

Вопросу о так называемых геминированных согласных в чеченском языке посвящены работы Ю. Дешериева [4] и И. Алироева [1]. Проф. Ю. Дешериев, характеризуя эти фонемы в чеченском и ингушском языках, указывает на их усиленность [4 (226)]. По мнению Д. Имнайшвили [6 (202—205)] они являются долгими или интенсивными звуками.

В своей работе нам хотелось бы высказать некоторые соображения о проблеме так называемой геминации. Известно, что то фонематическое проявление языка, которое мы называем геминацией (удвоением) согласных фонем, не есть удвоение или стечение согласных фонем и тем более графем, выражающих согласные фонемы на письме. Кажущееся на первый взгляд удвоение согласных фонем по своей природе есть интенсивные, усиленные согласные, как и в некоторых дагестанских языках (аварском, даргинском и др.).

В кавказоведческой литературе для полного освещения этого вопроса встречаются некоторые высказывания общего характера [9 (46)]. Вопрос о так называемых геминантах нуждается в дальнейшем исследовании в общем языкознании [7 (124)].

Интенсивные согласные отличаются от обычных (неинтенсивных), т. е. простых, скажем *-l* (*ala* «сказать»), *-t-* (*lata* «драться»), своей долгой напряженности или локально-длительным напряжением органов речи. Ко-

нечно, характеристика этих звуков нуждается в лабораторных исследованиях. Иначе, поверхностная характеристика может натолкнуть на их удвоенную природу, такого типа, как: la-tt-a «стоять», dā-tt-a «порвалась» и т. д.

Таким образом, для удобной фиксации этого своеобразного явления на письме, видимо, пришлось говорить об удвоенных согласных или геминантах, которые на письме выступают в виде двух графем, под которыми подразумеваются две согласные, а на самом же деле это интенсивная согласная фонема, выступающая со смысло-различительной функцией в словах и словоформах.

II. Морфологические особенности. 1. Особенности грамматических классов². Следует отметить тот факт, что попытка исследовать особенности распределения имен по грамматическим классам в ножай-юртовском говоре плоскостного диалекта чеченского языка делается нами впервые.

Особенности распределения имен существительных по грамматическим классам в диалектах и некоторых говорах чеченского языка отмечены в работах Д. Мальсагова, Д. Имнайшвили, Ю. Дешериева, И. Арсаханова, И. А. Алероева, А. Мациева, В. Тимаева, А. Магомедова и др. В работах этих авторов выделены слова, расходящиеся с плоскостным диалектом при распределении по грамматическим классам.

В чеченском языке в единственном числе представлено четыре класса с четырьмя классными экспонентами v, j, b, d, а при сопоставлении единственного и множественного чисел дает нам шесть групп³. П. Услар для передачи лица, видимо, составил схему соотношения классных экспонентов в обоих числах (как известно, класс и лицо не одно и то же).

Что касается субстантивов, которые относятся к I и II грамматическим классам (группам), то в говорах плоскостного диалекта в этом отношении расхождения не встречаются.

Перераспределение имен по грамматическим классам встречается в классе вещей (не человека), что связано с дальнейшим осложнением системы грамматических классов в поздний период развития языка. Как в диалектах чеченского языка, так в говорах одного и того же диалекта имя существительное оформлено с показателями грамматических классов разных групп, что следует считать вторичным явлением.

2. Особенности склонения. В ножай-юртовском говоре при склонении имен можно выделить разные типы в зависимости от того, какое количество основ выступает (принцип одной или двух основ).

Как в других говорах и диалектах чеченского языка, в исследуемом нами говоре представлены основные и послеложные падежи. Мы же рассматриваем только основные: имен., родит., дат., эргат., направит., совместн., сравнит. и веществен. Из-за отсутствия особенностей послеложные (местные) формы нами опускаются.

В целом, при склонении имен существительных, прилагательных, числительных и местоимений ножай-юртовского говора в сравнении с чеченским литературным языком выявляются случаи, когда при склонении, скажем, одного и того же существительного в различных на-

² Доложено нами на седьмой региональной сессии по историко-сравнительному изучению иберийско-кавказских языков. См. Тезисы докладов, 16—18 ноября, Сухуми, 1977.

³ При определении грамм. класса нельзя опираться на данные множ. числа, потому что в некоторых языках, скажем, в аварском, представлен один экспонент.

селенных пунктах, т. е. у представителей разных сел: Ножай-Юрт, Зап-дак-Ара, Беной и др., изучаемого говора, а иногда в одном и том же селе происходит регрессивная ассимиляция в двусложных словах: палатализация и лабиализация корневого гласного в самой основе под действием последующего гласного или же под действием флексий родительного падежа i^n или u^n [6 (57—58)]. Кроме того, фонетические особенности падежа засвидетельствованы как по производящей основе, так и флексиям. Например:

	н-ю. говор	лит. яз.
И.	Lēci, jis	Leča имя собственное jes „поса“
Р.	Leč-i ⁿ , jis-a ⁿ	Leč-i ⁿ , esar-a ⁿ
Д.	Leči-na, jisa-na	Leči-na, esar-na
Эрг.	Leči-s, jis-yo	Leča-s, esar-yo и т. д.

3. Образование множественного числа. В чеченском языке и диалектах представлено много аффиксов множественного числа, но такое многообразие аффиксов множественности является вторичным результатом известных фонетических процессов [10 (173)].

При образовании множественного числа в ножай-юртовском говоре мы имеем переход корневого гласного -а- в -ā-, -е- и т. д. например: tal — tāllaš (ивы), bal — bāllaš (вишни), bad — bedaš (утки) или переход -и- в -а-: çug — çagaras (крючок дверей) и др.

С другой стороны, два разных форманта выражают одно морфологическое значение, скажем, число или падежную форму, но морфологическое значение первого форманта утеряно и теперь этот формант или так называемое «наращение» выступает как основообразующий элемент, который сильно слился с показателем (флексией) числа или падежа. Такими формантами являются, в основном, сонорные согласные -п-, -г-,⁴ -м-, которые иногда представлены в сочетании с гласными. Формант -г- с предшествующей гласной исторически, видимо, выражал коллективность (К. Чрелашвили) в именах существительных типа: vaša — vežarig «братья», ži — že-g-čij, «стадо овец» и др.

4. Глаголы нормального и ономального спряжения. В спряжении глаголов ножай-юртовского говора можно выделить следующие моменты, которые отличают его от чеченского литературного языка. Но при образовании временных форм в глаголах нормального спряжения, скажем, образование формы прошедшего длительного времени до конца не выдержано в некоторых населенных пунктах Ножай-Юртовского района (с. Беной, Бургалт-Ирзой, Гуьржин-Мокк, Бетти-Мокк и др.), в которых означенная временная форма не отличается от формы литературного языка, например:

	н-ю. говор	лит. язык.
Инф.	jada ⁿ	jada ⁿ «бежать» (о женщине)
Наст. вр.	jodu	jodu
Прош. длит.	jadara	jodura

⁴ Срв. показатель множ. числа -г в сванском языке, а также его использование в абхазско г.

жении стал интенсивным звуком, как результат определенных фонетических изменений); срв. лит. q-u-za, -a — флексия основы, которой почти не слышится в речи. Возможно, перед ним был согласный -z-, который выпал: ho-qq-u-za←ho-qq-a-iza — здесь iza←is(a). Впоследствии в исходе основ ho-qq-, quz- образовался [формант -iē, показывающий направление (hoqq-iē, quz-iē)];

б) относительно наречных форм 'есса, siga (лит. яз.) «туда», можно сказать следующее: в форме 'е-сс-а начальный гласный е←i (от местоимения iza «он», «тот»), а что касается -сс-а←са←iga←is(a), срв. бацбийское is «тот», грузинское is «он», «это». Относительно формы siga нужно полагать, что корневой -с- такого же происхождения как вышеотмеченный -сс- || -с-, а последующие элементы можно размножить так: u←a (срв. iza→ica→'есса), -ga — элемент, показывающий направление, что и t̄xö-ga «нам», s̄ö-ga «мне» и др.

III. Синтаксические особенности. 1. Некоторые данные ножай-юртовского говора дают основание проследить генезис форм эргативного падежа. Древнейшая неоформленная форма эргативного падежа представлена в такой фразе: Dala duo dikinig — «Бог делает добро». Срв. Ваха-с buo bolx «Ваха делает работу» — эргатив оформлен показателем s (←is «он») [8]. Потом первичный неоформленный субъект в эргативном падеже дал:

а) оформленный эргатив с показателем -s (Ваха-s buo bolx — субъект стоит в эрг. пад.); б) форму именительного падежа с показателем -i: Delidiki vu (Deli←Dali) — субъект стоит в им. пад.; в) или эргатив сохранился в первичном виде: Dala bojla qinxetam — «Пусть бог простит».

2. Локативная конструкция, свойственная чеченскому литературному языку, Söga daluo ɣullaq — «Во мне есть возможность сделать дело» и др., в ножай-юртовском говоре заменяется дативной конструкцией, как в кистинском диалекте чеченского языка: Supa daluo ɣullaq. По нашему мнению, дативная конструкция указанного типа древнее локативной. Если это так, то данные чеченского литератур. языка свидетельствуют о лабильном характере дативной конструкции в определенный период развития языка: результат — его переход в локативную конструкцию.

3. Номинативная конструкция, последовательно представленная в ножай-юртовском говоре, в чеченском литератур. языке и некоторых говорах плоскостного диалекта имеет отклонение (при одних и тех же составных глагольных сказуемых), т. е. в них субъект представлен в родительном падеже (поссесивная конструкция), например: Saⁿ evla vaxaⁿ duēza — «Меня, т. е. я должен пойти в аул» — Suo evla vaxa vieza (н-юрт. говор). Как видно из этих примеров, в ножай-юртовском говоре обе части составного глагола управляются именем в классе, а в чеченском лит. языке и т. д. только первая часть составного глагола. Что касается второй части составного глагола лит. языка, то здесь подразумевается объект в более обобщенном значении.

ЛИТЕРАТУРА

1. И. Ю. Алироев, Геминированные согласные в чеченском языке, «Изв. ЧИНИИИЯЛ», т. 5, Грозный, 1961.
2. И. Г. Арсаханов, Чеченская диалектология, Грозный, 1969 г.
3. Ш. Гаприндашвили, К вопросу об аффрикатизации спирантов в некоторых иберийско-кавказских языках VI (XII) научная сессия Института языкознания АН Груз. ССР, Тезисы докладов, 1955.
4. Ю. Д. Дешериев, Сравнительно-историческая грамматика нахских языков, Грозный, 1963.
5. Ю. Д. Дешериев, Чеченский язык. Языки народов СССР, т. 4, М., 1967.
6. Д. С. Имнайшвили, Историко-сравнительный анализ фонетики нахских языков, Тбилиси, 1977.
7. А. Зиндер, Общая фонетика, ЛГУ, 1960.
8. М. И. Чапанов, Эргативная конструкция предложения в нахских языках, «Изв. ЧИНИИИИ», т. 4, Грозный, 1962.
9. Ари. Чикобава, Узловые вопросы исторической фонетики иберийско-кавказских языков, «Ежегодник ИКЯ», т. 1, Тбилиси, 1974.
10. К. Т. Чрелашвили, К вопросу об образовании множественного числа в чеченском языке, «Изв. ЧИНИИИИЯЛ», т. 1, Грозный, 1959.
11. К. Т. Чрелашвили, Система согласных в нахских языках, автореф. докт. диссертации, Тбилиси, 1975.

Отделение горских иберийско-кавказских языков
Института языкознания АН Грузинской ССР
Представил Институт языкознания АН Грузинской ССР

М. Т. ГУДАВА

О ТРАДИЦИЯХ ИЗУЧЕНИЯ АРАБСКОГО ЯЗЫКА В ДАГЕСТАНЕ

Академик И. Ю. Крачковский уделял большое внимание арабоязычной литературе Северного Кавказа и Дагестана. Говоря о многовековой традиции арабского языка в этом ареале, ученый отмечал большое значение ее изучения как для истории и культуры Дагестана, так и для востоковедческой науки: «Значение ее (арабской литературы Кавказа — М. Г.) и с точки зрения арабиста и с точки зрения исследователя местной культуры очень велико. Для первого она рисует картину развития одной из боковых ветвей арабской культуры, а полная всесторонняя оценка последней в целом станет возможной только тогда, когда все аналогичные явления будут освещены полностью. Для историка местной культуры она дает неоценимый материал... самостоятельный, единственный в своем роде, не имеющий никаких параллелей»¹. Особый интерес в этом плане представляют арабоязычные письменные памятники, созданные на дагестанской почве самими дагестанцами, независимо от того, к какой области науки эти памятники относятся. В этой связи акад. Г. В. Церетели писал: «Для изучения тех особенностей и путей, по которым развивался арабский язык в условиях кавказского нагорья, заслуживает внимания каждый арабский памятник, невзирая на его содержание»².

Цель настоящей работы состоит в том, чтобы проследить и дать краткий обзор традициям изучения арабского языка в Дагестане, рассмотреть систему обучения этому языку и наукам на арабском языке. Во время командировок в Нагорный Дагестан мы старались найти оставшихся знатоков арабского языка, узнать у них о традициях обучения и алимах Дагестана. Нашей целью было также зафиксировать арабскую речь оставшихся последних представителей дагестанской традиционной школы арабского языка и наук, их воспоминания, круг интересов и научных занятий.

Нами используется и обобщается существующая специальная литература, фактический материал, хранящийся в рукописном фонде Института ИЯЛ им. Гамзата Цадасы ДФАН СССР (рукописи №№ 129, 179, 181, 236). Привлекаются обширный материал, собранный нами во время неоднократных командировок в Дагестан в 1975—1978 гг., и сообщения старейших представителей — знатоков арабского языка и традиций обучения этому языку в Дагестане — Магомеда Нурмагомеда (из с. Аракани), Магомед-Саида Саидова (из с. Хунзах), Магомеда Гаджиева (из с. Ахалчи), Шангирия Шавдагова (из с. Тляйлух).

В данной работе обзор традиций изучения арабского языка мы ограничиваем в основном аварским регионом.

Утверждение ислама и распространение грамотности на арабском языке, как известно, шло в Дагестане неравномерно. Предполагается, что в Северном Дагестане (в основном в аварском регионе) процесс исламизации начался в XII—XIII вв., а в некоторых местах горного Дагестана ислам продолжал распространяться и в XV—XVI вв. В труднодоступных далеких аулах, сильно разобщенных исторически, географически и этнографически, ислам укрепил свои позиции не сразу и не одновременно³.

Проникновение арабского языка шло теми же путями и одновременно с распространением ислама. Самое раннее — в южные, равнинные районы Дагестана, самое позднее — в высокогорные районы Северного Дагестана. Ослабление арабоязычных традиций хронологически следовало тому же порядку.

Арабский язык, проникший вначале как орудие утверждения ислама, как язык Корана, стал в Дагестане постепенно, на протяжении веков проводником просвещения, науки, источником приобщения к культуре вообще и народов Ближнего Востока, в частности. Владение арабским языком давало знание не только религиозных догм и теологической литературы, но и приобщило дагестанские народы к древней арабской медицине, знание которой высоко ценилось в горах Дагестана, познакомило с основами точных наук, дало возможность изучить философию и логику, риторику и грамматику, поэзию и географию.

Многовековая традиция арабского языка создала свои отличительные особенности, арабскому языку (и наукам на этом языке) учились в Дагестане у дагестанских же ученых, часто не выезжая в арабские страны.

Обучение арабскому языку (это касается как орфоэпии, так и лексики и грамматики) по строго каноническим правилам, без допущения каких-либо отклонений, сделало возможным сохранить в Дагестане почти до наших дней тот классический арабский язык, знание которого всегда так высоко ценилось у арабов. Большое значение имело и то, что арабский язык был языком лишь литературы и научных занятий, но не языком повседневного употребления. В более поздние времена дагестанские знатоки арабского языка приводили в изумление арабских ученых своим совершенным классическим языком, который на своей родине сохранился только в манускриптах. Сведения о подобных случаях переданы очевидцами, некоторые из которых были видными учеными.

Как известно, на сравнительно небольшой территории Дагестана существовало и существует большое количество близкородственных языков, относящихся к иберийско-кавказской группе. Каждая народность говорит на своем языке, но язык соседей уже непонятен, хотя близкое родство и очевидно. Ни один из дагестанских языков не стал общим для этих народностей. Языковые барьеры, историческая, этнографическая разобщенность, существовавшая с далеких времен, а также труднодоступность гор держали родственные дагестанские народы в вековой изоляции. Не было единого объединяющего дагестанского языка для всех племен и народностей Дагестана, не было и устоявшейся письменности ни на одном из этих языков.

Возникшая на основе грузинской графики аварская письменность⁴, относящаяся к временам распространения и укрепления христианства в северо-западном Дагестане (Авария, Андо-Дидоя, Анцух...) в VIII—XIV вв. была уничтожена исламом так, что с трудом удается найти ее следы⁵.

Такова была языковая ситуация у горских народностей Дагестана до проникновения арабского языка. В этом отношении арабский язык нашел для себя благодатную почву. Он не встретил конкурирующей силы в лице определенного общего языка в Дагестане. Это обстоятельство имело немаловажное значение, способствовавшее укреплению позиций арабского языка, как письменного, для дагестанских народов.

Вначале арабский язык изучался только в религиозных целях, а с годами и десятилетиями и как язык, дающий возможность приобщаться к знаниям не только религиозных догм. С постепенным появ-

лением грамотных людей из представителей разных народностей и племен стали возникать письменные контакты, которые сложились на протяжении нескольких веков в дагестанские традиции наук на арабском языке. Арабский стал письменным языком и языком общения между грамотными людьми всего Дагестана и за его пределами. Однако несмотря на свою многовековую традицию, арабский язык все же не стал языком межплеменного общения. Народные массы арабского языка не знали, от них требовалось знать наизусть положенное количество молитв, дальнейшие заботы о просвещении не были предметом беспокойства ни феодальных властей, ни духовных пастырей. Горцы продолжали учебу дальше, приобщались к научным и культурным ценностям по собственной инициативе и главным образом в зависимости от материального благосостояния.

Несмотря на большие трудности на пути изучения арабоязычных наук, нельзя не отметить просветительской роли арабского языка, который в течение нескольких веков являлся в Дагестане языком письменного общения и просвещения. Со временем кроме литературы религиозного содержания в Дагестан стали проникать и другие книги — из области истории, литературы, философии, поэзии, логики, математики и астрономии, грамматики и риторики, медицины и естественных наук и т. д. Многие дагестанцы предпринимали паломничество в Мекку не только из религиозных побуждений, но и с целью познакомиться поближе с культурой народов Ближнего Востока, усовершенствовать свои знания и, что не менее важно, привезти новые рукописи и книги.

Мы разделяем предположение некоторых ученых (Бартольд, Генко, Каймаразов), которые считают, что задолго до XVIII в. в Дагестане могли существовать большие собрания книг как у частных лиц, так и при мечетях. Даже по тем неполным сведениям, которыми мы пока располагаем о дагестанских алимах и степени их образования, можно предположить, что в больших центральных аулах, при мечетях были обширные собрания книг и рукописей, которыми пользовались медресе и желающие ознакомиться с тем или иным трудом⁶.

В Северном Дагестане большие книжные собрания при мечетях — библиотеки могли быть в таких крупных аулах, как Хунзах, Согратль, Аракани, Кудали, Чох, Аргвани, Гочатль, Салта, Чиркей и др.

В мечетях часто рядом с религиозной и учебного характера ходовой литературой оказывались ценные манускрипты. Несомненно, что беспокойное прошлое дагестанских народов не способствовало сохранению многих культурных ценностей, в том числе и книг.

После окончания Кавказской войны значение арабского языка в Дагестане начинает падать. Передовая русская интеллигенция, ученые потратили много труда для создания письменности и грамматик дагестанских языков, на сбор исторических, этнографических, лингвистических материалов (П. К. Услар, Н. В. Ханьков, А. Руновский, А. П. Загурский и многие другие). В Дагестане были известны имена русских переводчиков с арабского: Подхалюзина, Караулова, Руновского и др.

Передовая часть местного населения вскоре убедилась в преимуществе обучения на русском языке. Оно было значительно проще и требовало намного меньше времени.

Веками сложившаяся арабоязычная традиция и мусульманский религиозный фанатизм первоначально сдерживали процесс привлечения учащихся во вновь открытые школы, но судьба арабского языка была уже предreshена. Если вплоть до Октябрьской революции и в первое десятилетие после нее еще сохранялась в какой-то мере арабо-

язычная традиция, то после создания письменности для дагестанских языков на основе русской графики традиция эта заглохла. Хранителями ее были оставшиеся в живых представители горских ученых, получившие знания на арабском языке. Сейчас их в Дагестане — единицы.

После Октябрьской революции, когда дело народного образования взяло в свои руки Советское государство, народы Дагестана невиданными темпами стали приобретать к знаниям и наукам. За 60 лет после революции — сравнительно небольшой исторический отрезок времени — произошли разительные перемены: в самых отдаленных аулах функционируют средние и восьмилетние школы, в селах, где до 30-х годов не было ни одного грамотного человека, выросли специалисты с высшим образованием. Знание русского языка позволило горцам наряду со всеми народами Советского Союза приобрести к мировой науке и культуре.

Система обучения арабскому языку и наукам на этом языке состояла из двух ступеней: мектеба и медресе. Они являлись основными формами школ в системе образования в Дагестане и назначением их было прежде всего содействовать укреплению ислама.

Дело просвещения в те далекие времена находилось в основном в руках духовенства. Духовенство и феодальные правители не придавали значения проблемам просвещения народа. Основной их целью было воспитать ревностных и покорных последователей ислама. Этому и служили мусульманские школы низшей ступени — мектебы. Что касается следующей ступени системы обучения — медресе, то знания, получаемые в этих школах, были по тому времени значительны. Однако условия учебы в них сильно затрудняли возможность продолжить образование для представителей простого народа. Хотя формально в медресе могли учиться все, независимо от своего социального положения, все же в целом они служили просвещению и укреплению, в первую очередь, привилегированного сословия.

Мектебы представляли собой начальные школы, расположенные обычно при мечетях. Преподавали в них муллы. Обучение продолжалось 3—4 года. Эти школы не были постоянными и официально узаконенными. Они открывались и закрывались в любое время года, по усмотрению муллы, являвшегося полноправным ее хозяином, или же в зависимости от количества учеников — мутаалимов.

Селения, не имевшие своих мулл, приглашали их из других мест за определенную годовую плату⁷. Если же по бедности аулу не было доступно и это, то детей обучал Корану кто-нибудь из односельчан, знавших арабскую грамоту.

В мектебы обычно поступали дети 8—9 лет, хотя возраст вообще не являлся препятствием для поступающих. Занятия происходили при мечетях или на дому у муллы и длились целый день с небольшими перерывами⁸. Трудно говорить о каких-либо программах или учебниках, по которым происходило обучение в мектебах. Их, собственно, не существовало. Единственным «учебником» являлся Коран и конечной целью обучения в мектебе было умение бегло читать его, чаще всего не понимая содержания. В начале обучения знакомились с алфавитом, а затем приступали к чтению текста Корана. При этом не давалось никаких объяснений или перевода. После окончания Корана в некоторых мектебах заучивалась небольшая книга «Мухтасар ал-минхадж» («Сокращение «Пути») Али Гаджи Кумухского, содержащая основные понятия и правила ислама. Этим и заканчивался весь курс обучения в мектебе⁹.

Ясно, что при подобном обучении для того, чтобы достичь даже таких скромных результатов, как механическое чтение Корана, требовалось неоправданно длительное время. Это объяснялось и плохой подготовкой большинства преподавателей — мулл, которые «не менее учеников своих нуждались в образовании»¹⁰.

Надо отметить, что арабскому письму в рамках обучения в мектебе чаще всего не учили. Для большинства горцев образование на этом и заканчивалось. Людей, прошедших эту первую ступень обучения, называли «суфиями». Следующей ступенью было звание «муллы», требующее умения переводить Коран и более или менее грамотно писать по-арабски. Высшая ступень учености — «алим» — ученый, который по своим познаниям мог получить эпитет «мореподобный» или даже «хлебнувший из семи морей наук». Эти две степени невозможно было получить, не пройдя обучения в медресе, а затем, по возможности, у разных известных алимов.

Медресе были следующей ступенью конфессиональной системы обучения. Они имелись при мечетях в наиболее крупных селениях, где жили или работали известные алимы, к которым стекались мутаалимы из разных мест. В отличие от медресе других мусульманских стран, в Дагестане, особенно в северной части, для них не строили специальных помещений, что объясняется экономической слабостью. В Южном Дагестане, в частности, в Алкадари, было построено специальное помещение для медресе¹¹; специальное здание было и в Тарках — в их постройке иногда помогали богатые феодалы. Обычно же, как было сказано, медресе были при мечетях.

Количество мутаалимов в медресе было произвольным. Содержались они в основном на общественный счет. Несмотря на сборы с населения в пользу мутаалимов, жизнь их была нелегкой. Особенно заметно было это в горных районах Дагестана, где экономическое положение было тяжелее. Лучше жилось мутаалимам равнинного Дагестана.

Занятия часто проходили на дому у мударриса — учителя. Каждый мутаалим получал индивидуальный урок, деление на классы не практиковалось. Учебный инвентарь также отличался предельной простотой и скудностью. Книги приходилось неоднократно переписывать. Бумага ценилась очень высоко. До появления фабричной бумаги (XIX в.) ее изготовляли в горах кустарным способом из льна. Чернила также изготовлялись кустарно из жженой шелухи ячменя. В качестве ручек пользовались узкими полосками тростника, который привозили из Мингечаура¹².

Во главе медресе стоял обычно какой-нибудь известный алим или мударрис (основатель этого медресе или же приглашенный из других мест, как популярный алим). Слава о нем как о разностороннем алиме или же авторитетном знатоке какой-либо из наук привлекала в то или иное медресе поток мутаалимов.

Стоящий во главе медресе алим проводил все занятия с мутаалимами. Такой мударрис знал и разбирался, в той или иной степени, в большинстве наук, входивших в программу медресе: грамматике, логике, риторике, теологии, юриспруденции, астрономии, математике, географии. Но и у алимов-энциклопедистов была у каждого своя область, в которой они считались особенно компетентными, и большинство мутаалимов приходило к ним совершенствоваться именно в этой области. Так мутаалимы переходили из селения в селение, из медресе в медресе, от алима к алиму, совершенствуя свои знания в отдельных науках у признанных знатоков. Таким образом, в целом ряде случаев медресе

имели своего рода специализацию, исходившую из знаний и увлечений их руководителей. Не удивительно, что при таком методе обучения или, вернее, из-за отсутствия его на то, чтобы получить какие-либо основательные знания, уходило 15—20 и даже больше лет. Это чаще могли себе позволить лишь состоятельные люди, или те, кто лишали себя всего ради достижения заветной цели.

Многие авторитетные дагестанские алимы были известными муэдринами и имели свои медресе. В Северном Дагестане известны Ша'бан Ободинский, Мухаммед Муса Кудутлинский, Саид Араканский, Омар Кудалинский, Али Калевский, Махад Чохский и др.

Из многочисленных данных, собранных нами во время неоднократных экспедиций, а также из некоторых опубликованных материалов выясняется, что в отличие от мектебов, во всех медресе существовала определенная, часто сходная, программа¹³. Одной из первых книг по грамматике арабского языка, которую проходили в дагестанских медресе, была «Мабади фи-т-тасриф» («Начала морфологии») аз-Занджани, или «Тасриф ал-'Иззи» («Морфология ал-'Иззи»), как она была больше известна в Дагестане. Вместе с ней читали «Раф' ан-никаб» («Поднятие покрывала»), комментарии Муртазали Урадинского, который изучался для облегчения начинающим понимания труда аз-Занджани. Во второй половине XIX в. особую популярность приобрел труд Мухаммеда Тахира ал-Карахи «Шарх ат-тасриф ал-максуд» («Толкование исковой морфологии»), представляющий собой толкование в стихах грамматики аз-Занджани. Вслед за «Мабади фи-т-тасриф» читали «Ал-'авадил ал-ми'а» («Сто управляющих») ал-Джурджани — трактат по синтаксису. Затем проходили «Аджурумиййу» Ибн Аджурума и «Унмузадж» («Извлечение») аз-Замахшари. За ними следовало изучение толкования ат-т-Тафтазани на «Мабади фи-т-тасриф» — этот довольно большой труд был широко распространен в Дагестане. Читали также «Шарх ал-унмузадж» («Толкование «Извлечения») ал-Ардабили и толкование ал-Барда'и на «Шарх ал-унмузадж» ал-Ардабили. Затем читался обширный труд Абдаррахмана ал-Джами «Ал-фава'id ад-дийа'иййа» («Сияющие пользы»), представляющий собой комментарий «Кафиййи» («Достаточная») Ибн ал-Хаджиба. Труд этот был известен в Дагестане и под названием «Джами». В некоторых медресе читался и сам труд Ибн ал-Хаджиба, но чаще с ним знакомились посредством комментария ал-Джами. Иногда читали «Алфийю» («Тысячница»), грамматическую поэму Мухаммеда ибн Малика.

Это и есть в основном те книги, по которым происходило изучение арабской грамматики в дагестанских медресе. Конечно, отклонения от этого списка были, хотя и весьма незначительные¹⁴. Некоторые книги иногда заменялись другими. Различия в программе могли быть вызваны отсутствием или наличием в медресе соответствующих книг.

Кроме перечисленных, довольно часто употреблялись следующие труды: «Мурах ал-арвах» («Место отдохновения душ»), трактат по грамматике Ибн Мас'уда; «Кава'id ал-и'раб» («Правила флексии») ал-Ансари; «Ал-муфассал» («Пространный») аз-Замахшари; «Шарх мурах ал-арвах» («Толкование «Места отдохновения душ»), написанное Динкузи на труд Ибн Мас'уда; «Вафиййа» («Полная»), толкование Ахмеда ибн Мухаммеда на труд Ибн ал-Хаджиба.

Изменения в программе могли зависеть и от муэдрина. Могли быть книги, привезенные с Ближнего Востока каким-нибудь алимом и они могли быть включены в программу обучения. Они неоднократно переписывались и таким образом могли появиться позже и в другом медресе. Интересно отметить, что некоторые книги, использовавшиеся в

лись почти все знаменитые алимь Дагестана. Известны диспуты с участием Гасана Старшего Кудалинского, Махада Чохского, Мухаммеда Мусы Кудутлинского, Омар Джан Кудалинского. Происходили и «заочные» диспуты путем переписки различных ученых, имевшие часто форму вопросов и ответов. Особенно известна письменная дискуссия «О назре» между Мухаммедом Тахиром ал-Карахи и муэдзином Аджил-Али. Мухаммед Тахир обратился даже с письмом к мекканским и египетским ученым с просьбой помочь в разрешении спора. Те подтвердили его правоту²⁰.

На протяжении веков в Дагестане образовались семьи, в которых из поколения в поколение передавалось знание арабского языка. Особенно известен род знатоков арабского языка Араканских. По сведениям Шарафудина Кикунинского «дед Саида (Араканского — М. Г.)²¹ Абубакар Аймаки являлся сыном тридцать второго из алимов их благородного рода». Корень рода уходит, по преданию, к племени Курейш, представители которого вначале переселились в Сирию, в Алеппо, потом в Дагестан.

В Северном Дагестане были крупные аулы, славу которых составляли многочисленные алимь, выходцы из сел Кудали, Согратль, Хунзах, Аргвани...

Алимь специализировались по какой-либо одной науке, теологии или праву, математике, астрономии, грамматике, поэзии. Однако были и алимь-энциклопедисты, пользовавшиеся признанием в нескольких областях науки. Выдающийся советский востоковед акад. И. Ю. Крачковский отмечал, что дагестанские алимь обладали солидными, разносторонними познаниями, подчеркивал энциклопедичность их знаний: «Рассказы про основателя этой литературы (арабской схоластической литературы — М. Г.) в Дагестане Мухаммеда из Кудутля и его учителя Шейха Салиха из Йемена с отчетливостью показывают, что дагестанские ученые того времени (XVII в. — М. Г.) владели уже всей полнотой общеарабского наследия своих веков. В равной степени их интересовали и науки грамматические, а при широком охвате большинства ученых нередко можно встретить среди их произведений и трактаты по математике... или астрономии»²².

Примечания

¹ И. Ю. Крачковский, Арабская литература на Северном Кавказе, избр. соч., т. VI, М.-Л., 1960, с. 615.

² Г. В. Церетели, Письма Шамиля барону Николаи, Вестник Государственного музея Грузии, т. IX, В (1), Тб., 1936, с. 103.

³ См. Очерки истории Дагестана, т. I, Махачкала, 1957; Р. Магомедов, История Дагестана, т. I, Махачкала, 1957; А. Р. Шихсидов, О распространении христианства и ислама в Дагестане, Ученые записки Института ИЯЛ ДФАН СССР, т. III, Махачкала, 1957; его же, Новые данные по средневековой истории Дагестана, Ученые записки, т. IX, Махачкала, 1959; Л. И. Лавров, Эпиграфические памятники Северного Кавказа X—XIX вв. как историко-этнографический источник, автореферат докт. диссерт., Л., 1965.

⁴ См. Известия грузинских летописей и историков о Северном Кавказе и России, СМОМПК, вып. 22, Тифлис, 1897; А. С. Чикобава, Грузинско-аварские надписи XIV века в Дагестане, Известия Грузинского филиала АН СССР, т. I, 1940; Т. Е. Гудава, Две надписи (грузинская и грузино-аварская) из Дагестана, материалы по истории Грузии и Кавказа, вып. 30, 1954.

⁵ Исследования дагестанских историков и археологов последних десятилетий утверждают, что христианская религия и письменность на основе грузинской графики имели

более длительную традицию, чем это было принято считать до сих пор (См. Д. М. Атаев, Христианские древности Аварии, Ученые записки, т. IV, Махачкала, 1958, с. 179).

⁶ W. Bartold, *Daghistan, The Encyclopaedia of Islam*, v. II, Leiden, 1965, стр. 85; А. И. Генко, Арабский язык и кавказоведение, Труды второй сессии Ассоциации арабистов, М.-Л., 1941, с. 93—94; Г. М. Каймаразов, Очерки истории и культуры народов Дагестана, Махачкала, 1971, с. 34; срв. Г. Алкадари, Асари Дагестан, Махачкала, 1929, с. 147.

⁷ См. А. И. Лилов, Очерки из быта горских мусульман, СМОМПК, вып. II, Тифлис, 1886, с. 14.

⁸ Из сообщений М. Нурмагомедова, Ш. Шавдагова, М. Гаджиева.

⁹ См. А. Омаров, Воспоминания муталима, ССКГ, вып. II, Тифлис, 1896, с. 46; А. И. Лилов, указ. раб., с. 17.

¹⁰ Туземец, Грамотность в горах Дагестана, Этнографическое обозрение, 1900, № 1, М., с. 110.

¹¹ Г. Алкадари, указ. раб., с. 180.

¹² Из воспоминаний М. Нурмагомедова, правнука известного дагестанского аима и мударриса Саида Араканского.

¹³ Говоря о программах и методах обучения в медресе, мы ограничиваемся периодом второй половины XIX в. и началом XX в.

¹⁴ Срв. А. Омаров, указ. раб., с. 47—48.

¹⁵ См. Р. Халилов, Мектебы и медресе гор. Мешгеда, СМОМПК, вып. 27, Тифлис, 1900, с. 115.

¹⁶ См. Zakariya ben Muhammed ben Mahmud el-Cazwini's *Kosmographie*, Hrsgs. von F. Wüstenfeld, Bd. 2, Göttingen, 1849, с. 205.

¹⁷ М. С. Саидов, Возникновение письменности у аварцев, сб. «Языки Дагестана» 1948, с. 139.

¹⁸ Это сведение известно из привиски XIV в. к евангелию Магалашвили (см. Д. М. Атаев, указ., раб., с. 181).

¹⁹ Следует отметить, что Ша'бан Ободинский выходец из с. Обода, в 10 км. от Хунзаха, резиденции Аварского ханства.

²⁰ Русский перевод этой дискуссии см. ССКГ, вып. V, Тифлис, 1871.

²¹ Саид Араканский видный дагестанский алим и мударрис.

²² И. Ю. Крачковский, указ. раб., с. 615.

Отдел семитологии Института востоковедения
АН Грузинской ССР им. акад. Г. В. Церетели
Представил член-корреспондент АН Грузинской
ССР К. Г. Церетели

Н. Б. ГИГАУРИ

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ЭЛЕМЕНТАРНОЙ ГЛАГОЛЬНОЙ НОМИНАЦИИ В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

В современном языкознании как у нас, так и за рубежом, проблемам языковой номинации уделяется большое внимание.

«Под актом номинации, — пишет Я. Кухарж, — В. Матезиус понимает фиксирование избранных явлений действительности при помощи языковых наименований; в языке имеется определенная совокупность обычно употребляемых наименований, создающих вместе словарный запас, из которого говорящий выбирает наименования по мере надобности и по своим способностям и связывает их с определенными явлениями действительности»¹.

Одной из основных черт естественного языка А. А. Уфимцева называет двойную референцию (отнесенность) языковых наименований к предметному миру: 1) при образовании наименования (первичная номинация), 2) при использовании того или другого наименования в актуальной речи².

О соотносительности языковых наименований с реальной действительностью в процессе речевой деятельности В. Скаличка писал следующее: «...задача говорения — согласовать новую реальность с известной, т. е. с опытом»³, результаты которого нашли отражение в словах как первичных номинативных единицах.

Основной единицей языка, на которую номинация опирается в общественном сознании и в которой оформляется, является, бесспорно, слово»⁴.

Старейший представитель пражской школы В. Матезиус писал, что наименованием является та единица языка, которая обладает определенным лексическим значением относящимися к ней ассоциациями и эмоциональной окраской⁵.

К номинативным средствам языка обычно относят лексические единицы — слова и словосочетания. В. В. Виноградов писал: «Словосочетания только в составе предложения и через предложение входят в систему коммуникативных средств. Но, рассматриваемые вне предложения, как строительный материал для него, словосочетания так же, как и слова, относятся к области номинативных средств языка, средств обозначения предметов, явлений, процессов» и т. п.⁶. Словосочетания, таким образом, В. В. Виноградов назвал «расчлененным обозначением единого понятия»⁷. Следовательно, в числе наименований, выражаемых лексическими единицами, прежде всего выделяются однословные (элементарные), выраженные единичным словом; им противопоставляются по форме выражения дву- или несложнословные, названные В. В. Виноградовым «расчлененным обозначением».

В данной статье будет рассмотрена лишь первичная (элементарная) номинация, которую можно назвать однословной. Из числа однословных анализу будет подвергнута лишь та форма, которая выполняет свою первичную функцию⁸ наименования или обозначения явления, действия или состояния. Это так называемая прямая (первичная) номинация⁹.

При рассмотрении однословной (или элементарной) корневой номинации представляется необходимым принимать во внимание, что слова, относящиеся к разным частям речи, обладают различной номинативной значимостью. Так, существительным свойственна абсолютная номинативная значимость. Номинативная значимость других номинативных частей речи ослаблена их позитивными синтаксическими признаками. Так, в глаголе его синтагматическая значимость доминирует над номинативной значимостью¹⁰.

Глагольные (или признаковые) наименования формируют класс характеризующих знаков. Характеризующие знаки или полнзначные слова представлены основными частями речи (имя существительное, имя прилагательное, глагол, наречие) и составляют ту часть словарного состава языка, те имена, которые через свои прямые номинативные значения более непосредственно соотносятся с реальной действительностью, обозначая представления или понятия о предметах.

Различие в семантике именных (имен существительных) и глагольных лексем заключается в том, что в семантике первых отражается мир реальных предметов, которым даются конкретные имена, и мир мыслимых «предметов», т. е. опредмеченных процессов, действий, отношений, которым даются абстрактные имена; глагольные имена обозначают лишь признаки предметов, их состояний, отношений. О. Есперсен писал по этому поводу следующее: «Что же касается значения глаголов, то они ... обозначают явления; глаголы можно разделить на: обозначающие действие (ест, дышит, убивает, говорит и т. д.), обозначающие процесс (станвится, растет, теряет, умирает и т. д.) и обозначающие состояние (спит, остается, ждет, живет, претерпевает и др.), хотя есть также немало глаголов, которые трудно включить в какой-либо из этих классов (сопротивляется, презирает, угрождает)¹¹.

Две функции — номинативная и сигнификативная — сосуществуют в слове, предопределяя денотативный и сигнификативный характер его значения.

В отличие от имен существительных, в значениях которых денотативный и сигнификативный компоненты сосуществуют, в глагольных лексемах, как именах признаков, денотат (предметное представление) и сигнификат (понятие отношения) формально разграничены. Отнесенность «процесса», «действия», как признаков, к соответствующим предметам осуществляется лишь в синтагме. Например, в русском языке: доить, как признак, может быть отнесено только к определенному предмету (к животному, дающему молоко); размышлять может лишь человек и т. п. Следовательно, в числе полнзначных слов, как семиологическом классе «характеризующих знаков», выделяются подклассы предметных и признаковых имен, разграничиваемые по характеру понятийной основы своего лексического значения. Отличительным признаком глагольных имен от предметных является факт совместного (как в именных существительных) или отдельного (как в глагольных наименованиях) нахождения денотативного и сигнификативного компонентов значения.

Каким бы абстрактным не был признак, выражаемый предметным именем, значение последнего всегда абсолютно и автосеманлично, в то время как семантика глагольного имени всегда относительна.

Наименование действия, состояния, процесса или движения задается относительно лица (предмета) выступающего в роли агенса действия, или лица (предмета), испытывающего действие на себе. Но многообразные отношения, обозначаемые глаголом, могут и характеризуются относительно других признаков: среды и способа его протека-

ния, темпа и направления действия, манеры и места перемещения и т. п.

Прямое номинативное (как и переносное) значение глаголов, предполагающее (имплицитное) агентивные, комплементарные и прочие отношения обозначаемого действия, имеет и соответствующую форму языкового выражения — минимальные лексические синтагмы, реализующие основные типы смысловых (предметных) отношений: «агент — действие», «действие, направленное на объект», «лицо — состояние», «действие — результат» и т. п.

Особенностью глагольных наименований является то, что в основе их прямых значений лежит понятие какого-либо признака; т. е. название какому-либо действию, состоянию и т. п. дается относительно тех предметов, лиц, которым данный признак может (должен) быть приписан.

Следовательно, любое наименование вообще, глагольное в особенности, больше всего обусловлено отношениями предметов, явлений и их всевозможных признаков в окружающей действительности.

Именно эти обобщенные категории, свойственные объективному миру, и аспекты их различных отношений лежат в основе разнообразной по видам именной и признаковой номинации.

Так, сложное, составленное из нескольких семантических (понятийных) признаков понятие может быть выражено элементарной формой, т. е. одним производным словом. Так, например, глагольные наименования в английском языке: *to toboggan* — кататься на санках с горы, *to buck* — взбрыкивать, стараясь сбросить седока (о лошади) и т. д.

Наоборот, простой элементарный семантический признак (сема) может именоваться несколькими словами, получая тем самым расчлененное обозначение, например: *to take a walk* — гулять, *to give a smile (cry)* — улыбнуться, (закричать) и т. п.

Элементарные (однословные, корневые) наименования в английском языке далеко не однородны. Прежде всего можно выделить лексический и лексико-грамматический виды наименований: 1) лексическая корневая, однословная номинация типа: *to smoke* — курить, *to see* — видеть, *to go* — идти и т. п.; 2) лексико-грамматическая, так называемая семантическая транспозиция или словообразование по конверсии, как, например:

<i>groom</i> — конюх	<i>to groom</i> — ходить за лошадей, чистить лошадь
<i>frost</i> — мороз	<i>to frost</i> — побивать морозом
<i>hound</i> — охотничья собака	<i>to hound</i> — охотиться с собаками и т. п.

При определении природы глагольных наименований встает вопрос, какие критерии следует положить в основу выделения типов глагольных наименований.

В основу любой классификации, как правило, должны быть положены основные, характерные для классифицируемого объекта черты.

В силу того, что номинативные единицы языка обслуживают два акта речевой и познавательной деятельности, их функции довольно многочисленны¹²; релевантными для нашего исследования являются номинативная (функция обозначения) и сигнификативная (функция обобщения), составляющие в своей совокупности основу знаковой репрезентации¹³.

относительной мотивированности языковых звуков может служить тот факт, что в каждом языке эти мотивированные наименования все-таки различны. Срв:

в английском:	в русском:	в грузинском:
to cluck	кудахтать	კაკანბ
to neigh	ржать	ხეიხეინბ
to yelp	тявкать	წკაცწკაცი
to twitter	чирикать	ჭიჭიჭი
to buzz	жужжать	ბზუილი и т. п.

Как отмечает Б. А. Серебренников, значительное расхождение в звукоподражательных наименованиях можно объяснить тем, что каждый естественный звук представляет собой сложное явление и в каждом языке в основу номинативного признака кладутся разные его стороны. «Несходство однозначных подражаний в языках может объясняться также и той причиной, что один народ воспринял звуковую, а другой зрительную сторону явления»¹⁷.

Создание звукоподражательного наименования отличается от создания имени по признаку тем, что первый возникает как результат восприятия, а второй — в результате мыслительного анализа¹⁸. Как отмечает Б. А. Серебренников, другое отличие звукоподражательных наименований от названий по признаку заключается в том, что звукоподражательный элемент в качестве номинативного признака ощущается в слове на протяжении всей истории развития последнего; в то время как у незвукоподражательных наименований номинативный признак вскоре утрачивается и может быть установлен лишь при помощи тщательного этимологического анализа.

Спецификой звукоподражательных глаголов в любом языке является субъектная направленность обозначаемого ими действия. Срв.

в английском:	в русском:	в грузинском:
to grumble	ворчать (о человеке)	ბუზღუნბ (აღამიანისა)
to mutter	бормотать "	ბურტუნბ "
to snigger	хихикать "	ხიხიხი "
to whisper	шептать "	ჩურჩული "
to neigh	ржать (о лошади)	ხეიხეინბ (ცხენისა)
to bleat	блеять (об овце)	ბლავილი (ცხვისა) и т. п.

Специфика звукоподражательных глаголов заключается в том, что они, как правило, субъектны; помимо назывной семы (прямой номинации) в содержании этих глаголов имеется указание на тип субъекта, вернее, агенса действия. Основная модель смысловых отношений может быть сформулирована как «действие, производимое агенсом» (источник действия).

По своей предметной соотнесенности с реальным миром рассматриваемые глаголы могут быть классифицированы по следующим тематическим группам: 1) группа, обозначающая звуки, создаваемые движением артикуляционных органов человека: to grumble — ворчать, to mumble — бормотать, to smack — чмокать губами и т. п.; 2) группа, обозначающая звуки или крики животных, как, например: to grunt — хрюкать, to mew — мяукать, to purr — мурлыкать и т. п.; 3) группа, обозначающая звуки,

создаваемые птицами и насекомыми, как, например: to gobble—кулдыкать (об индюках), to cackle, gaggle — гоготать (о гусях), to coo — ворковать (о голубях) и т. п.; 4) группа, обозначающая звуки предметов т. е. звуки, издаваемые при движении или падении предметов, как, например: to tick-tack — тикать (о часах), to whizz — свистеть (о пуле), to bang — хлопать (дверью) и т. п.

Анализируя номинативную ценность звукоподражательных глагольных наименований, следует отметить, что прямое номинативное значение звукоподражательных глаголов носит сугубо денотативный характер, т. к. степень обобщения обозначаемого есть ступень представления. Значение этих глаголов сильно детерминировано реальными звуками.

В звукоподражательных глаголах, как ни в каких других, прямое номинативное значение обусловлено семантически совместимыми с ним предметными именами, выступающими в большинстве случаев агенсами (в меньшинстве — объектами) глагольного действия. Другими словами, семантические категории и субкатегории имен (одушевленность/неодушевленность, лицо/нелицо и т. п.) как члены субъектно-объектной модели строения семантики четко фиксируются в прямом номинативном значении этих глаголов. В звукоподражательных глаголах, как правило, односубъектных, сильно выдержан принцип агентивных отношений, т. е. наименование действия, процесса дается относительно его производителя — лица, животного или предмета, производящего данный звук. Однако звукоподражательные глаголы имеют тенденцию к расширению своей сочетаемости. Субъектные глаголы могут иметь в качестве агенса действия имена двух семантических категорий. В этом случае глагол, расширяя свою сочетаемость, может стать двузначным.

Наиболее типичными моделями двусубъектных глаголов в английском языке являются: to jabber — бормотать, лепетать (о людях, об обезьянах), to yell — вопить, кричать (о людях, животных), to chirp — щебетать, стрекотать (о птицах, насекомых) и т. п.

Единичность и постоянность агенса, относительно которого действие получает свое наименование, предопределяет синтагматическую значимость данного глагола, его семантическую совместимость с данным, а не другим типом агенса.

Интересно отметить, что почти все звукоподражательные глаголы подвержены семантической транспозиции, являясь ее исходным пунктом или ее результатом.

2. Наряду с именами, мотивированными реальными звуками, в любом языке существуют немотивированные глагольные наименования, в которых обозначаемый признак или предмет произвольно обозначается любым звуковым комплексом, непременно отличающимся от имеющихся уже в языке звуковых комплексов.

Как отмечает Б. А. Серебренников, «в процессе образования слов человеческого языка огромное значение имеет проблема выбора»¹⁹, ибо каждый предмет, любое явление многоаспектны, и потому каждый народ соответственно выбирает для наименования, т. е. выделения из всего комплекса признаков, один или несколько, которые становятся как бы представителями целого предмета или явления. Этим признаком является инвариантное представление предмета, свойственное всей языковой общности.

Для наименования по признаку характерно то, что та ассоциация представления или восприятия предмета или явления, которая способствовала возникновению нового наименования, исчезает со временем, и первоначальный номинативный признак с трудом может быть восстановлен иногда в виде этимологического значения, иногда в виде «внутренней формы» слова. Возникшее новое наименование развивает свое значение в силу того, что наименования в любом языке выполняют две взаимообуславливающие функции — наименования (обозначая предметы) и обобщения (формируя понятия). В силу этого лексическое значение полнозначных²⁰ слов имеет в своей основе предметно-понятийное содержание.

В истории языкознания уже давно известно, что лексическое значение предметных и признаковых имен различно. Это различие объясняется характером самих обозначаемых предметов (предметные имена) и их свойств и отношений (признаковые имена).

Лексическое значение глагольных лексем, выражающих отдельный понятийный признак, отношение или состояние лица, предмета определяет и форму его языкового выражения, а именно: потенциальные лексические синтагмы, которые реализуют основные виды отношений в объективной действительности. В глагольных лексемах два компонента — денотат (представление о предмете, лице как агенте или пациенте глагольного действия, предмете, подвергающемся данному действию и т. п.) и сигнификат (признаки свойства, обозначаемые глагольным наименованием) разведены. Срв: побеждать врага, человек способен думать и т. п.

Таким образом, наименование каждому действию дается относительно или агенса действия или предмета, испытывающего на себе действие, т. е. результативного объекта действия и т. п. Например: *to part* — делить на части, *to mistake* — делать ошибку и т. п. Указание на характер денотата глагольного действия — на источник, результат, инструмент действия осуществляется двояким способом: 1) путем открытых минимальных синтагм, в которых субъектные и объектные отношения глагольного действия выражены потенциальными или реальными синтагмами данного глагола; предметные имена, семантически совместимые, сочетаются с глаголом и выступают в качестве распространителей его семантики, выполняя функцию предмета, которому приписывается признак, обозначенный глаголом; 2) путем включения в наименование глагольного действия его семантических распространителей, например: *to waddle* — идти, переваливаясь как утка и т. п. Для глагола, следовательно, семантический субъект и семантический объект будут системным контекстом I степени, предопределяемым (presupposed) номинацией, т. е. семантическим субъектом и объектом, относительно которых получило свое наименование глагольное действие. Например, английские объектные глаголы *to woo* — добиваться руки, *to elope* — сбежать с возлюбленным скрыто, включают в номинацию семантический, а не формальный (внутренний, а не внешний) объект, лицо женского пола.

При разграничении глаголов по структурно-семантическим классам нужно принимать во внимание семный состав глаголов (сигнификат), семантические категории сочетающихся с ними предметных имен (денотативную отнесенность), модель смысловых отношений субъек-

та — действия — объекта, лексическую и синтаксическую валентность глагола.

Итак, глаголы, лексическое значение которых ориентировано относительно субъекта действия, называются субъектными, относительно объекта действия — объектными. Глаголы, в которых фиксируются как субъектные так и объектные отношения, будут соответственно субъектно-объектными и объектно-субъектными. Различие между ними заключается в том, что в первых прямым значением является субъектный ЛСВ, у вторых, наоборот, прямым будет объектный ЛСВ. Для семасиологического анализа, предметом изучения которого являются вопросы лексико-семантического варьирования, определения семантической структуры слов и тому подобное, разграничение этих двунаправленных классов глаголов очень важно и необходимо. Для нас предметом анализа является способ и природа наименования, поэтому мы, разграничивая их, будем рассматривать в двух основных аспектах: 1) ориентированные на сферу субъекта (однаправленные субъектные глаголы) и 2) ориентированные на сферу объекта (однаправленные объектные глаголы).

Отражение окружающей действительности в семантике глагольных лексем проявляется, прежде всего, в форме субъектно-объектных отношений, т. е. отношений субъекта (человека) к объекту (окружающей действительности). В силу этого глагол уже по самой своей природе предполагает семантические отношения к субъекту и объекту обозначаемого им действия.

К классу субъектных наименований относятся глаголы, прямое значение которых обозначает действие, замкнутое в субъекте; глагол характеризует только субъект, подобно тому, как признаки могут придаваться в основном только предметам. Такими признаками, выражаемыми глагольной субъектной номинацией, являются: состояние субъекта (статические глаголы), процессы и события, охватывающие субъект, перемещение субъекта (динамические глаголы). Спецификой этого класса глаголов, как отмечает А. А. Уфимцева, является следующее их свойство: «Субъектные глаголы не требуют и не имеют комплементарных отношений к объекту действия и являются семантически самодостаточными»²¹.

По типу прямого лексического значения субъектные глаголы обозначают процессы, состояние, движение; к этому классу глаголов относятся большая группа звукоподражательных глаголов.

В глагольных наименованиях находит выражение не только сам процесс, само действие, в них фиксируются также различные ракурсы связи и отношения глагола к предметам, лицам, производящим или подверженным глагольным действиям. Эти отношения и связи находят в языке разное выражение: чаще всего выражаются минимальными субстантивно-глагольными синтагмами типа: человек говорит, собака лает и т. п. Определение типов субъектных глаголов предполагает выявление тех семантических категорий предметных имен, которые семантически с ним совместимы. Это категории: одушевленность/неодушевленность, конкретность/абстрактность, исчисляемость/неисчисляемость и т. п.

Вариантность смыслового содержания субъектных глаголов зависит от того, со сколькими семантическими категориями данный глагол совместим. В тех случаях, когда глагол может лексически сочетаться только с одной категорией предметных имен, глагол можно назвать узким, конкретным, обозначающим действие, номинация которого отмечена относительно одной (часто единственной) разновидности

предметов или лиц. Подобные глагольные наименования можно назвать односубъектными.

Односубъектные глагольные наименования, как правило, семантически самодостаточны и не требуют большого синтагматического распространения. К числу таких глаголов относится большая группа звукоподражательных имен. Например: *to moo* — мычать (о корове, быке), *to mew* — мяукать (о кошке), *to squawk* — кудахтать, гоготать (о курах, гусях) и т. п. Спецификой односубъектных глагольных наименований является предсказуемость агенса действия. Подобные предсказуемые имена иногда относят к распространенному понятию пресуппозиций.²²

Менее однородны тематически односубъектные наименования, обозначающие не только само действие или состояние, но и одну, две или более характеристик действия по сфере субъекта действия. Семантические характеристики глагольного действия по сфере субъекта могут распространяться синтагматически или могут включаться в скрытой форме (имплицитно) в глагольное наименование.

Понятийная основа односубъектных глаголов с включенными, т. е. эксплицитно невыраженными семантическими признаками является, как правило, расчлененной: понятие действия осложняется какой-либо дополнительной характеристикой.

1. В субъектные наименования действия могут быть включены семантические признаки — действие и агенс. Так, английский глагол *to spume* — пениться, включает агенс определенной, единственной совместимой с глаголом семантической категории «жидкость», чаще «вода». Семантический субъект действия, представленный единичным экземпляром или видом лиц, животных, предметов и т. п. мы будем называть включенным в номинацию.

Следует отметить, что независимо от того, является ли семантический субъект включенным в номинацию или нет, распространение действия его субъектом обязательно.

Если семантический субъект представлен широкой семантической категорией (например, лицо/нелицо, одушевленный/неодушевленный предмет и т. п.), лишь отчасти ограничивающей лексическую избирательность глагола, то такие семантические субъекты мы будем относить к категории лексических пресуппозиций. К этой конфигурации семного состава относятся такие глаголы, как *to well* — бить ключом (о воде), *to rurl* — журчать (о ручейке) и т. п. Под конфигурацию семного состава «действие — субъект» могут быть подведены многочисленные звукоподражательные глаголы: *to gaggle* — гоготать (о гусях), *to yep* — тьякать (о собаке) и т. п.

2. Понятийную основу субъектного наименования может составлять комбинация двух других сем «действие — его объект»; это означает, что наименование глагольного действия включает указание на тип семантического, «внутреннего» объекта. Так, например, в английском языке глаголы *to bargain* — торговаться, *to haggle* — рядиться (о цене) относятся к этому типу субъектных глаголов.

В номинации некоторых глагольных наименований помимо семы дейс-

твия содержится указание на особый вид переходности со значением «взаимного» действия. Субъекты этого действия одновременно являются его объектами. Срв.: в русском языке: бороться, целоваться и т. п., в английском языке: to polk — танцевать польку, to waltz — танцевать вальс и т. п.

3. Субъектным наименованиям менее свойственны отношения «действие-результат», однако при более пристальном анализе можно обнаружить и такие, где объединяются семы «действие + его результат» — конфигурация, столь характерная для объектных глаголов. Срв.: to lop — подернуться зыбью, to branch — раскинуть ветви и т. п.

4. Существуют субъектные наименования, в которых находится комбинация сем, формирующая их прямое номинативное значение «действие+манера его выполнения». Срв: лексико-семантическую группу «смеяться»: to grin — смеяться, оскалив зубы, to giggle — глупо смеяться, to titter — прыскать со смеху, to leer — нахально смеяться и т. п.

5. К субъектным глаголам относится группа наименований, в понятийной основе которых соединены два признака — «действие — средства (предметы) его исполнения». В данной группе имен наименование действия, обозначенного глаголом, дается по тем средствам, при помощи которых оно исполняется семантическим субъектом. Семантический признак «средство или предмет, при помощи которых субъект совершает действие», органически соединяется с самим действием и может быть вычленен только при логическом анализе.

Срв: to walk — ходить пешком (ногами), to flutter — летать (при помощи крыльев), to nod — кивать головой и т. п.

6. Менее характерны для субъектных глаголов такие комбинации семантических признаков, где амальгамируются семы: «действие—цель», как, например: to mump — ходить, прося милостыню; «действие — степень интенсивности»: to drudge — работать подобно рабу и т. п.

Некоторые односубъектные глагольные наименования могут (скрыто) включать два семантических признака. Среди глаголов этой группы выделяются наименования, обозначающие «манеру ходьбы» (человека, животного, птиц). Например: to grope — идти наощупь (о человеке), to lope — бежать вприпрыжку, скакать, прыгать (о животном) и т. п.

В других односубъектных глаголах соединяются другие признаки: «действие—среда—цель»: например: to gad — ходить пешком бесцельно, бродить, шататься, to saunter — ходить пешком лениво, для удовольствия и т. п.

Среди односубъектных встречаются очень узкие глаголы, обозначающие понятия, составленные из более чем трех сем. Например: глагол to grovel — падать распростертым ниц к ногам кого-либо, с целью вымолить прощение, который включает семы: «действие—манера—место—цель».

Итак, глагольные односубъектные наименования бывают двух видов: а) наименования с включенными имплицитно в них семантическими признаками и б) наименования с невключенными в номинацию семантическими

признаками, как правило, распространенными в синтагмах. В качестве примеров второй группы можно привести следующие односубъектные глагольные наименования, обозначающее действие которых представляет собой широкое по объему семного состава понятие, конкретизируемое, т. е. распространяемое в синтагматическом ряду: *to hover* — парить, неподвижно «висеть» в воздухе (о птице), *to fast* — поститься (о лице) и т. п.

Другую разновидность однонаправленных субъектных глаголов представляют т. н. несколькосубъектные наименования. Естественно, что обозначаемое этой группой имен действие шире, их наименование дается в отношении не к одному типу семантических категорий, а одновременно к нескольким (к двум, трем и более).

В качестве типовых несколькосубъектных наименований с включенными в номинацию признаками можно привести следующие: *to live* — жить (о человеке, животном), *to die* — умирать (о человеке, животном, растении), *to dive* — нырять (о человеке, животном, подводной лодке).

Чем отличаются односубъектные наименования от несколькосубъектных?

Во-первых, первые являются более самодостаточными и не требуют семантической конкретизации семантических признаков (сем), включенных в номинацию.

Во-вторых, несколькосубъектные глаголы имеют в основе прямого номинативного значения более абстрактное понятие; большой набор предметных имен, распространяющих семантические признаки, как бы расшатывает предметную направленность действия, делает последнее более широким и потому менее содержательным. В том случае, когда семантическая совместимость наименования ограничена одной категорией предметных имен, глагол будет узким, однонаправленным (субъектным). Не меняется направленность (субъекта) и в том случае, когда увеличивается число категорий предметных имен, сочетающихся с глаголом.

Синтагматические характеристики приобретают у глагола особое значение. Выделение и описание глаголов по семному составу и по способу синтагматического распространения представляется двумя важными процедурами при анализе специфики глагольной номинации. Глаголам, номинация которых ориентирована на признаки субъекта действия, противостоят в лексике английского языка глаголы, наименования обозначающих действий которых заданы относительно семантических признаков, характеризующих объект действия.

По логике предметного мира и отношения человека к нему объектные глаголы более многочисленны, чем субъектные.

В номинации объектных глаголов отражены не только семантические отношения между «действием» и его «объектом», объектная направленность и охват объекта действием, но также такие ракурсы семантических отношений между ними, как «характер и направление перемещения объекта», «способ выполнения действия», «результат действия», «манера и среда протекания действия» и т. п., которые значительно расширяют рамки семантической избирательности глагола²³.

Как уже отмечалось выше, эти всевозможные характеристики действия по его объекту могут и имеют две формы манифестации в языке:

1. скрытая, имплицитная форма наименования по признакам, как бы включенным в номинацию;

2. открытая, эксплицитная форма распространения всевозможных семантических признаков действия, обозначенного данным наименованием в синтагме.

Необходимо отметить, что отграничение объектных лексем находится в зависимости не только от сферы объекта, но и от семантических признаков, характеризующих сферу субъекта. Так, например, английский глагол *to lick* в своем прямом номинативном значении означает «лизать, облизывать», однако при замене семантического субъекта другой категорией изменяется значение глагола *to lick*.

Срв: *The cat is licking its paws* — кошка лижет лапы и *The flames licked(up) everything* — огонь уничтожил всё.

Естественно, объектные глаголы, будучи ориентированы как на сферу объекта, так и субъекта, имеют большие возможности расширять свою синтагматическую значимость и, расширяя сферу сочетаемости, одновременно расширять свой смысловой объем. Кроме того, глагольное действие может быть охарактеризовано относительно признаков, выражаемых различными адвербиальными распространителями: образа, цели, средств действий и т. п.

Однообъектных глагольных наименований гораздо меньше, чем одно-субъектных. Типизированными однообъектными глаголами являются английские глаголы: *to flatter* — льстить, *to charm* — очаровывать и т. п. Однонаправленные объектные глаголы имеют разнотипную понятийную основу, составляющую семный состав, формирующий их прямое номинативное значение.

Наименования, имеющие в своей основе понятие действия, как правило, даются относительно каких-то категорий предметов, лиц, событий и т. п. Естественно, что наименование действия дается относительно, прежде всего, его объектов. Так, если мы возьмем такие глаголы, как: *to rape* — обесчестить, *to woo* — добиваться руки, *to seduce* — соблазнять, то наименования трех действий даны относительно объекта, которым может быть лицо женского пола: наоборот, наименование *to cuckold* — наставлять рога дано относительно лица мужского рода, тогда как в глагольных лексемах *to eject* — выгонять с работы, *to expel* — выгонять, исключать — семантический объект выражен категорией лица безотносительно пола.

Глагольные наименования *to tease* — дразнить лицо/нелицо, *to scare* — пугать лицо/нелицо и т. п. даны относительно двух категорий одушевленных объектов лица/нелица. Они имеют в основе более обобщенный признак действия, которое может быть произведено как относительно людей так и относительно всего живого (животных, птиц, рыб и т. п.) Но в таких глагольных наименованиях как *to find* — находить и *to expect* — ожидать и т. п. избирательность ограничивается логикой предметного мира и логикой мышления. Ожидать можно лицо/нелицо, событие, дату и т. п.

Как было отмечено выше, наименования с включенными в них другими семантическими признаками, помимо семы «действие», составляют специфический способ номинации.

1. Наиболее элементарная конфигурация семного состава глагольных наименований представлена набором двух сем: «действие—инструмент»

(или имплемент). Например: *to cuff* — ударить кулаком, *to slap* — ударить ладонью, *to flog* — бить плетью, розгами и т. п.

2. Глагольные наименования, включающие в номинацию две семы: «действие—результат». Например, *to pod* — сгонять (моржей, китов) в стаи, *to clamp* — складывать (что-либо твердое) в кучу, *to tress* — заплетать (волосы) в косы и т. п. Семный состав приведенных глагольных наименований включает две семы — «действие—результат», однако в дефинициях приведенных глаголов дается третья сема, а именно — объект, подвергающийся поименованному действию.

По своему статусу два признака «объект» и «результат» занимают разное положение по отношению к действию: семы «действие» и «результат» как бы амальгамируются, составляя одно, хотя и расчлененное понятие, которое и называется соответствующим именем. Поэтому включенный в наименование семантический признак, естественно, не распространяется синтагматически; наоборот, сема объекта конкретизируется каждый раз при актуализации в линейном ряду.

3. Глагольные наименования, включающие семантические признаки—«действие—наделяемый объект». Например, *to soil* — давать (скоту) зеленый корм, кормить скот свежескошенной травой, *to fodder* — давать (скоту) корм. В эти наименования включены семы: «действие—корм». Сравните в русском корм-ить. В логическом плане глаголы *to soil*, *to fodder* должны дать не только название самого действия, но и указать, в каком отношении находятся эти два объекта:

а) над одним объектом (корм) — совершается действие

б) второй объект (скот) — наделяется им.

Первый включен в само наименование, второй конкретизируется синтагматически, распространяя и уточняя семантику глаголов *to soil* и *to fodder*. Срв: *In England they soil the cattle all year round* — в Англии скот кормят свежескошенной травой круглый год.

4. Глагольные наименования, включающие семантические признаки—«действие—место». Например, *to bury* — класть (покойника) в землю, *to mew* — сажать (сокола) в клетку и т. п. Здесь, как и в предыдущих случаях, объект, над которым совершается действие, не включается в номинацию, а выступает в роли семантического объекта, относительно которого дается наименование действию.

5. Глагольные наименования, включающие в номинацию семантические признаки — «действие—манера». Например, *to inarch* — прививать (растение) сближением, *to bang* — стричь (волосы) челкой, *to poodle* — стричь (собаку) причудливо и т. п. И вновь в номинацию включается лишь манера, способ, а объект, относительно которого совершается действие, является семантическим объектом, относительно которого дается глагольное наименование.

6. Глагольное наименование, включающее в семный состав семантические признаки — «действие—объект—имплемент» (инструмент). Срв: *to mulch* — обкладывать корни навозом, *to darn* — штопать трикотаж иглой и ниткой и т. п.

Интересно отметить, что способ наименования с включенными семами довольно разнообразен; имеется немало наименований с тремя-четырьмя включенными признаками: «действие—субъект—объект—манера», как, например, to goad — (о собаке) находить дичь по запаху; «действие—субъект—объект—место», например, to chaperon — (о пожилой женщине) сопровождать молодую девушку (на балу); «действие—объект—цель», например, to onion — натирать луком глаза, чтобы вызвать слезы, to nudge — подтолкнуть кого-либо локтем, чтобы привлечь внимание и т. п.

Как показал анализ однонаправленных объектных глаголов, своеобразие их номинации заключается в том, что в них более сложно переплетаются признаки, придаваемые действию по сфере объекта.

Таким образом, объектные наименования представляют собой однословную номинацию осложненных расчлененных понятий, номинативная значимость которых предопределяет не только их синтагматическую значимость, но число и характер синтаксических позиций (предикатных мест) глагола относительно его объектных распространителей. Анализ объектных однонаправленных наименований показал, что в их семном составе содержится по две, три и более сем, формирующих прямое номинативное значение глаголов.

Итак, семный состав формирует понятийную отнесенность наименования, а категории предметных имен составляют его предметную отнесенность, реализуемую в лексико-семантической системе в виде лексических синтагм и проясляющуюся в виде референции действия, обозначаемого глагольным именем, к предметам, называемым предметными именами.

Особым видом глагольной номинации является лексико-грамматическая, так называемая семантическая транспозиция или словообразование по конверсии. Многие советские ученые, занимающиеся разработкой явления конверсии, особенно интенсивно и специфично проявляющегося в английском языке, определяют конверсию как «морфолого-синтаксический способ «словообразования»²⁴, как «переход одной части речи в другую по конверсии в широком смысле, т. е. с включением субстантивации и адъективации»²⁵.

О. Д. Мешков называет конверсию морфолого-синтаксическим типом словообразования²⁶, однако он отмечает, что «при конверсии имеют место и семантические процессы»²⁷.

А. И. Смирницкий писал в своей статье, посвященной этому явлению: «Слова, сопоставляющиеся по конверсии, связаны внутренней семантикой и морфологически не различаются как основное и производное т. к. их основы одинаковы»²⁸.

В своей книге «Слово в лексико-семантической системе языка» А. А. Уфимцева²⁹ описывает это широко распространенное в английском языке явление как один из видов семантических парадигматических отношений слов на уровне разных лексико-грамматических разрядов слов (частей речи).

Итак, семантическая транспозиция есть переход одной категории в другую, видение и представление предмета как действия, рассмотрение семантики предметного имени через призму признака, обозначенного производным глагольным наименованием.

В лексическом составе современного английского языка глаголы, образованные в результате семантической транспозиции, составляют 1/3 часть глагольной лексики³⁰.

Характерным при образовании глагольных наименований по семантической транспозиции является то, что оба коррелятивных слова (мотивирующее и мотивированное) равны основе, т. е. характеризуются морфологической невыраженностью, не имея формального указания на принадлежность к той или иной части речи.

Безаффиксальный способ создания новых наименований (по семантической транспозиции) представляют собой структуры с разной степенью мотивированности, образуя часто мало мотивированные и непредсказуемые частные (конкретные) словообразовательные значения в границах той или иной категориальной модели на уровне частей речи. В результате конкретизации этой категориальной модели можно выявить т. н. словообразовательные транспозиционные модели.

В зависимости от конкретного лексического значения и особенно ракурса отношений имени существительного и глагола, каждая словообразовательная модель подразделяется на подвиды.

Конвертированные глаголы имеют конкретное значение, т. к. при образовании глагола от именной леммы глагольное наименование является семантически связанным с исходной лексемой, а эта последняя в свою очередь включается в значение конвертированного глагола как конкретизирующая сема объекта, результата, вместилища и т. п. Глагольное наименование обозначает сумму понятий, что обеспечивает краткость выражения, что имеет важное значение в преподавании иностранного языка. Так, например, вместо словосочетаний типа: *to cover with rubber* — покрывать резиной, *to cut into logs* — резать бревнами, *to divide into districts* — делить на участки, *to shut up (sheep) in a fold* — загонять (овец) в овчарню, *to fasten with a rope* — связывать веревкой и т. п. возможно употребление конвертированных глаголов *to rubber*, *to log*, *to district*, *to fold*, *to rope* и т. п. в том же значении.

В прямое номинативное значение перечисленных глаголов имплицитно включены конкретизирующие семантические признаки «результата действия» (*to log*, *to district*), «вместилища» (*to fold*), «имплемента» (инструмента) действия (*to rope*) и т. п.

С помощью семантической транспозиции образуются: а) объектные глаголы по двум моделям: $N-V_t$ — имя существительное — переходный глагол, $A-V_t$ — имя прилагательное — переходный глагол; и б) субъектные глаголы — также по двум основным моделям: $N-V_i$ — имя существительное — непереходный глагол, $A-V_i$ — имя прилагательное — непереходный глагол. Самой емкой из перечисленных моделей является модель $N-V_t$ т. к. она имеет очень широкое лексическое наполнение.³¹

Нужно отметить, что от прилагательных глаголы по конверсии образуются реже, чем от существительных, поэтому модели $A-V_t$, $A-V_i$ гораздо беднее, чем модели $N-V_t$, $N-V_i$. Такие глаголы обычно называют действие, которое порождает качество, названное прилагательным. Такими конвертированными от прилагательных глаголами являются: *to free* — освободить, *to lame* — делать хромым и т. п. (по модели — $A-V_t$); *to pale* — бледнеть, *to sick* — заболеть и т. п. (по модели $A-V_i$).

Эти категориальные, самые обобщенные модели на уровне семантики частей речи мы называем моделями на уровне лексико-грамматических разрядов слов, какими являются части речи.

Итак, семантическая транспозиция есть переход одной категории в другую, видение и представление предмета как действия, рассмотрение семантики предметного имени через призму признака, обозначенного глагольным наименованием.

Примечания

- ¹ J. Kuhař, К общей характеристике номинации, в кн.: Travaux linguistiques de Prague. 3. Praha, 1968, № 3, с. 119.
- ² А. А. Уфимцева, Типы словесных знаков, М., 1974, с. 13.
- ³ V. Skalická, The need for a linguistics of «la parole», «Recueil linguistique de Bratislava», v. I, Bratislava, 1948.
- ⁴ J. Kuhař, указ. соч., с. 121.
- ⁵ Там же, с. 119.
- ⁶ Грамматика русского языка, т. II, Синтаксис, ч. I, М., 1954, с. 10.
- ⁷ Там же, с. 19.
- ⁸ Е. Курилович, Очерки по лингвистике, М., 1962, с. 59.
- ⁹ См. главы I, VI в кн.: Языковая номинация. Общие вопросы, М., 1977, и гл. I в кн.: Языковая номинация. Виды наименований, М., 1977, с. 34—100.
- ¹⁰ А. А. Уфимцева, указ. соч. с. 82—149.
- ¹¹ О. Есперсен, Философия грамматики, М., 1958, с. 95.
- ¹² Языковая номинация. Виды наименований, М., 1977, с. 56—57.
- ¹³ А. А. Уфимцева, указ. соч. с. 41
- ¹⁴ Языковая номинация. Виды наименований, М., 1977, с. 73.
- ¹⁵ В. Скаличка, Исследования венгерских звукоподражательных выражений, Пражский лингвистический кружок, М., 1967, с. 278.
- ¹⁶ Там же, с. 280.
- ¹⁷ Н. И. Ашмарин, Подражания в языках Среднего Поволжья, Баку, 1925, с. 181.
- ¹⁸ Языковая номинация. Общие вопросы, М., 1977, с. 182.
- ¹⁹ Там же, с. 159.
- ²⁰ А. А. Уфимцева называет этот разряд слов «называющими» в кн.: Типы словесных знаков, М., 1974, с. 90.
- ²¹ Там же, с. 129.
- ²² Volkmar Lehmann, Über lexikalische Präsuppositionen in einem generativ-semantischen Lexikon, Studien zur Generativen Grammatik. Frankfurt am Main, 1974.
- ²³ А. А. Уфимцева, указ. соч. с. 137.
- ²⁴ А. Я. Загоруйко, Конверсия—морфолого-синтаксический способ словообразования (на материале современного английского языка), канд. дисс., Ростов-на Дону, 1960; Ю. А. Жлутенко, Конверсия в современном английском языке как морфолого-синтаксический способ словообразования, «Вопросы языкознания», 1958, № 5.
- ²⁵ О. С. Ахманова, Словарь лингвистических терминов, М., 1966, с. 100.
- ²⁶ О. Д. Мешков, Словообразование современного английского языка, М., 1966, с. 100.
- ²⁷ Там же, с. 121.
- ²⁸ А. А. Смирницкий, Так называемая конверсия и чередование звуков в английском языке, «Иностранные языки в школе», 1958, № 5, с. 24.
- ²⁹ А. А. Уфимцева, Слово в лексико-семантической системе языка, М., 1968, с. 120—155.
- ³⁰ Данные получены в результате фронтального подсчета краткого оксфордского словаря.
- ³¹ А. А. Уфимцева, указ. соч. с. 123—124.

Кафедра английского языка Тбилисского государственного педагогического института иностранных языков им. И. Чавчавадзе

Представила член-корреспондент АН Грузинской ССР Т. С. Шарадзендзе

ბ ო ლ ე მ ი კ ა

ალექსანდრე კალანდაძე

ი ს მ ი ლ ი ა ტ ა მ გ ა ვ ა პ ა მ ის ფ ს ე მ დ ო ნ ი მ ე ბ ის ბ ა რ უ მ ი მ

„განთიადის“ 1977 წ. № 3-ში პროფ. დ. გამეზარდაშვილმა გამოაქვეყნა წერილი „ი. ჭავჭავაძის ორი სადავო ფსევდონიმის შესახებ“, რომელშიც საეჭვოდ ხდოდა ჩემს დასკვნას („მნათობი“, 1962, № 11), რომ „სტ. ჩიტორელიძის“ ხელმოწერით 1863 წ. „საქართველოს მოამბეში“ დაბეჭდილი ფელეტონების „სფირიდონისა და თადეოზის ბაასის“ ავტორი ი. ჭავჭავაძეა. იმავე წელს აღნიშნულ წერილს პასუხი გავეცი „ლიტერატურულ საქართველოში“ (1977, № 35). მოლოდინი, რომ პოლემიკა ამით დასრულდებოდა, არ გამართლდა. დ. გამეზარდაშვილმა შესაძლებლად სცნო დავის გაგრძელება და თავისი თხზულებების IV ტომში: სამთაბახიანი წერილი უძღვნა „ჩიტორელიძე“ კამათს. ვინც მისი ეს წერილი წაიკითხა, დაგვეთანხმება, რომ პასუხს ითხოვს არა მარტო საკითხის მეცნიერულად გადაწყვეტის ინტერესი, არამედ ზოგიერთი სხვა გარემოებაც.

„განთიადში“ დ. გამეზარდაშვილი ეხებოდა ორ ფსევდონიმს: „სფირიდონ ჩიტორელიძის“ და „მაქსიმ ლაღანიძის“. როგორც უფრო მნიშვნელოვანს, ჩვენ პასუხი გავეცით პირველს, ხოლო მეორე სხვა დროისთვის შემოვიწინეთ. ახლა მოპასუხე ამ საკითხზე მკითხველს ურთიერთსაწინააღმდეგო ინფორმაციას სთავაზობს. ერთგან წერს: „ალ. კალანდაძე თავის სტატიას იწყებს იმის ხაზგასმით (?), რომ მას თურმე საფუძვლიანად დაუმტკიცებია აღნიშნული ფსევდონიმების (?)“ („სფირიდონ ჩიტორელიძე“ და „მაქსიმ ლაღანიძე“) ი. ჭავჭავაძისეულითა. სხვა ადგილას აღიარებს: „ალ. კალანდაძე დუმლითი უფლის გვერდს... მაქსიმ ლაღანიძის“.

ამ ხეობით პასუხის პირველ გვერდებს დ. გამეზარდაშვილი „მაქსიმ ლაღანიძის“ უთმობს და ბრალად გვდებს, თითქოს ჩვენ გვერდი აუღარეთ „მის... ძირითად საბუთებს“. რაკი „ლაღანიძის“ „დუმლითი გვერდი აუღარეთ“, ლოგიკურია, „ლაღანიძისთან“ დაკავშირებულ „ძირითად საბუთებსაც“ გვერდს აუვლიდით; ამიტომ მოპასუხეს საფუძველი არ ჰქონდა ამ საკითხზე შეჩერებულყოფი და აღნიშნა, თითქოს ჩვენ გვერდი აუღარეთ... „ჩიტორელიძე“ მის „ძირითად საბუთებს“.

მოკამათე ბრალს გვდებდა, თითქოს, ჩვენს მიერ მითითებულ ხელნაწერში „სრულებით

არაფერია“ ნათქვამი იმის თაობაზე, რომ ანტ. ფურცელაძემ უარყო 1863 წ. მის მიერ გავრცელებული ცნობა „ჩიტორელიძის“ ვინაობაზე. მოუყვანილი ამონაწერებიდან აშკარაა, რომ ანტ. ფურცელაძე, რომელიც ქება-დიდებას ასხამდა მ. ყიფიანს „სფირიდონისა და თადეოზის ბაასისათვის“, როცა დაუნამდვილებია, რომ ავტორის არ იყო, საერთოდ აღარ იხსენიებს მ. ყიფიანს „საქართველოს მოამბის“ თანამშრომელთა შორის. თუ რა შთაბეჭდილება მოუხდენია ამ საბუთებს დ. გამეზარდაშვილზე, იქიდანაც ჩანს, რომ აქამდე უცოდველ მოწმედ დასახულ ა. ფურცელაძეს ოპონენტი შერისხულთა შორის იხსენიებს: „ალ. კალანდაძეს სურს ისარგებლოს იმ გარემოებით, რომ ა. ფურცელაძე... პირადი დამოკიდებულების მიხედვით ხშირად იცვლიდა ხოლმე აზრს მწერლებსა და მათ ნაწარმოებებზე... ანტ. ფურცელაძე აღარ ილიას ავინებდა, სხვას აქებდა; შემდეგ ილიას აქებს, სხვებს აძაგებს, ეს ხომ მისი ჩვეული თვისებაა“.

თავის წერილებში დ. გამეზარდაშვილი მიპირისპირებს პ. ინგოროყვას და ისეთ შთაბეჭდილებას ქმნის, თითქოს, პ. ინგოროყვა მას უჭერდეს მხარს. „იგი (ფურცელაძის ცნობა. — ა. კ.) არასაიმედოდ გამოაცხადა მხოლოდ ალ. კალანდაძემ“. მოუხსინით, რას წერდა ჩემამდე რამდენიმე ათეული წლით ადრე პ. ინგოროყვა; თუ „რამდენად სანდოა ანტ. ფურცელაძის ეს ცნობა, საჭიროა მოვიგონოთ, როდის და რა პირობებში დასწერა ანტ. ფურცელაძემ ამის შესახებ... ფურცელაძე... დამყარებია გარედან უურმოკრულ სხვადასხვა ხეებს“; „ანტ. ფურცელაძე შემდეგარა... თავისთავად, ასეთ შეცდომაში მოულოდნელი არაფერია, თუ მოვიგონებთ, რომ ილია ამ დროს ფსევდონიმებს დიდი სიძულულობით ინახავდა (გავიხსენოთ, როგორ სთხოვდა ი. წინამძღვარშვილს დაერწმუნებია ი. კერესელიძე, ვითომ „ზუმბურით“ ნამდიდრი გვარიაო“; „სფირიდონ ჩიტორელიძე ანტ. ფურცელაძეს ჰგონებია არა თვითონ ჭავჭავაძე, არამედ... მიხ. ყიფიანი... ყოველივე აღნიშნულის გამო ანტ. ფურცელაძის ამ ცნობას რასაკვირველია ეკარგება ფასი... და მისი მიხედვით არავითარი დასკვნის გამოტანა არ შეიძლება“ (ხაზი ჩვენია. ა. კ.).

დ. გამეზარდაშვილი წერს: „რატომ არის ანტ. ფურცელაძის ჩვენება კუროზული! კუროზული ის მხოლოდ ალ. კალანდაძისთვისაა“ (ხაზი ჩვენია).

ენახოთ რამდენად სარწმუნოა მოაქეჭრის ეს ცნობაც, აი, რას წერს პ. ინგოროყვა: „დაპირისპირება ილიასი და სვ. ჩიტორელიძისათვისთვალდა... კუროზულია (ხაზი ჩვენია. — ა. კ.) და გვიჩვენებს, თუ სანამდე მიდის ა. ფურცელაძის მიკერძობა!“⁴

„საქართველოს მოამბის“ თანამშრომელთაგან ანტ. ფურცელაძეს არავინ ისე არ შეუქია, როგორც სვ. ჩიტორელიძე“ (ვითომ, მის. ყიფიანი), არჩ. ჯორჯაძე კი უყუყმანოდ წერდა: „ერთადერთი (ხაზი ჩემია. — ა. კ.) ვახ. თულაშვილია, რომელსაც სწყალობს ჩვენი კრიტიკოსი (ანტ. ფურცელაძე)“⁵.

არჩ. ჯორჯაძის ამ წერილს ანტ. ფურცელაძემ რამდენიმე პასუხი გასცა. ხომ უნდა ეპასუხნა ანტ. ფურცელაძეს, როგორ თუ ერთადერთი ვ. თულაშვილი ვაქვ, განა უფრო მეტად მის. ყიფიანს არ ვაქვებდით? მოხდა პირიქით: ა. ფურცელაძე ეთანხმება არჩ. ჯორჯაძეს, ვ. თულაშვილი ერთადერთი იყო ქების ღირსი და იმიტომ ვაქვო. იქვე დასცინის მის. ყიფიანს, — „თვით უბრალო წერის ნიჭის პატრონიც არ იყო“⁶.

იმ დღის შემდეგ, ანტ. ფურცელაძეს არასოდეს აღარ გაუმეორებია თავისი „კუროზული შეცდომა“, არც სხვა ვინმეს დაუდასტურებია მის. ყიფიანის ავტორობა; სამაგიეროდ, ისეთმა ავტორიტეტმა, როგორც ვ. წერეთელია, ჯერ კიდევ 1866 წ. „მგზავრის წიგნებში“ „ჩიტორელიძე“ ილია ჭავჭავაძედ მოიხსენია. ეს რომ აღიარებული ფაქტი არ ყოფილიყო, მ. ზ. ყიფიანს პროტესტი უნდა განეცხადებინა ან წერეთლისთვის, ჩიტორელიძეს რატომ აკრიტიკებთ, ჩიტორელიძე მე ვარ და „საქართველოს მოამბის“ დახურვისთვის მე რატომ მოხვთ პასუხსო!

1891 წ. „ივერიაში“ „გ.-გ.“-ს ხელმოწერით გამოქვეყნებულმა მ. ყიფიანის ნეკროლოგმა ახალი გაუგებრობა წარმოშვა; მაგრამ, რაკი ქართველ ბიბლიოგრაფთა უკანასკნელი წლების კვლევა-ძიებით გამოირკვა, რომ „გ.-გ.“ და გრ. ყიფშიძე ერთი და იგივე პირი ყოფილა, ეს ერთადერთი მიზეზიც მოიხსენა და ი. ჭავჭავაძის ავტორობის საწინააღმდეგოდ ეჭვის საფუძვლიც აღარ დარჩა. საბოლოოდ დადასტურდა, რომ ი. ჭავჭავაძის თხზულებათა სამივე — 1892, 1914 და 1926 წლების გამოცემები, რომლებიც, რომლებმაც „სფირი დონისა და თადეოსის ბაასი“ ილიას მიაკუთვნეს, მართალი იყვნენ. მათი გადაწყვეტილებ

ბა გულ მოდგინე ძიებას, ურყევ არ გუმენტებს ემყარებოდ.

„განთიადში“ დ. გამეზარდაშვილი გვედავებოდა: „თ. მაჭავარიანმა დაამტკიცა (მხოლოდ)... ის, რომ ინიციალს „გ.-გ.“... იყენებდა გრ. ყიფშიძე“. პასუხში მივუთითეთ „ანალიტიკური ბიბლიოგრაფია“ ტ. III, ნაკვ. I, გვ. 444, სადაც ყოველგვარი გამოწკისის გარეშეა ახსნილი: „გ.-გ. იხ. ყიფშიძე გრიგოლ“. იქვე გვედავებოდა: „თ. მაჭავარიანმა დაამტკიცა არა ის, რომ მ. ყიფიანს... ნეკროლოგის ავტორი არის გრ. ყიფშიძე“. პასუხში მივუთითეთ: „გადავფურცლოთ „ანალიტიკური ბიბლიოგრაფია“, ტ. III, ნაკვ. I, ბიბლიოგრაფიული 757: „(ყიფშიძე გრიგოლ) „გ.-გ.“ მის. ზაალის ძე ყიფიანი (ნეკროლოგი). ივ., 1891, 5 მარტი, № 48, გვ. 1—2“.

სამი გზა ჰქონდა აქ ჭეშმარიტების მაძიებელ მკვლევარს, რომელსაც ვთხოვდით, გადაეფურცლა „ანალიტიკური ბიბლიოგრაფია“: 1. დაემტკიცებოდა, რომ ეს ცნობა არ მოპოვებია ჩემ მიერ დასახელებულ წყაროში; 2. ეღიარებინა, რომ არ იცოდა და ჩვენგან ვაიგო ეს ამბავი; 3. გაჩუმებულიყო. ენახოთ, რა გზას ირჩევს დ. გამეზარდაშვილი: ალ. კალანდაძე „მეცნიერულ ეთიკას ლატატობს და წყაროებს შესაფერისად არ იყენებს... მას მართებდა ბოლიშო მოხებად მკითხველის წინაშე“. მეცნიერული ინფორმაციისათვის ამგვარ მადლობებს ერთხელ და ორჯერ როდი გვიძღვნის ოპონენტი.

„განთიადში“, სანამ ჩვენგან ამ მისთვის უსიამოვნო ამბავს ვაიგებდა, დ. გამეზარდაშვილი პატივისცემით იხსენიებდა თამარ მაჭავარიანს, „ანალიტიკური ბიბლიოგრაფიის“ გადადგურცვლის შემდეგ კი: „თ. მაჭავარიანს ამ ნეკროლოგის ავტორის ვინაობა კვლევის საგნად არ გაუხდია და, რადგან ამ ინიციალებით გრ. ყიფშიძეს აღრეც ჰქონდა გამოქვეყნებული სხვა სტატიები... ამის გამო, ეს ნეკროლოგიც მის დაწერილად მიიჩნია“.

რაკი სპეციალისტებისა არ სჭერა, ლოგიკური, დ. გამეზარდაშვილი თვითონ დანტერესდეს კვლევით, მაგრამ ზოგადი მოსაზრებით კმაყოფილდება: „დღის წესრიგში დგება საკითხი: აღნიშნული ნეკროლოგის ავტორი ნამდვილად გრ. ყიფშიძეა? განავრძობს რა ამ მართულებით მსგელოდებებს, ოპონენტი წერს: „გამორჩეული არაა არც ის, რომ ეს ინიციალები სხვებსაც გამოუყენებინათ. ვინაიდან „ივერიაში“ არა ერთი და ორი ვიორტი, გრიგოლ და სხვა ისეთი გვარისა და სახელის პუბლიცისტები მოღვაწეობდნენ, რომელთა ინიციალებად „გ.-გ.“ გამოდგებოდა“.

თ. მაჭავარიანმა და სხვა სპეციალისტებმა, რა თქმა უნდა, ყველა ეს „გიორგი“ და „გრიგო-

ლი“ გაითვალისწინეს, ხოლო ვისაც არ სჯერა, ერთი მაგალითი ხომ მაინც უნდა დასახელოს და დასაბუთებაც სცადოს?! თუ, მართლა ამდენი „გიორგი“ და „გრიგოლი“ იყო „ივერიის“ რედაქციაში, ისიც ისეთი, რომ ნეკროლოგი დაეწერა, ერთი მაინც ვერ უნდა დავასახელოთ?

დ. გამეზარდაშვილი ირწმუნება, ქ. შ. წ. კ. გ. სანოგადოების ბიბლიოთეკისეულ „ივერიის“ ეგზემპლარში ამ საკითხზე არაფერია მითითებულიო. გადაფურცლავს ჩვენ მიერ რეკომენდებული „ანალიტიკური ბიბლიოგრაფია“, წუთითხავს „ივერიის“ ეგზემპლარზე მიწერილი „გ. ყ.“ და შენიშნავს: „ნუთუ უხერხულობასაც არ გძმობს პატივცემული ოზონენტი? მაგრამ მე სრულებით არ მივგულისხმებია, რომ გადაფურცელა იკმარებდა! თ. მაჭავარიანმა და მისმა კოლეგებმა, ამ საქმის ბრწყინვალე სპეციალისტებმა, აღნიშნულ ცნობა გააანალიზეს უმდიდრესი მასალის ფონზე („გოგა“, „გ. გოდორია“ გრ. ყიფშიძის ინიციალად მიჩნეულია ს. მგალობლიშვილის, თ. სახოკიას, ი. მანსვეტაშვილის, ი. მეუნარჯიას და სხვათა მიერ). „ივერიის“ 1889 წ. № 260 (6.XII) ფელეტონს — „ქართულთა შორის“, რომელსაც ხელს აწერს „გ. გ.“, დართული აქვს შემდეგი შენიშვნა: „იხილეთ წინასიტყვაობა დაწერილი უსლარის თხზულებისათვის... და ჩვენი წერილი ამ საგნის შესახებვე, ჟურნალი „ივერია“, 1882 წ. № 1“. სწორედ ამ ნომრის ქ. შ. წ. კ. გ. ს. ბიბლიოთეკისეულ ეგზემპლარს აწერია: „გ. ყ-ძე“, რასაც დ. გამეზარდაშვილიც არ უარყოფს. როგორც ვხედავთ, ბიბლიოგრაფების კვლევა-ძიება სერიოზულ ანალიზს ითხოვს ოზონენტს კი ისე გამოიყავს, თითქოს, თ. მაჭავარიანი მკითხველს პირადობდეს, ჩახედავს თუ არა „ივერიის“ აღნიშნულ ეგზემპლარს, ტენის გაუნძრევლად ამოიკითხავს „გ. გ.“-ს.

დ. გამეზარდაშვილს ავიწყდება თავისი ვარაუდები და ნეკროლოგის ავტორად ასახელებს... ი. ჭავჭავაძეს, რომლის ინიციალებსაც „გიორგისთან“ და „გრიგოლთან“ საერთო არაფერი აქვს და არც არა გამოუქვეყნებია „გ. გ.“-ს ხელმოწერით. საბუთები? „მე ღრმად ვარ დაწმუნებული!“, „აბა, სხვას ვის შეეძლო!“, „საქვეოა... გრ. ყიფშიძის ეკისრა“, „ილია მიხ. ყიფიანის დიდი პატივისცემელი იყო!“, „მის გაერაშე ნეკროლოგს არავინ დაწერა!“? დ. ა. შ.

როგორც ვხედავთ, ერთ მხარეზეა ათობით დოკუმენტი, თანამედროვეთა ერთხმეი დასტურით, უტყუარი ფაქტები, მეორეზე — დ. გამეზარდაშვილის ეჭვები და ვარაუდები.

„საქართველოს მოამბეზე“ მსჯელობას პირ-

დაპირ მოპყვება: „მ. ყიფიანმა 1836 წ. ... „ივერიაში“ თანამშრომლობაც (?) დაიწყო“. ამასთან დაკავშირებით ოზონენტს ესთხოვეთ ევაშუნხა, სად იმყოფებოდა მ. ყიფიანი ამ 25 წლის მანძილზე? რა მონაწილეობას იღებდა ქართულ მწერლობაში, კრიტიკაში, ჟურნალისტიკაში? რატომ ვერ ვხედავთ მას „კრებულში“, „მნათობში“, „იმედში“, ე. „ივერიაში“? წარმოსადგენია, „სფირილიონისა და თადეოსის ბაასის“ ავტორს მთელი სიცოცხლის განმავლობაში ლიტერატურის, ესთეტიკის, კრიტიკის, ბელინსკის მიმართ არავითარი ინტერესი არ გამოეჩინა?

ოზონენტს დიდ უსიამოვნებას აყენებს ი. ჭავჭავაძის გამოსათხოვარი წერილი, სადაც მ. ზ. ყიფიანის ლიტერატურულ მოღვაწეობაზე ერთ სიტყვაც არაა. ეს იყო ნეკროლოგში გაპარული შეცდომის „ელეგანტური გასწორება“ (ჩვენი მოაქერის გამოქოქაა!). ილიამ განსვენებული დაახასიათა, არა როგორც ლიტერატორი, არამედ როგორც „მხნე კაცი“, „გაბრჭყელი“ პრაქტიკული მოღვაწე. საქმად თამამად მიგვიანიშნა მისი ნიჭის შეზღუდულ შესაძლებლობებზე — „მან იგი სიკეთე ჰქმნა, რისი შემძლებელიც იყო“ (ხაზი ჩვენია. — ა. კ.). „საქმილია, ირკვებოდა, მხნეობდა“; „სტეფანწმინდაშიც ვახერხებთ სკოლის გამართვასო“⁸.

ოზონენტს, რომელიც უყურადღებოდ ერთ კორექტურულ შეცდომასაც არ უშვებს, ეს არსებითი შეკითხვა თითქოს არც გაუგონია. გამოიღის, რომ თვითონ მიხ. ყიფიანს მკითხველს საუკუნე არ გახსენებია თავისი ჩიტორელიძეობა და მეოთხედი საუკუნის შემდგომაც ი. ჭავჭავაძემ გაახსენა ეს. იქნებ, წერდა და არ აქვეყნებდა? არა! თვით დ. გამეზარდაშვილის აღიარებით, ახალდაარსებულ ვაჭრის მან შესთავაზა არა ლიტერატურული მასალა, არამედ „პატარა ინფორმაციები ამინდისა და ტემპერატურის მდგომარეობაზე“ (მერმე ჭიებზე!), ისიც არა ჩიტორელიძის ფესვდონიშით, არამედ ინიციალებით „მ. ყ.“.

დ. გამეზარდაშვილი საქმეს ისე წარმოსახავს, თითქოს, „ივერიის“ ჩიტორელიძეზე მსჯელობა მისი დამსახურება იყოს. „ამ გარემოებაზე უყრადღება არ გაუმახვილებია (?) არც ერთ მკვლევარს, ვინაიდან ამ სტატიის მიხ. ყიფიანისეულობა მათ არ იცოდენ, თორემ საკითხი ადრევე გადაწყდებოდა“. საქმეში ჩახედული კაცი გაცოდება: როგორ თუ არ იცოდნენ ჩიტორელიძის ამ ფელეტონის არსებობა, ან სად და რით დაამტკიცა? დ. გამეზარდაშვილმა მისი „მიხ. ყიფიანისეულობა“? განა ვა. ყიფშიძემ, პ. ინგოროყვამ, ალ. კალანდაძემ უფრო ადრე არ იცოდნენ „ივერიის“ ჩიტორელიძის ამბავი? ან გამოეგებას საქმად შეეცხებთ საპასუხო წერილ-

შიც („ლიტერატურული საქართველო“, 1977, 26.VII), მაგრამ ოპონენტი არ გვასახელებს იმისთვის, რომ ბრალი დაგვდოს, თითქოს ჩვენ „სგანგებოდ დაუვმალეთ მკითხველს ეს მთავარი და გადამწყვეტი მნიშვნელობის ფაქტი“.

პ. ინგოროვყამ 1927 წ. „ივერიაში“ დაბეჭდილი ჩიტორელიძის წერილების საფუძვლიანი ანალიზის საფუძველზეც შეიტანა „სფირიდონის და თადეოზის ბაასი“ ი. ჭავჭავაძის თხზულებათა IV ტომში¹⁰. როცა ვრ. ყიფშიძე 1914 წ. გამოცემაში ცალკე გამოყოფდა „ბაასს“, როგორც ილიას ნაწარმოებს, განა არ იცოდა, რომ ამ ფსევდონიმით „ივერიაშიც“ იბეჭდებოდა წერილები? ოპონენტი კი ისე უთითებს „განთიად-ში“ დაბეჭდილ თავის წერილზე, თითქოს მართლა აქედან იწყებოდეს ამ საკითხის ისტორია. თვალს არ უჩერებთ, როცა კითხულობთ: მიხ. ყიფიანი „გარკვევით აღნიშნავს, რომ მე მეკუთვნი „საქართველოს მოამბეში“, სფირიდონ ჩიტორელიძის ფსევდონიმით დაბეჭდილი სტატიაო“, სინამდვილეში, ფელეტონურ ხერხებსა და უტარიებზე რომ არაფერი ვთქვათ, მიხ. ყიფიანი კი არ ამბობს, ჩიტორელიძე მიხ. ყიფიანია, არამედ ჩიტორელიძე ამბობს, ჩიტორელიძე ჩიტორელიძეაო. ნუთუ ოპონენტმა მართლა არ იცის, რომ უცნობით უცნობის დამტკიცება შეუძლებელია? სწორედ ეს იუმორისტული რეზუსი მიაჩნია დ. გამეზარდაშვილს თავის აღმოჩენილ არგუმენტად.

როგორც მემუარებიდან ვიცით (ი. მანსვეტაშვილი, ს. მგალობლიშვილი, ვ. ლასხიშვილი, ი. ვართაგვი და სხვ.), ილია ისე აწორებდა „ივერიაში“ შემოსულ მასალას, რომ ზოგჯერ ავტორებს თავიანთი ნაწერების ცნობაც უჭირდათ. ეს განსაკუთრებით შეეხება ვაზეთის გამოსვლის პირველ წელს, შემდგომ ამ მოვალეობას ვრ. ყიფშიძე ასრულებდა. ამით უნდა აიხსნას, რომ ჩიტორელიძის პირველი წერილი ძირფესვიანად გადაკეთებული ჩანს ილიას მიერ. ხელნაწერი მას შავ მასალად გამოუყენებია, თემები შეუტანია, პასაჟები ჩაუტრთავს. მომდევნო ფელეტონის რედაქციის მჭრეტელობა მოპკვლებია, ვრ. ყიფშიძისაც ამო შრომად ჩაუთვლია მათი სწორება და ისინი ბევრად არ განსხვავდებიან კორესპონდენტებისაგან მავნებელ ჭიებზე: აშკარად ჩანს, რომ რედაქციის მუშაეები მათში ურთავნ სხვადასხვა საკითხებს. ძანრობრივად ისინი უფრო კორესპონდენტები, ვიდრე ფელეტონები. ამიტომაც არ მიგვაჩნია სწორად მათი ერთი რომელიმე ავტორისათვის მიკუთვნება. პირველი წლის ბოლომდე მიხ. ყიფიანი „ივერიაში“ აწვდის თემატურად და ლიტერატურულად უსუსურ კორესპონდენტებს („მცენარეთა მკვნიბელი

კიის დასახოცი წამალი“, „იუპიტერი“, ვლადიკავჯვის პავისა და ტემპერატურის ცხრილი, გენერალ ჯომარჯიძის საპატიო ნაღმის აღწერა, „ტრისონინი — ღორის ავადმყოფობა“). ერთი სიტყვით, არ ჩანს ოცდახუთი წლის დუმილის არავითარი ლიტერატურული ნაყოფი, არავითარი ინტერესი კრიტიკის, ესთეტიკის, ხელოვნების, მწერლობისადმი.

1886 წ. ნოემბერში იბეჭდება „წერილები გადაღმითან“, „სფირიდონისა და თადეოზის ბაასის“ სტანდარტულ ჩარჩოში, 1863 წ. ნოემბრის მიხედვით. კომპოზიციურ-შინაარსობრივად გადაშუაების გამო მთლიანობა დარღვეულია. ცალკეულ ადგილებს ატყვია რედაქტორის ხელი. საყურადღებოა პოლიმიკა რეკლამის ხელსუბების ეთნოგრაფიაზე. არაფერა ნათქვამი ლიტერატურულ კრიტიკაზე, ესთეტიკაზე, მწერლობაზე, ე. ი. პ რ ი ნ ც ი პ უ ლ ი ა რ ს ი თ საერთო არაფერი აქვს „სფირიდონისა და თადეოზის ბაასთან“.

მომდევნო ნომრის ვაკრძელებში საყურადღებოა საუბარი თეატრზე, ე. ვაზაშვილის ენაზე, დ. სოსლანზე, ქართულ ანბანზე, ილია ხონელზე. კავჯეში მყოფ მ. ყიფიანს ამ მოვლენებთან საერთო არაფერი აქვს. რედაქტორი იყენებს შესაძლებლობას ი. ხონელთან და დ. სოსლანთან კამათისათვის. ასეთივე ხასიათისაა უსლარზე მსჯელობა. არც სტილით, არც შინაარსით ამ პასაჟებს მსგავსება არ ეძებნება მ. ყიფიანის ნაწერებთან და მომდევნო ფელეტონებთან. მხოვე წერილი იბეჭდება სამი წლის შემდეგ (1889, № 85), ისიც შეცვლილი სათაურით: „წერილები სხვადასხვა რაგინდა რაზე“ (და არა „წერილები გადაღმითან“).

ამ წერილს არც სტილით, არც შინაარსით საერთო არაფერი აქვს არც „სფირიდონისა და თადეოზის ბაასთან“, არც „ივერიაში“ პირველ ფელეტონთან. იწყება ისეთივე სტანდარტული შესავლით, თითქოს პირველად გამოდიოდეს ვაზეთში.

ავტორია არა საქართველოს ვარშე მცხოვრები, არამედ თბილისის ყოველდღიური ამბები დაინტერესებული პირი. არსებითად, ეს არის კორესპონდენტები თავად-ზნაურთა არჩევნებზე, ქალაქში ხმაურზე, სამკურნალო წყლებზე, ოჯახებზე, ქორწინებაზე, ღვინობაზე. საიდან უნდა სცოდნოდა ეს ამბები კავჯავს მუდმივ მაცხოვრებელ მ. ყიფიანს? აქაც სრულებით არაფერია მწერლობაზე, კრიტიკაზე, ბელონსკიზე. ყველაფრიდან ჩანს თბილისელის ყოველდღიური სასრუნავი (თბილისის საქალაქო მურენომის სატკივრებზე, მტკვრის წყლის დასუფთავებაზე, მტკვრის წყლის გამოყვანაზე, ხაჰაურზე, კუპაზე, ლობიოზე, ჩიხირთაზე, „პიოვზე“, ჩადრებზე, ქალბის სითამამზე), —

„სფირიდონისა და თადეოზის ბაასის“ არავითარი ნასახი!

მეოთხე წერილი ორი ნაწილისგან შედგება. პირველი (1889, № 88) ეძღვნება ხალხურ მუსიკას (ეკამათება ი. გოგებაშვილს), თეატრს (ნ. ვაბუნი, რატილის ხორა). შევსებულია „სარდაქციო ნარჩენებით“. ზოგიერთი ადგილი გამოყენებულია რედაქციის მიმდინარე პოლემიკის შესაფარავად. აქაც არც ერთი სიტყვა მწერლობაზე, კრიტიკაზე, ბელინსკიზე... მართლაც რომ წერილებია „სხვადასხვა რაგინდა რაზე!“

„წიგნი გადაღმითვან“ (1889, № 273) თავიდან ბოლომდე უსაგნო ლაპარაკია. უკანასკნელი, სათაურით: „წერილი მეგობართან“ გამოქვეყნდა 1890 წ. (№ 178—179). მასშიც ლაპარაკია თბილისის საპირობებზე — ავკალის წყლის გამოყვანაზე (ციებზე!), რკინიგზის სადგურში სივიწროვეზე (ვაგონში გოჭქად შემოჰყავთ, „არაყსა სმენ“, „სელოდის ბოჭქად გადაიქცა“, ვაგონში სიხეა! „მაროენი“. ძნელა ბათუმისკენ მგზავრობა. ხულოვანი ბიჭები თბილისში, მენახშირეები, კინტოები. წყალში მრავალი ქიაა).

თავიდან ბოლომდე ასე — არაფრისგან არაფერი! არც ერთი სიტყვა ხელოვნებაზე, ლიტერატურაზე, კრიტიკაზე! გაგრძელებაშიც (№ 179) მთლიანად „რატილის ხორა“ კონცერტებზე ხალხი არ დადის. არავითარი მწერლობა, კრიტიკა! რა შუაშია აქ კავკასი გადასახლებული მ. ყიფიანი? რა შუაშია „სფირიდონისა და თადეოზის ბაასი“? ამრიგად, „ივერიაში“ სდ. ჩიტორელიძის ხელმოწერით ოთხი წლის მანძილზე დაიბეჭდა სამი ფელეტონი (გაგრძელებებით ექვსი წერილი), სრულიად სხვადასხვა თემებზე, უმთავრესად, საყოფაცხოვრებოზე; არც ერთში არაა მწერლობა და კრიტიკა, ეძღვნება ქალაქის ყოველდღიურ საპირობას. არც სხვაგან, არც „ივერიაში“ მ. ყიფიანს არასდროს არ დაუბეჭდავს თუნდაც ერთი საშუალო ხარისხის ლიტერატურულ-კრიტიკული წერილი. „ივერიაში“ მას არაფრით არ გამოუჩენია თავი; არ მოუხვეჭავს რიგითი პუბლიცისტისა და ჟურნალისტის სახელიც კი; არაფერი არ შეუმატებია არც თავისთვის, არც ჩვენი მწერლობისა და ჟურნალისტისთვის.

რა საბუთებიც არ უნდა წარუდგინონ, მოკამათე დაიყენებთ იმეორებს, „ივერიაში“ ნეკროლოგის შეცდომა უპასუხოდ რად დატოვესო, ფაქტები კი ერთხმად დადასტურებს, რომ მ. ყიფიანის ავტორობის მისტიფიკაციამ ვერცელდება პოვა ორიობის დღით — 1863 წ. ივლისში და 1891 წ. მარტში, რის შემდეგაც გადპრით უარყოფილ იქნა მათივე უნებლოე გამავრცელებლების მიერ (ა. ფურცელაძე, გრ. ყიფშიძე).

სწორედ „ივერიაში“ ნეკროლოგმა ერთხელ და სამუდამოდ ბოლო მოუღო ამ ჭორს. დაკრძალვის დღის გამოქვეყნდა ილიას წერილი, რომელშიც მ. ყიფიანის მწერლობა-კრიტიკობაზე ერთი სიტყვაც არაა ნათქვამი. ასევე, ამ საკითხზე ერთ სიტყვას ვეღარ იპოვით იმ დროს „ივერიაში“ დაბეჭდილ ვრცელ წერილებში მ. ყიფიანის შესახებ (ლაზარაძის — „წერილი კავკავიამ“¹¹, კოტე ყიფიანის გამოცხადებაზე სიტყვა¹², ანდ. კობაიძის წერილი¹³ და სხვ. არაფერია ნათქვამი მ. ყიფიანის მოღვაწეობაზე არც კავკავში გამოსულ მისდამი მიძღვნილ სპეციალურ წიგნში. ი. ხონელის შემდეგ აღარც „ნოვოე ობოზრენიში“ წამოსცდენიათ სიტყვა მ. ყიფიანის ლიტერატორობაზე. 90—900-იანი წლების ეურნალ-ვაზეთებში არ წყდება მ. ყიფიანის მეგობარ-ნათესავთა წერალები, უკუდავყოფის ღონისძიებათა განხილვა, მგარამ როგორც მწერალსა და კრიტიკოსზე არავინ სიტყვას არ ძრავს. 1901 წ. ლ. ბოცეაძემ ეცადეს წერილი უძღვნა მ. ყიფიანის გარდაცვალების ათი წლისთავს და ისევ არაფერი მის მწერლობასა, ჟურნალისტობასა და ლიტერატურობაზე¹⁴. საყიფიანოს მისი სახელობის სტაპენდებიც დაუურსებია, ბევრი ქება-დიდება, მაგრამ მწერლობაზე აქაც არაფერი¹⁵. სწორედ ამ დროს, 1901 წელსვე, „ივერიაში“ იბეჭდება გრ. ყიფშიძის ვრცელი გამოკვლევა „ჟურნალ-ვაზეთობა XIX საუკუნეში“. ავტორი ჩამოთვლის „საქართველოს მოამბის“ თანამშრომლებს, მ. ყიფიანის ხსენებაც არაა. ჩამოთვლის, ვინც „ამ უკანასკნელი 15 წლის განმავლობაში „ივერიაში“ თანამშრომლობდნენ“. მ. ყიფიანი არც ამ გრძელ სიაში იხსენიება¹⁶. არჩ. ჯორჯაძეს „საქართველოს მოამბის“ თანამშრომელთა ჩამოთვლაში კორექტორიც არ ივიწყებდა, მ. ყიფიანი კი არც მას მოგონებია. მ. ჯანაშვილი „ნაშრომში“ ჩამოთვლის „საქართველოს მოამბის“, „ივერიაში“ თანამშრომლებს, მ. ყიფიანი არც ერთხან არაა.

რომელი ერთი დედასახელოთ! ვანა წარმოსადგენია, „სფირიდონისა და თადეოზის ბაასის“ ავტორი ასე შეთქმულებით ყველას დავიწყებოდა! მას შემდეგ დაწერილი თუნდაც ორი სტრიქონი რომ გვეპოვა მ. ყიფიანის სასარგებლოდ, კიდევ რაღაც მნიშვნელობა ექნებოდა, მაგრამ, პირიქით, აქედან მოკიდებული აბსოლუტურად ყველაფერი ი. ჭკავაძის ავტორობას გვიდასტურებს. სწორედ 1891 წლიდან, ი. ჭკავაძის მოახლოებულ იუბილეისთან დაკავშირებით, „ქართველი“ საგამომცემლო ამხანაგობამ¹⁷ ხელი მოჰკიდა მისი ლიტერატურული მემკვიდრეობის გამოცემას. 1892 წ. გამოვიდა ოთხი ტომი. ჩვენამდე მოაღწია სასტამბოდ გამზადებულმა V ტომმა, რომელშიც

შეტანილია „სფირიდონისა და თაღეზის ბაასი“. ამ საკითხს ჩვენს გამოკვლევაშიც ვეხებოდით¹⁷, მაგრამ, რადგან დ. გამეზარდაშვილმა „განათილში“ ისე წარმოადგინა საქმე, თითქოს V ტომს რაღაც შემთხვევითი ხასიათი ჰქონდეს, საბუთებით ცხადყავით, რა დიდი პასუხისმგებლობით ხორციელდებოდა აღნიშნული გამოცემა. 1914 წ. შ. გედევანიშვილისეული გამოცემის ცნობით, „ქართველთა ამხანაგობის“ გამოცემა სახელმძღვანელოდ იყო მიღებული, რადგანაც იგი იბეჭდებოდა მეგონის სიცოცხლეში და მის მიერვე შესწორებულია“ (ზახი ჩვენია. — ა. კ.)¹⁸. დ. გამეზარდაშვილს კი გადაუწყვეტია, საქმე ისე წარმოადგინოს, თითქოს, არც სარედაქციო კოლეგია მუშაობდა, არც გამგეობა, არც ამხანაგობა, ყველაფერი ფორმალბა იყო. საბედნიეროდ, არავითარი საფუძველი არ არსებობს, ასეთი ვულგარიზაცია დაეწყოთ ჩვენს საბაბო მოღვაწეებს (ანგარიშები სისტემატურად ქვეყნდებოდა პრესაში)¹⁹. „ამხანაგობა“ ავტორებთან დებდა ხელშეკრულებას, რომელიც ითვალისწინებდა გამოცემის საქმეში ავტორის უშუალო მონაწილეობას (შერჩევა, რედაქცია და ა. შ.)²⁰. ამ საქმეს „ივერიის“ ცნობით, სათავეში იდგნენ: „ჩვენი საზოგადო მოღვაწენი, ცნობილი თავიანთი ცოდნითა, გამოცემილებითა და ფართხილის მოქმედებით“ (ზახი ჩვენია — ა. კ.) გამგეობის სხდომებს ი. ჭავჭავაძეც ესწრებოდა და რედაქციას სისტემატურად იკრიბებოდა.

მაშ, რატომ გუქნიან ჩვენს ოპონენტს ეს ამოღენა საქმე, ეს ათობით სახელმძღვანელო მამულეშვილი? მხოლოდ იმიტომ, რომ მათ ი. ჭავჭავაძის თხზულებათა V ტომში შეიტანეს „საქართველოს მოამბეში“ სფ. ჩიტორელიძის ფსევდონიმით დაბეჭდილი „სფირიდონისა და თაღეზის ბაასი“ და ეს მოხდა ნეკროლოგის გამოქვეყნებისთანავე, „XIX საუკუნეში“!

კ. კვეციანის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის ი. ჭავჭავაძის ფონდში დაცულია ხელნაწერი კრებული № 164, გადაწერილი 1892 წლამდე, რომელშიც მეორე თხზულებად მოთავსებულია „სფირიდონისა და თაღეზის ბაასი“ (გვ. 17—70). ეს კრებული შემოსულია წ. კ. გ. ს. მუხომეისის ი. ჭავჭავაძის პირადი არქივიდან (№ 5168) 1907 წ., სადაც ის ექვთ. თაყაიშვილს მიუღია. ეს გარემოება თავისთავად მეტყველებს, რამდენად სარწმუნოა ის.

მოკამათებ ისე წარმოადგინა საქმე, თათქოს ეს იყოს შემთხვევითი პირების შეყოფიწებული ხელნაწერი, რომელიც ნდობას არ იმსახურებდეს: „რაც შეეხება იმ წარწერას, რომელიც... ასმეორე გვერდის არშიაზეა... იმას მოწმობს, რომ იგი ხელთ ჰქონია ვინმე“ გ. ყ.—ს,

რომელიც შეიძლება მართლაც გრ. ყიფშიძე იყოს“ (სტილი დ. გამეზარდაშვილისა). დ. გამეზარდაშვილი განავრძობს: „ამ ერთადერთი შენიშვნის ავტორს... კრებულის რედაქტორობას ვერ დაეწამებდით“ (როგორ მოეწონთ დარბაისლური მსჯელობის კილო!) (ზახი ჩვენია).

ამასთან დაკავშირებით ჩვენ ვწერდით: „მოკამათეს ეს კრებული არ გაუსინჯავს, თორემ, როგორ იტყობა, ერთადერთი შენიშვნააო. ის მაინც ენახა, რაც ნახევარი საუკუნის წინათ პ. ინგოროყვამ დაადგინა: „ხელნაწერს ამჩნევია რედაქტორის ხელი“... ილიას ჩვენების მიხედვით არის შედგენილი“.

„ერთადერთი შენიშვნა“ კი არა, კრებული თავიდან ბოლომდე გულდასმითაა რედაქტირებული სტამბაში გასაგზავნად. მას, სულ ცოტა, სამი პირის ხელი ეტყობა: გადამწერის, რედაქტორისა და ავტორის. თავიდან ბოლომდე გასდევს რედაქტორის ლურჯი ფანჯარი (გვ. 1, 10, 25, 29, 51, 56, 68, 91, 101...). ფელტონების პირველ გვერდზე იმავე ფანჯრით განსაზღვრულია რედაქტორის „კრიტიკა და პოლემიკა“, 91-ე გვერდზე: „პუბლიცისტიკა“, 101-ე გვ. „პოლემიკა“, 102-ე გვ. მელნი: „პოლემიკური ხასიათი აქვს ძირულ, გ. ყ.“ 56-ე გვ. ლურჯი ფანჯრით: „შემდეგ, 1888 წელს, 25 წ. შემდეგ სწერს „პომეგროსსა“ და ა. შ. მიუხედავად ამისა, ცდილობს მკითხველს ისეთი შთაბეჭდილება შეუქმნას, თითქოს, 1892 წ. კრებულისათვის ავტორგაფის მნიშვნელობის მინიჭება „მხოლოდ და მხოლოდ ალ. კალანდისი დადი სურვილის ნაყოფი იყოს“. სინამდვილეში, პ. ინგოროყვამ ნახევარი საუკუნით ადრე დაასაბუთა ეს დებულება და ღირსეული შეფასება მისცა 1892 წ. ხელნაწერ კრებულს: „ამავე დროს („ქართველთა საგამომცემლო ამხანაგობას“) განზრახული ჰქონია ილიას დანარჩენი ნაწერების გამოცემაც და შესდგომია იმ წერილების შეგროვებას, რომლებიც ხელმოუწერლად ან ფსევდონიმებით დაიბეჭდა, ცხადია, თვითონ ილიას ჩვენებთა და ხელმძღვანელთა ხელით. აი, ამ კრებულში... თვით ილიას სიცოცხლეშივე შეტანილია, როგორც ილიას თხზულება, „სფირიდონისა და თაღეზის ბაასი“...“ „არ ჩასთვალა საჭიროდ რედაქტორმა (ჩანს, თვით ილიამ. ზახი ჩვენია. — ა. კ.)... ხელნაწერს ამჩნევია რედაქტორის ხელი“²¹.

აღნიშნულ კრებულს რომ ავტორგაფის რწმუნება აქვს, ეს ურყევი არგუმენტებით ცხადყო ამ საქმის სპეციალისტმა ნ. ტაბიძემაც²². „ეკომენტარო ზედმეტია“ — ასეთი „საბუთითი“ იშორებს დ. გამეზარდაშვილი მის უსიამოვნო დასკვნას. „საქმე გვაქვს მეტად არაკომპეტენტუ-

რად გაკეთებულ (სტილი დ. გამეზარდაშვილი-საა. — ა. კ.) დასკვნებთან“ („პ. ინგოროყვას მიერ ყოველგვარი დასაბუთების გარეშე გამოთქმული ვარაუდი“). როცა თავის სასარგებლოდ მიაჩნია, არ კითხულობს, „დასაბუთებულისა“, თუ არა.

3. ინგოროყვა აღნიშნავდა: „ამ ცნობას ვაღმკვეცემს გრ. ყიფშიძე, რომლის ჩვენება ამ შემთხვევაში განსაკუთრებით ავტორიტეტულ წყაროდ უნდა ჩაითვალოს, როგორც ილიას უახლოესი თანამშრომლისა“. ნუთუ წარმოსადგენია ყოველივე ამის შემდეგ საწინააღმდეგოდ ხმის ამოღება? რაკი დარწმუნდა, „რომ „ერთადერთი“ კი არა, მთელი კრებული ასეა რედაქტირებული, დ. გამეზარდაშვილი იძულებული გახდა ეღიარებინა: „ეს კრებული ვაღუკითხავს გრ. ყიფშიძესო“, მაგრამ ფაქტებს წინაშე დაბნეულობა იქამდე მიიღო, რომ იქვე ამასაც ამბობდა: ილია გრ. ყიფშიძეს რედაქტორობას არ ანდობდაო. ბოლოს და ბოლოს ხელთ რჩება მის მიერვე მოგონილი ლეგენდა, თითქოს, ილიას არ ეწადა კრიტიკულ-პუბლიცისტური წერილების გამოცემა. ისიც მიღწევია, რომ პოლემისტმა, როგორც იქნა, სცნო, რომ ხელნაწერი ჩასწორებულია გრ. ყიფშიძის მიერ. ეს ნიშნავს იმის კატეგორიულ აღიარებას, რომ 1892 წ., მშასა-დამე, ნეკროლოგის დაბეჭდვისთანავე, გრ. ყიფშიძისთვის ცნობილი გამზადარა, რომ „სფირიდონისა და თადეოზის ბაასი“ ი. ჭავჭავაძეს ეუთვნისა. თითქოს ყველაფერი გადაწყდა, მაგრამ ცოტა ქვემოთ, ოპონენტს დაეწივებდა ეს მნიშვნელოვანი აღიარება და შეკითხვებს დაგვიყარის: „რას უცდიდა გრ. ყიფშიძე 25 წელიწადს?“ „რატომ 1914 წლამდე არ გამოარკვია?“ და ა. შ.

3. ინგოროყვამ, ნ. ტაბიძემ, ჩვენ — ყველამ, ვინც ეს ხელნაწერი მეცნიერული ინტერესით შეისწავლა — დავამტკიცეთ, რომ ის რედაქტირებულია თვით ილია ჭავჭავაძის მიერ და ამიტომ ავტორგრაფის რწმუნება აქვს. ოპონენტი ხელაღებით ლამობს ამის უარყოფას: „კრებულს არსად არ ატყვია ი. ჭავჭავაძის ხელი, არც ერთი შენიშვნა თუ ჩასწორება მის მიერ არ არის შეჩარულებული“ (ხაზი ჩვენია. — ა. კ.). არც თავისი საბუთები მოჰყავს, არც სხვისი საბუთების ვაბათილებას ცდილობს.

ოპონენტი დასცინის ჩვენს მითითებას, ილია ისეთ დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა ამ გამოცემას, რომ მოკლე ავტობიოგრაფიაში მოიხსენიებდა-მეთქი. დავინების მაგიერ, უყარაღებით რომ წაეკითხა ეს ადგილი, შესაძლოა, აღარ გამოეგონებინა ლეგენდა — ი. ჭავჭავაძემ „უარი თქვა თავისი კრიტიკულ-პუბლიცისტური მემკვიდრეობის გამოცემაზე“. ავტობიოგრაფიაში

ილია გამომცემლობის მიმართ გარკვეულ უკმაყოფილებას გამოთქვამს აღნიშნული ტომების (კრიტიკა, პუბლიცისტიკა) გამოუცემლობის გამო: „ქართულთა აშხანაგობამ დაიწყო ბეჭდვა ჩემის ნაწერებისა და და ბეჭდვა მხოლოდ 4 ტომი. ვარაუდით კი ათი-თორმეტი ტომი უნდა დაებეჭდვა. დაბეჭდილ 4 ტომში მოჰყვა ლექსები, მოთხრობები, ამბები და სცენები“ (ხაზი ჩვენია). პოლემისტის ფანტაზიას ეს არ სჯობია?

ვინ დაიჭერებს, რომ სტამბაში გაგზავნილი მე-5 ტომი ილიას უყარაღებით არ წაეკითხოს (IV ტომი გამოცემული იყო, გამოცემის შეწყვეტაზე კი ვერ ლაპარაკიც არ ყოფილა!). კალიგრაფიული მონაცემები სავესებით მზარს უჭერს ამ დასკვნას. კრებული, კერძოდ, „სფირიდონისა და თადეოზის ბაასი“, ჩასწორებულია ი. ჭავჭავაძის ხელით, მას ეუთვნის „Ст. публик. о назначении журнала“ და ამ ხელით შესრულებული სხვა სწორებანი. ამას ცხადყოფს მათი კალიგრაფიული შეპირისპირება ავტორგრაფებთან (უბის წიგნაკი № 95, № 192 და სხვ.): „Ст.“ (კრებული, № 164, პირველ გვერდზე და № 95, წიგნაკში); „ნ“ (пуб. № 64 და № 95); „Л“ (№ 164 და № 95); „о рибной ловле“; „შერეთეა“; „НУБ.“ (№ 164 და № 95); „И“ (№ 164 და № 95); „ე“ (№ 164 და № 192, გვ. 1); „назначение“ (№ 164) და „возрождение“ (№ 199, გვ. 1) და ა. შ. ანალოგიურ ფაქტებს ემატება 3. ინგოროყვა და ნ. ტაბიძე.

მისასაღმებელია, რომ უნებლიეთ დ. გამეზარდაშვილმაც აღიარა, აღნიშნულ კრებულს (№ 164) ილიას ხელი ატყვიაო. ის წერს: „თუ კრებული ილიას მიერაა რედაქტირებული, განა მხოლოდ ზოგიერთი შენიშვნის კალიგრაფიული ანალიზი იძლევა ამის თქმის საფუძველს?“ (ხაზი ჩვენია).

კეთილი! ეთქვათ, კრებული არაა ილიას მიერ რედაქტირებული, „ზოგიერთი შენიშვნის კალიგრაფიული ანალიზი“ „იმის თქმის საფუძველს“ ხომ იძლევა, რომ ილიას სცოდნია „სფირიდონისა და თადეოზის ბაასი“ მის V ტომში რომ შეიტანეს და თანხმობა მიუცია? ამის აღიარების შემდეგ რაღა აზრი აქვს გეგმავს? თუ იმის დამტკიცებას ვლამობთ, რომ ი. ჭავჭავაძემ მ. ყიფიანის თხულებების მითვისება იკადრა და ამაში სხვებმაც მხარი დაუჭირეს? გ. თუმანიშვილმა ვერ ვახ. „ზაკავასუკია რეში“, მერვე „დახასიათებებსა და მოგონებებში“ კატეგორიულად და ავტორიტეტულად განაცხადა: „აქ („საქართველოს მოამბეში“. — ა. კ.) პირველად გამოქვეყნდა ი. ჭავჭავაძის „გლახის ნაამბობი“ და „კაცია აღამიანი?“, მისი საუკეთესო ლექსები.. და კრი-

ტიკულ-უმორისტული ფელეტონები „ფირი-
დონისა და თადეოზის ბასის“. როგორც ხედავთ,
იგი ი. ჭავჭავაძის კრიტიკულ-პუბლიცისტური
მემკვიდრეობიდან მხოლოდ ამ ერთ ნაწარმოებს
იხსენებს და, რათა მკითხველს არავითარი ეჭვი
არ დაუტოვოს, ხაზს უსვამს, მ. ყიფიანიც არ
მაიწყდებო: „ჭავჭავაძის ჟურნალმა გარს შე-
მოიკრიბა მოწინავე ინტელიგენციის ნაღები...
მის. ყიფიანი“ და იქვე, რათა ყველაფერს
წერტილი დაუსვას, სავანგობოდ მიუთითებს —
ამ ჟურნალში მ. ყიფიანს ეკუთვნის მხოლოდ
„ჩვენი დროის გმირის“ თარგმანი²³.

თუკი შეიძლება ანგარიშში ჩავავლოთ „იე-
როის“ ნეკროლოგიდან მომდინარე ორად ორი
სიტყვა საზღვარგარეთ გადახეწილი, რბილად
რომ ვთქვათ, დებარისებული ნიკ. ყიფიანისა,
რომელიც თვითონ აღიარებს, „ხელში არა მაქვს
არავითარი მასალაო“, რა უფლებით არ ვენდოთ
მათ, ვინც მთელი ცხოვრება ამ ამბების შუა-
გულში გაატარეს და „ყოველგვარი მასალა
ხელთ ჰქონდათ“?²⁴

გ. თუმანიშვილის მოგონებაში სარწმუნო
მოწმის მიერ გაცოცხლებულია „ჩიტორელიძის“
მთელი ისტორია. წერილი დაბეჭდა გაზეთში,
მერმე „ღახასიათებებსა და მოგონებებში“, რო-
მელიც იმ დროს ხელისა და მისი გადადიოდა
და რამდენჯერმე გამოიკა. ავტორს მისდიოდა
როგორც მოწონების გამოხმაურებანი, ისე კრი-
ტიკული შენიშვნები, რომელთაც ანგარიშს
უწევდა. 1900 წ. გამოცემაში დაბეჭდა ვრცელი
წერილი ი. ხონელზე, 1913 წ. ახალ გამოცემაში
კი მიუთითებს: ი. ხონელზე წერილი აქ არ შე-
ვიტანე, „რადგან ხონელის ზოგიერთმა მაკლო-
ბელმა მასში ძველი პოლემიკის გამოძახილი
ჰპოვაო“²⁵. გ. თუმანიშვილი ანგარიშს უწევდა
გაზეთის პუბლიკაიაზე შენიშვნებსაც. როგორ
მობდა, რომ არც გაზეთში გამოქვეყნების შემ-
დეგ, არც პირველ გამოცემაში, არც მეორეში
არავინ გამოესარჩლა მ. ყიფიანს მისი აურაცხე-
ლი, მზრუნველი ნათესავ-მეგობრებისაგან? „იე-
როის“ ნეკროლოგიდან ხომ დიდი დრო არ იყო
გასული. რატომ ხმა არ ამოიღეს კოტე, ვასლი,
სოლომონ ყიფიანებმა? განა კოტე ისეთივე ნა-
თესავი არ იყო მ. ყიფიანისა, რაც ნიკოლოზი?
ანტ. ფურცელაძემ, რომელიც უკმათოდ არავინ
ტოვებდა, რატომ შეარჩინა ეს გ. თუმანი-
შვილს? მწერალმა, ჟურნალისტმა, პოლემისტმა,
„რედაქციების დამწიკვებელმა“²⁶ კოტე ყი-
ფიანმა რატომ არაფერი თქვა? (ის ხომ არავინ
არაფერს შეარჩენდა! მან ხომ, ერთადერთმა
უთხრა გამოსათხოვარი სიტყვა განსვენებულ
მ. ზ. ყიფიანს).

ჩვენ ვწერდით: „იცის რა, რომ ბელინსკის
„ესთეტიკური მოძღვრების“ ათვისება მოითხოვ-
და ღრმა განათლებასა და ერუდიციას, დ. გამე-

ზარდაშვილი პირადად თხზავს მ. ზ. ყიფიანის
მიმზიდველ ბიოგრაფიას, თითქოს მ. ყიფიანს
განათლება მიეღოს პეტერბურგის უნივერსიტეტ-
ში და ახლო ურთიერთობა ჰქონოდას დობრო-
ლუბოვთან. ამ ფაქტსაც დ. გამეზარდაშვილი
თავისებულად აღიარებს: „განთიადში“ კი არ
მიწერია, არამედ წიგნშიო“. დ. გამეზარდაშვილი
იმასაც კი ამტკიცებდა, ნ. დობროლუბოვი მ. ყი-
ფიანს წერილებს სწერდაო. როგორ იტყვევო ახ-
ლა მოხვედრე? თავს იმართლებს: ა. ნიკოლოზის
წიგნმა შემიყვანა შეცდომაშიო. მაგრამ ჩვენი
ოპონენტი მკვლევარაა, მკვლევარმა კი: 1) რაც
საუკუოა, იმაში ეჭვი უნდა შეიტანოს; 2) მიუ-
თითოს წყარო, რომლითაც საჩვენებლობს; 3) თვი-
თონ გამოიკვლიოს. დ. გამეზარდაშვილს წყა-
როც არ მიუთითებია, ისე ლაპარაკობდა, თით-
ქოს მისი საკუთარი აღმოჩენა ყოფილიყო, ხო-
ლო როცა საქმე არ გამოვიდა, ა. ნიკოლოზის
გადააბრალა. მაგრამ ახლა მაინც ხომ უნდა
ეთქვა, ვისგან ვაიგო, რომ მ. ყიფიანს არასო-
დეს უნივერსიტეტში არ უსწავლია. ვაიგო ჩვენი
ნარკვევიდან („მნათობი“, 1962, № 11, „საქარ-
თველოს მოამბე“, 1963, გვ. 44—45). რაკი აღარ
შეუძლია უარყოს, რომ მ. ყიფიანს რუსეთში
არასოდეს უსწავლია და არც დობროლუბოვს
იცნობდა, საქმის ვითარებას ისე წარმოადგენს,
თითქოს მე მოვითხოვდე: საკითხი „წინადაწინ-
ვე იმის სისარგებლოდ გადავწყვიტოთ, ვინც
უფრო დიდი მოღვაწეა“, როცა ავტორობის სა-
კითხს ვწყვეტო, აუცილებელია ვიცოდეთ, ვინაა
ეს ავტორი, მისი ბიოგრაფია, განათლება, პი-
როვნება, შესაძლებლობანი; უნდა გავითვალის-
წინოთ, რა ღირსებისაა სადავო ნაწარმოები, შე-
ქმლო თუ არა სავარაუდო ავტორს მისი და-
წერა. მით უფრო, როცა საამისო მასალები მო-
გვეპოვება. ასე რომ არ ყოფილიყო, მაშინ არც
მ. ყიფიანის ბიოგრაფიის მოთხზვა დაგვირდ-
ბოდათ.

დ. გამეზარდაშვილის აღიარებით, „ბაასის“
ავტორმა მიუთითა „ესთეტიკურ პრინციპზე“,
მისი მიზანია „ბ. ბელინსკის ესთეტიკა-
მის რ შეხედულებების პრაქტიკა-
და“ (ხაზი ჩვენია). „ბაასის“ ავტორს ღრმად
შესწავლილი აქვს ბელინსკის ტომები — „ჩი-
ტორელიძე იყენებს ბელინსკის წერილს „ააი
რუსი ლიტერატორი“, აგრეთვე სხვა თხზულე-
ბებს. ერთი სიტყვით, „წყალობით იცის ბე-
ლინსკი“. „ბაასის“ ავტორი გარკვეულია რუ-
სული ენის გამო შიშოვკელთა და კარაზინელ-
თა ბრძოლის საკითხებში და ა. შ. „ბაასი“ 60-
იანი წლების ყველაზე ლიტერატურული
წერილია, გამოირჩევა პრაფსიული კრიტიკუ-
ლი ანალიზით, ნატივი გემოვნებით. ასეთი წე-
რილის დაწერას 1861 წ. ფართო განათლება
სჭირდებოდა.

კატეგორიულად ვსთხოვდით და ვსთხოვთ ჩვენს ოპონენტს, გვიჩვენოს სად უხსენებია მ. ყიფიანს ბ. ბელინსკი, ესთეტიკა! სად არის მისი ლიტერატურულ-კრიტიკული წერილები, მსჯელობანი პოეზიაზე, მხატვრულ თარგმანზე; ერთი პატარა საბუთი, რომ გადაუფურცლავს ბელინსკის ტომები. ოპონენტს ისიც არ ავიწყდება, რომ ყიფიანმა, „ხუთეფრიანი რუკა“ შეადგინა, გრძელი ამონაწერები მოაქვს მთი-მხარეთის დარგში დამასახურებებზე, მაგრამ სადა კრიტიკა, ესთეტიკა, ბელინსკი, რასაც საკითხის ანალიზისათვის არსებითი მნიშვნელობა აქვს. ეს „რუკა“ და გეომეტრია კი იმის საბუთია, რომ მათ ავტორს სხვა ინტერესები ჰქონდა. ყოველივე ამას აჯობებდა ერთი კრიტიკული წერილის დასახელება, ერთხელ სადმე ბელინსკის მოხსენიება, თუნდაც ხელნაწერში, მოგონებებში; პატარა ცნობა მაინც, რომ გადაფურცლოს ბელინსკი. მაგრამ ასეთს ვერ პოულობს და ვერც იპოვის. მას, ვისაც თავის ცხოვრებაში ერთი ლიტერატურულ-კრიტიკული წერილი არ დაუწერია, როგორც კრიტიკოსსა და მწერალს, ი. ჭავჭავაძეს ვერ ამოეუყენებთ გვერდში. მოჰაქვრემ იცოდა, თუ მკითხველი გაიგებდა, რომ მ. ყიფიანი დაბალი განათლებით იყო (მიწისშობელთა „სამიჯნო სკოლა“ დაამთავრა) და მთელი სიცოცხლე ამ ვიწრო სპეციალობას მოახმარა, ეგვი შეეპარებოდა მის ესთეტიკოსობაში. ამიტომ იყო საჭირო გამოგონება, თითქოს „ბაასი“ 1861 წ. პეტერბურგიდან გამოეგზავნოს მ. ყიფიანს.

„ბაასს“ არავითარი ადგილი არ ეძებნება მ. ყიფიანის მოღვაწეობაში. ნუთუ 1861 წ. ივნისში იგი ორი დღით გახდა ბრწყინვალე კრიტიკოსი და ესთეტიკოსი? მოკამათე ახლა იმის მტკიცებაზე გადავიდა, ამ წერილზე „საქართველოს მოამბეში“ მოახდინა გავლენა. მაგრამ 1861 წ. ივნისში 1863 წ. დაარსებული „საქართველოს მოამბე“, ან თუნდაც ილიას წერილი „ციცქარში“, როგორ მოახდენდა გავლენას? მაშ, რა გამოდის? მ. ყიფიანი ი. ჭავჭავაძემდე გამხდარა ახალი ესთეტიკის მებაირახტრე, ბელინსკის პირველი პროპაგანდისტი ჩვენში.

ამავე დროს „სფირიდონისა და თადეოზის ბაასი“ ორგანული ნაწილია ი. ჭავჭავაძის კრიტიკულ-ესთეტიკური მემკვიდრეობისა, განასახიერებს მის მისწრაფებებს, ხასიათს, სტილს. ბ. ბელინსკის ასეთი დიმა ცოდნა, ქართული ლიტერატურული სინამდვილისადმი მისი მისახავეების ერუდიცია მაშინ მხოლოდ მას ჰქონდა, ვინც პირველმა დაამკვიდრა ჩვენში ბელინსკის ესთეტიკისადმი პატივისცემა, ვინც მთელი ოთხი წელი სწავლობდა ბელინსკისა და მისი თანამებრძოლების ესთეტიკას, ვისაც სისხლსა და ხორცში ჰქონდა გამჭდარი ეს პრინციპება,

ვისზედაც გადამწყვეტი გავლენა მოახდინა ბელინსკის მემკვიდრეობამ. ბელინსკის თარგმანები „ბაასში“ შესრულებულია იმავე სტილით, იმავე წყაროებთან, როგორც ილიას წერილში „მშველი“ თარგმანზე და „პასუხში“.

პ. ინგოროყვა დამაჯერებლად დაამტკიცა, რომ „ბაასი“ თავიდან ბოლომდე ი. ჭავჭავაძის ხელნაწერებზეა აღმოცენებული. „სფირიდონისა და თადეოზის ბაასი“, — წერდა ის 1926 წ., — მის არის შემდეგი განვითარება იმავე თემისა, რომელიც წარმოადგენდა ილიას ხელნაწერ შეგებში „ციცქარი 1857 წლიდან — 1862 წლამდინა“. ეხება სწორედ საკითხების იმ წრეს, რომელიც აინტერესებდა ილიას 1861—1863 წლებში. ხელოვნების დანიშნულება და მიზნები, რელისტების მიმართულების იდეოლოგია, ახალი ქართული სალიტერატურო ენის პრობლემები (ქართული თერმინოლოგია, უცხო სიტყვების ხმარების კითხვა და სხვა)»²⁷.

ეს ესიკვებები („ციცქარი“ 1857 წლიდან — 1862 წლამდინა“) საფუძველად დასდებია ორს წერილს, ... „საქართველოს მოამბეზე“ და „სფირიდონისა და თადეოზის ბაასს“... პირველში აღარ ჩერდება თანამედროვე მწერლობის ცალკე მაგალითების კრიტიკულ განხილვაზე და იძლევა საერთო ხასიათის საპროგნამო სტატიას... ამ წერილისათვის აუღია შესავალი ესიკვებებისა, ... რომელიც გადაუმუშავებია და შეუცვლია... რაც შეეხება... დიალოგს „სფირიდონისა და თადეოზის ბაასი“ იგი წარმოადგენს „ციცქარის“ მწერლების განხილვას... ამ ესიკვებში გამოთქმულ იდეებს ილია არა ერთგზის დაბრუნებია „საქართველოს მოამბის“ შემდეგაც»²⁸.

„დასასრულ არა ინტერესს მოკლებული აღენიშნოთ შეხვედრა ამ კონსპექტისა „სფირიდონისა და თადეოზის ბაასთან“. ამით... შუქი ეფინება ამ დიალოგის ილიასადმი კეთილშეიშობის საკითხს“ (ხაზი ჩვენია).

რა გამოდის? — მ. ყიფიანს ან მიუთვისებია ილიას ხელნაწერები (რომლებშიც, საბედნიეროდ, ჩვენმდე მოაღწიეს), ან ილიას ეთიონე უწყალობებია მისთვის თავისი თხზულება.

მის შემდეგაც კი, როცა ი. გრიშაშვილმა „ივერიის“ ნეკროლოგზე მითითებით სადავოდ აქცია ეს ფსევდონიმი, პ. ინგოროყვა გადაჭრით წერდა: თუ „სფირიდონისა და თადეოზის ბაასს“ სხვას მიეკუთვნებთ, მაშინ უნდა ვთქვათ, რომ: „იგი ძირეულად გადამუშავებულია ილიას მიერ და ეს გადაუმუშავება ახალი ნაწარმოებების დაწერას უდრია“ (ხაზი ჩვენია).

რა გამოდის? ი. ჭავჭავაძემ თავისი ხელნაწერების საფუძველზე დაწერა ახალი ნაწარმოები

„ბაასი“ და არქუა მ. ყიფიანს! რისთვის უნდა მომხდარიყო ასეთი უცნაური შემთხვევა? სწორედ ამის გამო, არავის არ სურდა ერწმუნა, რომ „ბაასი“ ი. ჭავჭავაძის არეალის გარეშე იპოვებოდა. მეცნიერებმა ხელი ჩასკიდეს დასკვნას: „ილიას მიერ ძირფესვიანად გადასმუშავებულია“. ამიტომ ეწვირდა 1962 წ. — მეცნიერები, ამ ნაწარმოებს, მიანიც ე. ჭავჭავაძის კრიტიკულ-ესთეტიკურ შემკვიდრობასთან განუყოფელ კავშირში განიხილავენ-მეთქი.

მაგრამ სხვები რად ვერინა, გოკა თვითღ. გამეზარდაშვილი წერს: „არ ჩაქვს ისეთი დამთხვევები, რომლებიც საფუძველს იძლეოდნენ ეთქვათ — სიტყვა-სიტყვით გადაწერილ ფრაზებთან გვაქვს საქმე“.

„ი. ჭავჭავაძის ხელი... ატყვია... „სფირიდონისა და თადეოზის ბაასს“. უნდა ვივარაუდოთ, რომ მისი საბოლოო რედაქტორული დამუშავება (ხაზი ჩვენია. — ა. კ.) ი. ჭავჭავაძემ შეასრულა“²⁹. რა გამოდის? შინაარსი „გვერდს გვერდზე“ ამოწერილია ილიას ხელწერებიდან, თუმცეი ილიასია, „საბოლოო რედაქტორული დამუშავება“ ი. ჭავჭავაძემ შეასრულა. მაშ, თქვენზე აღიარებთ, მ. ყიფიანს რაღა რჩება?! შზად ვართ, მიხ. ყიფიანი პლაგიატორად, წერა-კითხვის უცოდინრად გამოვიყვანოთ, ოღონდ ნამდვილ ავტორს თავის ნაწარმოებზე უარი ვუთხრათ.

პ. ინგოროყვას შემდეგ „სფირიდონისა და თადეოზის ბაასი“ ი. ჭავჭავაძის ავტოგრაფებს, ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად, შევუდარეთ ჩვენ და ნ. ტაბიძემ. ზუსტად ერთ და იმავე დასკვნებამდე მივედით.

ნუ დავივიწყებთ, რომ „სფირიდონისა და თადეოზის ბაასი“ მხატვრული ნაწარმოებია. მასში შექმნილია ორი სხე — ხასიათი: ჩამორჩენილი, დაბალი გემოვნების მითხველის — თადეოზისა, რომელიც ლუარსაბ თათქარიძის ორეულია, და ქართველი ლიტერატორის — (ავტოპორტრეტი) თერგდალეული სფირიდონისა.

დილოგებში მწერალი ხასიათებს, ტიპებს ქმნის მხოლოდ სიტყვიერი მასალით, რაც მაღალი ლიტერატურული, მხატვრული ოსტატობის ნიშანია. „ბაასი“ დიდი პროზაიკოსის ნახელავია. მას აზის ბუქველი — „კაცია აღამიანისი?!“ ავტორისა. არამწერალი ასეთს ვერ დაწერს. მისი ირონია და იუმორი განუყოფელია „სხარტულასაგან“.

რაი მ. ყიფიანი უნივერსიტეტდამთავრებულ არ აღმოჩნდა, ოპონენტ ახლა ცდილობს, დაყენოს „სფირიდონისა და თადეოზის ბაასი“ კრიტიკულ-მხატვრული მნიშვნელობა. „ი. ჭავჭავაძის კრიტიკულ-ესთეტიკური შემკვიდრობის ვასაგებად და მისი მთელი სისრულ-

ლით წარმოსადგენად არაკეთიარი მსიშენელობა არა აქვს... „ბაასს“. მასში არაფერია ისეთი, რომელიც უფრო სრულად და უფრო ვასაგებად არ ჰქონდეს... ი. ჭავჭავაძეს თავის წერილებში“ (ხაზი ჩვენია). ვითომ, ამისთანა სუსტ ნაწარმოებს მის. ყიფიანიც კი დაწერა. ერთი სიტყვით, სადავო ნაწარმოებს ვუთხვლებთ სავარაუდო ავტორის ოდენს. 1957 წელს კი დ. გამეზარდაშვილი სულ სხვას ამბობდა: „ჩიტორულიც ეყრდნობოდა ბელინსკის, გერცენის (?), ჩერნიშევსკისა (?), და ლობროლუბოვის (?) შეხედულებებს, ქართული სინამდვილისა და ქართველი ხალხის სასოციალური ინტერესების გათვალისწინებით... მიუთითა სოციალური პრინციპებზე“³⁰ და ა. შ. ახლა გადაიქცა უვარგისად, როდესაც ილიას სასარგებლო არგუმენტები წარმოადგინეს?! მოვესმინოთ მ. დუდუჩავას: „სფირიდონისა და თადეოზის ბაასით“ ი. ჭავჭავაძის თხზულებანი შეივსო კიდევ ერთი დიდად საინტერესო მეცნიერულ-პოპულარული ნაწარმოებით, რომელიც შექმვეს არა მარტო მამათა და შვილთა ბრძოლის ერთ-ერთ არსებით ეპიზოდს, არამედ მწერლის ლიტერატურულ-ესთეტიკური და სოციალური შეხედულებების არაერთ მხარეს“³¹.

არჩ. ჯორჯაძე წერდა: „ამ რამდენიმე თვის წინათ... საძირკველი ჩაყარა... დიდმნიშვნელოვან საქმეს... ექიმმა მიხ. გედევანიშვილმა ივისრა ი. ჭავჭავაძის თხზ. სრული კრებულის გამოცემა... მ. გედევანიშვილმა მოიწვია მტოდნე პირნი, მწერალნი და საზოგადო მოღვაწენი, შედგა სარედაქციო კომისია და ყოველი საკითხი — სალიტერატურო თუ ტექნიკური, რომელიც კი გამოცემას ეხება, ამ კომისიის მონაწილეობით, რჩევად არიგებით და ხელმძღვანელობით წყდება. ამგვარად, ჩვენს წინაშე არაჩვეულებრივი გამოცემლობაა“ (ხაზი ჩვენია).

გაწეული მუშაობით კმაყოფილი მ. გედევანიშვილი წერს: „დიდად დეაწლი სარედაქციო მუშაობის კომისიის, რომლის წევრები: კ. აბაშიძე, იოს. გედევანიშვილი, ივანე გომართლია, გ. ზურაბიშვილი, გ. ლასხიშვილი, ფანცხავა, ნ. ჩიგოგიძე და ივ. ჯავახიშვილი არ ზოგავენ არც დროს, არც შრომას, არც ენერჯიას ამ გამოცემის კეთილად წარმართვისათვის, კომისიის ყველა წევრი, გარდა მონაწილეობის შრომისი, კისრულობდა... განსაკუთრებულ რამე დავალებას და ეწეოდა საქმეს გარჯით, კალმით თუ სპეციალური ცოდნით“ (ხაზი ჩვენია).

ყველა საკითხი, სალიტერატურო თუ ტექნიკური, რომელიც ამ გამოცემას ეხებოდა, ამ კომისიის მონაწილეობით, რჩე-

ვადარიგებით, ხელმძღვანელობით წყდებოდა. ყველაფერი ისე ცხადადა ნათქვამი, უკეთეს ვერ ინატრებ. მაგრამ დ. გამეზარდაშვილმა მინც შესაძლებლად ჩათვალა, მთელი პასუხისმგებლობა გრ. ყიფშიძისათვის დაეკისრებინა.

გამოცემის შენიშვნებში აღნიშნულია, რა მკაცრად იხილავდა რედაქცია თითოეულ საკითხს, ყოველ წერილმანს; ჩამოყალიბებულია მასალის შესწავლის და შემოწმების პრინციპები. ღღეს ამ გამოცემას და მის მესვეურთ ჯეროვანი დაფასება აქვთ მოპოებული³²

ამ გამოცემის ვრცელ ბიოგრაფიულ ნარკვევში გრ. ყიფშიძე წერს: „საქართველოს მოამბეში“ დაიბეჭდა ილიას ბევრი წერილი, წერილი ლექსების გარდა, „კაცია ადამიანი?“, ფსევდონიმით ჯიმშერიძე... „გლახის ნამამბობი“... და საგანგებოდ გამოყოფს: „თვითონ ილიასავე ეკუთვნის ამ ჟურნალში წერილები „ნიტორელიძის“ ფსევდონიმით ხელმოწერილი“ (ხაზი ჩვენია).

ეს დაიწერა გულმოდგინე კვლევაზე დასაფუძველზე, ერთ დროს დამეებული შეცდომის გამოსასწორებლად, თორემ გრ. ყიფშიძე აქ ფსევდონიმების საკითხს საგანგებოდ არ ეხება. ამ გამოცემაში გრ. ყიფშიძე არაფერს ამბობს არც „ივერისი“ „ნიტორელიძეზე“.

როგორც ვნახეთ, „სფირიდონისა და თადეოზის ბაასის“ ავტორობის საკითხი 1892 წელს გადაწყვიტა „ამხანაგობის“ რედკოლეგიამ და აღარავის სადავოდ არ გაუხდია. 1914 წ. გამომცემლებს, მინც დიდი სიფრთხილე გამოუჩინათ ამ მხრივ. წინასიტყვაობაში ვკითხულობთ: „გამომცემლობამ, ყველაფერი საშუალება მიიღო შეეგრძობებინა ყველა მასალა, რომელიც ეხებოდა დიდებული მგონის... ცხოვრებასა და ღვაწლს. ამრიგად შეეგროვილი სალიტერატურო და დიდძალი მასალა დაედო საფუძვლად ილიას ბიოგრაფიასა, შედგენილს გრ. ყიფშიძის მიერ“ (ხაზი ჩვენია).

გრ. ყიფშიძის მიერ შედგენილი ბიოგრაფის შესავსებლად დიდი მნიშვნელობა აქვს ლიტერატურულ მუხეუშში დატულ, სარედაქციო დარჯკვიმ გავლილ ავტორგრაფს (№ 110), რომელიც ცხადყოფს, თუ რა დიდი კრიტიკული მიდგომით განუხილავს რედაქციას ეს საქმე. ათასგზის ჩასწორებულ ხელნაწერში „ნიტორელიძის“ შესახებ ცნობა ყველას მიერ უყოყმანოდაა დატოვებული. ცნობილია, რომ ზოგიერთები ამ ბიოგრაფიისგან მოითხოვდნენ საზოგადოებრივ-ლიტერატურულ ანალოზსა და განზოგადებას, რის გამოც რედაქციის წევრები მკაცრ კრიტიკულ მიდგომას იჩენდნენ მის მიმართ: „შლიდნენ, რაც წასაშლელი იყო, და ტოვებდნენ,

რაც შემოწმებით დადასტურდა, როგორც ირკვევა, ეს ხელნაწერი, რედკოლეგიის ყველა წევრს უსწორებია, მაგრამ „სფირიდონისა და თადეოზის ბაასის“ რომ ილიას ეკუთვნოდა, არავის ეჭვი არ შეუტანია. მოპაქტერს უხვად მოაქვს ამონაწერები, თუ როგორ ასწორებდნენ ამ ხელნაწერს, მაგრამ ვერ გრძნობს, ეს რომ ჩვენს სასარგებლოდ მეტყველებს. ბიოგრაფია სარეცენზიოდ გ. ლასხივილისათვის გადაუციათ. „ნიტორელიძეზე“ ცნობა მასაც დაუტოვებიათ. როგორც ვხედავთ, ეს მთელი თაობის დასკვნა და ანდერძია.

კვლევა-ძიებამ ნათელყო ივ. ჯავახიშვილის განსაკუთრებული როლი 1914 წ. გამოცემის მომზადებაში. ჩვენს წერილში მოყვანილი მასალებიდან უდავო გახდა, რომ ივ. ჯავახიშვილი პირადად ასრულებდა რედკოლეგიის დავალებებს, სისტემატური მიწერ-მოწერა ჰქონდა სხვა წევრებთან. 1913 წ. 15/111 მ. ვედევანიშვილს სწერდა: „დღენები გამოცხატებ კიტა აბაშიძეს და ის გადმოკვებოთ... საბიბლიოთეკადიო ცნობებს მოკლე ხანში მოვაწვდით“.

შეუძლებელია არ გაგვაოცოს დ. გამეზარდაშვილის დამოკიდებულებამ ივ. ჯავახიშვილის მიმართ. „მეტად არასახარბიელო სამსახურს გაუუწყვედით მის სახელს(?), თუკი მას გავნდიდით პასუხისმგებელს ყველა იმ შეცდომის გამო(?), რომლებიც ამ გამოცემებში არის გაპარული“. სხვა არაფრის თქმა არ შეიძლებოდა ივ. ჯავახიშვილის დამსახურებათა თაობაზე? მოონენტი უფრო შორსაც მიდის: „არც იმის თქმა გვეუხერხებულება(?), რომ ი. ჭავჭავაძის თხზულებათა გამოცემის საქმეში ივ. ჯავახიშვილი სული და გული ვერ იქნებოდა“. რედაქციაში მოგვიანებით შეიყვანეს, პეტერბურგში ცხოვრობდაო, თბილისში იშვიათად ჩამოდიოდაო, თითქოს მასალებიდან არ ჩანდეს, რა ღვაწლიც დასდო ამ საქმეს ივ. ჯავახიშვილმა. ადამიანები, მოღვაწეები მხოლოდ ისინი ხომ არ არიან, ვისაც ჩვენთვის გამოსადეგი რამ წამოსცდენია (ი. ხონელი, ნ. ყიფიანი).

„ლიტერატურულ საქართველოში“ პირველად გამოვაქვეყნეთ უნიკალური დოკუმენტი — ი. ვედევანიშვილის წერილი ივ. ჯავახიშვილისადმი (1913, 21.1), რომელშიც ნათქვამია: „პატივი მაქვს გაუწყუთ ილიას ფსევდონიმები: მ. ჯიმშერიძე, ნიტორელიძე, ფირუზა, ახალმოსული, ზუმბურიძე, ჯიბრალო“. ამით უდავო შეიქნა, რომ რედაქციას ყველა წევრისათვის დაუგზავნია ილიას ფსევდონიმთა სიები გასაკონტროლებლად; შეუწმომწმობათ, და ნიტორელიძე უცვლელად დაუტოვებიათ. ამის შემდეგ რაღა უნდა დარჩენოდა დ. გამეზარდაშვილს, გარდა სიხარულისა, რომ ყველაფერი ილიას სასარგებლოდ გადაწდა? მაგრამ

ამ წერილს, ისე, როგორც საერთოდ საბუთებს, მასზე დადებითი შთაბეჭდილება არ მოუხდენია.

გამოვიდა 1914 წ. გამოცემა. მიხ. ყიფიანის ნათესავე-მეგობრებს არც ამჯერად აუმაღლებიათ ხმა იმის წინააღმდეგ, რომ „სფირიდონისა და თაღოზის ბასის“ ილიას მიაკუთვნეს. კოტე და ვასილ ყიფიანები მინც რამ გააჩუმა? ისინი ხომ უშუალოდ მონაწილეობდნენ ამ გამოცემაში და ბიოგრაფიის სრულყოფაში? მით უფრო, რომ ამ ბიოგრაფიაში მ. ყიფიანიც იხსენიება, მაგრამ არა როგორც მწერალი და „ჩიტორელიძე“, არამედ, როგორც „გამგე გამიჯენის საქმისა“ თერგის ოლქში (გვ. XXVII). (სქოლიოში გრ. ყიფშიძე მითითებებს: „ნაამბობი ვ. ყიფიანისა“, ე. ი. ყიფიანებმა კარგად იცოდნენ, რაც ეწერა ამ ბიოგრაფიაში). ასე რომ, მ. ყიფიანი დაავიწყდათ, — ვერ ვიტყვი. სოლომონ ყი-

ფიანმა და მისმა ოჯახმა რატომ არ ამოიღო ხმა?! კ. ყიფიანმა? საერთოდ, საყიფიანომ? იქნებ „ივერიაზე“ მსჯელობისას გაახსენდა გრ. ყიფშიძეს მ. ყიფიანი? (გვ. XXXII). არა, არც იქ გაახსენებია, ან კი, რა ასეთი მტრობა უნდა ჰქონოდა გ. თუმანიშვილს, გრ. ყიფშიძეს, მ. და ი. გვედევანიშვილებს, კ. აბაშიძეს, გ. ლასხიშვილს, ი. ჯავახიშვილსა და სხვებს მ. ყიფიანისა და მისი ნათესავეების!

ასეთ მტკიცე საფუძვლებსა და ტრადიციას ემყარებოდა პ. ინგოროყვა, როცა 1926 წ. „სფირიდონისა და თაღოზის ბასის“ ი. ჭავჭავაძის თხზულებათა IV ტომში დაბეჭდა, რაც სათანადოდ დაასაბუთა. ვისაც სქოლიოს არც ერთი წერილმანი მხედველობიდან არ რჩება, ასეთ არგუმენტებს გვერდი არ უნდა აუაროს, თორემ წიგნის დასახელებაში კორექტურული შეცდომა არგუმენტებს ვერას დააყლებს.

შენიშვნები

- 1 დ. გამეზარდაშვილი, ქართული ლიტერატურისა და კრიტიკის ისტორიიდან, 4, თბილისი, 1978, გვ. 477—526.
- 2 ეს მით უფრო აუცილებელია, რომ დ. გამეზარდაშვილმა ვახ. „ლიტერატურულ საქართველოში“ (1978, № 22) გამოაქვეყნა „წერილი რედაქციას“, რომლითაც საზოგადოებას აუწყებს თავისი „IV ტომის“ გამოსვლას და არგუმენტაციის გარეშე ბრალდებებსაც გვიყენებს.
- 3 „საქართველოს მოამბის“ ფსევდონიმებს ილია საციოლესაც არ უმხელდა: „ჩემ პირველ ჟურნალში, მოთხრობაში „გლახის ნაამბობი“ ეს აზრი სწორად გადმოსცა ჯიმშერიძემ“ (ი. ჭავჭავაძე, თხზ., ტ. X, გვ. 223).
- 4 ი. ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული, ტ. IV, ტფილისი, 1926, გვ. 423, 430, 432.
- 5 ა. ჯორჯაძე, თხზ., V, ტფილისი, 1913, გვ. 85.
- 6 გ. ლეონიძის სახ. სახელმწიფო ლიტერატურული მუზეუმი, 5914-ხ, გვ. 12, 5915.
- 7 სხვათა შორის, არც ეს ნეკროლოგი გამოირჩევა კონკრეტულობით. მიხ. ყიფიანის ლიტერატურულ-კრიტიკულ მოღვაწეობაზე არც აქაა არაფერი, გარდა ამ ორი სტრიქონისა.
- 8 „ივერია“, 1891, № 53.
- 9 ალ. კალანდაძე, „საქართველოს მოამბე“, თბილისი, 1963, გვ. 41, 42, 43, 46.
- 10 ი. ჭავჭავაძე, ნაწერების სრული კრებული, ტ. IV, ტფილისი, გვ. 428.
- 11 „ივერია“, 1891, № 53.
- 12 იქვე, 1891, № 54.
- 13 „ივერია“, 1891, № 57.
- 14 „ივერია“, 1901, № 54.
- 15 „ცნობის ფურცელი“, 1901, № 473.
- 16 „ივერია“, 1901, № 129.
- 17 „საქართველოს მოამბე“, 1863, გვ. 47—48.
- 18 ი. ჭავჭავაძე, თხზ., I, ტფილისი, 1914, გვ. IV.
- 19 „ივერია“, 1892, № 89, გვ. 3; № 217, გვ. 1—2 („ამხანაგობას მტკიცე ნიადაგზე დაუყენებია საქმეები“); № 54, გვ. 1; № 66, გვ. 1; № 94, გვ. 1—2.
- 20 „ივერია“, 1892, № 227, გვ. 2; 1893, № 106; 1892, № 82, გვ. 1.
- 21 ი. ჭავჭავაძე, თხზ. სრ. კრებული, ტ. IV, გვ. 392.
- 22 „კრიტიკა“, 1977, № 3.
- 23 Г. Туманов, Характеристики и воспоминания, кн. III, 1907, გვ. 179.
- 24 კ. ვეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, გ. თუმანიშვილის ფონდი, № 428 (40), 41 (427), 42 (429) და სხვა.

25 კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, გ. თუმანიშვილის ფონდი, № 42 (429). გამომბეჭდვები „დახასიათებებსა და მოგონებებზე“ — № 119, 123, 122, 164, 257, 262 და სხვ.

- 26 კ. ყიფიანი, მოგონებები და წერილები, თბილისი, 1964, გვ. 21, 59—60.
 27 ი. ჭავჭავაძე, თხზ. სრ. კრებ. 1926, ტ. IV, გვ. 433.
 28 ი. ჭავჭავაძე, თხზ. სრ. კრებ. 1926, ტ. IV, გვ. 439—440.
 29 დ. გამეზარდაშვილი, ნარკვევები, II, გვ. 384.
 30 დ. გამეზარდაშვილი, ნარკვევები, II, გვ. 387.
 31 „საქართველოს კომუნისტი“, 1964 წელი, № 3, გვ. 87.
 32 „ლიტერატურული შემკვიდრება“, ტფილისი, 1935; „სალიტერატურო გაზეთი“, 1933, № 819; „ახალგაზრდა კომუნისტი“, 1957 წ., № 128; „ლიტერატურული გაზეთი“, 1958 წ., № 9; გ. ხვედელიძე, მიხ. გედევანიშვილი, თბილისი, 1960.

33 „ეურნალისტიკის თეორიისა და ისტორიის საკითხების“ მე-6 ნომერში დაბეჭდილია ი. ლორთქიფანიძის წერილი, რომელიც ცალკე პასუხს არ ითხოვს, რადგან: 1. არ შეიცავს ახალ ცნობას ან მსჯელობას; 2. არ ეხება მოწინააღმდეგეთა არგუმენტებს, ლაპარაკობს თავის-თვის. 3. არ მიუთითებს წყაროებს; არ იცის, რომ „ზუმბურაძის“ ფსევდონიმით ილიას არა დაუბეჭდავს რა. ჰგონია, რომ „ორიოდე სიტყვა თ. რ. შ. ერისთავის კოზლოვის „შეშლილის“ თარგმანზედა „ზუმბურაძის“ ხელმოწერით გამოქვეყნდა და ამ მაგალითზე მკითხველს ლექციას უტარებს „ატრიბუციის“ პრობლემებზე: „ისტორიამ ილიას ამ წერილთან ერთად მრავალი სხვა დამადასტურებელი ცნობა შემოგვინახა იმის დასამტკიცებლად, რომ აღნიშნული წერილის ავტორი ილია ჭავჭავაძე იყო, მაგრამ დავუშვათ, ჩვენამდე არ მოედუნა არავითარ ცნობას, დამადასტურებელ საბუთს ამ სტატიის დამწერზე? მაშინ მკვლევართა წინაშე წამოიჭრებოდა თავსატეხი ამოცანა: ... დადგენილიყო მისი ავტორის ვინაობა“ („ტექსტოლოგიის საკითხები“, № 1).

„ატრიბუტივის“ წინაშე ასეთი „თავსატეხი ამოცანები“ არ წამოიჭრებოდა, რომ სცოდნოდა აღნიშნული წერილი „ცისკარში“ დაიბეჭდა არა „ზუმბურაძის“ ფსევდონიმით, არამედ „თ. ილია ჭავჭავაძის“ ხელმოწერით. „ატრიბუციის“ ანბანში ჩახედვამდე ქართულ ეურნალ-გაზეთებში ჩაიხიხილოთ. მით უფრო, როცა ამ შეცდომას მოჰყვება შეგონება: „ანონიმურ ნაწარმოებში ავტორობის დადგენა ფილოსოფიურ (?) მეცნიერების ურთულესი დარგია“.
 4. გვერდების შესავსებად ისე მოჰყავს „გ. გ-ს“ ნეკროლოგი, „ივერის“ ჩიტორელიძის ფელეტონები, თითქოს მისი აღმოჩენა იყოს და არა საყოველთაოდ ცნობილი მასალა. 5. „ატრიბუციის“ ანბანში აღნიშნული ლაპარაკით, არსებითად, უარყოფს კონკრეტული მეცნიერული კვლევების საჭიროებას. 6. ა. ფურცელაძის, გ. თუმანიშვილის, გრ. ყიფიძის, ი. გედევანიშვილისა და სხვათა ჩვენებებს „ანგარიშს უსწორებს“ მენტორული განაჩენით: არც ერთი „სანდო საბუთი არ არის“. 7. არასწორ ინფორმაციას აწვდის მკითხველს პ. ინგოროვას პოზიციის გამო. 8. არ იცის, რა მნიშვნელობა აქვს საკითხის ისტორიას. 9. შეცდომაში შეჰყავს მკითხველი, თითქოს, ილიას წერილი მ. ზ. ყიფიანზე „გამოსათხოვარი სიტყვა იყო“, რომელიც ი. ჭავჭავაძემ „დიდუბის ეკლესიაში წარმოთქვა“, რის საბუთად მიუთითებს ი. ჭავჭავაძის თხზულებათა IV ტომს (1955, გვ. 248), სადაც ამის თაობაზე არავითარი ცნობა არ მოიპოვება. დაკრძალვაზე „გამოსათხოვარი სიტყვა“ წარმოთქვა მხოლოდ კოტე ყიფიანმა. 10. არ გაუგონია, რომ თავის თავზე, როგორც მესამე პირზე საუბარი ჩვეულებრივი ფელეტონური ხერხია, კარგად ცნობილი თუნდაც „სალაყბო ფურცლებიდან“, „სხარტულიდან“ და ა. შ.

მეცნიერის იშბილე

ჰანს ფოგტი

გამოჩენილ ნორვეგიელ ენათმეცნიერს ჰანს ფოგტს 75 წელი შეუსრულდა.

მის ხანგრძლივ სამეცნიერო მოღვაწეობაში ქართული ენის კვლევას განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს: ჰანს ფოგტის ნაშრომთა ნახევარზე მეტი ქართულ-ქართველურ ენებს ეძღვნება, დანარჩენებში დასმული საკითხებიდანაც არაერთი განხილულია ქართველური ენათმეცნიერების სინთაზე.

ჰანს ფოგტმა ოსლოს უნივერსიტეტი დაამთავრა, ხოლო ლინგვისტური წრთობა პარიზში მიიღო ინდოევროპული ენათმეცნიერების გამოჩენილ წარმომადგენელთა — შეიკს, ვანდრიესის, მარუზოს და სხვათა ხელმძღვანელობით. იქვე შეისწავლა ერთ-ერთი საინტერესო ინდოევროპული ენა — სომხური, და პარიზშივე შეუდგა ქართული ენის შესწავლას. შემდეგ, ოცდაათიანი წლების დასაწყისში, ხანგრძლივი მივლინებით ჩამოიღის თბილისში და თეორიულადაც ეუფლება ქართველურ ენათმეცნიერებას: ძველ ქართულს სწავლობს აკაკი შანიძის ხელმძღვანელობით, მუშაობს ახალ ქართულზე და სეპარატ-მეგრულ ენებზე (ილ. აბულაძესთან, ვ. თოფურაისთან და მ. ხუბუასთან).

სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ ევროპულ სამეცნიერო ჟურნალებში ბეჭდავს წერილებს ქართული ენის შესახებ, აქვეყნებს საფუძვლიან ნაშრომს „ახალი ქართული ენის გრამატიკის ნარკვევს“ (1938), რისთვისაც მას დოქტორის სამეცნიერო ხარისხი მიენიჭა.

კავკასიის ენობრივი არეალისადმი მისი ინტერესი სომხურ-ქართულით არ ამოწურულა; ჰ. ფოგტი იკვლევს კავკასიის მეორე ინდოევროპულ ენას — ოსურს, რომლის ბევრი თავისებურებაც, სომხურის მსგავსად, იბერიულ-კავკასიურმა ენობრივმა გარემოცვამ გააჩინა, და უბიხურს — კავკასიიდან თურქეთში გადახვეწილი უბიხების ენას (1963 წელს გამოაქვეყნა უადრესად საყურადღებო „უბიხური ლექსიკონი“ ფონოლოგიური შესავლითა და ტექსტებითურთ).

ჰანს ფოგტის სამეცნიერო ინტერესებს სფეროში შემოდის ამერიკის ინდიელთა ერთ-ერთი ენაც (კალისპელი), აგრეთვე ბურუშასკი (ვერმიკული), რომელიც იბერიულ-კავკასიურ ენათა სტრუქტურასთან საგულსხმოდ პარალელებს ავლენს.

ზოგადი ენათმეცნიერების იმ პრობლემებისთვისაც, რომლებსაც ჰ. ფოგტმა რამდენიმე საინტერესო წერილი მიუძღვნა (ენათა კონტაქტების, ფონოლოგიის, გლოტოქრონოლოგიის, სახელისა თუ ზმნის მორფოლოგიის საკითხები), საიმედო პოზიტიურ საფუძველს წარმოადგენს ქართლისა და აგრეთვე კავკასიის სხვა ენათა მისალის საფუძვლიანი ცოდნა.

ოსლოს უნივერსიტეტში ჰანს ფოგტი წლების განმავლობაში უძღვებოდა ზოგადი ენათმეცნიერებისა და ძველი ფრანგულის კურსებს, ხელმძღვანელობდა რომანული ფილოლოგიის კათედრას, ფილოლოგიის ფაკულტეტს და 1964—1969 წლებში იყო ამ უნივერსიტეტის რექტორი. ამასთანავე, იგი ნორვეგიის ლინგვისტური საზოგადოების ერთ-ერთი ხელმძღვანელთაგანია (ერთხანს — მისი პრეზიდენტიც). მთელი ამ დროის განმავლობაში ჰ. ფოგტი განაგრძობდა ქართლისა და ქართველური ენების ინტენსიურ კვლევას.

გარდა კერძო საკითხებისადმი მიძღვნილი გამოკვლევებისა (მათი ნაწილი ქართულადაც არის თარგმნილი და, ამრიგად, ხელმისაწვდომია სტუდენტთა ახალგაზრდობისათვის), ჰანს ფოგტმა 1958 წელს გამოაქვეყნა საეტაპო ნაშრომი „ქართული ენის ფონემატური სტრუქტურა“

(ქართულად ითარგმნა 1961 წელს), ხოლო 1971 წელს გადაამუშავებული სახით გამოსცა „ქართული ენის გრამატიკა“, რომელიც საუკეთესოა იმ თეორიულ ნაშრომთა შორის, რაც კი ქართული ენის შესახებ გამოქვეყნებულა დასავლეთში.

ჰანს ფოგტის სამეცნიერო მოღვაწეობის საერთაშორისო აღიარებას გამოხატავს მისი არჩევა დანიის სამეფო მეცნიერებათა აკადემიის წევრად და ამერიკის ლინგვისტური საზოგადოების საპატიო წევრად, აგრეთვე, საფრანგეთში — საპატიო ლეგიონის ორდენით დაჯილდოება.

1966 წელს პ. ფოგტისათვის საპატიო დოქტორის წოდების მინიჭებით აღნიშნა თბილისის უნივერსიტეტის სამეცნიერო საბჭომ მისი დიდი დამსახურება ქართული ენის კვლევის საქმეში.

ჰანს ფოგტს საქართველოსთან არამხოლოდ სამეცნიერო ინტერესები აკავშირებს.

ვეფხისტყაოსნის საიუბილეო დღეებში პ. ფოგტი სავანგებოდ ჩამოვიდა საქართველოში და მხურვალე მონაწილეობა მიიღო ქართველი ხალხის დღესასწაულში. კორნელი კეკელიძის ხსოვნისადმი მიძღვნილ წერილში გულწრფელად გამოხატა ამ დიდი მეცნიერის დაკარგვით გამოწვეული გულისტკივილი. ქართული გრამატიკის მეორე გამოცემა ჰანს ფოგტმა მიუძღვნა თავისი მეგობრის პროფ. ილია აბულაძის ხსოვნას. ნორვეგიის საენათმეცნიერო ჟურნალში იგი ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის გამოცემას გამოეხმაურა ვრცელი რეცენზიით, რომელშიც ერთხელ კიდევ დაადასტურა თავისი მეგობრული გრძნობები ქართველი ხალხის, ქართული კულტურის, ქართველი კოლეგების მიმართ...

ქართველი კოლეგები ჯანმრთელობას და მხნეობას უსურვებენ პატივცემულ იუბილარს — სასიქაღულო მეცნიერს და გულითად მეგობარს.

ბიძინა ფოჩხუა

ჟურნალ „საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მანუს“ ენისა და ლიტერატურის სერიის სარედაქციო კოლეგია გულითადად ულოცავს დაბადების 75 წლისთავს გამოჩენილ ნორვეგიელ ენათმეცნიერს, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საპატიო დოქტორს, ქართული კულტურის დიდ მეგობარს ჰანს ფოგტს, უსურვებს მას ჯანმრთელობას, ხანგრძლივ სიცოცხლეს და წარმატებებს თავის კეთილშობილურ საქმიანობაში.

ძრონობა და ინფორმაცია

მეფხისტყაოსნის აკადემიური ტექსტის დამდგენ კომისიაში*

1977 წ. 80 სექტემბერი

სლდომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გვიგინიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კიკვიძე, ს. ცაიშივილი, შ. ძიძიგური.

განიხილეს სტროფები: 783; 784; 784,1; 785; 786; 787; 788 (პროექტი მოამზადეს გ. კარტოზიამ, გ. არაბულმა, ე. გვრიტიშვილმა, ლ. კიკნაძემ, ბ. მისხარაშვილმა, ე. ტურაბულიძემ).

783 მე იგი ვარ, ვინ სოფელს არ ამოვჭკრეფ კიტრად ბერად,

ვის სიკუდილი მოუჭრისათვის თამაშად და მიჩანს მღერად;

ჩემსა მზესა დავეთხოვე, გაუშეივარ, დავდგე მე რად!

და მას თუ დავსთმობ, სახლსა ჩემსა ველარ დავსთმობ ვისსა ვერად?

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 777) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილება: გაუშეივარ (გაუშეივარ). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: მე ის ვარ, ვინც ქვეყანას ზებერ კიტრად არ მივიჩნევ (არაფრად ვაგდებ), ვისაც მეგობრისათვის სიკვდილი ვართობად და თამაშად მიმიჩნია; ჩემს მზეს (თინათინს) დავეთხოვე, გამიშვა, რატომ დავრჩე! თუ მას დავთმობ, ჩემს სახლს ვერ დავთმობ?

რედაქცია აღნიშნავს, რომ სტროფის დაბოლოება ბუნდოვანია. ვარიანტები საშუალებას არ იძლევა გავიგოთ ტაქტის აზრი. კერძოდ, გაუგებარია ვისსა ვერად.

784 აწ ანდერძსა ჩემსა მოგცემ, როსტანს წინა დაწერილსა;

შენ შეგვედრებ, დაგიპიროს, ვითა გმართებს ჩემსა ზრდილსა.

მოკვებდე, თავსა ნუ მოიკლავ, სატანასგან ნუ იქ ქმნილსა,

და ამაზედა იტირებდი, დაიდებდი თუალთა მილსა“.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 778) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილება: იქ (იქმ).

ი. გვიგინიშვილის აზრით, მეორე ტაქტში ზმნის მეორე პირის ფორმა (გმართებს) უნდა შეიცვალოს ზოგადი მნიშვნელობის მქონე შესამე პირის ფორმით (მართებს).

ს. ცაიშივილი მხარს უჭერს ამ მოსაზრებას.

რედაქციის სხვა წევრებს მიაჩნიათ, რომ ანგარიში უნდა გაეწიოს ხელნაწერთა უმრავლესობის ჩვენებას და დარჩეს გ მ ა რ თ ე ბ ს ფორმა, რომელიც ამ კონტექსტში საცხებით გასაგებია.

დაადგინეს: დარჩეს წაკითხვა გ მ ა რ თ ე ბ ს (წინააღმდეგნი — ი. გვიგინიშვილი და ს. ცაიშივილი).

სტროფის შინაარსი: ახლა ჩემს ანდერძს მოგცემ, როსტევანთან მიწერილს; შენს თავს მას ჩავაბარებ, (ისე) მიგიღოს, როგორც ჩემს ვაზრდილს შეგვედრება. თუ მოკვებდე, თავს ნუ მოიკლავ, სატანის (ეშმაკის) საქმეს ნუ იზამ, ამაზე იტირე, თვალზე შეილი დაიდე (ცრემლები დვარე).

784,1 საწოლს ზის პირმზე ავთანდილ, გავს ანდერძისა მწერებად;

თუალნი მელნისა წამწამითურთ, წარბი გიშრისა ფერებად;

ახლა აშლია უღვაში, ია ეხტევის წუერებად;

და არაბეთს როსტევანისთვის მზე ლამის დანაწუერებად.

1956 წლის გამოცემასთან (სტრ. 959) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: პირმზე ავთანდილი საწოლში ზის, ანდერძის მწერალი ჩანს; თვალები მელნის (ფერი) წამწამებითურთ (და) წარბები გიშრის უგავს; უღვაში ახლად აშლია, წუერებად ია ეხვევა (ხუტუხუ წვერი აქვს); არაბეთში როსტევანისთვის მზე ჩასვლას ლამობს.

785 დაჯდა წერად ანდერძისა, საბრალოსა საუბრისად:

„ჰე მეფეო, გავიპარე ძებნად ჩემგან საქებრისად;

* გაგრძელება. დასაწყისი იხ. „მ ა ც ე ნ ე, ენისა და ლიტერატურის სერია“, 1974, №№ 3, 4; 1975, №№ 1, 3, 4; 1976, №№ 1, 3, 4; 1977, №№ 3,4; 1978, №№ 1, 2, 3, 4.

ერ დავდგები შეუყრელად ჩემთა ცეცხლთა მომდებრისად;

და შემიწვევ და წამატანე მოწყალეობა ღმრთაებრისად.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 799) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: ანდერძისა (ანდერძისად).

გ. კარტოზია: პროექტში, ხელნაწერთა უზრავლესობის ჩვენების თანახმად, აღდგენილია ნანათესაობითარი ვითარებითის შეუთანხმებელი (უღონო) ფორმა (ანდერძისა), რომელიც ჩვეულებრივია როგორც ძველი, ისე მომდევნო ხანის ქართულსათვის.

ი. გვიგინიშვილი: ვფიქრობ ასევე უნდა მოვიქცეთ სარიტო სიტყვათა შემთხვევაშიც. (საუბრისა, საძებრისა, მომდებრისა, ღმრთაებრისა). ჩემთვის, კერძოდ, ვაუგებარია ღმრთაებრისად ფორმა (მოწყალეობა ღმრთაებრისად).

გ. კარტოზია: ბოლოკიდური -ღს (ვითარებითის ნიშნის) მოშლა I-II-III ტაბეებში კიდევ შეიძლებოდა, ხელნაწერთა ჩვენება რომ არ გევილიდეს ხელს, მაგრამ სწორედ მეოთხე ტაბეში არ შეიძლება -ღს მოშორება. ღმრთაებრისად საზღვრულწავარდნილი მსაზღვრელია და ნანათესაობითარი ვითარებითის სრული დაბოლოება აქ აუცილებელია. ღმრთაებრისად=ღმრთაებრი მოწყალეობისად, ე. ი. ღმრთაებრი მოწყალეობის მსგავსად. შდრ. სდის ზღვათა შესართავისად (178, 1241) =სდის (ცრემლი) ზღვათა შესართავი ცრემლისად, ე. ი. ზღვათა შესართავი ცრემლის მსგავსად. ლიტერატურაში (ე. კეკელიძე) გარკვეულია, რომ ნანათესაობითარი ვითარებითის შექმლა მსგავსების გადმოცემა.

ი. გვიგინიშვილი: ნანათესაობითარი ვითარებითის ფორმები თვითონ მოითხოვენ ახსნას. კერძოდ, გასარკვევია, შესართავისად ნიშნავდა თუ არა შესართავის მსგავსად-ს.

დაადგინეს: დარჩეს პროექტის წაკითხვა.

ი. გვიგინიშვილი: მეორე ტაბეში ნაცვლად გავიპარე ფორმისა უფრო მართებული მთელ რივ ხელნაწერებში დადასტურებული გავიპარე (=მივიპარე). ხელნაწერთა ნაწილი გავიპარე-ს შეცვლა გავიპარე-თი იმით უნდა აიხსნებოდეს, რომ გავიპარე ი შეცდომით მოყოფად იქნა ვაგებული.

ა. ბარამიძეს და გ. კარტოზიას მიჩნიათ, რომ წყვეტილის ფორმა (გავიპარე) ტექსტში საკლებით შესაძლებელია და გამოცემებში ტრადიციულად ქვეული წაკითხვის შეცვლა საჭირო არ არის. გ. კარტოზიამ, კერძოდ, აღნიშნა, რომ ასევე წყვეტილის ფორმებს ხმარობს ავთანდილ თავის წერილში ყმათა მიმართ: „კოტასა ხანსა ვარჩიე გაქრა სმასა და მღერასა, პურად და საჭმლად მივიწვე დევი ჩემსა მშუილდსა და ცერასა“ 164გ-ი.

დაადგინეს: მიღებულ იქნეს წაკითხვა: გავიპარე (წინააღმდეგნი — ა. ბარამიძე, გ. კარტოზია).

სტროფის შინაარსი: დაჯდა ანდერძის, სიბრაულის აღმძვრელი სათქმელის დასაწერად:

„ჰე, მეფევე; მივიპარე იმის საძებრად, ვისი ძებნაც მე მმართებს; ვერ დავდგები (ღვთაებში), თუ არ შევეყარე ჩემი ცეცხლის მომდევს (ტარიელს); მათბე და წაჯალბე გამატანე ღვთაებრივის (ღვთაებრივი მოწყალეობის) მსგავსად.

786 ვიცი, ბოლოდ არ დამიგმობ ამა ჩემსა განზრახულსა.

კაცი ბრძენი არ გასწირავს მოყუარესა მოყუარულსა;

მე სიტყუაბა ერთსა გკადრებ, პლატონისგან სწავლა-თქმულსა;

და «სიცრუე და ორპირობა ავენებს კორცსა, მერმე სულსა».

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 780) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

ი. გვიგინიშვილი: მესამე ტაბეში სწავლა-თქმულსა ორცნებიანი კომპოზიტია (=სწავლა და თქმული). პლატონისგან სწავლა და თქმული უხერხული გამოთქმაა: ამ უხერხულობის ასაცილებლად ზოგი ხელნაწერი, სწავლებულსა-ს კითხულობს, მ. წერეთელი და პ. ინგოროყვა კი — სწავლად თქმულსა.

გ. კარტოზია: სწავლა-თქმული შეიძლება ერთცნებიანი კომპოზიტად გავიგოთ (=სწავლად თქმული) და შერწყმულად (უღვეთისოდ) დავწეროთ.

დაადგინეს: მიღებულ იქნეს წაკითხვა პლატონისგან სწავლად თქმულსა.

სტროფის შინაარსი: ვიცი, ბოლოს არ დამიგმობ ამ ჩემს განზრახვას. ბრძენი კაცი არ გაწირავს (მიატყვებს) მოყვარულ მეგობარს. მე ერთ სიტყვას მოგახსენებ, პლატონის მიერ საზღვროდ (ქუთის სისწავლებლად) თქმულს: „სიცრუე და ორპირობა ჯერ ხორცს ავენებს, შემდეგ სულს“.

787 რათგან თავია სიცრუე ყოვლისა უბადობისა,

მე რად გაეწირო მოყუარე, ძმა უმტკიცესი ძმობისა?!

არა ვიქ, ცოდნა რას მარგებს ფილოსოფოსთა ბრძნობისა!
და მით ვისწავლებით, მოგჭეცეს შერთვა ზესთ მწყობრთა წყობისა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 781) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: ვიქ (ვიქმ.) პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: რადგან სიცრუეა ყოველგვარი უკეთურობის სათავე (საწყისი), მე რატომ გავწირო (მივატოვო) მეგობარი, ძმობაზე უფრო მტკიცე გრძნობით დაეკავშირებული ძმა?! თუ არ შევასრულებ (განვახორციელებ), რაში გამომადლებს ფილოსოფოსთა სიბრძნის ცოდნა! იმიტომ განვისწავლებით, რომ მოგვეცეს საშუალება შევეუბნოთ ზეციურ წესრიგს (პარპონას). (დაწერილებით იხ. კომენტარში).

788 წავიციოთხავს, სიყუარულსა მოციქულნი რაგჳარ წერენ?
ვით იტყუიან, ვით აქებენ? ცან, ცნობანი მიაფერენ.
«სიყუარული აღგუამაღლებს», ვით ეტჳანი, ამას ქღერენ,
და შენ არ ჳერ ხარ, უსწაველენს კაცნი ვითმცა შევაჭერენ!

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 782) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

ა. ბარამიძე: მესამე ტაბის სარიტმო სიტყვად ზოგ ხელნაწერსა და ა ვ გამოცემებში გვაქვს ქ ე რ ე ნ, რომელიც უფრო ადრინდელ ფორმად არის მიჩნეული.

ი. გიგინეიშვილი: ქ ღ ე რ ა, მართლაც, ადრინდელი ქ ე რ ა ფორმიდან მომდინარეობს, მაგრამ არ არის გამორიცხული, რომ რუსთველის დროისათვის ამ სიტყვაში ღ უკვე განვითარებული ყოფილიყო.

გ. კარტოზია: ქ ღ ე რ ა ფორმის არსებობას „ვეფხისტყაოსანში“ საიუბილეო გამოცემის 481-ე სტროფი მოწმობს, სადაც სარიტმო სიტყვად ქ ღ ე რ ა-ს მიჩნევის სხვა ტაბითა სარიტმოდ სიტყვები (მღერა, ღღე რა) უწერენ მხარს.

დაადგინეს: დარჩეს წაკითხვა ქ ღ ე რ ე ნ.

მესამე ტაბის ბოლოს მძიმის ნაცვლად დაისვა წერტილი.

სტროფის შინაარსი: წავიციოთხავს, სიყვარულზე მოციქულება (ქრისტეს მოწაფეები) როგორ წერენ? როგორ ამბობენ. როგორ აქებენ? ვაივ ე და გონება მიახყარი (გონება შეუსამე). „სიყვარული აღგუამაღლებს“, როგორც ევენები ამას ქღერენ. შენ არ გჯერა, განუსწავლენი როგორ დაეაჭრო!

1977 წ. 7 ოქტომბერი

სხდომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გიგინეიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კვიციანი, შ. ძიძიგური. განიხილეს სტროფები: 789; 790; 791; 792; 793; 794 (პროექტა მოამზადეს ც. კვიციანი, ნ. ავალიშვილი, ლ. გუგუშვილი, ლ. თუმბალიშვილი, ნ. ციტიშვილი).

789 ვინ დამბადა, შეძლებაა მანვე მომცა ძღვევად მტერთად;
ვინ არს ძალი უხილავი შემწედ ყოვლთა მიწიერთად,
ვინ საზღვარსა დაუსაზღვრებს, ზის უკუღავი ღმერთი ღმერთად,
და იგი გაჰქდის წამისყოფით ერთსა ასად, ასსა ერთად.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 783) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: გაჰქდის (გახდის).

რედაქციის წევრებმა იმსჯელეს იმის შესახებ, თუ როგორია მეორე-მესამე-მეოთხე ტაბების შემადგენელ წინადადებათა სინტაქსური ურთიერთობა (რომელია მთავარი და რომელი — დამოკიდებული).

ი. გიგინეიშვილი: აქ მთავარია მეოთხე ტაბში წარმოდგენილი წინადადება, მეორე და მესამე ტაბები კი დამოკიდებულ წინადადებებს წარმოადგენენ. მესამე ტაბში ორი დამოკიდებული წინადადებაა: ვინ საზღვარსა დაუსაზღვრებს, (ვინც) ზის უკუღავი ღმერთი ღმერთად. დამოკიდებული წინადადებების მთავრისაგან გამოსაყოფად მესამე ტაბის ბოლოს მძიმის შემდეგ ტირიც უნდა დაიწეროს.

შ. ძიძიგური: თუ მესამე ტაბის მეორე ნახევარსაც დამოკიდებულ წინადადებად ჩავთვლით, მაშინ გაუგებარია ამ წინადადებაში მეორე ქვემდებარის არსებობა: ვინც ზის უკუღავი ღმერთი ღმერთად.

ი. გიგინეიშვილი: უ კ უ ღ ა ვ ი ღ მ ე რ თ ი, როგორც დანართი, შეიძლება გამოიყოს მძიმეებით ან ტირეებით.

გ. კარტოზია: პუნქტუაციური ცვლილებები საჭირო არ არის, რადგან რთულ ქვეწყობილ წინადადებას აქ მეორე-მესამე ტაქები წარმოადგენს (მთავარა წინადადება მესამე ტაქის მეორე ნახევარი), მეოთხე კი სინტაქსურად დამოუკიდებელი წინადადებაა.

დაადგინეს: შეიცვალოს პუნქტუაცია მესამე ტაქში: ვინ საზღვარსა დაუსაზღვრებს, ზის — უქუდავი ღმერთი — ღმერთად, — იგი გაჭდის... (წინააღმდეგი — გ. კარტოზია).

სტროფის შინაარსი: ვინც გამაჩინა, მანვე მომცა ძალა მტრის დასამარცხებლად; ვინც უხილავი ძალაა ყველა ამქვეყნიური არსების დამხმარედ, ვინც (ყოველ არსებულს) საზღვარს განუსაზღვრავს, ვინც — უკვდავი (მარადიული) ღმერთი — ზის ღმერთად, — ის თვალის დახამამებამაჲ ერთს მრავლად აქცევს, მრავალს — ერთად.

790 რაცა ღმერთსა არა სწადდეს, არა საქმე არ იქმნებოს.

მზისა შუქთა ვერმჭურტელი ია ქმების, ვარდი ჭნების;

თწალთა ტურფა საქურტელი უცხოოდ რადმე ეშუღინების;

და მე ვით გავსლო უმისობა, ან სიცოცხლე ვით მეთვისის!

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 784) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

ც. კიკვიძე: მესამე ტაქის სარიითხო სიტყვა ნაირ-ნაირი ფორმით არის წარმოდგენილი ხელნაწერებში. პროექტში დატოვებულია ბოლოდროინდელი გამოცემების (stuy) წაითხვა ე შ ვ დ ი ნ ე ბ ი ს. იგი ამოსავლად შევდენა „მოთმენა, ატანა, შეთვისება“ ზმნას გულისხმობს, რომელიც დღეს ქიზიურში დასტურდება (იხ. ს. მენთეშაშვილი, ქიზიურის ლექსიკონი, თბ., 1942; აგრ. ც. კარბელაშვილი, კრებ. შოთა რუსთველი, თბ., 1966).

ი. გიგინეიშვილი: ეს ზმნა ქიზიუს გარდა სხვაგანაც გვხვდება კახურ კლოში (მღარო, ველისციხე, თელავი და მისი მიდამოები...) შტვენა-ს სახით: ვერ მიიშტენა||შაიშტენა („ვერ იგუა“), ვერ შტვენულობს||ვერ იშტვენს „ვერ იფერებს, ვერ იგუებს“. ქიზიურისაგან განსხვავებით, აქ ვ გადასმულია და დ შენაცვლებულია მკვეთრი ტ-თი. პოემის ტექსტში ე შ უ დ ი ნ ე ბ ი ს უნდა დარჩეს.

პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: რაც ღმერთს არ სწადს, არავითარი საქმე არ მოხდება. მზის შუქის ვერმეხედველი ია ხმება, ვარდი ჭნება; ღამაში სანახავი თვალებს საუცხოოდ ეთვისება (ეგუება); მე როგორ გავძლო უმისობა (უტარიელობა), ან (უმისოდ) სიცოცხლე როგორ მომეწონება!

791 რაზომცა სწყრები, შემინდევ შეცლა თქუენისა მცნებისა.

ძალი არ მჭონდა ტყუქმნილსა მე მაგისისა თნებისა;

აწ წასლვა იყო წამალი ჩემთა საქმილთა გზნებისა,

და სადა გინდ ვიყო, რა მგამა, ყოფამცა მჭონდა ნებისა!

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 785) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: როგორც უნდა წყრებოდეთ, შემინდეთ თქვენი ბრძანების შეცლა. (ტარიელთ) დატყუევებულს მე მაგის შესრულების ძალა არ მჭონდა; ახლა (მხოლოდ) წასვლა იყო ჩემი ეცხლის მოდების (=ტანჯვის) წამალი, სადაც უნდა ვიყო, რა მენადლევა, (ოღონდ) ჩემს ნებაზე ვიყო!

792 არას გარგებს სიმბიმილი, უსარგებლო ცრემლთა დენა;

არ გარდავა გარდუვალად მომავალი საქმე ზენა;

წესი არის მამაკისა მოჭირვება, ჭირთა თმენა,

და არვის ძალუე კორციელსა განგებისა გარდავლენა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 786) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: არაფერს გარგებს მწუხარება, ცრემლის უსარგებლო დერა; მოსახდენი ზეციური საქმე აუცილებლად მოხდება, მამაკაცს მართებს გაუძლოს ვასკირს, მოითმინოს, ხორციელს არავის შეუძლია განგების (ღეთის ნების) შეცლა.

793 რაცა ღმერთსა გაუგვია თავსა ჩემსა გარდასავლად,

გარდამჭდეს და შემოვიქცე, აღარ დამჩნეს გული ავლად;

თქუენვე გნახნე მზიარულნი დიდებით და დავლამარავლად;

და მას რა ვარგო, დიდებლდ და კმარის ესე ჩემად დავლად.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 787) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: რაც ღმერთს დაუღვნია ჩემს თავზე მოსახდენად, გააძაბდეს და შე-
 მოგებურდეს, აღარ დამჩნეს გული დაფერფლილად; თქვენვე გნახოთ მხიარული დიდებით და
 მდიდრად; თუ მას რაიმეს ვარგებ, ეს საკმარისია ჩემს დიდებად და ბედნიერებად.

794 მეფეო, ესე თათბირო, მომკალ, ვინ დამიწუნოს!

მეფეო, ნუთუ წასლვამან თქვენ ჩემმან დაგაჰმუნოს?

ვერ ვეცრუები, ვერ უზამ საქმესა საძაბუნოსა,

და პირისპირ მარცხუნეს, ორნივე მივალთ მას საუკუნოსა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 788) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: უზამ
 (ვეუზამ).

ა. ბარამიძისა და ი. გიგინეიშვილის წინადადებით მეორე ტაუპის ბოლოს კითხვას ნიშანი
 შეიცვალა მძიმით.

ი. გიგინეიშვილი: მეოთხე ტაუპს D1D2 ხელნაწერები სხვაგვარად წარმოვდიგვენ: პირის-
 პირ მარცხენს, ორნივე მივალთ რა საუკუნოსა (A2-ში გვაქვს: რა მივალთ). ეს წაკითხვა უფ-
 რო მართებულია. ტაუპის აზრია: პირისპირ შემარცხვენს, როდესაც საიქიოში მივალთ ორივე.

შ. ძიძიგური: რა კავშირი არ არის აუცილებელი. ქვეყნობილ წინადადებაში წინადადებათა
 უკავშირო შეერთება «ვეფხისტყაოსანს» ახასიათებს.

ი. გიგინეიშვილი: მაშინ წინადადებათა შორის ორწერტილი მაინც უნდა დაისვას.

დაადგინეს: შეიცვალოს მეოთხე ტაუპში პუნქტუაცია: პირისპირ მარცხუნეს: ორნივე მი-
 ვალთ მას საუკუნოსა.

პროექტი ამ ცვლილებით მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: მეფე, მომკალი, თუ ვინმე ეს რჩევა (გადაწყვეტილება) დამიწუნოს!
 მეფე, შეიძლება ჩემმა წასვლამ თქვენ დაგამწუნროთ, (მაგრამ) ვერ მოვატყუებ, ლაჩრულად
 ვერ მოვექცევი (ტარიელს), პირისპირ შემარცხვენს: ორივე მივალთ სამარდისო სამოყვს
 (საიქიოს).

1977 წ. 14 ოქტომბერი

სხდომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გიგინეიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კიკვიძე, ს. ცაიშვი-
 ლი, შ. ძიძიგური.

განიხილეს სტროფები: 795; 796; 797; 798 (პროექტი მოამზადეს ც. კიკვიძემ, ნ. ავალი-
 შვილმა, ლ. გუგუშვილმა, ლ. თუშმალიშვილმა, ნ. კვიციანიშვილმა).

795 არდავიწყება მოყურისა აროდეს გუჩხამს ზიანსა;

გვგმობ კაცსა აუგინასა, ცრუსა და ღალატინასა!

ვერ ვეცრუები, ვერ უზამ მას ჭელმწიფესა მზიანსა.

და რა უარეა მამაცსა სულდისა, წასლვაგუინასა!

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 789) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: უზამ
 (ვეუზამ).

ც. კიკვიძე: მეორე ტაუპში აუ გ ი ა ნ ს ა-ს ნაცვლად, ი. გიგინეიშვილის აზრით, უნდა
 იყოს უ ა უ გ ო ს ა, რაც ხელნაწერთა დიდ ნაწილშია წარმოდგენილი (დაწვრილებით იხ. მისი,
 გამოკვლევები «ვეფხისტყაოსნის» უნის და ტექსტის კრიტიკის საკითხების შესახებ, I, თბ.,
 1975, გვ. 73—87). ერთადერთი დაბრკოლება ამ წაკითხვის მიღებისათვის, ფეტიტობა, ისაა, რომ
 უ ა უ გ ო უ ართულში «ვისრამიანადე» არ დასტურდება. აქაც მას მხოლოდ «კარვის», «უნაკ-
 უსა» მნიშვნელობა აქვს. ასევე ესმით ეს სიტყვა საბას, ვახტანგს. მხოლოდ არჩილთან იხმარება
 უ ა უ გ ო უ რცხვის, უსირცხვილის მნიშვნელობით.

ი. გიგინეიშვილი: დაბრკოლებად ეს არ შეიძლება ჩაითვალოს. უ ა უ გ ო-ს თავიდანვე
 ორივე მნიშვნელობა ჰქონდა: ა) კარგი, უნაკლო და ბ) ურცხვი, უსირცხვილი. ამ უკანასკნელი
 მნიშვნელობით არჩილამდე რომ არ გვხვდება, შემთხვევითი ჩანს. უ ა უ გ ო > ა უ გ ი ა ნ ი
 უფრო გასაგებია, ვიდრე აუგინა > უაუგო.

ს. ცაიშვილი: აუ გ ი ა ნ ი სავსებით ბუნებრივი ფორმაა. შდრ. ვტ-ის ჩანართ სტროფში:
 თავს უთხრა: «მოკმე, გეჯობსო სიცოცხლეს აუ გ ი ა ნ ს ა...» (187). ამიტომ ტექსტში აუ გ ი-
 ა ნ ს ა უნდა დარჩეს.

დაადგინეს: მიღებულ იქნეს წაკითხვა უ ა უ გ ო ს ა (წინააღმდეგი — ს. ცაიშვილი).

სტროფის შინაარსი: მეგობრის არდავიწყება ზიანს არასოდეს არ მოგვტანს. გვგმობ უსირ-
 ცხვილო, ცრუ და ღალატის ჩამდენ კაცს! ვერ მოვატყუებ, (ასეთ საქმეს) ვერ ვუზამ იმ მზიურ
 ხელმწიფეს (ტარიელს). რაა გულზეიად (გოროზ), დამგვიანებულ მამაკაცზე უარესი?!

796 რა უარვა მამაცა ომშიან პირის მხმეველსა,
შემდრკალსა, შეშინებულსა და სიჭდილისა მემუელსა!
კაცი ჯაბანი რითა სჯობს დიაცსა ქსლისა მმეველსა?
და სჯობს სახელისა მოხმევა ყოველსა მოსახმეველსა!

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 790) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.
გ. კარტოზია: მეორე ტაბში შემდრკალსა ფორმას მხოლოდ რამდენიმე ხელნაწერი (A²A⁸A¹²B¹B¹²) წარმოგიდგენს, ხელნაწერთა უმრავლესობაში შედრკელი ან შედრკით წერია. სწორედ ამ წაკითხვათაგან უნდა შეირჩეს ძირითადი ვარიანტი.
ი. გიგინეიშვილი: შედრკით შეშინებულსა კარგი წაკითხვაა.
დაადგინეს: დარჩეს შემდრკალსა (წინააღმდეგი — გ. კარტოზია).
სტროფის შინაარსი: რა უარესი ომში (შიშით) პირადმევილ მამაკაცზე, რომელიც შემდრკალია, შეშინებულია და (ნიადავ) სიკვდილზე ფიქრობს! ლაჩარი კაცი რით სჯობს მქსოველ დედაკაცს? ყოველ მოსაპოვებელს სახელის მოპოვება სჯობს!

797 ვერ დაიპირავს სიჭდილსა გზა ვიწრო, ვერცა კლდოვანი;
მისგან ყოველი გასწორდეს, სუსტი და ძალგულოვანი;
ბოლოდ შეუარნეს მიწამან ერთგან მოყმე და მტკოვანი.
და სჯობს სიცოცხლესა ნაზრახსა სიჭდილი სახელოვანი!

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 791) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.
ა. ბარამიძე: მისგან ყოველი გასწორდეს პროზაშიზმია, უკეთესი წაკითხვა: მისგან გასწორდეს ყოველი.

რედაქციამ მიიღო წაკითხვა მისგან გასწორდეს ყოველი, რომელიც ხელნაწერთა უმრავლესობაშია წარმოდგენილი.

სტროფის შინაარსი: სიკვდილს ვერ დაიპირს ვერც ვიწრო, ვერც კლდოვანი გზა; მისგან (სიკვდილისგან) გათანასწორდება ყველა, სუსტი და ძლიერი; ბოლოს შეყრის ერთად მიწა ახალგაზრდასა და მოხუცს. ნაძრახ სიცოცხლეს სახელოვანი სიკვდილი სჯობს!

798 მერმე ვიშიშვი, მეფეო, თქუნად კადრებად ამისად:
სკეთების და სკეთების, სიჭდილსა ვინ არ მოელის წამისად,
მოვა შემყრელი ყოველთა ერთგან დღისა და ღამისად,
და თუ ვერა გნახე ცოცხალმან, სიცოცხლე გქონდეს ეამისად.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 792) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: მერმე ვიშიშვო, მეფე, თქვენთვის ამის თქმას: ცდება და ცდება (ის), ვინც სიკვდილს ყოველწამს არ მოელის, მოვა ყველას ერთად შემყრელი (სიკვდილი) დღისით თუ ღამით, ცოცხალმა თუ ვერ გნახე, (თქვენ) იცოცხლეთ ხანგრძლივად!

1977 წ. 21 ოქტომბერი

სხდომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გიგინეიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კიციძე, ს. კვიციანი.
განიხილეს სტროფები: 799; 800; 800,1; 800,2 (პროექტი მოამზადეს ც. კიციანემ, ნ. ავალიშვილმა, ლ. გუგუშვილმა, ლ. თუშმალიშვილმა, ნ. ცქერიშვილმა); 801; 802 (პროექტი მოამზადეს გ. კარტოზიამ, გ. არაბულმა, ე. გვრიტიშვილმა, ლ. კიკნაძემ, ბ. მასხარაშვილმა, ე. ტურაბელიძემ).

799 თუ საწუთრომან დამამკოს, ყოველთა დამამკობელმან,
ღარიბი მოკვამდე ღარიბად, ვერ დამიტროს მშობელმან.
ველარ შემსუღრონ დაზრდილთა და ვერცა მისანდობელმან, —
და მუნ შემიწყალოს თქვენმანვე გულმან მოწყალე-მომოხელმან.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 793) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: თუ წუთისოფელმა მომსპოს, ყველას გამანადგურებელმა, (თუ) უცხო ქვეყანაში გადახვეწილი უცხოეთშივე მოკვამდე, წმობელმა (თუ) ვერ დამიტროს, (თუ) დაზრდილმა და ვერც ერთგულმა (ვისაც მიენდობი) ველარ შემსუღრონ, — მაშინ შემიწყალოს თქვენმა მოწყალე და ლმობიერმა გულმა.

800 მაქვს საქონელი ურიცხვი, ვერგისგან ანაწონები,
მიეც გლახაკთა საქურჭლე, ათავისუფლე მონები,

შენ დაამდიდრე ყოველი, ობოლი, არას მქონები:

და მიღუწიან, მომიგონებენ, დამლოცვენ, მოვეგონებო.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 794) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: მაქვს უთვალავი ქონება, ვერავინ რომ ვერ აწონის, დაურიგე ღარიბ-ღატაკებს განძი, გაათავისუფლე მონები, შენ გაამდიდრე ყველა, ობოლი, არაფრის მქონე: იბრუნებენ ჩემთვის, მომიგონებენ, დამლოცავენ, მოვეგონდები.

800,1 ღმერთსა შეედრებდეს მრავალი გლახაკი გულმჭურვალები:

დამქსნას კორცთა და სოფელსა, ნუმცა რად შევიცვალები;

კჳლა ცეცხლი ჯოჯოხეთისა ნუმცა მწუჯავს, იგი ალები;

და მომცეს მჭერიდრე მამული მუნ ჩემი სასურვალები.

1956 წ. გამოცემასთან (სტრ. 976) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

რედაქციამ მესამე ტაპის შიგნით მძიმე გადასვა: კჳლა ცეცხლი ჯოჯოხეთისა, ნუმცა მწუჯავს იგი ალები; I—II—III ტაპების ბოლოს წერტილ-მძიმის ნაცვლად დაისვა მძიმე. პროექტი ამ ცვლილებით მიღებულ იქნა.

მიუხედავად იმისა, რომ 800,1 და მომდევნო 800,2 სტროფი არის ყველა დაუზიანებელ ხელნაწერში, რედაქცია, ისევე როგორც პოემის გამომცემელთა დიდი უმრავლესობა, ამ სტროფებს ჩანართად მიიჩნევს, რადგან: ა) პოეტურად მეტად მღარავ; ბ) აზრობრივად გაუმართავი (ყერძოდ, გაუგებარია მეორე ტაპში ნუმცა რად შევიცვალები); გ) სტროფები უხეში იმიტაციაა ავთანდლის ანდერძისა და ნესტან-დარეჯანის წერილის ზოგი სტროფისა.

სტროფის შინაარსი: ღმერთს შემედრებდეს მრავალი გულმხურვალე გლახაკი, გამათავისუფლოს ხორცისა და წუთისოფლისაგან, სხვა მხრივ ნუ შევიცვლები. აგრეთვე ჯოჯოხეთის ცეცხლი, ის (ჯოჯოხეთის) ალი ნუ დამწავს, იქ ჩემთვის სასურველი მკვიდრი (სამუდამო) მამული მომცეს.

800,2 დამქსნას ბნელსა და ნათელი შემოსოს ზესთა ზენისა;

მუნ დამიუნჯოს, წამალი სადა ძეს სულთა ლენისა;

ჩემი არ ჰქონდეს შეძლება სოფლისა მლილთა კბენისა;

და ფრთენი მომესხენ და ძალი მომეცეს აღმადრენისა.

1956 წ. გამოცემასთან (სტრ. 977) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: ბნელსა (ბნელი); ზესთა ზენისა (ზესთა-ზენისა); მუნ დამიუნჯოს, წამალი სადა ძეს (მუნ დამაუნჯოს წამალი, სადა ძეს); მესამე ტაპის ბოლოს წერტილ-მძიმეა მძიმის ნაცვლად.

პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ბნელისაგან მიხსნას და ზეციური ნათელი შემოსოს, იქ შემინახოს (მიმიჩინოს ადგილი), სადაც ძეს სულის შვების წამალი; ჩემი შეჰმა (კბენა) არ შექმლოს წუთისოფლის მატლს (ჩრჩილს); ფრთები გამომესხას და აღმადრენის ძალი მომეცეს.

801 რაცა თქუენთუცს არ ვარგიყოს საქურტლესა დასადებლად,

მიეც ზოგი ხანავათა, ზოგი ჭიდათა ასაგებლად;

ნურა ნუ გჳურს საქონელი ჩემი ჩემთუცს წასაგებლად!

და შენგან კიდე არვიან მივის ცეცხლთა ცხელთა დამავსებლად.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 795) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: რაც თქვენთვის საგანძურში შესანახად არ ვარგოდეს, გაეცი ზოგი ხანაგების (დევრდომილთა, უპოვართა, ობოლთა, უცხო მგზავრთა თავშესაფრების), ზოგი კი ხილდების ასაგებლად; ჩემს საქონელს ნურაფერს ნუ დიწურებ ჩემთვის დასახარჯავად (ჩემი სულის სახად)! შენ გარდა არავინ მყავს, რომ ჩამიჭრის ცხელი ცეცხლი.

* 802 ამას იქით ჩემვიან ჩემი ამბავიცა არ გეცნევის, ამად გვედრებ სულსა ჩემსა, წიგნი გვადრებს, არ გეთნევის,

არას არგებს, ეშმაკისა საქმეთაგან დაეძღვევის,

და შემინდე და შემივედრე, მკჳლარსა რაღა გარდმეძღვევის!

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 796) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ამას შემდეგ ჩემგან ჩემი ამბავი არ გეცნობება, ამიტომ ვაბარებ ჩემს სულს, წერილი მოგახსენებს, არ მოგვედრება, (პირფერობა ჩემს სულს) არაფერში გამოადგე-

ბა, ეშმაის საქმეები დაძლევს, შემინდვ და მიიბარე ჩემი თავი (უპატრონე ჩემს სულს), მკვლარს რა პასუხი მომეთხოვება!

1977 წ. 28 ოქტომბერი

სხდომას დაესწრნენ: ი. გვიგენიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კიკვიძე, ს. ცაიშვილი.

განხილეს სტროფები: 803; 804; 805; 805,1 (პროექტი მოამზადეს გ. კარტოზიამ, გ. არაბულმა, ე. გვრიტიშვილმა, ლ. კიკნაძემ, ბ. მასხარაშვილმა, ე. ტურაბელიძემ).

803 გვედრებ, მეფეო, შერმადინს, მონასა ჩემსა რჩეულსა, —
ნაკად აქუს ჰირი სამისოდ ამ წელიწადსა წლულსა, —
ნუგეშინისც წყალობით, ჩემგან წყალობაჩუქეულსა,
და ნუ დაადინებ თჯალთაგან ცრემლსა, სისხლითა ფრქუეულსა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 797) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: მეფეე, გაბარებ შერმადინს, ჩემს რჩეულ მონას (ყმას, ვასალს), — თავისთვის ჰარბად აქვს გასაჰირი (ბეერი გასაჰირი ადგას) წლეგანდელ წელიწადსა, — ნუგეში ეცი წყალობით, ჩემგან წყალობას დაჩუქეულს, თვალებიდან ნუ დაადინებ სისხლიან (სისხლთან ერთად დაფრქვეულ) ცრემლს.

804 გასრულდა ჩემი ანდერძი, ჩემგან ნაწერი ჯელითა.
აჰა, გამზრდელო, მოგშორდი, წავე გულითა ხელითა.
ნუ სკმუნავთ ჩემთვის მეფენი, ნუ ხართ მოსილნი ბნელითა,
და სუფევითმც ხართ თავითა, მტერთაგან საკრძაღველითა!

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 798) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: დამთავრდა ჩემი ანდერძი, ჩემი ხელით დაწერილი. აჰა, გამზრდელო, მოგშორდი, წავედი გახლებული გულით. ნუ წუხხართ ჩემ გამო მეფენი (= როსტევეანი და თინათინი), ნუ იქნებით ბნელით მოცულნი (დამწუხრებულნი), იმეფეთ (იხელმწიფეთ) მტრებისთვის მოსარიდებლბმა (საშიშრებმა)!

805 მისცა ანდერძი შერმადინს, რა გაათავა წერთა,
უთხრა: „ჰკადრეო მეფესა საქმითა მეცნიერთა,
შენ დაგამეტებს ვერაჲინ მსახურებთა ვერთა“.
და მოეხუთა და ატირდა ცრემლითა სისხლთა ფერთა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 799) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

ი. გვიგენიშვილსა და ს. ცაიშვილს მიანიათ, რომ მესამე ტაეში მსახურებითა უნდა შეიცვალოს რიგ ხელნაწერში წარმოდგენილი წაკითხვით — სამსახურითა. მსახურება „ვეფხისტყაოსანში“ სხვაგან არ გვხვდება, ყველგან სამსახური იხმარება; ამასთან კეთილზმონების თვალსაზრისით სამსახურითა ვერთა უკეთესია.

გ. კარტოზიამ აღნიშნა, რომ ბელნაწერთა ჩვენება გადაწყვეტით ვერც ერთი წაკითხვისათვის ვერ მიგვანიშნებინებს უპირატესობას, გამოცემითა ვერც ერთი მსახურებას უკერს მხარს. მსახურება ჩვეულებრივი წარმოებაა ძველ ტარდელში. რაც შეეხება კეთილზმონების, მსახურებითა ვერთა ცროდია ურიგო წაკითხვა (ასონანსური შიღართმა!) დაადგინეს: ტაეპის განხილვა ვადაიღოს შემდგომი სხდომისთვის.

მომდევნო სხდომაზე (1977.7.XI) რედაქციამ იმსჯელა ამ ტაეპის შესახებ. ა. ბარამიძემ, კერძოდ, აღნიშნა, რომ, რამდენადაც სამსახური ჩვეულებრივი სიტყვაა პოემაში, არ იყო მოსალოდნელი მისი გადაკეთება მსახურება ფორმით; პირიქით კი შეიძლება მომხდარიყო.

დაადგინეს: მიღებულ იქნეს წაკითხვა: სამსახურითა (წინააღმდეგნი — ა. ბარამიძე, გ. კარტოზია, ც. კიკვიძე).

სტროფის შინაარსი: მისცა ანდერძი შერმადინს, წერა რომ დამთავრა, უთხრა: „მეფეს გონიერულად (საქმის ცოდნით) მიართვით, შენ ვერაჲინ ვაჯობებს ვერავეთარი სამსახურითო“. მოეხუთა (ავთანდილი შერმადინს) და ატირდა სისხლისფერი ცრემლით.

805,1 ყმა შეეკაზმა წასავლად, ცრემლითა მოერწყო ველი.
მზე წვიდიღოდა, დაცა არაბთს ბინდი ყოველი;

კამს შეპოვნება მაღლისა, ვინცა არს ქირსა მოველი;
და მიზგითას მივა ღმრთისაგან გამარჯუებისა მთხოველი.

1956 წ. გამოცემასთან (სტრ. 983) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

შესამე ტაეპში რედაქციამ მიიღო წაკითხვა ვინცა რ ა ხ ქ ი რ ს ა მ ი ე ლ ი. ტაეპის ბოლოს დაისვა ორწერტილი.

სტროფის შინაარსი: მოყვმე შეიკაზმა წასასვლელად (გასამგზავრებლად), (მისი) ცრემლით შორიწყო ველი. მზე (ავთანდილი) მიღაოდა, არაბეთი სრულმა სინზელემ მოიცივა (არაბეთს ბინდი დაეცა); საჭიროა უზენაეისი მორიდება, ვინც რ ა ჭ ი რ ს უნდა მოველოდე; მისვითში (მეჩეთში) მიდის ღვთისათვის გამარჯვების მთხოვნელი.

1977 წ. 4 ნომერში

სხდომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გიგინეიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კიკვიძე, ე. მეტრე-
ქელი, ს. ციციშვილი, შ. ძიძიგურთ.

განინიღეს სტროფები: 806; 807; 808 (პროექტი მოამზადეს გ. კარტოზიამ, გ. არაბულმა,
ე. გერტიშვილმა, ლ. კიკვიძემ, ბ. მასხარაშვილმა, ე. ტურაბელიძემ).

806 ილოცავს, იტყუის: „მაღლო ღმერთო ქმელთა და ცათაო,
ზოგჯერ მომცემო პატივთა, ზოგჯერ კეთილთა მზათო,
უცნაურო და უთქმელო, უფალო უფლებათაო,
და მომეც დათმობა სურვილთა, მფლობელო გულისთქმათო!

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 800) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

ე. მეტრეველი: მაღალი ძველ ქართულში დამოუკიდებლად ც ინმარება და ღმრთის
გამომხატველია. ამ სტროფშიც სწორედ ასეთი შემთხვევაა საგულეველი. ამიტომ მაღა-
ლო-ს შემდეგ მძიმე უნდა დაისვას.

გ. კარტოზია და ს. ციციშვილი მხარს უჭერენ ამ წინადადებას.

რედაქციის სხვა წევრები წინააღმდეგი არიან მაღალო-ს შემდეგ მძიმის დასმისა. მათ
მიანიინათ, რომ მაღალი აქ ღმრთის მსაზღვრელია. ც. კიკვიძემ, კერძოდ, აღნიშნა, რომ
ძველ ქართულ ტექსტებში, ჩვეულებრივ, როცა მაღალი და ღმერთი ერთად იხმარება,
მაღალი მსაზღვრელი სახელია და არ არის გასუბსტანტიცებული.

დაადგინეს: დარჩეს წაკითხვა: მაღალო ღმერთო.

სტროფის შინაარსი: (ავთანდილი) ლოცულობს, ამბობს: „მიწისა და ცის მაღალო ღმერ-
თო, ხან ტანჯვის, ხან კი მზა სიკეთის მომცემო, შეუტნობელი და გამოუთქმელო, უფლებათა
უფალო (მეუფეთა მეუფეო), შემამძლებინე სურვილების (გნებების) მოთმენა, გულისთქმის
გამგებელო!

807 ღმერთო, ღმერთო, გვაჯები, რომელი ჰვლობ ქქენათ ზესა,
შენ დაჰბადე მიჯნურობა, შენ აწესებ მისსა წესსა,
მე სოფელმან მომამორა უკეთესსა ჩემსა მზესსა,
და ნუ ამოფხურო სიყუარულსა, მისგან ჩემთუის დანათესსა!

საიუბილეო გამოცემასთან (801) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: ზესა (ზესსა).
პროექტი მიღებულ იქნა. რედაქციის წევრებს მართებულად მიანიინათ პირველ ტაეპში
„ზესა ფორმის აღდგენა. ზესსა, რომელიც ზოგიერთ გამოცემაში (stu) გვხვდება, რითმის
გამართვისთვის“ მოხმობილი კონიექტურაა და საჭირო არ არის.

სტროფის შინაარსი: ღმერთო, ღმერთო, გვედარებე (შენ), რომელიც ბატონობ (მთელ
სამყაროს) ქვესკნელიდან ზესსკნელამდე, შენ გააჩინე მიჯნურობა, შენ აღგენ მის წესს, მე
წუთისოფელმა მომამორა ჩემს უკეთეს (ყველაზე კარგ) მზეს (თინათონს), ნუ ამოფხვრი მის
მიერ ჩემთვის დათესილ სიყვარულს!

808 ღმერთო, ღმერთო მოწყალეო, არგინ მივის შენგან კიდე,
შენგან ვითხოვ შეწვენასა, რაზომსაცა გზასა ველიდე;
მტერთა ძლევა, ზღვათა ღელვა, ღამით მავნე გამარადე!
და თულა დარჩენი, გმსახურებდე, შენდა მსხუერპლსა შევსწირვიდე“.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 802) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

ი. გიგინეიშვილი: მეორე ტაეპის ბოლოს ორწერტილი მძიმით უნდა შეიცვალოს. II და
III ტაეპი სინტაქსურად არის ერთმანეთთან დაკავშირებული (=რამდენიც უნდა ვიარო, მტერ-
თა ძლევა, ზღვათა ღელვა, ღამით მავნე ამაცილე).

ე. მეტრეველი და შ. ძიძიგური მხარს უჭერენ ამ წინადადებას.

რედაქციის სხვა წევრებს მიაჩნიათ, რომ მეორე ტაეპი დამოუკიდებელ წინადადებას წარმოადგენს და მის შემდეგ მძიმის დასმა საჭირო არ არის. ოღონდ ტაეპის ბოლოს ორწერტილის ნაკვალავი წერტილ-მძიმე უნდა დაისვას.

დაადგინეს: მეორე ტაეპის ბოლოს დაისვას წერტილ-მძიმე.

სტროფის შინაარსი: ღმერთო, მოწყალეო ღმერთო, შენ ვარდა არავინ მყავს, შენ გთხოვ: დახმარებას, რამდენიც უნდა ვიარო (რამდენიც უნდა დავყო გზაში); ამარიდუ მტრებისგან ძლევა, ზღვის ლელვა, ღამით მავნე! თუ გადავრჩი (თუ ცოცხალი დავრჩი), გემსახურები, მსხვერპლს შემოგწირავ ხოლმე.

1977 წ. 11 ნოემბერი

სხდომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გვიგენიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კიკვიძე, ე. მეტრეველი, ს. ცაიშვილი, შ. ძიძიგური.

ვანხობილეს სტროფები: 809; 809,1; 810; 811; 812 (პროექტი მოამზადეს გ. კარტოზიამ, გ. არაბულმა, ე. გვრიტიშვილმა, ლ. კიკნაძემ, ბ. მასხარაშვილმა, ე. ტურაბულიძემ); 813; 814; 815 (პროექტი მოამზადეს ც. კიკვიძემ, ნ. ავალიშვილმა, ლ. გუგუშვილმა, ლ. თუშმალიშვილმა, ნ. ცეციშვილმა).

809 რა ილოცა, ცხენსა შეჯდა, მალეით კარნი გაიარნა,

შერმადინცა დააბრუნვა, თუცა ვამნი აღიადნა;

მონა ტირს და მკერდსა იცემს, საბრალომან ცრემლნი ღჭარნა;

და პატრონისა ვერამჭურეტმან ყმამან რამცა გაიხარნა!

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 803) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: თუცა ვამნი აღიადნა (საბრალომან ცრემლნი ღჭარნა), საბრალომან ცრემლნი ღჭარნა (სისხლმან მისმან კლდენი ღარნა).

სხდომაზე აღინიშნა, რომ პროექტის წაკითხვა დაცულია სამი რედაქციის (ABC) ხელნაწერებში, საიუბილეო გამოცემის წაკითხვა, რომელიც დ. კარაუაშვილის მეორე გამოცემის (II) შემდეგ დამკვიდრდა პოემის ტექსტში, D რედაქციის ნუსხეებში გვაქვს.

ა. ბარამიძეს, გ. კარტოზიას, ც. კიკვიძეს მიაჩნიათ, რომ D რედაქციის ნუსხათა წაკითხვა მეორეულია და გამოწვეულია მეორე ტაეპში არაზუსტი რითმის გამართვის საჭიროებით. არაზუსტი (არაიდენტური) რითმის შემთხვევები პოემაში სხვაგანაც გვხვდება. რაც შეეხება შინაარსს, თუცა ვამნი აღიადნა საესებით გასაგებია, გამართული ფრაზაა. არ არის შემთხვევითი, რომ D რედაქციის ნუსხეები უპირისპირდებიან სხვა რედაქციის ხელნაწერებს. D რედაქციას ძალიან ატყვევია გვიანდელი სწორების კვალი.

ი. გვიგენიშვილი, ე. მეტრეველი, ს. ცაიშვილი, შ. ძიძიგური მოითხოვენ საიუბილეო გამოცემის წაკითხვის აღდგენას. მათი აზრით, D რედაქციის წაკითხვა ბევრად სჯობს დანარჩენი რედაქციების წაკითხვას როგორც ფორმის (რითმის), ისე შინაარსის თვალსაზრისით. D რედაქციის ხელნაწერები ზშირად უპირისპირდებიან სხვა რედაქციის ნუსხებს, მაგრამ ეს სულაც არ ნიშნავს იმას, რომ D რედაქციის ცალკეულ წაკითხვებს ანგარიში არ გავწიოს. სხვა ხელნაწერებიც არის ნასწორები, მაგრამ D რედაქციის ნუსხებს უფრო ეტყობა რედაქტორ-გადამწერთა აქტიური ჩარევის კვალი.

დაადგინეს: მეორე და მესამე ტაეპში აღდგეს ძველი წაკითხვა: შერმადინცა დააბრუნვა, საბრალომან ცრემლნი ღჭარნა; მონა ტირს და მკერდსა იცემს, სისხლმან მისმან კლდენი ღარნა (წინააღმდეგინი — ა. ბარამიძე, გ. კარტოზია, ც. კიკვიძე).

სტროფის შინაარსი: რომ ილოცა, ცხენზე შეჯდა, მალულად გააარა ქალაქის კარი, შერმადინც დააბრუნა, საბრალომ (ავთანდილმა) ცრემლები დაღვარა; მონა (შერმადინი) ტირის და მკერდში იცემს (ხელს), მისმა სისხლმა კლდეები დაღარა; პატრონის ვერმხედველი ყმა რას გაიხარებს!

809,1 მოსტყამს და იტყუის: „ვაჲ, მზეო, შენი აღვილი ჩრდილდების;

შენ მოგემოორვე, დაღამდა, ჩემთჳის აღარა დილდების;

მე მანდით მესრის ისარი, ერთიცა არ აცილდების;

და გამყარა ლხინსა სოფელმან, აწ თჳაღლა ცრემლი მმილდების“.

1956 წ. გამოცემასთან (სტრ. 982) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: ვაჲ (ვა), მოგემოორვე (მოგემოორე), დაღამდა, ჩემთჳის (დაღამდა ჩემთჳის), მესრის (მესრქჳის), მმილდების (მილდების).

ო. გვიგინიშვილის წინადადებით მესერის ისარი შეიცვალა წაიხსნათ: მესერის ისარსა. პროექტი ამ ცვლილებით მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: მოთქვამს და ამბობს: „ვი, მზეო, შენი ადგილი ბნელდება; შენ მოგშორდი, დაღამდა, ჩემთვის არ თენდება; მე მანდლან მესერიან ისრებს, ერთიც არ მცლება, წუთისთფელმა ლხენას მომაშორა, ახლა თვალეზიდან ცრემლი ღვარად მდის“.

810 აწ ამბავი სხუა დავიწყო, — ყმასა წაგჰყევ წამავალსა.
 არ შეექმნა დარბაზობა მას დღე როსტანს გულგამწყარლას;
 რა გათენდა, ქუში ადგა, ჰგავს, თუ აღდგნს პირით ალსა,
 და კმობა ბრძანა ვაზირისა, მიიყვანდეს შინით მკრთალსა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 804) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა, ოღონდ პირველი ტაქვის ბოლოს წერტილის ნაცვლად დაიწვია მძიმე და ტირე.

სტროფის შინაარსი: ახლა სხვა ამბავს დავიწებ, — მიმავალ მოყმეს (ავთანდილს) წაყვევი (=მიმავალ მოყმეზე საუბარს შევეყვი), — იმ დღეს გულგამწყარლ როსტევანს დარბაზობა არ ჰქონია; რომ გათენდა, უტუნებო ადგა, თათქოს პირიდან ცეცხლს (ალს) ყრიადა, ვეზირის მოყვენა ბრძანა, მიიყვანეს შეშინებული (შინით შემკრთალი).

811 რა ვაზირი მოწიწებით დარბაზს ნახა შემოსრულა,
 როსტან უთხრა: „არა მაქსოვს გუშინდელი შენგან თქმული.
 მაწყინე და გამარისხე, ვერ დავიღე დიდხან სული,
 და აზომ რომე გაგათრე შენ, ვაზირი გულისგული.“

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 805) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: როდესაც დარბაზში მოწიწებით შემოსული ვეზირი დანახა, როსტევანმა უთხრა: „გუშინდელი შენი ნათქვამი არაფერი მახსოვს. მაწყინე და გამარისხე, დიდხანს ვერ დავწყინარდი, ასე რომ გაგლანძღე შენ, უგულითადღის ვეზირი.“

812 თულა გაქსოვს, რა უნდოდა, ისრე ავად რად გაგჯადე?
 მართლად უთქვამს მეცნიერთა: «წყენაო ჰირთა ბადე;
 ესეგუარსა ნულოდეს იქ, საქმე ხოლუ გაიცადე,
 და აწ მითხარ, თუ რას იტყოდი, თქუი და სიტყუა გააქუილადე“.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 806) შედარებით პროექტში ცვლილებაა: იქ (იქმ). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: თუ გახსოვს, რა უნდოდა (ავთანდილს), ისე ცუდად რატომ მოგეჩეცი? სწორად უთქვამთ ბრძენთ: „წყენა არისო ჰირთა ბადე (წყენას ჰირი მოაქვს)“. ამისთანას ნურასოდეს იზამ, საქმე (კარგად) ვანჭვრიტე ხოლმე, ახლა მითხარი, რას ამბობდი, თქვი და ნათქვამი გაიმეორე.

813 კულა მოაქენა ვაზირმან სიტყუა ნაგუშინდლევი,
 რა გაიგონა, შესთქალა პასუხი არნაგრძლევი:
 „შენ თუ უშმაგო მგონიხარ, ვარმცა ურია მე ლევი!
 და კულა მაგის მეტად ნუ მასმენ, თუარა მე სრულად გელევი!“

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 807) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

ო. გვიგინიშვილს მიაჩნია, რომ მეოთხე ტაქვში უნდა იკითხებოდეს: კულა ამის მეტხა ნუ მასმენ.

სტროფის შინაარსი: ისეე მოახსენა ვეზირმა გუშინდელი ნათქვამი, (როსტევანმა) რომ გაიგო, მოკლე პასუხი შეუთვალა (ავთანდილს): „შენ თუ უშმაგო არ მგონიხარ, ურია ლევი ვიყო! ამის მეტად კვლავ ნუ გამაგონებ, თორემ მე სულ დაგთმობ (გაგწირავ)!“

814 რა გამოვიდა, ვაზირმან ძებნა, ვერ პოვნა მინანი,
 მართ გაპარვასა უთხრობლეს მონანი, ცრემლთა მდინანი.
 მან თქუა: „მე დარბაზს ვერ შევალ, მაქსოვან დღენი წინანი,
 და ვინცალა ჰკადრებს, მან ჰკადროს; რაცა ვთქუი, მასცა ვინანი“.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 808) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: რა გამოვიდა, ვეზირმა ძებნა დაუწყო, ვერ ნახა ავთანდილი (მინანი).

ქარი), (ავთანდილის) გაპარვას უამბობდნენ თვალტრემლიანი მონები. მან (ვეზირმა) თქვა: „მე ღარბაზში ვერ შევალ, მასსოვს წინა ღღებები, ვინც გაბედავს, მან შეპბედოს; რაც ვთქვი, იმასაც ვნანობ“.

815 რა ვაზირი არ შევიდა, კჳლა მეფემან კაცი გზავნის;
 კაცმან ცნის და გარეთ დადგის, წასლვა ვერვინ გაამედღავნის;
 როსტანს გჳტი შეუვიდა, ჳმუნვა ამით გაათავნის;
 და თქვა: „უცილოდ გაიპარა, ვინ მარტომან ასთა ავნის“.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 809) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

ა. ბარამიძე: მესამე ტაპში ექუი-ის ნაცვლად უნდა მივიღოთ რიგ ხელნაწერში წარმოდგენილი ექუა.

რედაქციამ დატოვა ექუი. აღინიშნა, რომ ექუი და ექუა თანაბრად დასაშვებია ფორმებია (სახელი და მსდარი), მაგრამ ექუი-ფორმას რედაქციათა უმრავლესობა უჭერს მხარს.

სტროფის შინაარსი: ვეზირი რომ არ შევიდა, მეფემ კვლავ კაცები აგზავნა; (გაგზავნილი) კაცები იგებდნენ (ავთანდილის გაპარვის ამბავს) და გარეთ დგებოდნენ, (ავთანდილის) წასვლას ვერავინ ამხელდა; როსტევანს ეჭვი შეუპარა, ამით მწუხარება გაამრავლა; თქვა: „ნამდვილად გაიპარა (ის), ვინც მარტო ასს ამარცხებდა - ხოლმე (=ავთანდილი)“.

ა. ბარამიძის აზრით, გაათავნა (=გამარავლა) ნაწარმოებია რიცხვითი სახელიდან ათი.

შერილი რედაქციას!

გთხოვთ, თქვენი ჟურნალის უახლოეს ნომერში ადგილი დაუთმოთ ჩემს შემდეგ განცხადებას:

1978 წელს „მეცნიერებამ“ გამოსცა ჩემი წიგნი „ევეგნი ბოლხოვინოვი — პირველი რუსი რუსთველოლოგი“, რომელსაც დამატების სახით ერთვის ფოტოტიპურად დაბეჭდილი ე. ბოლხოვინოვის «Историческое изображение Грузии в политическом, церковном и учебном ея состоянии» (СПб., 1802), რომელიც ბიბლიოგრაფიულ იშვიათობად იყო ქცეული.

ჩემს გამოკვლევაში გამოკვეთილია ევეგნი ბოლხოვინოვის როგორც პირველი რუსი რუსთველოლოგის სახე, მისი დამსახურება „ვეფხისტყაოსნის“ კვლევისა და პოპულარიზაციის საქმეში. ამ ნაშრომის გამოსვლას მოწონებით შეხვდა ჩვენი პრესა. ე. ბოლხოვინოვის წიგნის ისტორიული ნაწილის შესახებ კი ჩემს ნაშრომში ზოგადად ნათქვამია, რომ იგი შეიცავს ფაქტობრივ უზუსტობებს. ვფიქრობთ, რომ საჭირო იყო მისი ზოგიერთი მოძველებულ წყაროზე დამყარებულობა, არსებითად კი მცდარი ცნობის (გვ. 65—66, 70) საფუძვლიანი კრიტიკა-კომენტარი, რასაც განუახორციელებ ამავე საკითხებისადმი მიძღვნილ ჩემს ნაშრომში, რომელიც მალე გამოქვეყნდება.

პატივისცემით ბურამ შარამძე

დ. იმნაიშვილი

ხანგრძლივი ავადმყოფობის შემდეგ გარდაიცვალა თვალსაჩინო ენათმეცნიერი-კავკასიოლოგი, დაღესტნური და ნახური (ჩაჩნურ-ინგუშური) ენების ცნობილი მკვლევარი, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის უფროსი მეცნიერ თანამშრომელი, ფილოლოგიურ მეცნიერებათა დოქტორი დავით სილიბისტროს ძე ი მ ნ ა ი შ ვ ი ლ ი.

დ. იმნაიშვილი დაიბადა 1914 წელს ლანჩხუთის რაიონის სოფელ შუხუთში, ღარიბი გლეხის ოჯახში. 1931 წელს დაამთავრა ლანჩხუთის პედგანზრჩიანი ათწლედრი, ხოლო 1937 წელს — თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი. 1937—1941 წლებში სწავლობდა ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის ასპირანტურაში კავკასიური ენების სპეციალობით (არნ. ჩიქობავას ხელმძღვანელობით). 1941 წლიდან იგი მუშაობდა ენათმეცნიერების ინს-

ტიტუტში უფროს მეცნიერ თანამშრომლად.

დ. იმნაიშვილი სკკპ წევრი იყო 1946 წლიდან.

დ. იმნაიშვილი ავტორია 50-მდე სამეცნიერო შრომისა, მათ შორის ისეთი მნიშვნელოვანი და დიდად ფასეული მონოგრაფიებისა, როგორცაა: „დიდოური ენა ჰინუხურ და ხვარშიულ ენებთან შედარებით“ (1963 წ.) და „ნახური ენების ფონეტიკის ისტორიულ-შედარებითი ანალიზი“ (1977 წ.). მის შრომებში საფუძვლიანადაა შესწავლილი და გარკვეული ამ ენათა ფონეტიკის, გრამატიკული სტრუქტურის, სინტაქსისა თუ ლექსიკის არა ერთი ძირითადი საკითხი.

დ. იმნაიშვილი სპეციალისტია იმ წრეს ეკუთვნოდა, რომელთათვის ყოველთვის დამახასიათებელი იყო მეცნიერული სიზუსტე და კეთილსინდისიერება, კვლევის მეთოდის დახვეწილობა და ნაშრომთა მაღალი მეცნიერული დონე. მისი გამოკვლევები ფართოდაა ცნობილი როგორც საბჭოთა კავშირის, ისე უცხოეთის კავკასიოლოგიურ ცენტრებში. იგი სამართლიანად ითვლება მთის იბერიულ-კავკასიურ ენათა ერთ-ერთ წამყვან სპეციალისტად.

განსაკუთრებულია დ. იმნაიშვილის დამსახურება ახალგაზრდა კადრების მომზადების საქმეში ჩაჩნეთ-ინგუშეთის ავტონომიური რესპუბლიკისათვის. მისი კონსულტაციებითა და უშუალო ხელმძღვანელობით მომზადდა 5 სადოქტორო და ორ ათეულამდე საკანდიდატო დისერტაცია ჩაჩნურ და ინგუშურ ენებში.

წავიდა ჩვენგან ნიჟეირი სპეციალისტი, ნაყოფიერი მკვლევარი, რომელსაც კიდევ ბევრი შეეძლო გაეკეთებინა ჩვენი ქართული მეცნიერებისათვის.

საპარტოვლოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ენისა და ლიტერატურის ბანყოფილებმა, ენათმეცნიერების ინსტიტუტმა.

ბ ხ ბ ლ ი წ ი ბ ნ ე ბ ი

გამომცემლობა „მაცნე“

გურამ შარაძე, ევგენი ბოლხოვინოვი პირველი რუსი რუსთველოლოგი.

რედაქტორი სარგის ცაიშვილი.

რუსთველოლოგიის ისტორია XIX საუკუნეში იწყება ე. ბოლხოვინოვის წიგნით «Историческое изображение Грузии...», რომელიც გამოიცა რუსეთთან საქართველოს შეერთების პირველი წლის თავზე (სპბ., 1802).

ე. ბოლხოვინოვი (1767—1837) თავისი დროისთვის გამოჩენილი რუსი მეცნიერი და კულტურის მოღვაწე იყო. ქართველი კონსულტანტების დახმარებით დაწერილ მის წიგნში ქართული ლიტერატურის სხვა ძეგლებთან ერთად განხილულია შოთა რუსთველის „ვეფხისტყაოსანი“, კერძოდ, მოცემულია პოემასთან და მის ავტორთან დაკავშირებული რიგი ისტორიულ-ლიტერატურული საკითხები და ზოგიერთი ადგილის რუსული თარგმანი.

წინამდებარე ნაშრომი წარმოადგენს ე. ბოლხოვინოვის მეცნიერული მოღვაწეობის, კერძოდ, რუსთველოლოგიის ისტორიაში მისი წიგნის მნიშვნელობის შეფასების ცდას.

106 გვ., ფასი 1 მან. 60 კაპ., ტირაჟი 2400.

ე. გაბიძაშვილი, რუის-ურბნისის კრების ძეგლისწერა (ფილოლოგიურ-ტექსტოლოგიური გამოკვლევა).

რედაქტორი მ. დოლაძე.

მონოგრაფია ეძღვნება ქართული სამართლის უძველესი და უმნიშვნელოვანესი ძეგლის რუის-ურბნისის კრების „ძეგლისწერის“ ფილოლოგიურ-ტექსტოლოგიური საკითხების შესწავლას. ნაშრომში დადგენილია „ძეგლისწერის“ ძირითადი წყაროები, მოცემულია ცდა ავტორის ენობის შესახებ ტრადიციულ შეხედულებათა სისწორის აღდგენისა, ახლებურადაა გადაჭრილი ძეგლთან დაკავშირებული ზოგიერთი საინტერესო საკითხი. კანონების კომენტარში ახსნილია საეკლესიო სამართლის ზოგიერთი დებულების ისტორიული საფუძველი.

ნაშრომს გარკვეული მნიშვნელობა აქვს ბიზანტია-საქართველოს ლიტერატურული ურთიერთობის კვლევის საქმეში.

196 გვ., ფასი 1 მან 45 კაპ., ტირაჟი 1400.

ნარკვევები XIX საუკუნის ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, II.

რედაქტორები: გ. აბაშიძე, გ. ასათიანი „ნარკვევში“ გაერთიანებული ნაშრომები XIX საუკუნის ქართული მწერლობის ნაკლებდამუშავებულ, საყურადღებო საკითხთა განხილვის ეძღვნება.

კრებულში გაშუქებულია ქართული რომანტიზმისა და რეალიზმის ცალკეული საკითხები, რომელთა შესწავლას გარკვეული მნიშვნელობა აქვს ახალი ქართული ლიტერატურის განვითარების თავისებურებათა შესახებ მართებული წარმოდგენის შესამუშავებლად.

„ნარკვევები“ გათვალისწინებულია როგორც ლიტერატურის სპეციალისტებისათვის, ასევე ქართული მწერლობის ისტორიის საკითხებით დაინტერესებულ მკითხველთა ფართო წრისათვის.

192 გვ., ფასი 1 მან. 05 კაპ., ტირაჟი 1500.

ფოლკლორის თეორია და ისტორია, ქართული ფოლკლორი, VIII.

რედაქტორი მ. ხ. ჩიქოვანი.

კრებული ქართული ზეპირსიტყვიერების ჟანრების ისტორიასა და სტრუქტურას ეძღვნება. მასში განხილულია ზღაპართმცოდნეობის, მითოლოგიის, პარემიოლოგიისა და ისტორიული პოეტიკის საკითხები. წიგნი ნავარაუდევია ხალხური შემოქმედების სპეციალისტებისა და სტუდენტებისათვის.

160 გვ., ფასი 95 კაპ., ტირაჟი 1000.

ტექსტოლოგიური წერილები.

რედაქტორი ს. ყუბანეიშვილი.

კრებულში წარმოდგენილ წერილებში განხილულია ქართველი კლასიკოსების შემოქმედებითი ლაბორატორიის, ატრიაბუციის, ტექსტოლოგიის თეორიის საკითხები და მე-19 და მე-20 საუკუნეების ქართველ რედაქტორ-გამომცემლების საქმიანობა.

158 გვ., ფასი 90 კაპ., ტირაჟი 1000.

ფასი 1 მან.

Индекс 76 198